

ВІСНИК

**Луганського
державного університету
внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка**

Науково-теоретичний журнал

Випуск № 4 (76)

**Сєвєродонецьк
2016**

Науково-теоретичний журнал * Виходить щоквартально * Заснований 1997 року * Засновник і видавець: Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка * Реєстраційне свідоцтво КВ № 15990-4462 ПР, видане Міністерством юстиції України 20.11.2009 * Уключений до переліку наукових фахових видань з юридичних наук Наказом МОН України від 07.10.2015 № 1021 *

4

2016

Редакційна колегія:

Комарницький В.М.	- д-р юрид. наук, проф. (головний редактор)
Алфьоров С.М.	- д-р юрид. наук, проф.
Бобкова А.Г.	- д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України
Голово О.М.	- д-р юрид. наук, проф.
Дудоров О.О.	- д-р юрид. наук, проф.
Карчевський М.В.	- д-р юрид. наук, проф. (заступник головного редактора)
Лукаш С.С.	- д-р юрид. наук, проф.
Малишева Н.Р.	- д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України
Нестерович В.Ф.	- д-р юрид. наук, доц.
Письменський Є.О.	- д-р юрид. наук, доц.
Погорецький М.А.	- д-р юрид. наук, проф.
Притика Ю.Д.	- д-р юрид. наук, проф.
Розовський Б.Г.	- д-р юрид. наук, проф.
Устименко В.А.	- д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України
Федоренко В.Л.	- д-р юрид. наук, проф.
Яновська О.Г.	- д-р юрид. наук, проф.
Коваленко В.В.	- канд. юрид. наук, доц. (відповідальний секретар)

Рекомендовано до друку та до розповсюдження через мережу Інтернет вченою радою Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (протокол № 6 від 29 грудня 2016 року)

Для науковців та юристів-практиків.

Статті публікуються в авторській редакції.

✉ Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, вул. Донецька, 1, м. Северодонецьк, Луганська область, Україна, 93401
☎ (факс): (06452) 9-07-77

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

ЩОДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОРЯДКУ ПОДАЧІ НАУКОВИХ ПРАЦЬ ДО «ВІСНИКА ЛУГАНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ІМЕНІ Е.О. ДІДОРЕНКА»

У науково-теоретичному журналі «Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка» публікуються матеріали, які відповідають вимогам Постанови Президії ВАК України від 15.01.2003 № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, унесених до переліків ВАК України» (Бюлетень ВАК України. – 2010. – № 11) та Наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 17.10.2012 № 1111 «Про затвердження Порядку формування Переліку наукових фахових видань України». Зокрема, наукова стаття має містити: постановку проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми та на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття; формування цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки із запропонованого дослідження та перспективи подальших наукових розвідок у цьому напрямі.

Вимоги до оформлення тексту наукових статей:

1. Статті приймаються українською або російською мовами обсягом від 8 до 15 сторінок (редактор – Word for Windows, формат А4, шрифт Times New Roman, кегль – 14, інтервал – 1,5, поля навколо тексту – 2 см із усіх боків). При форматуванні не слід використовувати переноси та додаткові пробіли.

2. У заголовку вказується УДК статті, її назва, ім'я, по батькові та прізвище автора (співавторів).

3. Посилання на використані джерела здійснюється у квадратних дужках із зазначенням номера джерела та конкретних сторінок (наприклад, [1, с. 25]), а назви джерел наводяться в кінці статті в порядку згадування в тексті та оформлюються відповідно до вимог державного стандарту ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання», ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» та МОН України (див.: Бюлетень Вищої атестаційної комісії. – 2009. – № 5. – С. 26–30).

4. Після списку використаних джерел подаються анотації трьома мовами (українською та російською – близько 500 знаків, англійською – не менше 2000 знаків). Анотація має містити: прізвище, ініціали автора, назву

статті, стислий виклад змісту статті, ключові слова (до десяти окремих слів або словосполучень).

Вимоги щодо надання матеріалів:

1. До редакції подаються наукові статті, що раніше не були опубліковані (розміщені) у друкованих (електронних) виданнях та оформлені відповідно до цих вимог.

2. До рукопису додаються:

- інформаційна довідка про автора (співавторів), що повинна містити: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, учене звання, місце роботи й посаду, поштову адресу, контактний телефон, адресу електронної пошти;

- якщо автор не має наукового ступеня, додатково подається рецензія доктора або кандидата наук з відповідної спеціальності.

3. Стаття, інформаційна довідка та скановані копії завірених належним чином (з потрібними підписами та печатками) документів надсилаються на адресу електронної пошти редакції (oonr_lduvs@meta.ua).

Ми працюємо на таких засадах:

1. Відповідальність за достовірність фактів, точність усіх посилань та якість перекладів покладається на авторів.

2. Редакція має право робити скорочення, редакційні зміни, відхиляти статті.

3. Оцінку актуальності поданих статей і формування змісту «Вісника Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка» проводить редакційна колегія. Кожна з отриманих статей проходить обов'язкове внутрішнє, а в разі потреби – і зовнішнє рецензування.

4. При недодержанні перелічених правил підготовки рукопису редакція залишає за собою право не розглядати його.

5. Подаючи рукопис до редакції, автор цим самим підтверджує бажання розмістити статтю у «Віснику Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка»; погоджується з усіма висунутими Редакційною колегією вимогами щодо змісту, обсягу, оформлення й порядку подання матеріалів, а також надає згоду на використання наданих персональних даних для підготовки статті до друку, її розміщення в науково-теоретичному журналі й мережі Інтернет, розповсюдження, а також інші дії, необхідні для функціонування видання.

6. Опубліковані статті розміщуються у вільному електронному доступі в мережі Інтернет.

7. Матеріали публікуються на безгононарній основі. Плата за публікацію статей з авторів не утримується.

Телефон для довідок: (0512) 59-26-87.

Редакційна колегія

РОЗДІЛ І. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 347.963 (477)

С. О. Жувака

ПРОКУРАТУРА ПІД ЧАС УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 РОКІВ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Статтю присвячено історії прокуратури під час Української революції 1917-1921 років. Розглянуто історіографію та джерельну базу досліджуваної тематики. Вивчено наукову думку про результати діяльності прокуратури, наведено раніше невідомі історико-правові науці архівні документи. Здійснено юридичний аналіз нормативно-правового забезпечення діяльності органів прокуратури. Установлено історичне значення функціонування контрольно-наглядових органів у визвольній боротьбі початку ХХ століття та утвердження української державності у формі Української Народної Республіки.

Ключові слова: *прокуратура, функції прокуратури, історія прокуратури, прокурорський нагляд, прокураторія, Українська революція, Українська Народна Республіка.*

Постановка проблеми. Маючи на меті вшанування традицій боротьби за соборність та незалежність України, військової звитяги захисників рідної землі, творців національної державності, визнання історичного значення подій, пов'язаних з визвольною боротьбою початку ХХ століття та утвердженням української державності у формі Української Народної Республіки (далі – УНР), а також у зв'язку зі 100-річчям подій національно-визвольних змагань, 2017 рік проголошено Роком Української революції 1917-1921 років.

Відповідно до пункту 3 Указу Президента України «Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917-1921 років» від 22 січня 2016 року № 17/2016 одним з ключових напрямів ушанування цих доленосних подій передбачено підготовку та публікацію наукових праць, збірок документів і матеріалів, енциклопедичних, довідкових та інших видань, присвячених 100-річчю подій Української революції 1917-1921 років, її ролі в історії України та Європи, а також життю й діяльності учасників українського визвольного руху початку ХХ століття [1].

Крім того, закономірності становлення та розвитку держави і права України на різних етапах її історії визначено одним з пріоритетних напрямів правової науки відповідно до Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016-2020 роки (пункт 2 Проблеми формування національної правової системи України та її адаптація до європейського права) [2].

Водночас прокуратура України наразі переживає складний процес реформування, а врахування історичного досвіду, національних традицій та української ментальності є запорукою успішної побудови оновленої прокурорської системи, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок щодо вивчення історії функцій прокуратури України зробили В. О. Боняк, М. І. Бортун, В. В. Землянська, П. М. Каркач, А. Ю. Іванова, В. В. Карпунцов, О. С. Козачук, І. М. Козьяков, Т. В. Корнякова, В. Г. Клочков, М. В. Косюта, В. М. Кравчук, М. І. Мичко, Т. О. Подковенко, Є. М. Попович, В. В. Сухонос, Н. І. Холодницький, Б. В. Френц, Н. Ч. Цакадзе, В. М. Юрчишин, М. К. Якимчук.

Формування цілей. Метою цієї статті є проведення комплексної історико-правової характеристики діяльності прокуратури під час Української революції 1917-1921 років, а також аналіз наукової думки про утворення та функціонування прокуратури на теренах України в добу національно-визвольних змагань, вивчення джерельної бази та раніше невідомих архівних документів.

Виклад основного матеріалу. Одним з перших базових досліджень, присвяченому історії судових та прокурорських органів часів УНР, є монографія О. В. Тимощука «Охоронний апарат Української Держави (квітень – грудень 1918 р.)», у якій поглиблено вивчено функціонування прокуратури часів Гетьманату. Науковець дійшов висновку, що незважаючи на кризовий соціально-економічний, політичний і правовий стан країни на момент приходу П. Скоропадського до влади, голові Української Держави та його урядовому оточенню вдалося розробити державну охоронну концепцію та здійснити низку заходів з її нормативно-організаційного забезпечення. Проте за умов поширеного правового нігілізму, анархічних наслідків російської революції в П. Скоропадського не було історичних шансів виводу держави з кризової ситуації та наведення порядку в країні [3].

В іншій науковій публікації О. В. Тимощука «Органи прокуратури в загальній системі юстиції Української Держави 1918 р.» безпосередньо висвітлювалося питання щодо прокуратури УНР як складової частини судового відомства, але зі своєю специфічною організацією [4, с. 317].

Для дослідження наведеної тематики цікавою є також праця Т. О. Подковенка «Становлення системи законодавства України в 1917-1920 роках (Українська Центральна Рада, Гетьманат П. Скоропадського, Директорія УНР)», у якій через призму аналізу законів у галузі судочинства уряду П. Скоропадського, простежено очевидну спрямованість законодавства на дореволюційну російську прокурорську систему. Автор акцентує увагу на тому, що процес формування прокуратури відбувався одночасно зі створенням регулярної армії Гетьманату [5].

Указані здобутки авторів мають особливу наукову цінність, однак у наведених публікаціях прокуратура висвітлювалася тільки в часи правління П. Скоропадського, які є лише одним з проміжних етапів становлення УНР.

Так само В. В. Землянська при написанні дисертаційного дослідження «Законодавчий процес і законодавча техніка в період Центральної Ради, Гетьманату та Директорії» дослідила окремі аспекти щодо історії української прокуратури в період 1917-1921 рр. Авторка констатувала, що на початковому етапі органи прокуратури деякий час керувалися законами колишньої Російської імперії та Тимчасового уряду. Однак їм на заміну

поступово надходили нові нормативно-правові акти, прийняті урядами Центральної Ради, Гетьманату Скоропадського та Директорії, які закріпили низку положень, відмінних від дореволюційного російського законодавства, і що стали принципово новими на той час. Ці положення пізніше знайшли своє відображення навіть у кримінально-процесуальному законодавстві Української Соціалістичної Радянської Республіки [6, с. 18].

Відзначимо працю А. Ю. Іванової, яка здійснила комплексний історико-правовий аналіз становлення та розвитку законодавчого процесу й елементів законодавчої техніки в період Центральної Ради, Гетьманату та Директорії. Таким чином, була охарактеризована особлива функція прокурора – редагування відомостей Державного Сенату, який діяв при канцелярії Адміністрації Генерального суду Державного Сенату [7, с. 107].

Безперечно, усі з наведених праць мають винятковий науковий інтерес. Однак питання організації прокурорського нагляду й діяльності контрольно-наглядових органів на всіх етапах становлення Української держави 1917-1921 років, в умовах національно-визвольної боротьби, конкретно ніким не досліджувалися.

Після зречення імператора Миколи II новостворений Тимчасовий уряд у терміновому порядку направив до губернціальних органів циркулярні листи про налагодження нового ладу. Наразі в Державному архіві Миколаївської області зберігся документ від 8 березня 1917 року № 8885 – повідомлення Міністра Юстиції О. Керенського, адресоване голові з'їзду мирових судів Херсонської губернії, такого змісту: «У зв'язку з переходом верховної влади до Тимчасового уряду, вироків, рішень та ухвали судових рішень проголошуються від імені Тимчасового уряду в такій формі «По указу Тимчасового уряду...»» [8, арк. 36]. Наведене положення було чинне допоки 10 листопада 1917 року вступив у дію Циркуляр Генерального секретаріату Української Народної Республіки до голів і прокурорів судових палат щодо необхідності використання при винесенні присудів, вироків і постанов форм «Іменем Української Народної Республіки» [9].

Повалення монархічного ладу викликало неабияке занепокоєння місцевих посадовців. Наприклад, 8 квітня 1917 року з цього приводу в Херсоні зібралися службовці Херсонського Мирowego округу та прокурорські працівники для обговорення питань щодо майбутнього держави. Однак на цих зборах не було остаточно визначено регіональне підпорядкування судово-прокурорських органів, оскільки з того моменту вже точилися політичні протистояння між прихильниками російської влади та новоствореної Центральної Ради [8, арк. 63].

Майже по всій території України активно діяв національно-визвольний рух. У різних містах періодично змінювалася влада, а прокуратурі доводилося діяти здебільшого ситуативно, залежно від політичної обстановки. Так, у спогадах одного з громадських діячів О. О. Несвіцького згадується про те, як 15 вересня 1917 року в Полтаві за відмову в співпраці з більшовиками було заарештовано прокурора Полтавського окружного суду Дубровіна Федора Павловича та товариша прокурора Костенка Миколу Тихоновича, а через два місяці Рада депутатів більшовиків Полтави постановила про звільнення з посад усіх інших прокурорів та слідчих судів

[9, с. 23]. Зі свого боку посадовці відмовилися від здачі справ, за що підлягали переслідуванню [10].

На українських територіях, де активно точилися військові дії, прокуратура зовсім переставала функціонувати. Підтвердженням цього є лист-повідомлення товариша прокурора Полтавського окружного суду О. П. Гесслера, датований 26 січня 1918 року № 233, у якому йшлося про неможливість виїхати до міста Кобеляки на з'їзд мирових суддів у зв'язку з перекриттям усіх залізничних сполучень, унаслідок активних боїв між українськими та радянськими військами. Також зазначалося про неможливість виконання своїх повноважень через складну політичну обстановку [11, арк. 17].

Звичайно, усі ці події призводили до погіршення або ж навіть повного зупинення прокурорського нагляду на окремих територіях. Тенденції послаблення роботи судово-правоохоронної системи простежується із звітів прокурорів окружних судів. Так, наприклад, згідно з Відомостями про діяльність чинів прокурорського нагляду Лубенського окружного суду за 1917 рік у Лохвицькій дільниці знаходилося в провадженні 195 справ, з яких закінчено з обвинувальним актом лише 9, а направлено прокуророві судової палати 10. Аналогічна ситуація мала місце на Золотоніській дільниці, де з 281 справ до суду направлено було лише 33, а з обвинувальним актом закінчено 24 [12, с. 5]. Різке зменшення кількості заведених справ, щодо яких здійснювався прокурорський нагляд, пояснюється тим, що станом на 1917 рік прокурорами здебільшого розглядалися ті справи, що були розпочаті на початку року та незакінчені, які перейшли з попередніх років, а нових практично не порушувалося.

З приводу прокурорського нагляду за місцями попереднього ув'язнення: відповідно до річного звіту канцелярії прокурора Лубенського окружного суду за 1917 рік (Наряд № 4) станом на початок 1917 року в Лубенській в'язниці перебувало 139 арештантів, піднаглядних прокуророві окружного суду, а на початку 1918 року залишилося всього 51 [13, с. 3].

До сьогодні збереглося чимало свідчень про масові звільнення арештантів, утримуваних на час попереднього слідства. Про безлади у в'язницях, які чинилися протягом 1917 року, демонструє рапорт начальника Полтавської тюрми прокуророві Полтавського окружного суду від 24 квітня 1918 року № 104, у якому йшлося про неможливість переведення арештантів за наказом прокурора, оскільки з усіх осіб, які були йому піднаглядні, залишився лише один арештант. Стосовно інших у документі зазначається: «...Лукашенко й Іщенко втекли з тюрми, Грузин за розпорядженням Слідчої комісії Полтавської Ради звільнений. Корнієнка перевели до Миргородської тюрми, усі інші переведені 27 жовтня 1917 року в Хорольську тюрму для подальшого утримання під вартою» [14, арк. 83].

У зв'язку з цими подіями Полтавська тюремна інспекція звернулася з поданням до прокурора Полтавського окружного суду (документ від 30 травня 1918 року № 2475), у якому йшлося про таке: «Згідно з розпорядженням Головного тюремного управління від 10 травня 1918 року № 35 на нас покладено обов'язок організувати комісію для оцінки збитків,

завданих більшовиками в місцях позбавлення волі, персоналу, службовцям і ув'язненим. У комісію повинні увійти представники прокуратури, загальні організації та повітові старости» [12, арк. 133].

Аналогічним чином було створено спеціальну слідчу комісію щодо розслідування фактів викрадення озброєння більшовиками з приміщення судово-кримінальної міліції в ніч на 7 січня 1918 року. З такою вимогою 13 липня 1918 року звернувся прокурор Полтавського окружного суду до Полтавської судово-кримінальної варту [12, арк. 284].

Однак місцями на окремих українських територіях до кінця 1917 року продовжувала поширюватися радянська влада, яка принципово відрізнялася поглядами щодо побудови контрольно-наглядових органів. Так, зокрема, 24 листопада 1917 року Рада народних комісарів прийняла Декрет про суд № 1 [15], у якому йшлося про остаточне скасування прокуратури. Таким чином, ліквідовувалися донині існуючі інститути судових слідчих, прокурорського нагляду, а також присяжні й приватні адвокатури (пункт 3). Функції прокурорського нагляду переходили до особливих комісарів, обраних місцевими радами робітничих, солдатських і селянських депутатів, які отримували майно цих установ та приймали до свого провадження всі справи, у тому числі ті, що були в архівах. Певні прокурорські повноваження щодо нагляду за дотриманням «революційної» законності перебрала на себе судово-кримінальна міліція. Про специфіку роботи цього органу можливо пересвідчитися з рапорту начальника Полтавської судово-кримінальної міліції В. В. Соловйова від 28 грудня 1918 року, у якому йшлося про наклеп на нього з боку свого помічника В. М. Дяченка. Соловйов, виправдовуючи себе, описував усі свої досягнення у «справі революції» щодо боротьби з контрреволюційним елементом серед службовців [12, с. 20]. Тим самим, акцентується увага тільки на виконанні функції збереження радянської влади, тоді як інших повноважень, притаманних прокуророві, у діяльності цих органів не спостерігається.

Однак попри такі складні умови, у яких перебувала молода Українська держава, Центральною Радою поступово здійснювалися кроки щодо налагодження механізмів державного регулювання в усіх сферах суспільного життя, у тому числі в судово-правоохоронній. Так, у березні 1917 року було створено правничу комісію, а в червні того ж року запроваджено Генеральний Секретаріат, до складу якого входило 14 генеральних секретарів, зокрема один з них у справах юстиції.

Генеральний секретар у судових справах виконував по суті функції Міністра юстиції, а при Генеральному суді запроваджувалась оновлена прокуратура. Генеральний Секретар у судових справах призначав прокурорів з покладанням на них обов'язків керівництва прокуратурою. Таким чином, цей орган практично підпорядковувався Генеральному секретареві в судових справах [16].

Водночас в УНР прокуратура опинилася в подвійному підпорядкуванні. З одного боку, вона діяла при Генеральному Суді й називалася – Прокуратура Генерального Суду, а з іншого – її регламент затверджувався Секретарством судових справ, надаючи одному з прокурорів звання старшого й доручало «провід над прокураторією».

Центральна Рада 4 січня 1918 року прийняла Закон «Про заснування прокураторського нагляду на Україні», згідно з яким прокураторії утворювалися при апеляційних й окружних судах. Штат прокураторії при Генеральному Суді складався зі старшого прокуратора, трьох прокураторів, писаря й помічника писаря. Це було продовженням розпочатої роботи зі створення структур прокураторського нагляду УНР. Очолювали відповідні прокураторії старші прокуратори. Усі вони призначалися Генеральним секретарем судових справ. Водночас скасовувалися посади прокурорів та товаришів прокурора окружних судів [16].

З цього моменту спостерігається активний процес реорганізації органів прокуратури. Свідченням цього є лист Губернського Коменданта Полтавщини УНР від 6 квітня 1918 року №1325 Прокуророві Полтавського окружного суду, у якому йшлося про необхідність останнього звернутися до Штабу I-ї дивізії й діяти за наказами, які окремо йому надсилатимуться [12, арк. 29]. Відповідно до Наказу №12 Генерал-Прокурора, логічним чином прокураторського нагляду потрібно було направити справи за належністю для здачі в архів [12, арк. 28].

Докорінні зміни в діяльності судово-правоохоронних органів відбулися з приходом до влади П. Скоропадського. Відтак, на Генеральний Суд покладалися обов'язки «вищого охоронителя й захисника закону» та Вищого Суду України в судових й адміністративних справах. Назва «Українська Народна Республіка» змінювалася на «Українську Державу». Головою Генерального Суду, а одночасно й Генеральним прокурором України, був призначений М. Чубинський [16].

У подальшому, 8 липня 1918 року Гетьманом П. Скоропадським було затверджено Закон «Про утворення Державного Сенату», ухвалений Радою міністрів Української Держави. У цьому документі деякі норми також стосувалися прокуратури. Наприклад, було встановлено, що «при кожному Генеральнім Судді, а також при Загальнім Зібранні Державного Сенату перебувають прокурор і товариш прокурора під вищим наглядом міністра юстиції як Генерального прокурора».

Таким чином, прокурорам Державного Сенату Української держави надавалося право порушувати питання про необхідність тлумачення, доповнення або зміни існуючих законів. Прокуратура була зобов'язана керуватися у своїй діяльності нормами, які раніше регулювали функції прокуратури Правительствующого Сенату [16]. Тож можемо стверджувати, що за часів Гетьманату частково відновлювалася система прокураторського нагляду дореволюційного зразка.

Місцеві прокуратури здебільшого наглядали за діяльністю державної варти (служба правопорядку, створена 18 травня 1918 року), якій доручалося проведення дізнання по окремих категоріях правопорушень. Для цього прокурор уносив відповідну резолюцію начальникові судово-кримінальної варти [12, арк. 320].

Крім того, винятковою функцією прокуратури був нагляд за недопущенням ринкових спекуляцій та монополізації щодо торгівлі сільськогосподарської продукції. Приміром, уповноважений Міністерства

по закупці хліба для армії в Полтавській губернії періодично звітував старшому прокуророві про встановлені державою ціни на окремі групи сільськогосподарських товарів (документ № 6000 від 1 липня 1918 року) [12, арк. 272]. На підставі цього, прокуратура через доручення відповідним органам, або ж навіть самостійно, виявляла факти таких правопорушень.

Зауважимо, що прокуратура часів правління П. Скоропадського була значно мілітаризована та мала тісний зв'язок з військовими інститутами. Унаслідок чого 21 червня 1918 року було ухвалено Закон «Про організацію військово-судових інституцій та їх компетенцію». У документі передбачалися військові суди, які поділялися на вищі (Київський та Катеринославський) і штабні (при штабах дивізій, корпусів та Головному штабі). Також система військової юстиції підпорядковувалася Головному військово-судовому управлінню, до складу якого входили відділи: загального, прокурорського та законодавчого спрямування. На загальний відділ покладалися функції вирішення персональних та господарських справ. Прокурорський відділ (касаційний) здійснював прокурорський нагляд. У законодавчому відділі розроблялися нормативно-правові акти [12, арк. 291-292].

У Законі зазначалося, що в штабних судах повинен був брати участь прокуратор й оборонець (пункт 7). Для «прокураторського догляду» при Вищих Військових судах існували прокуратори та кандидати на військові посади (пункт 11) [12, арк. 371].

У листі Полтавському прокуророві від Вищого військового суду Катеринославської губернії, датованому 16 червня 1918 року (вхідний № 68), надавалися чіткі роз'яснення з приводу того, що у вищих судах під час судового засідання обов'язково повинен бути присутній військовий прокуратор або його товариш, секретар та оборонці [12, арк. 292].

Вищі військові суди вирішували питання щодо підслідності судових справ про військові злочини. Так, прокурором Катеринославського Вищого військового суду Боголюбівим було надіслано прокуророві Полтавського окружного суду матеріали справи разом із супровідним листом від 27 серпня 1918 року, у якому йшлося: «Надсилається за належністю справа обвинуваченого за участь у більшовицькому русі Бориса Костинського, оскільки той не перебував на військовій службі Української держави згідно з чим ця справа підлягає розгляду в Полтавському окружному суді» [12, арк. 417].

За вивченими нами архівних документів було встановлено, що за часів Гетьманату частина прокурорських функцій переходили до військових комендантів. Так, наприклад, німецьким комендантом Полтавської губернії 10 травня 1918 року, на підставі подання Хорольського старости С. Родзянка, було винесено постанову про арешт Д. І. Сінельникова, який під час більшовицької окупації брав активну участь у каральних акціях проти місцевих селян. Згідно з цим документом до арештанта застосовувався такий запобіжний захід для подальшої підготовки до проведення суду над ним [12, арк. 85]. До цього такі рішення приймалися здебільшого прокурорами.

Однак після відновлення Директорією УНР на чолі з С. Петлюрою 2 січня 1919 року було скасовано закон «Про утворення Державного Сенату». Відтак, почав діяти Найвищий Суд Української Народної Республіки. Одночасно затверджувалися штати Надвищого Суду, яким охоплювалася й

Прокуратурія. Вона формувалася зі старшого прокуратора, семи прокураторів та одного секретаря прокуратора.

Говорячи про повітових прокурорів, можемо стверджувати, що в їх діяльності мало що змінилося в порівнянні з дореволюційною епохою. Основною функцією залишався прокурорський нагляд за веденням справ. Так, наприклад, у вказівках товариша прокурора судовому слідчому 2-ї дільниці Кобеляцького уїзду від 16 січня 1919 року, з приводу розбійного нападу на садибу громадянина Проскури та вбивства його дружини, підставою прокурорського керівництва наводилося положення пункту 2 § 2 «Наказу чинам прокурорського нагляду судових палат й окружних судів», виданого ще в 1896 році [12, арк. 207]. З матеріалів наглядового провадження простежується, що прокурор, вивчаючи результати розслідування, установлював обсяг належності та допустимості зібраних доказів, на підставі чого виносив обґрунтовані вказівки процесуального характеру, тим самим брав активну участь у встановленні об'єктивної істини по справі.

З приходом більшовицької влади діяльність прокуратури була переформатована під новий радянський лад, яка поступово перетворювалася на карально-репресивний орган, а вже 28 червня 1922 року Постановою Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету було створено Державну прокуратуру УРСР та затверджено «Положення про прокурорський нагляд».

Висновки. Отже, вивчення архівних фондів, у яких зберігаються документи часів національно-визвольних змагань, дозволило нам більш поглиблено дослідити історію прокуратури на теренах України. Аналізуючи діяльність регіональних і територіальних органів прокуратури, можемо констатувати, що повне та повсюдне їх підпорядкування центральним інститутам державної влади не відбулося, що значно послабило її позиції на місцях. Через постійну зміну керівництва та недостатність виробленого механізму державного управління місцевими прокуратурами останні більшою мірою діяли так, як за часів існування Російської імперії. Уважаємо, за умов виникнення певних історичних паралелей, пов'язаних з російською агресією, наведене слід урахувувати при організації відомчого контролю місцевих прокуратур, особливо на територіях з підвищеним рівнем терористичних загроз та сепаратистських настроїв.

Використані джерела:

1. Указ Президента України «Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917-1921 років» від 22 січня 2016 року № 17/2016 рік. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/17/2016>
2. Стратегія розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016-2020 роки. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.aprnu.kharkiv.org/doc/strategiya.pdf>
3. Тимощук, О. В. Охоронний апарат Української Держави (квітень – грудень 1918 р.): Монографія / О. В. Тимощук. – Х.: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. – 462 с.

4. Тимощук, О. В. Органи прокуратури в загальній системі юстиції Української Держави 1918 р. // О. В. Тимощук / Держава і право. – К., 2000. – Вип. 5. – С. 62-72.
5. Подковенко, Т. О. Становлення системи законодавства України в 1917-1920 роках (Українська Центральна Рада, Гетьманат П. Скоропадського, Директорія УНР): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / Т. О. Подковенко; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2004. – 21 с.
6. Землянська, В. В. Кримінально-процесуальне законодавство Центральної Ради, гетьманату Скоропадського та Директорії: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / В. В. Землянська; Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. – Х., 2002. – 20 с.
7. Іванова, А. Ю. Законодавчий процес і законодавча техніка у період Центральної Ради, Гетьманату та Директорії: дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / А. Ю. Іванова; НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2005. – 221 с.
8. Державний архів Миколаївської області. – Фонд 291, опис 1, справа 2. – Переписка по судовим справам з волосними та сільськими управліннями. – Лист волосному суду Херсонського Мирowego округу від 18.03.17 №2775. – 63 арк.
9. Центральний державний історичний архів України. – Фонд 1072, опис 4, справа 6. – 60 арк.
10. Несвицкий, А. А. Полтава в дни революции и в период смуты 1917-1922 гг: Дневник /А. А. Несвицкий. – Полтава, 1995. – 280 с.
11. Державний архів Полтавської області. – Фонд 8831, опис15, справа 1. – Рукописи из дневника Александра Александровича Несвицкого.
12. Державний архів Полтавської області. – Фонд № 138 Опис 1, справа 581. Прокурор Полтавского окружного суда, г. Полтава Полтавской губернии (1890-1919) / Накази, інструкції, Міністерства юстиції, губернського коменданта Полтавщини та німецького коменданта про їх діяльність (02.08.1917 – 31.12.1918). – 427 арк.
13. Державний архів Полтавської області. – Фонд 768, опис 3. – Прокурор Лубенского окружного суда, г. Лубны Лубенского уезда Полтавской губернии (1906-1919) // Ведомость № 1 «О деятельности чинов прокурорского надзора Лубенского окружного суда за 1917». – 108 арк.
14. Державний архів Полтавської області. – Фонд 768, опис 3. – Прокурор Лубенского окружного суда, г. Лубны Лубенского уезда Полтавской губернии (1906-1919) // Годовой отчет наряд № 4 Канцелярии прокурора Лубенского окружного Суда за 1917 год. – 69 арк.
15. Ломов, В. С. Органы предварительного расследования в Советском государстве до издания Декрета о суде № 1: Лекция / В. С. Ломов ; Под ред. д-ра юрид. наук, проф. В. С. Кульчицкого; М-во внутр. дел СССР, Вышш. следств. школа. – Волгоград : Вышш. след. школа МВД СССР, 1976. – 47 с.
16. Прокуратура України в 1917-1919 роках / Офіційний сайт Генеральної прокуратури України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – http://www.gp.gov.ua/ua/1917_1919.html

Стаття надійшла до редколегії 23.09.2016

Жувака С.А. Прокуратура во время Украинской революции 1917-1921 годов: историко-правовой анализ

Статья посвящена истории прокуратуры во время Украинской революции 1917-1921 годов. Рассматривается историография и источниковая база исследуемой тематики. Изучается научная мысль о результатах деятельности прокуратуры, приводятся ранее неизвестные историко-правовой науке архивные документы. Осуществляется юридический анализ нормативно-правового обеспечения деятельности органов прокуратуры. Устанавливается историческое значение функционирования контрольно-надзорных органов в освободительной борьбе начала XX века и утверждением украинской государственности в форме Украинской Народной Республики.

Ключевые слова: *прокуратура, функции прокуратуры, история прокуратуры, прокурорский надзор, Прокуратурия, Украинская революция, Украинская Народная Республика.*

Zhuvaka S. Prosecutor during Ukrainian revolution 1917-1921 years: historical and legal analysis

The article is devoted to the history of the prosecutor's office during the Ukrainian revolution of 1917-1921 years. We consider the historiography and source base study subjects. We study the scientific thinking on the performance of the Prosecutor's Office, are previously unknown historical and legal science archival documents. It provides legal analysis of regulatory and legal support of the prosecution. It sets the historical significance of the functioning of regulatory bodies in the liberation struggle of the early XX century and the establishment of the Ukrainian state in the form of Ukrainian People's Republic.

Studied the chronology of the development of law enforcement institutions of the Central Rada, Hetmanate and directory. Characterized by their legal status in the context of the process of public education.

It is proved that a specified period of time the prosecuting authorities in their work guided by the norms of the Russian Empire and the Provisional Government. However, due to an active legislative process on the settlement of judicial and law enforcement officials, the prosecutor's office Ukrainian People's Republic was quickly reformed and gained a completely new look.

The author reveals the questions about the structure of the prosecutor's office, analyzed the content its activities in some areas. Based on official records, preserved in the archives, described personnel policy in the judicial and prosecutorial system.

REDD statistical information on the results of the work of local prosecutors analyzed the specifics of their work in different regions.

It is proved that in certain regions of Ukraine, in particular Nikolaev, Poltava, Kherson provinces from time to time there were several bodies with inherent functions of prosecutor's supervision, while being under different authorities, which led to the partial destruction of the prosecutor's system, especially at the local level. It was established that the main function of the district prosecutors had oversight over the conduct of affairs. Due to the constant change in leadership, and insufficient to develop a mechanism of public control by the central government, local prosecutors mainly operated as in the times of the Russian Empire.

Key words: *prosecutor, prosecutor's function, history of prosecutors, public prosecutor's supervision, the procurator, the Ukrainian revolution, Ukrainian People's Republic.*

УДК 343.163 «18/19»

В. П. Горбачев

ПРЕДЕЛЫ ПОЛНОМОЧИЙ ПРОКУРАТУРЫ НА ВОЗБУЖДЕНИЕ УГОЛОВНОГО ПРЕСЛЕДОВАНИЯ В РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ ПОСЛЕ СУДЕБНОЙ РЕФОРМЫ 1864 ГОДА

В статье анализируются пределы полномочий прокуратуры на возбуждение уголовного преследования в Российской империи после судебной реформы 1864 года. Рассмотрено содержание «активной» и «пассивной» зависимости прокурора в вопросах возбуждения уголовного преследования. Сделан вывод о том, что удельный вес преступлений, по которым прокурор не имел право возбуждать уголовное преследование по собственной инициативе, был незначительным и постепенно сокращался.

Ключевые слова: *судебная реформа, прокуратура, мировой суд, общие суды, возбуждение уголовного преследования, преступление.*

Постановка проблемы. Одним из главных теоретических и практических вопросов уголовного процесса является вопрос о возбуждении уголовного производства и роли в этом прокуратуры. Разные системы уголовного судопроизводства решают его по-разному. В связи с этим полезным является изучение исторического опыта Российской империи, где после проведения судебной реформы 1864 года при наличии достаточных оснований прокуратура не только имела право, но и была обязана возбудить уголовное преследование.

Анализ последних исследований и публикаций. Вопросам возбуждения уголовного преследования в досоветский период уделяли внимание такие ученые и практики, как Н.А. Буцковский, С.И. Викторский, Н.В. Давыдов, М.В. Духовской, А.Ф. Кони, А.А. Квачевский, А.С. Лыкошин, Н.В. Муравьев, Н.А. Неклюдов, Н.Н. Розин, В.К. Случевский, А.А. Соколов, И.Я. Фойницкий, А.П. Чебышев-Дмитриев, И.Г. Щегловитов и др. В советский и современный периоды разным аспектам деятельности прокуратуры в уголовном процессе посвящены работы В.Г. Бессарабова, А.В. Верещагиной, В.Б. Виленского, Ю.М. Горячковой, А.Г. Звягинцева, С.М. Казанцева, А.В. Карякина, О.А. Кожевникова, М.Г. Коротких, А.Г. Короткова, К.П. Краковского, С.В. Лонской, М.В. Немытиной, В.А. Никонова, Р.В. Савуляка, В.В. Сухоноса, Д.А. Сычева, А.Н. Ярмыша и др. Однако в современных исследованиях недостаточное освещение получили ограничения, которые существовали для прокуратуры в вопросах возбуждения уголовного преследования.

Формирование целей. Целью данной статьи является выяснение пределов полномочий прокуратуры на возбуждение уголовного преследования в Российской империи после судебной реформы 1864 года.

Изложение основного материала. В результате проведения в Российской империи судебной реформы прокуратура не получила монополии в вопросах возбуждения уголовного преследования (в отличие, например, от прокуратуры Франции). Кроме прокуратуры право возбуждать преследование получили и другие органы, а также частные лица.

При этом прокурор имел право возбуждать дела не по всем преступлениям. Для некоторых видов преступлений закон устанавливал особый порядок возбуждения уголовного преследования без участия прокурора.

Право прокуратуры возбуждать уголовное преследование зависело от характера преступления и его подсудности. В результате судебной реформы такое право прокуратуре было предоставлено только по делам, подсудным общим судам. Устав уголовного судопроизводства (далее – УУС) не предусмотрел право прокурора возбуждать уголовное преследование по делам, подсудным мировым судам. А количество таких дел было больше, чем дел, подсудных общим судам. Например, в 1890 году по всем делам, рассмотренным судами, в мировых судах было 56,5%, а в общих судах 43,5% всех подсудимых [1, с. 282].

В соответствии со ст. 42 УУС, мировой судья приступал к разбирательству дел по жалобам потерпевших, по сообщениям полицейских и других административных властей или по непосредственно усмотренным им преступным действиям. Сообщение прокурора как повод для начала дела мировым судьей закон не предусматривал. Несмотря на это, фактически прокуроры направляли по подсудности поступавшие к ним жалобы потерпевших, которые подлежали рассмотрению мировыми судьями. В связи с этим на практике возникал вопрос, имеют ли прокуроры право возбуждать дела у мирового судьи. Ответ не был однозначным.

Н.А. Неклюдов не признавал право прокурора возбуждать дела у мировых судей. В 1867 году он в своем «Руководстве для мировых судей» разъяснял, что сообщение прокурора не является поводом к началу преследования и что мировой судья не вправе принять к производству и решению дело по заявлению прокурора, так как прокурор не является полицейской или административной властью, а является обвинительной властью, предназначенной для обвинения только в тех судебных местах, при которых она состоит [2, с. 4, 84]. Право прокурора возбуждать преследование непосредственным обращением к мировому судье отрицали И.Г. Щегловитов, А.С. Лыкошин и другие [3, с. 79].

В отличие от указанной позиции судебная практика на основании одного из решений уголовного кассационного департамента Сената 1869 года признавала за прокуратурой право возбуждать уголовное преследование по делам мировой подсудности. Однако эта практика была изменена законом от 1 мая 1884 г., предусмотревшим право прокурора поручать полиции возбуждение преследования виновного перед мировым судьей (ст. 253 УУС) [4, с. 2]. В связи с этим И.Г. Щегловитов отмечал, что прокуратура на практике не нуждалась в признании за нею права на возбуждение дел у мировых судей, так как фактически это право прокуратуре принадлежало косвенным образом, через полицию, которая при производстве дознания находилась под непосредственным наблюдением и руководством прокуратуры [5, с. 23-24]. В 1900 году в материалах правительственной комиссии, созданной для пересмотра законов по судебной части, отмечалось, что указанный порядок возбуждения

прокуратурой дел у единоличных судей через полицию окончательно установился на практике [4, с. 2]. Однако этот порядок был изменен законом от 15 июня 1912 года, который дополнил статью 42 УУС и прямо указал, что сообщение прокурора является поводом для начала рассмотрения дел мировым судьей [6, с. 695]. С учетом этого представление прокурором указанных сообщений мировому судье профессор Н.Н. Розин рассматривал как акт возбуждения преследования [7, с. 405].

Однако, несмотря на указанные изменения закона, мировой судья В.Н. Челищев не считал сообщение прокурора самостоятельным поводом для начала дела. В комментарии к Уставу уголовного судопроизводства он отметил, что указанное дополнение закона внесено из чисто практических соображений, и отмеченное положение закона следует понимать не как предоставление лицам прокурорского надзора самостоятельного права по их усмотрению непосредственно возбуждать дела у мировых судей, а лишь как упоминание об их обязанности передать по подсудности мировому суду заявление потерпевшего, ошибочно обратившегося к прокурору, а не к судье [9, с. 207, 209-211].

По общему правилу полномочия возбуждать уголовное преследование прокуратура имела по делам, подсудным общим судам. В то же время и по этим делам закон предусмотрел ряд преступлений, по которым возбуждение уголовного преследования не входило в компетенцию прокурора. Профессор И.Я. Фойницкий отмечал, что в России самостоятельность прокуратуры в возбуждении уголовного преследования была значительно уже, чем в западных странах. Несмотря на принцип независимости прокуратуры, в своей деятельности по возбуждению уголовного преследования прокурор в некоторых случаях был поставлен в определенную зависимость от решений других учреждений [8, с. 6, 15].

Теория процесса в вопросах возбуждения уголовного преследования выделяла «активную зависимость» прокуратуры (когда требование других лиц и учреждений о возбуждении преследования возлагало на прокуратуру обязанность сделать это) и «пассивную зависимость» прокуратуры (когда она не имела права приступить к преследованию без требования об этом иного лица или учреждения) [8, с. 6-7, 15-16].

По поводу активной зависимости профессор Н.Н. Розин отмечал, что в этих случаях прокурор был лишен права обсуждать достаточность оснований для возбуждения уголовного преследования и должен был повиноваться органу, предложившему возбудить преследование [7, с. 247]. Профессор И.Я. Фойницкий указывал, что активная зависимость прокуратуры наступала по предписаниям вышестоящих прокуроров, по преступлениям против правил о печати и по обязательным для прокуратуры определениям судебных мест о возбуждении уголовного преследования [8, с. 16-17]. Например, в Наказе министра юстиции чинам прокурорского надзора судебных палат и окружных судов 1896 года указывалось, что по вопросам возбуждения уголовного преследования они безусловно подчинялись распоряжениям и указаниям начальства [10, с. 3]. Обязательными для прокуратуры были и определения судебной палаты о предании суду такого обвиняемого, о котором прокурор окружного суда полагал прекратить дело (ст. 539 УУС), а

также о предании суду должностных лиц судебного ведомства за должностные преступления (ст.ст. 1079, 1080 УУС) [8, с. 16].

Прокурор обязан был начать преследование также по сообщениям Главного управления по делам печати и цензурных комитетов, других учреждений и должностных лиц о преступлениях и проступках, совершенных посредством печати (ст. 1213⁸ УУС). И если относительно сообщений органов по делам печати была установлена процедура пререканий прокурора (ст. 1213⁸ УУС), то относительно обязанности прокурора начать преследование по сообщениям и жалобам учреждений и должностных лиц об оскорблении их в печати закон не делал никаких оговорок. По свидетельству ревизионных отчетов по округам Киевского и Одесского окружных судов, положение закона, обязывавшее прокурора безусловно возбуждать дела по нарушениям постановлений о печати по всем жалобам, объявлениям или сообщением присутственных мест, установлений и должностных лиц, создавало практические неудобства, так как не все они были обоснованными и часто не содержали указания на какое-либо преступление. Поэтому на практике в некоторых случаях должностным лицам отказывалось в начале предварительного следствия [19, с. 620-611].

Пассивная зависимость прокуратуры означала, что, несмотря на наличие всех данных для возбуждения преследования, прокурор не имел право начать дело без соответствующей жалобы, разрешения или требования указанных в законе учреждений и лиц [7, с. 247-248]. Эти ограничения относились к делам частно-публичного обвинения, а также к некоторым делам, для которых был предусмотрен особый порядок уголовного судопроизводства. По некоторым таким преступлениям предварительное следствие могло начаться только по требованиям тех учреждений, которым было предоставлено исключительное право на возбуждение в этих случаях судебного преследования. Профессор А. Чебышев-Дмитриев указывал, что в особых порядках судопроизводства власть многих указанных в законе мест и лиц на возбуждение уголовного преследования исключала такое право прокурора. Закон делил все преступные деяния на несколько групп, и возбуждение преследования по каждой из них предоставлял исключительно тем или другим должностным и частным лицам [12, с. 106, 184].

Профессор И.Я. Фойницкий отмечал, что в случаях пассивной зависимости прокуратуры отсутствие соответствующей жалобы, требования или разрешения составляло препятствие для возбуждения преследования. А преследование, возбужденное при наличии указанного препятствия, признавалось недействительным, и все вызванное им производство подлежало отмене [8, с. 17].

Прокурор был лишен права возбуждать уголовное преследование по своей инициативе по частно-публичным делам, по делам о некоторых преступлениях против веры, о нарушениях уставов казенных управлений, о некоторых нарушениях общественного благоустройства и благочиния, по делам о должностных преступлениях, а также в некоторых других случаях.

Роль прокурора в возбуждении уголовного преследования зависела от вида этого преследования – публичного, частного или частно-публичного. Прокурор возбуждал только дела публичного обвинения, а дела частного и частно-публичного обвинения он возбуждать не имел право, так как эти дела возбуждались только потерпевшими лицами.

По делам о некоторых преступлениях против веры (о совращении из православия или отступлении от христианской веры) предварительное следствие начиналось только по требованию духовного начальства (ст. 1006 УУС). Такой порядок соответствовал существу дел этого рода. При подготовке судебной реформы отмечалось, что преследовать за сектантство можно было только тогда, когда духовная власть признала, что в конкретном случае есть сектантство. До этого следствие не могло быть начато, потому что не решен вопрос, преступно ли само событие, о котором идет речь. А преступность или непроступность его зависела от того, признано ли духовной властью конкретное действие или конкретное учение противоречившим религии и церкви [13, с. 361-362]. Только духовная власть имела право и была обязана разрешать в каждом конкретном случае вопрос, требует ли интерес церкви уголовного преследования, несмотря на то, что факт совращения доказан. Светская власть не могла приступить к судебному преследованию без формального требования духовной власти [14, с. 243]. Если же дело было возбуждено без такого требования, то состоявшееся по нему решение подлежало отмене [15, с. 874]. В то же время правило о начале предварительного следствия только по требованию духовного начальства не применялось по делам о распространителях ересей, признанных особенно вредными, и о совратившихся в такие ереси, которые были соединены со свирепым изуверством и фанатическим посягательством на жизнь свою и других или же с противонаравственными, гнусными действиями. По таким делам предварительное следствие начиналось и без требования духовного начальства (ст. 1007 УУС). Закон от 1 мая 1884 года эту норму изменил и уточнил, что правила статьи 1006 УУС не применялись по делам о распространителях скопческой ереси и о совратившихся в скопчество и другие ереси указанного выше вида [16, с. 270].

Дела о преступлениях и проступках против имущества и доходов казны (о нарушениях уставов казенных управлений) возбуждались соответствующими должностными лицами этих управлений, а также полицией в пределах власти, предоставленной ей соответствующими уставами (ст. 1129 УУС). Например, за нарушения питейного устава дело возбуждал надсмотрщик акцизного управления, дела о нарушениях гербового сбора возбуждались казенными палатами, о нарушениях лесного устава – лесничими, о нарушении таможенного устава – чинами таможенного ведомства (ст. ст. 1132, 1133 УУС) [11, с. 766-767]. Лица судебного ведомства, в т.ч. прокуроры, не имели право возбуждать преследование по таким делам. Мотивом этого было то, что они не имели специальных прав, которые позволяли бы им выявлять нарушения уставов казенных управлений (право проверять фабрики и заводы и т.п.), а доходившие до них

сведения требовали удостоверения факта нарушения, которое входило в обязанности казенного управления [13, с. 436].

По некоторым делам о нарушениях общественного благоустройства и благочиния, т.е. о нарушениях специальных уставов административных управлений, уголовное преследование возбуждалось этими управлениями. Например, право возбуждения преследования за соответствующие нарушения принадлежало в пределах своего ведомства полиции, казенным палатам, земским и городским управам, должностным лицам по делам печати, чиновникам лесного ведомства, земским участковым начальникам и т.п. (ст.ст. 1213⁴, 1216¹⁻³, 1216⁶ УУС). Например, в соответствии с законом от 12 декабря 1866 года «О порядке судопроизводства по делам печати» (ст. ст. 5 и 7), обязанность возбуждать преследование по преступлениям и проступкам, совершенным посредством печати, лежала на Главном управлении по делам печати и цензурных комитетах. Исключение составляли только случаи оскорбления в печати присутственных мест, установлений и должностных лиц, в которых преследование виновного возбуждалось прокурором, но только по жалобе, объявлению или сообщению потерпевших. Если же дело об оскорблении присутственного места было возбуждено прокурором без такой жалобы, то приговор подлежал отмене [11, с. 805].

Особый порядок возбуждения уголовных дел был в военной сфере. Военный и военно-морской прокуроры не имели право своей властью возбуждать уголовное преследование по делам военного и морского ведомств. Это объяснялось особенными условиями военной службы, в связи с которыми «без потрясения порядка службы и дисциплины» невозможно было предоставить право начинать в военном ведомстве судебное преследование без ведома и разрешения военного начальства [17, с. 325]. В результате закон установил, что судебное преследование в военном и морском ведомствах возбуждалось только военными и военно-морскими начальниками, предварительное следствие проводилось только по их распоряжению (ст. ст. 214, 253, 434 Военно-судебного устава, ст. ст. 207, 244, 425 Военно-морского судебного устава). А сообщения военных и военно-морских прокуроров были только одним из поводов к распоряжению военных и военно-морских начальников о начале предварительного следствия (ст. 409 ВСУ, ст. 400 ВМСУ).

В отношении некоторых должностных лиц возбуждение уголовного преследования зависело от усмотрения императора. На его усмотрение представлялись донесения и жалобы, содержавшие обвинения в преступных деяниях, совершенных членами Государственного Совета и Государственной Думы при исполнении или по поводу исполнения ими служебных обязанностей, а также в должностных преступлениях высших чинов, занимавших должности первых трех классов [18, с. 471, 473].

Среди дел, по которым был установлен особый порядок возбуждения уголовного преследования, наибольший удельный вес занимали дела о должностных преступлениях. Возбуждение преследования за такие

преступления по административному ведомству зависело от усмотрения начальства должностного лица, а прокуратура была лишена инициативы в возбуждении такого преследования. В случае поступления к прокурору жалобы или заявления он мог только направить их соответствующему начальству; при этом, если они оставались без последствий, то прокурор даже не извещался об этом. Такой порядок критиковался современниками. Например, в ревизионном отчете по округу Одесского окружного суда отмечалось, что, если ограничение права прокуратуры по возбуждению уголовного преследования по делам о преступлениях против веры, по делам, сопряженным с интересами казны, и по делам военнослужащих оправдывалось исключительностью и особенностями этих дел, затрагивавших вопросы религии, интересы фиска или положение лиц военного ведомства, в котором имели особое значение требования военной дисциплины, то ограничение относительно должностных преступлений «едва ли оправдывается целесообразностью» [19, с. 603-605, 611].

Статистические данные свидетельствуют о том, что среди дел, подсудных общим судам, дела, по которым прокурор не имел право по своей инициативе возбуждать уголовное преследование, составляли незначительный удельный вес. Например, в 1890 году религиозные преступления составляли 0,8% всех дел, нарушения разных уставов казенных управлений – 1,4%, преступления против правил печати – 0,1%, наибольший удельный вес составляли служебные преступления – 4,3% [20, с. 32]. А к 1910 году эти низкие показатели еще более снизились [21, с. 210-215].

Перечень преступлений, по которым в вопросах возбуждения уголовного преследования прокурор находился в пассивной зависимости, не был постоянным. С одной стороны, появлялись новые категории таких дел (например, в результате проведения земской и городской реформ 1890 и 1892 годов возбуждение судебного преследования за нарушения обязательных постановлений возложено на земские и городские управы). А с другой стороны, по некоторым преступлениям, по которым прокурор ранее не имел право возбуждать уголовное преследование по своей инициативе, в связи с изменением законодательства он такое право получил.

По закону от 12 декабря 1866 года «О порядке судопроизводства по делам печати» (ст. 5), обязанность возбуждать преследование по преступлениям и проступкам, совершаемым посредством печати, лежала на Главном управлении по делам печати и цензурных комитетах. Несмотря на это, судебная практика исходила из того, что прокурор также имел право возбуждать дела этой категории по своему непосредственному усмотрению [22, с. 892, 894]. А в дальнейшем право возбуждения дел данной категории прокурору было предоставлено и в законодательном порядке: законом от 24 ноября 1905 года (ст. 12) установлено, что судебное преследование по преступным деяниям, совершенным посредством печати, возбуждалось или по сообщениям учреждений и должностных лиц по делам печати, или по непосредственному предложению прокурора [23, с. 838]. До 1906 года по делам о совращении из православия или отступлении от христианской веры предварительное следствие начиналось только по требованию духовного

начальства. Однако после декриминализации законом от 14 марта 1906 года [24, с. 261] многих преступлений против веры изменились и процессуальные условия возбуждения этих дел. Признав, что отпадение от православной веры в другое христианское исповедание или вероучение не подлежит преследованию, законодатель распространил на преступления против веры общие условия возбуждения уголовного преследования (ст. 297 УУС) [25, с. 461].

Выводы. После проведения судебной реформы закон предусмотрел определенные категории дел, по которым прокурор не имел право возбуждать уголовное преследование по собственной инициативе: дела, подсудные мировым судам, и дела о некоторых преступлениях, подсудных общим судам. В дальнейшем по делам мировой подсудности закон предусмотрел вначале косвенное право прокурора возбуждать дела у мировых судей путем дачи соответствующего поручения полиции, а затем с учетом судебной практики прямо предусмотрел, что сообщение прокурора является законным поводом для рассмотрения дела мировым судьей. Удельный вес преступлений, подсудных общим судам, по которым прокурор не имел право возбуждать уголовное преследование по собственной инициативе, был незначительным и постепенно сокращался.

Использованные источники:

1. Итоги русской уголовной статистики за 20 лет (1874-1894 гг.) / сост. Е.Н. Тарновский. – СПб. : Тип. Правит. Сената, 1899. – 414 с.
2. Неклюдов Н. Руководство для мировых судей : Устав уголовного судопроизводства / Н. Неклюдов. – СПб. : Тип. Н. Тиблена и К^о (Н. Неклюдова), 1867. – 337 с.
3. Лыкошин А.С. Преследование судебное // Энциклопедический словарь. – Том XXV. Издатели Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон. – СПб. : Типо-литография И.А. Ефрона, 1898.
4. Высочайше учрежденная комиссия для пересмотра законоположений по судебной части : Объяснительная записка к проекту новой редакции Устава уголовного судопроизводства. Том I. Общие положения и подсудность. – Санкт-Петербург : Сенат. тип., 1900. – 292 с.
5. Щегловитов И. Из уголовной практики мирового суда / И. Щегловитов // Журнал гражданского и уголовного права. – 1887. – Кн. 5 (май).
6. О преобразовании местного суда : Высочайше утвержденный одобренный Государственным Советом и Государственной Думой закон 15 июня 1912 года // Полное собрание законов Российской империи (ПСЗ). – Собр. 3-е. – Т. 32. – Отд. 1. – Петроград, 1915. – № 37328.
7. Розин Н.Н. Уголовное судопроизводство : Пособие к лекциям / Н.Н. Розин. – СПб. : Изд. юрид. книжн. склада «Право», 1914. – 547 с.
8. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства : в 2 т. – Т. 2 / И.Я. Фойницкий. – СПб. : Изд-во «Альфа», 1996. – 607 с.
9. Устав уголовного судопроизводства. Систематический комментарий / под общей ред. проф. М.Н. Гернета. – Вып. I : Ст. ст. 1-84. – М.: Изд. М.М. Зива; Тип. «Культура», 1914. – 306 с.
10. Наказ министра юстиции, генерал-прокурора, чинам прокурорского надзора судебных палат и окружных судов. – СПб. : Тип. Правит. Сената, 1896. – 118 с.

11. Устав уголовного судопроизводства. Издание 1914 года с всеми позднейшими узаконениями и с объяснениями по решениям уголовного кассационного департамента Правительствующего Сената по 1916 год / сост. Д.А. Каплан. – Екатеринослав: Тип. И.Е. Коган, 1916. – 938 с.

12. Чебышев-Дмитриев А. Русское уголовное судопроизводство по Судебным уставам 20 ноября 1864 г. / А. Чебышев-Дмитриев. – СПб.: Изд. В.П. Печаткина, 1875. – 756 с.

13. Судебные уставы 20 ноября 1864 года, с изложением рассуждений, на коих они основаны. – Часть 2. – СПб. : Издание Гос. канцелярии; Тип. Второго Отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1866. – 504 с.

14. Судебные уставы 20 ноября 1864 года с разъяснением их по решениям кассационных департаментов Правительствующего Сената 1866, 1867, 1868 и 1869 гг. – СПб. : Тип. Ю.А. Бохрама, 1870. – разд. паг.

15. Судебные уставы императора Александра II с законодательными мотивами и разъяснениями. Устав уголовного судопроизводства. / сост. С. Г. Щегловитов. – СПб.: Тип. Т-ва М.М. Стасюлевича, 1887. – 1143 с.

16. Об изменениях в Своде законов, вызываемых согласованием статей его с узаконением о даровании раскольникам некоторых прав гражданских и по отправлению духовных треб : Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета от 1 мая 1884 года // ПСЗ. – Собр. 3-е. – Т. 4. – СПб., 1887. – № 2189.

17. Объяснительная записка к проекту военно-судебного устава // Сборник законодательных работ по составлению Военно-судебного устава. – СПб., 1867.

18. Учреждение Государственного Совета : Высочайше утверждено 24 апреля 1906 г. // ПСЗ. – Собр. 3-е. – Т. 26. – Отд. 1. – СПб., 1909. – № 27808.

19. Высочайше учрежденная комиссия для пересмотра законоположений по судебной части. Труды. Т. 3: Свод ревизионных отчетов. – СПб. : Тип. Правительствующего Сената, 1897. – Раздел 2.

20. Свод статистических сведений по делам уголовным, производившимся в 1890 году в судебных учреждениях, действующих на основании уставов Императора Александра II. В трех частях. СПб.: Изд. министерства юстиции; Тип. Правит. Сената, 1895. – разд. паг. – Часть 1. – 37 с.

21. Сборник статистических сведений министерства юстиции. Выпуск 26. Сведения о личном составе и о деятельности судебных установлений Европейской и Азиатской России за 1910 год. – СПб. : Изд. первого деп. министерства юстиции по 3-му делопроизводству стат. отделения; Сенатская тип., 1912. – 432 с.

22. Устав уголовного судопроизводства с позднейшими узаконениями, законодательными мотивами, разъяснениями Прав. Сената и циркулярами Министра Юстиции / сост. В. Ширковым под ред. М. Шрамченко. – СПб.: Изд. Юрид. кн. магазина Н.К. Мартынова; «Центральная» типо-литография М.Я. Минкова, 1899. – 948 с.

23. О временных правилах о повременных изданиях : Именной Высочайший указ от 24 ноября 1905 года // ПСЗ. – Собр. 3-е. – Т. 25. – Отд. 1. – № 26962. – СПб., 1908.

24. О согласовании некоторых постановлений Свода законов с Высочайше утвержденными 17 апреля 1905 года положениями Комитета Министров об укреплении начал веротерпимости : Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета от 14 марта 1906 года // ПСЗ. – Собр. 3-е. – Т. 26. – Отд. 1. – СПб, 1909. – № 27559.

25. Случевский В. Учебник русского уголовного процесса. Судостроительство – судопроизводство. Изд. четвертое, доп. и исправл. / В. Случевский. – СПб.: Тип. М.М. Стасюлевича, 1913. – 670 с.

Стаття надійшла до редколегії 07.11.2016

Горбачов В.П. Межі повноважень прокуратури на порушення кримінального переслідування в Російській імперії після судової реформи 1864 року

У статті проаналізовано межі повноважень прокуратури щодо порушення кримінального переслідування в Російській імперії після судової реформи 1864 року. Розглянуто зміст «активної» і «пасивної» залежності прокурора з питань порушення кримінального переслідування. Зроблено висновок, що питома вага злочинів, по яких прокурор не мав права порушувати кримінальне переслідування з власної ініціативи, була незначною та поступово скорочувалася.

Ключові слова: *судова реформа, прокуратура, мировий суд, загальні суди, порушення кримінального переслідування, злочини.*

Gorbachev V. P. Limits of authority of the Prosecutor's office to initiate criminal prosecution in the Russian Empire after the judicial reform of 1864

After the judicial reform of 1864, the Prosecutor's office did not have a monopoly to initiate criminal prosecution. In addition to the Prosecutor's office the right to initiate of prosecution received and other bodies and individuals. The Prosecutor did not have right to initiate the prosecution in cases under the jurisdiction of magistrate's courts, and in some cases under the jurisdiction of the common courts.

We analyzed the concepts «active» and «passive» dependence of the prosecutor in matters of the initiation of criminal prosecution in cases under the jurisdiction of the common courts. «Active dependence» of the Prosecutor's office assumed its duty to initiate criminal prosecution upon request of other competent agencies and individuals (according to the instructions of superior prosecutors, on court decisions, etc.). «Passive dependence» of the Prosecutor's office meant that she had no right to start proceedings without the requirement of this other authorized persons or institutions. The Prosecutor did not have right to initiate criminal proceedings on its own initiative in private-public affairs, in some religious crimes, in cases of malfeasance, on violations by private individuals the statutes of the state offices, some violations of public improvement and the decorum, and some other violations. The list of crimes for which in matters of criminal prosecution the Prosecutor was in passive dependence was not constant and changed.

Later on, in cases under the jurisdiction of magistrate's courts, the law has provided the first indirect right of the Prosecutor to initiate proceedings in a magistrate's court by giving appropriate instructions to the police and then taking into account the judicial practice provided that the message of the Prosecutor is a legitimate reason for the consideration of the case by a magistrate. The specific gravity of the crimes under the jurisdiction of the *common* courts in which the Prosecutor had no right to initiate criminal prosecution on their own initiative, was insignificant and gradually declined.

Key words: *judicial reform, the Prosecutor's office, magistrate's court, common courts, the initiation of criminal prosecution, crime.*

УДК 342.001

І. В. Людвик

**ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЯК
ІНСТИТУТ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА:
КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ**

У статті досліджено особливості конституційно-правового статусу засобів масової інформації (ЗМІ) як інституту громадянського суспільства. Визначено конституційно-правові засади функціонування ЗМІ в Україні та зарубіжних державах і робиться висновок про те, що ЗМІ на сьогодні здійснюють важливу для громадянського суспільства функцію щодо контролю за діяльністю органів публічної влади і їх посадових осіб, а також висвітлення цінностей і цілей діяльності громадянського суспільства. Здійснено правову характеристику ЗМІ як інституту громадянського суспільства.

Ключові слова: *засоби масової інформації (ЗМІ), конституційно-правовий статус ЗМІ, громадянське суспільство, інститут громадянського суспільства, ЗМІ як інститут громадянського суспільства.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі цивілізаційної історії людства конституціоналізм, конституційні ідеали та ідеали стали загально визнаними суспільними цінностями, мірилом рівня демократизму тієї чи іншої держави, а відтак – перспектив її подальшого розвитку. Поширенню ідей та ідеалів конституціоналізму значною мірою сприяють глобалізаційні процеси, посилення яких стає особливо відчутним у ХХІ ст.

Погодимось з К.С. Гаджієвим, що «винахід радіо в кінці ХІХ ст. радикальним чином назавжди змінило механізм висвітлення інформації, зробило можливим передавати її через державні кордони й на далекі відстані без необхідності фізичної присутності» [2, с. 317]. А період після появи по ІІ світовій війні телебачення поклав початок «ери телебачення», яка не затьмарилася й нині. А ХХІ ст. ознаменувалося не лише всеосяжністю глобальної інформаційної системи *Internet*, а й феноменом «інформаційної втоми», який уперше був розглумачений у 2009 р. в «Оксфордському словнику» [3, с. 429].

Водночас нині для більшості країн світу та їх населення доступною є інформація про новели конституційного законодавства, найбільш важливі конституційні події та інші конституційно-правові явища як у середині самої держави, так і за її межами. До поширення вказаної інформації причетні національні та міжнародні засоби масової інформації (ЗМІ), які в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. стали важливими суб'єктами конституційних правовідносин. Ураховуючи сфери легітимної діяльності ЗМІ та їх вплив на сучасні конституційні процеси, ЗМІ прийнято вважати «сторожовими псами» демократії та важливим інститутом громадянського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам розвитку та функціонування громадянського суспільства в конституційному праві приділяється значна увага (Ю.Г. Барабаш, О.С. Лотюк, В.Ф. Нестерович, О.В. Скрипнюк, В.Л. Федоренко та ін.). Так само зберігає актуальність у дослідженнях українських учених-конституціоналістів (О.В. Кашлій,

О.В. Нестеренко, Т.М. Слінько та ін.) питання конституційних засад діяльності ЗМІ. Натомість питання особливості конституційно-правового статусу ЗМІ як інституту громадянського суспільства зберігає свою актуальність і новизну в юридичній науці.

Формування цілей. Мета наукової статті полягає у формуванні концепції особливостей конституційно-правового статусу ЗМІ як інститутів громадянського суспільства, а також в обґрунтуванні пропозицій щодо удосконалення конституційної правотворчої та правозастосовної практики забезпечення діяльності ЗМІ в інтересах громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Виникнення та поширення інформації, а також її соціалізація, від початку цивілізаційної історії людства до сьогодення, зумовлювалася щонайменше двома чинниками – науково-технічним прогресом і потребою громадянського суспільства. Так, відомий американський популяризатор науки Дж. Глік у своїй роботі «Інформація. Історія, Теорія. Потік» пише: «У період розквіту друкарського верстака, телеграфу, друкарських машинок, телефону, радіо, комп'ютерів та інтернету кожен раз, нібито технологічний прорив трапився вперше, починалися розмови про те, що на людські комунікації покладено новий тягар: з'явилися нові складнощі, нові суперечності й інші крайнощі» [3, с. 424]. Але розвиток інформації та комунікацій спонукав до виникнення своєрідних провайдерів між джерелами й споживачами інформації – засобів масової інформації (ЗМІ). Із часом їх статус і конституційні засади та гарантії діяльності було закріплено в міжнародних документах і національних конституціях, уключаючи й Конституцію України.

Перші згадки про свободу слова та ЗМІ, власне, збігаються з утвердженням конституційних актів. Так, Декларація прав людини і громадянина, прийнята Національною Асамблеєю Франції 26 серпня 1789 року, яка донині зберігає чинність і є складовою Конституції Франції в Статті XI визначає: «Вільне висловлення думок є одним з найдорожчих прав людини; кожний громадянин через це може висловлюватися, писати й друкувати вільно, під загрозою відповідальності лише за зловживання цією свободою у випадках, передбачених законом» [7, с. 70].

Навіть у Російській імперії другої половини XIX – на початку XX ст., світоглядно далекий від західних цінностей і конституційних свобод, положення про друк надихнуло тогочасних правознавців на оптимістичні прогнози розвитку цієї держави. Зокрема, К.К. Арсенєв у роботі «Законодавство про друк» (1903 р.) доходить висновку, що «свобода друку, свобода совісті, особиста недоторканність - ось три блага, потреба в яких відчувається все більше й більше, у міру того, як зростає в ширину та глибину, з одного боку, повага до людини, до її гідності, до її права на самостійну думку, з іншого – усвідомлення солідарності між громадянами. Той вид свободи, якому присвячена ця книга, відіграє таку ж роль у громадському житті, як світло – у житті органічного світу» [1, с. 262-263]. І хоча саме Російська імперія «подарувала» світу найбільш жорсткі форми цензури й репресій незалежних ЗМІ, але усвідомлення

тогочасними російськими правознавцями цінностей свободи слова та боротьба за них є показовими.

У другій половині ХХ ст. право на свободу слова та вільне поширення інформації закріплює Загальна декларація прав людини 1948 р. й інші міжнародні правозахисні договори. Зокрема, Загальна декларація прав людини встановлює, що кожен має право на свободу переконань і їх вільне вираження, що включає «свободу безперешкодного дотримання своїх переконань і свободу знаходити, отримувати й поширювати інформацію й ідеї будь-якими засобами й незалежно від державних кордонів» [6].

Пізніше положення про свободу слова, інформації та ЗМІ отримали свій розвиток в інших універсальних і спеціальних міжнародних документах. Зокрема, у положеннях Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Декларації про свободу вираження поглядів та інформації, Декларації про основні принципи, що стосуються внеску ЗМІ в зміцнення миру й міжнародного взаєморозуміння, у розвиток прав людини й у боротьбу проти расизму й апартеїду та заохочення до війни тощо. Назва останньої декларації, на наш погляд, указує на поліфункціональність ЗМІ на міжнародній арені.

Водночас нині конституційні засади й гарантії діяльності ЗМІ усе частіше стають предметом регулювання національних конституцій. Так, ст. 14 Конституції Польщі закріплює, що ця держава «гарантує свободу преси та інших засобів масової інформації», а Конституція Бразилії містить самостійну главу «Суспільні засоби комунікації», що стосується регулювання діяльності всіх медіа в державі [7, с. 174, 511-512]. Натомість Конституція України, подібно більшості конституцій країн світу, не визначає самостійну правосуб'єктність ЗМІ, але закріплює право кожного «вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб - на свій вибір» [8].

Але, чи обмежується на сьогодні роль сучасних медіа лише «збиранням, зберіганням і поширенням інформації»? Очевидно, що ні. На наш погляд, ЗМІ на сьогодні утвердилися як самостійні суб'єкти конституційно-правових відносин і стали частиною політичного й громадського ландшафту більшості держав світу.

Сучасні правознавці по-різному визначають мету, завдання та функції сучасних ЗМІ в суспільстві та державі. Свого часу К.С. Гаджиев відзначав, що сучасні дослідники характеризують ЗМІ пишними титулами «великий арбітр, четверта гілка влади, поряд із законодавчою, виконавчою та судовою» [2, с. 316]. Подібні епітети мають переважно оціночний характер.

Американські ж учені К. Вольгмер і Г. Раунслі, визначаючи роль ЗМІ в сучасному світі, виокремлюють такі дві їх основні функції: а) утворення форуму (платформи) для публічних політичних дискусій, свого роду «ринку ідей (*marketplace of ideas*)», обґрунтованого свого часу ще Дж. Стюартом «Про свободу»; б) «сторожа (*watchdog*)», або ж захисника громадян від держави та примушувача уряду до відповідальності та прозорості [4, с. 402-403]. Щодо

останньої функції, то вона, на наш погляд, указує на призначення ЗМІ в державі та суспільстві. Тобто, дозволяє зробити висновок про те, що ЗМІ є важливим складником громадянського суспільства.

Не вдаючись до поглиблення дискурсу про сутність і зміст громадянського суспільства, погодимося, що громадянське суспільство є системою самостійних відносин між незалежними від держави суб'єктів (громадян, громадськості та інститутів громадянського суспільства), діяльність яких спрямована на розвиток і захист конституційних прав і свобод людини [10, с. 181]. У цьому сенсі ЗМІ слід віднести до самостійних інститутів громадянського суспільства.

Такий висновок підтверджує й зміст Конституції України, пункт 11 частини першої ст. 92 якої унормовує, що тільки Законами України визначаються: «засади утворення й діяльності політичних партій, інших об'єднань громадян, засобів масової інформації» [8]. Тобто, ЗМІ законодавець поставив в один логічний ряд з політичними партіями й об'єднаннями громадян.

Так само самостійна правосуб'єктність ЗМІ визначена й у «Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади», затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 року № 976. Ідеться про виокремлення такого самостійного інституту громадянського суспільства як «недержавні засоби масової інформації (ЗМІ)» [9].

До того ж, виокремлення ЗМІ як самостійного інституту громадянського суспільства спостерігаємо й у відповідних міжнародних документах, які визначають стандарти розвитку громадянського суспільства. До прикладу, у Документі Копенгагенської наради Конференції з людського виміру НБСЕ від 29 червня 1990 року «журналістика, незалежні ЗМІ, інтелектуальне й культурне життя» віднесено до самостійної групи компетенцій інститутів громадянського суспільства [5].

Разом з тим, при позначенні ЗМІ, як інститутів громадянського суспільства, у чинному законодавстві та міжнародних документах використовується категорія «незалежні ЗМІ» або «недержавні ЗМІ». При цьому, якщо «недержавні ЗМІ» чітко вказує на незалежність ЗМІ від держави та її органів, то «незалежні ЗМІ», на наш погляд, є більш широкою категорією й передбачає незалежність таких ЗМІ не лише від держави, а й від політичних партій. Хоча питання про віднесення партійних ЗМІ, рівно як і політичних партій, до інститутів громадянського суспільства має доволі дискусійний характер.

Не менш проблемним є й питання про те, чи всі ЗМІ є інститутами громадянського суспільства? Адже, у широкому сенсі, до ЗМІ відносять не лише медіа, а й звукозаписи й відеозаписи, рекламні щити тощо, тобто не лише суб'єкти, а й матеріальні об'єкти фіксації інформації. Останні, за визначенням, не можуть бути «інститутами громадянського суспільства».

Висновки. Отже, можна дійти висновку, що ЗМІ як інститут громадянського суспільства – це преса, радіо, телебачення, глобальна мережа Інтернет та інші незалежні від держави суб'єкти, які вільно збирають, зберігають використовують і поширюють інформацію усно, письмово або в інший спосіб - на свій вибір, з метою висвітлення актуальних для громадян і громадянського суспільства проблем суспільного життя та забезпечують громадський контроль за діяльністю органів публічної влади та їх посадових осіб.

Запропонована дефініція не вичерпує проблематики дослідження ЗМІ як інституту громадянського суспільства. Вимагають відповіді питання про завдання та функції таких ЗМІ, особливості їх конституційної правосуб'єктності, зокрема в частині організаційно-правових форм і гарантій їх діяльності тощо. Не менш актуальною для науки конституційного права залишається проблема дослідження громадського телебачення та соціальних мереж тощо.

Використані джерела:

1. Арсеньев К.К. Законодательство о печати / А.А. Арсеньев. – С.П-б. : Типо-Литография Ф. Вайсберга и П. Гершунина, 1903. – 263 с.
2. Гаджиев К.С. Введение в политическую науку : учебн. ; 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Изд. Корпорация «Логос», 1997. – 544 с.
3. Глик Дж. Информация. История. Поток / Джеймс Глик ; пер. с англ. М. Кононенко. – М. : Изд-во АСТ : CORPUS, 2016. – 576 с.
4. Демократизация : учебн. пособ. / сост. и науч. ред. : К. В. Харпфер, П. Бернхаген, Р. Ф. Инглхарт, К. Вельцель ; пер. с англ. под науч. ред. М. Г. Миронюка ; предисл., сост. указателя М. Г. Миронюка ; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2015. – 708 с.
5. Документ Копенгагенської наради Конференції з людського виміру НБСС від 29 червня 1990 року // Международные акты о правах человека. Сборник документов. – М. : НОРМА-ИНФРА-М, 1998. – С. 653-654.
6. Загальна декларація прав людини : прийнята та проголошена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року № 217 А (III) // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – Ст. 3103.
7. Конституції зарубіжних країн : навч. посібн. / авт.-упоряд.: В. О. Серьогін, Ю. М. Коломоєць, О. В. Марцеляк та ін. / за заг. ред. В. О. Серьогіна. – Х. : Вид-во «ФІНН», 2009. – 664 с.
8. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
9. Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 року № 976 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 86. – Ст. 100.
10. Федоренко В.Л. Конституційне право України : підручник ; До 20-ої річниці Конституції України та 25-ої річниці незалежності України / В.Л. Федоренко ; Національна академія державного управління при Президентіві України. – К. : Вид-во «Ліра», 2016. – 616 с.

Стаття надійшла до редколегії 30.11.2016

Людвик И.В. Средства массовой информации как институт гражданского общества: конституционно-правовые аспекты

В статье осуществляется исследование особенностей конституционно-правового статуса средств массовой информации (СМИ) как института гражданского общества. Определяются конституционно-правовые основания функционирования СМИ в Украине и зарубежных государствах и сделано вывод о том, что СМИ сегодня осуществляют важную для гражданского общества функцию по контролю за деятельностью органов публичной власти и их должностных лиц, а также освещения ценностей и целей деятельности гражданского общества. Осуществляется правовая характеристика СМИ как институтов гражданского общества.

Ключевые слова: *средства массовой информации (СМИ), конституционно-правовой статус СМИ, гражданское общество, институт гражданского общества, СМИ как институт гражданского общества.*

Lydvik I.V. The media as an institution of civil society: the constitutional and legal aspects

The article is to study the characteristics of constitutional and legal status of the media as an institution of civil society. Identify the constitutional and legal framework of the media in Ukraine and foreign countries and concludes that the media today exercise important for civil society function to control the activities of public authorities and their officials, as well as highlighting the values and objectives of civil society. Active legal description of the media as an institution of civil society.

It is claimed that at the present stage of civilization history constitutionalism, constitutional ideals and ideals have become generally accepted social values, a measure of the level of democracy of a country, and therefore - the prospects for its further development. The spread of ideas and ideals of constitutionalism significantly contribute to globalization, increased which is particularly noticeable in the XXI century.

Today, for most countries and their population is accessible stories about constitutional law, the most important constitutional developments and other constitutional and legal phenomena in the middle of the state and beyond. By distributing said information involved in national and international media (the media), which in the late XX - early XXI century. have become important actors constitutional relations. Given the scope of legitimate media and their impact on modern constitutional processes, the media should also be considered to be "watchdogs" of democracy and important institution of civil society.

It is concluded that the media as an institution of civil society - is the press, radio, television, the global Internet and other independent state entities that freely collect, store and disseminate information using oral, written or otherwise - of their choice, to highlight relevant to citizens and civil society issues of public life and ensure public control over the activities of public authorities and their officials.

Key words: *media (the media), constitutional and legal status of the media, civil society, civil society, the media as an institution of civil society.*

У статті розглянуто конституційно-правову класифікацію консультативно-дорадчих органів. Зроблено висновок, що наявність численних різновидів консультативно-дорадчих органів свідчить про те, що вони є важливим та перевіреном конституційно-правовим досвідом, механізмом взаємодії органів публічної влади та громадськості. Найбільша перевага консультативно-дорадчих органів полягає в тому, що взаємодія громадськості з органами публічної влади, як звичайно, має постійний та системний характер, що дозволяє регулярно залучати громадськість до нормопроектної діяльності органів публічної влади.

Ключові слова: *види, консультативно-дорадчі органи, громадськість, органи публічної влади.*

Постановка проблеми. Консультативно-дорадчі органи починають посідати все помітніше місце в процесі прийняття нормативно-правових актів у демократичних державах світу. На сьогодні при органах публічної влади створено низку консультативно-дорадчих органів, які мають різний статус, кількісний склад, порядок створення й діяльності тощо. Велика кількість різного роду консультативно-дорадчих органів неодмінно ставить питання щодо їх певного теоретичного упорядкування способом проведення їх класифікації за різними критеріями. Це так само дозволить усесторонньо розкрити багатомірність консультативно-дорадчих органів та на основі цього зробити відповідні рекомендації щодо поліпшення їхньої діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу дослідження проблеми консультативно-дорадчих органів склали наукові праці таких учених, як В. Брайт, В. Леманна, Л. Бош, В. Маклакова, У. Курчевської, М. Моледа-Здзісч, Т. Джиги, В. Федоренка та ін., а також офіційні доповіді та правові акти. Попри велику кількість публікацій з означеної проблеми, що мають місце останнім часом як у зарубіжній, так і вітчизняній юридичній науці, питання конституційно-правової класифікації консультативно-дорадчих органів і досі не отримало достатньої та комплексної теоретичної розробки серед вітчизняних учених-правників, що неабияк актуалізує його дослідження.

Формування цілей. Визначити конституційно-правову класифікацію консультативно-дорадчих органів.

Виклад основного матеріалу. Консультативно-дорадчі органи, які діють при різних органах публічної влади та виконують різні за змістом і часом покладені на них функції, убачаємо за доцільне здійснити конституційно-правову класифікацію консультативно-дорадчих органів за такими критеріями:

1. За територією здійснення своєї діяльності:

а) наднаціональні консультативно-дорадчі органи – утворюються при міжнародних організаціях та наднаціональних об'єднаннях, а також їх статутних органах. Посилення ролі міжнародного чинника в регулюванні суспільних відносин цілком закономірно сприяло поширенню практики

створення наднаціональних консультативно-дорадчих органів. Особливістю цих органів є інтернаціональний характер їхнього складу, який формується здебільшого за квотним принципом при активній участі в цьому процесі держав-членів відповідного міжнародного об'єднання [1, с. 8-9; 446, с. 44]. Найбільш впливовими наднаціональними консультативно-дорадчими органами є: Міжнародна торгова палата при ООН, Комітет регіонів та Європейський економічний та соціальний комітет у Європейському Союзі, Європейська комісія за демократію через право (Венеціанська комісія) та Конгрес місцевих та регіональних влад при Раді Європи тощо;

б) загальнонаціональні консультативно-дорадчі органи – утворюються при центральних органах державної влади. Такими органами, як звичайно, є Глава держави, парламент, уряд, центральні органи виконавчої влади, національний банк тощо. Для прикладу, порядок утворення та діяльності консультативно-дорадчих органів при Кабінеті Міністрів України визначається окремою Постановою від 17 червня 2009 року № 599 «Питання консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів, утворених Кабінетом Міністрів України». Основними завданнями консультативно-дорадчих органів, відповідно до вказаної постанови є: сприяння забезпеченню координації дій органів виконавчої влади з питань, що належать до його компетенції; підготовка пропозицій щодо формування й реалізації державної політики у відповідній сфері; визначення шляхів, механізмів та способів вирішення проблемних питань, що виникають під час реалізації державної політики у відповідній сфері; підвищення ефективності діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади; удосконалення нормативно-правової бази з відповідних питань [3];

в) регіональні консультативно-дорадчі органи – утворюються при регіональних органах публічної влади для забезпечення комплексного підходу в здійсненні покладених на них функцій з урахуванням інтересів місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій і громадян при здійсненні регіональними органами публічної влади окремих своїх функцій чи виконанні поставлених перед ними конкретних завдань у межах певного регіону. Незважаючи на те, що такі консультативно-дорадчі органи функціонують при регіональних органах публічної влади, доволі поширеною практикою є їх створення правовим актом загальнодержавного органу публічної влади. Наочним прикладом цьому є утворення Постановою Кабінету Міністрів України від 18 травня 2011 року № 526 регіональних рад підприємств в АПК, областях, м. Києві та Севастополі [4];

г) місцеві консультативно-дорадчі органи – утворюються при місцевих органах публічної влади та є найбільш наближеними у своїй діяльності до громадськості. На цьому рівні консультативно-дорадчі органи, як звичайно, створюються при органах місцевого самоврядування передусім з метою врахування історичних, національно-культурних, соціально-економічних та інших особливостей здійснення публічної влади в межах певного населеного пункту – міста, села, селища [5, с. 239].

2. За часом здійснення своєї діяльності:

а) постійно діючі консультативно-дорадчі органи – утворюються на не визначений час з виконанням функцій щодо сприяння органам публічної влади в прийнятті нормативно-правових актів у певній сфері суспільних відносин. У державах-членах Європейського Союзу існує практика, коли статус деяких постійно діючих консультативно-дорадчих органів визначається безпосередньо в Конституції. Наочними прикладами цього є Економічна, соціальна та екологічна рада Франції [6, с. 113-115] та Національна рада економіки та праці в Італії [7, с. 440], статус яких визначається конституціями цих країн. Специфікою постійно діючих консультативно-дорадчих органів є обов'язкове проведення засідань з певною хронологічною частотою. Крім того, план роботи цього виду консультативно-дорадчих органів має довгостроковий характер та зазвичай розробляється з урахуванням планів нормопроектної діяльності органів публічної влади, з якими вони взаємодіють;

б) тимчасово діючі консультативно-дорадчі органи – утворюються на певний строк для вирішення конкретних завдань у вигляді підготовки проекту необхідного нормативно-правового акта, після чого припиняють свою діяльність. Ця категорія консультативно-дорадчих органів, виходячи з їх завдань, є найбільш чисельною. Тимчасовий характер діяльності консультативно-дорадчих органів є доволі зручною та ефективною формою залучення органами публічної влади громадськості, оскільки вона дозволяє швидко, без зайвих бюрократичних перепон, провести консультації з громадськістю для подолання ситуативних викликів, які продиктовані прийняттям того чи іншого нормативно-правового акта. Існують випадки, коли тимчасово діючі консультативно-дорадчі органи через різні причини набувають статусу постійно діючих, зокрема в умовах проведення глибоких реформ у певній галузі.

3. За суб'єктом створення:

а) консультативно-дорадчі органи, які створені органами публічної влади – консультативно-дорадчі органи створюються при органах публічної влади правовим актом цього органу. При цьому ініціатива щодо створення консультативно-дорадчого органу може виходити від громадськості. Найбільш часто вони створюються при главах держави, парламентах, органах виконавчої влади, органах місцевого самоврядування на підставі рішень відповідних органів влади. Існує два способи утворення цього виду консультативно-дорадчих органів. Перший спосіб передбачає типовий або модельний порядок створення та функціонування консультативно-дорадчих органів при органах публічної влади, який визначається зазвичай нормативно-правовим актом загальнодержавного чи регіонального органу публічної влади. Другий спосіб передбачає казуальне або ситуативне створення консультативно-дорадчого органу відповідно до наявних потреб у залученні громадськості до діяльності органу публічної влади з конкретного напрямку його діяльності;

б) консультативно-дорадчі органи, які створені громадськістю – консультативно-дорадчий орган створюється громадськістю для вирішення

найбільш важливих суспільних питань. Такий вид консультативно-дорадчих органів є менш поширеним ніж ті, які створені органами публічної влади. Прикладом консультативно-дорадчих органів, які створені громадськістю, є громадські журі – форми самоорганізації громадян, що формуються громадськими організаціями за ініціативи громадян та їх організацій. Громадські журі по суті являють собою консультаційні громадські колегії, які формуються з громадян – непрофесійних присяжних (від лат «juro» – присягаю), уповноважених розглянути будь-яке суспільно важливе питання нормотворчого характеру. Суто громадський статус громадських журі є їх перевагою, що забезпечує гарантії неупередженості цього виду консультативно-дорадчих органів та їх незалежності від органів влади [8, с. 166].

4. За видом органу публічної влади, при якому створено:

а) консультативно-дорадчі органи при органах державної влади – утворюються при органах державної влади для залучення громадськості до формування державної політики та запровадження прозорого механізму участі громадськості в підготовці проектів нормативно-правових актів органів державної влади. Серед гілок державної влади найбільшого поширення набуло створення консультативно-дорадчих органів при органах виконавчої влади, які здійснюють державне управління фактично в усіх сферах державного та суспільного життя [3]. Однією з основних переваг консультативно-дорадчих органів, які створено при органах виконавчої влади є те, що вони утворюють своєрідну вертикаль консультативно-дорадчих органів. Це дозволяє доволі швидко залучати громадськість на різних рівнях державного управління до розгляду проблемних питань, які потребують оперативного нормативно-правового вирішення. Утім, надмірна централізація консультативно-дорадчих органів призводить до втрати ними самостійності та відповідно зменшує роль громадськості в діяльності цих органів;

б) консультативно-дорадчі органи при органах влади автономії – утворюються при органах влади автономії для забезпечення їх взаємодії з територіальними органами державної виконавчої влади, правоохоронними, контролюючими та судовими органами, органами місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання, об'єднаннями громадян та іншими зацікавленими установами й організаціями для підготовки й унесення пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства. Як приклад цього виду консультативно-дорадчих органів слід назвати Центр законодавчих ініціатив при Верховній Раді Автономної Республіки Крим, який був постійно діючим консультативно-дорадчим органом, створеним Верховною Радою АРК для підготовки пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства України, розроблення проектів законів України та інших актів з метою забезпечення реалізації конституційних повноважень АРК у сфері соціально-економічного та культурного розвитку автономії [9];

в) консультативно-дорадчі органи при органах місцевого самоврядування – утворюються зазвичай при представницькому органі місцевого самоврядування на час його поточного скликання для сприяння

забезпеченню діяльності депутатів місцевих рад, органів і посадових осіб місцевого самоврядування та реалізації державної політики щодо сталого розвитку місцевого самоврядування на певній адміністративно-територіальній одиниці. Найбільш поширеними напрямками діяльності консультативно-дорадчих органів при органах місцевого самоврядування в Україні стали питання екології, регуляторної політики та підприємництва, освіти і науки, охорони здоров'я, стратегічного розвитку та містобудування, прогидії корупції [5, с. 239].

5. За складом органу публічної влади, при якому створені:

а) консультативно-дорадчі органи при одноособових органах публічної влади – створюються при органах публічної влади, які за своїм складом мають одноособовий характер. Такими органами, як заведено, є Глава держави, Глава Уряду, Уповноважений з прав людини, мер або міський голова тощо. Особливість указаних органів полягає в тому, що незважаючи на одноособовий характер свого складу вони володіють широким колом повноважень у різних сферах суспільних відносин та для зваженого та своєчасного прийняття рішень потребують організаційного, правового, консультативного, інформаційного, експертно-аналітичного та іншого забезпечення, яке й надають консультативно-дорадчі органи;

б) консультативно-дорадчі органи при колегіальних органах публічної влади – створюються при органах публічної влади, які за своїм складом мають колегіальний характер. Такими органами, як водиться, є парламент, уряд, представницькі органи автономії та місцевого самоврядування тощо. Необхідність створення консультативно-дорадчих органів при колегіальних органах публічної влади, особливо які сформовані шляхом проведення до них виборів, обумовлена зменшенням політизації прийняття нормативно-правових актів за рахунок консультативно-експертного забезпечення громадськістю цього процесу;

6. За порядком формування складу:

а) виборні консультативно-дорадчі органи – увесь склад консультативно-дорадчого органу обирається громадськістю. Виборний порядок поза сумнівом є найбільш демократичним способом формування консультативно-дорадчих органів, який може забезпечити реальне представництво в ньому різних соціальних та корпоративних груп. Виборність складу також сприяє підвищенню довіри громадськості до роботи консультативно-дорадчого органу та її інтересу до участі в цій роботі. Висунення кандидатур здійснюється двома способами. Згідно з першим, інститути громадянського суспільства подають кандидатури до складу консультативно-дорадчого органу. Другий спосіб здійснюється шляхом самовисування громадян своїх кандидатур для участі в консультативно-дорадчому органі.

Виборність членів консультативно-дорадчого органу за пропозицією інститутів громадянського суспільства передбачено Постановою Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 3 листопада 2010 року № 996. Так, зазначена Постанова передбачає, що до складу громадської ради можуть

бути обрані представники громадських, релігійних, благодійних організацій, професійних спілок та їх об'єднань, творчих спілок, асоціацій, організацій роботодавців, недержавних засобів масової інформації та інших невідприємницьких товариств й установ, легалізованих відповідно до законодавства України. Склад громадської ради формується на установчих зборах шляхом рейтингового голосування за кандидатури, які добровільно заявили про бажання брати участь у роботі громадської ради та внесені інститутами громадянського суспільства. Кількісний склад громадської ради визначається установчими зборами. Строк повноважень складу громадської ради – два роки. До складу громадської ради може бути обрано не більше ніж по одному представникові від кожного інституту громадянського суспільства. Членство в громадській раді є індивідуальним [10].

Порядок самовисування для всіх, хто бажає висунути свою кандидатуру для участі в консультативно-дорадчому органі передбачено, наприклад, Пріоритетною радою м. Дейтона у США. Відповідно до порядку, який визначено в Кодексі проведення виборів у Пріоритетні ради та поведінки кандидатів м. Дейтона, будь-хто має право виставити свою кандидатуру на вибори, якщо збере як мінімум 25 підписів зареєстрованих виборців. Журнал «Governing» у 1992 р. назвав Пріоритетні ради міста Дейтона «шедевром участі громадян, якому є чому повчитися інших». Тому цілком закономірним є те, що багато інших міст США, такі як Сан-Антоніо, Денвер, Фенікс, Індіанаполіс і Річмонд, перейняли досвід Дейтона і створили аналогічні ради [8, с. 157];

б) призначувані консультативно-дорадчі органи – увесь склад консультативно-дорадчого органу призначається органами публічної влади. Можливий варіант спільної участі громадськості та органу публічної влади в призначенні його членів, за якого інститути громадянського суспільства подають до органу публічної влади кандидатури, який на основі поданих пропозицій видає правовий акт про призначення членів консультативно-дорадчого органу. Загалом призначення членів консультативно-дорадчого органу як основний метод його формування, характерний здебільшого для експертних рад та комісій, які мають інформаційні та консультаційні повноваження. Як приклад цього способу формування консультативно-дорадчих органів можна назвати Данську раду з інвалідності. Остання створена Міністерством соціальних справ для забезпечення національними органами влади належної уваги інтересів інвалідів у соціальному плануванні й у питаннях життєвих умов інвалідів. Данська рада складається з голови і 14 членів, які призначаються Міністром соціальних справ. За цього, 7 членів Ради призначаються за рекомендацією Данської ради організацій інвалідів, 1 – за рекомендацією Асоціації рад графств Данії, решта – за рекомендацією місцевої влади або міністрів [11, с. 11];

в) консультативно-дорадчі органи, які сформовані за змішаним типом – частина членів консультативно-дорадчого органу обирається громадськістю, а інша частина призначається органами публічної влади. На сьогодні досить велика кількість консультативно-дорадчих органів формується саме за змішаним типом. Прикладом змішаного типу

формування консультативно-дорадчого органу є Економічна, соціальна та екологічна рада Франції, яка складається з 233 членів, котрі відповідно до органічного закону від 28 червня 2010 року призначаються представниками громадськості та Урядом [6, с. 113-115]. При змішаному способі формування консультативно-дорадчого органу важливим моментом є співвідношення представників від органів публічної влади та від громадськості. Звичайно, якщо більшість членів консультативно-дорадчого органу призначаються органом публічної влади, то поза сумнівом це призводить до дисбалансу державного й громадського інтересу всередині ради навіть за наявності в ньому представників різних секторів суспільно-політичного життя. Прикладом ефективного співвідношення в консультативно-дорадчому органі представників громадськості та державних осіб є Рада з участі в бюджеті Порто-Аллегре. З 48 радників плюс 48 їх заступників, які беруть участь у роботі Ради, тільки 2 радники і два їх заступники призначаються муніципальною владою. Ці радники мають право виступати на засіданнях ради, але не мають права голосу. Це має великий сенс, оскільки дає можливість представникам органу публічної влади впливати на рішення ради способом надання іншим учасникам засідання своїх аргументів та додаткової інформації, яка може бути корисною для прийняття кваліфікованого рішення. Решта радників обираються громадськістю в порядку, установленому статтею 4 Внутрішнього регламенту ради щодо спільної розробки бюджету на 2001 рік [11, с. 12-13];

г) консультативно-дорадчі органи, які сформовані шляхом набуття членства через повідомлення – склад консультативно-дорадчого органу формується шляхом подання представниками громадських організацій заяви про вступ до неї. Заявник стає членом ради після того як координаційна група консультативно-дорадчого органу перевіряє на відповідність формальним вимогам заяви та інші потрібні документи про заявника та організацію, яку він представляє.

Такий порядок набуття членства трапляється досить рідко, але заслуговує на увагу. Прикладом формування консультативно-дорадчого органу шляхом набуття членства через повідомлення є Громадська консультаційна рада при мерові м. Саратова в Російській Федерації, яка існує для підвищення взаємодії між органами місцевого самоврядування міста та громадськими організаціями й забезпечення участі об'єднаних громадян у розробці та аналізі міської політики, правових актів з регулювання відносин в економічній та соціальній сферах. Представник будь-якої громадської організації, який здійснює діяльність на території міста та зареєстрованої в Міністерстві юстиції Російської Федерації або його територіальному органу по Саратовській області, органах місцевого самоврядування, може подавати заяву про вступ до ради. Заявник стає членом ради після того як координаційна група ради перевіряє на відповідність формальним вимогам заяви та інші необхідні документи про заявника та організації, яку він представляє [8, с. 158].

Порядок формування консультативно-дорадчих органів неодмінно порушує питання встановлення певних вимог до громадян, які можуть бути обрані або призначені до їх складу. У більшості європейських держав

зазвичай до кандидатів у члени консультативно-дорадчого органу застосовуються такі ж вимоги, як і до громадян, що мають право голосу на виборах. Традиційними вимогами є: 1) досягнення певного віку, зазвичай 18 років; 2) належність до громадянства держави; 3) володіння правом голосу на виборах. Для консультативно-дорадчих органів, які спеціалізуються на проведенні громадських експертиз, до цього переліку додаються ще такі вимоги як наявність вищої освіти, спеціальних знань чи досвіду роботи в певній сфері суспільних відносин.

Важливо відзначити, що коло потенційних членів у консультативно-дорадчих органах, які створено при органах місцевого самоврядування, є значно ширшим. Це детерміновано тим, що в багатьох державах Західної Європи проблеми бідності, злочинності та інші пов'язані з наявністю великих іммігрантських спільнот, які неможливо вирішити без безпосередньої участі членів цих спільнот. Разом з тим, більшість мігрантів не має громадянства і, отже, права голосу. Вимога до проживання в певній території протягом певного проміжку часу може бути більш обґрунтованим, ніж вимога до наявності громадянства. У разі, коли держава намагається вирішити питання, що стосуються молоді, здається доцільним слідувати загальноєвропейській тенденції по зниженню вікового цензу для цілей виборів і розглядати можливість участі в консультативно-дорадчих органах представників молоді до досягнення виборного віку [11, с. 9].

7. За кількістю учасників, які беруть участь у формуванні:

а) двосторонні консультативно-дорадчі органи - передбачає двосторонню співпрацю колективних суб'єктів у формуванні консультативно-дорадчих органів. У конституційно-правовому досвіді варто виділити два підвиди двосторонніх консультативно-дорадчих органів: 1) суб'єктами формування є дві групи громадськості, які мають протилежний інтерес у певній сфері суспільних відносин, наприклад, громадські об'єднання роботодавців та профспілок; 2) суб'єктами формування є громадськість та органи публічної влади. Співвідношення представників сторін залежить від національної правової специфіки країни. Систему консультативно-дорадчих органів, які утворено в такий спосіб, у юридичній науці прийнято позначати біпартизмом або біпартистською системою. Двосторонній спосіб формування консультативно-дорадчих органів, як правило, застосовується в рамках соціального партнерства та є характерним для Великої Британії, США, Канади та Австралії [12, с. 621];

б) тристоронні консультативно-дорадчі органи - передбачає трьохсторонню співпрацю колективних суб'єктів у формуванні консультативно-дорадчих органів. У рамках цього виду участь у формуванні консультативно-дорадчих органів на паритетних засадах беруть три сторони, як правило, - це органи публічної влади, профспілки та громадські організації роботодавців. Практика тристороннього формування консультативно-дорадчих органів поширилася в країнах Західної Європи в 60-х роках минулого століття в рамках запровадження трипартистської системи соціального партнерства [13, с. 61-70]. Суб'єктами формування консультативно-

дорадчих органів за цієї системи виступали профспілкові об'єднання, асоціації підприємців та держава. На сьогодні тристоронні консультативно-дорадчі органи посіли ключове місце в механізмі вироблення та прийняття основних соціально-економічних рішень майже в усіх західноєвропейських країнах, а також дозволили значним чином знизити конфліктність соціально-трудових відносин за рахунок сприяння вирішенню завдань кризового розвитку. Тристоронній консультативно-дорадчий орган передбачено також і чинним законодавством України. Так, відповідно до Закону України «Про соціальний діалог в Україні» від 23 грудня 2010 року № 2862-VI, у нашій державі функціонує Національна тристороння соціально-економічна рада, до складу якої входить 60 членів – 20 членів профспілкової сторони, 20 членів сторони роботодавців та 20 членів сторони органів виконавчої влади [13];

в) багатосторонні консультативно-дорадчі органи – передбачає співпрацю чотирьох і більше колективних суб'єктів у формуванні консультативно-дорадчих органів. Прикладом багатостороннього формування консультативно-дорадчих органів є Економічна, соціальна та екологічна рада Франції, яка формується за квотним принципом декількома колективними суб'єктами, які відносяться до 18 представницьких груп громадськості [6, с. 113-115]. Багатосторонній порядок формування також передбачено для Громадської палати Російської Федерації [14]. Безумовно, перевагою багатостороннього способу формування консультативно-дорадчих органів є значно більша представленість громадськості в цьому органі, що збільшує спектр урахування інтересів під час нормопроектної діяльності. Водночас велика кількість учасників формування призводить також до розпорощення громадськості, що інколи негативно позначається на діяльності консультативно-дорадчих органів, які через наявність різних позицій не спроможні ухвалити потрібні рішення та пропозиції щодо того чи іншого нормативно-правового акта.

8. За сферою діяльності:

а) консультативно-дорадчі органи із загальних питань – діяльність консультативно-дорадчих органів здійснюється в межах повноважень органів публічної влади, при яких вони створені. Зокрема, Постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 року № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» було передбачено створення громадських рад при міністерстві, іншому центральному органі виконавчої влади, Раді міністрів АРК, обласній, Київській та Севастопольській міській, районній, районній у м. Києві та Севастополі держадміністрації [10]. Якщо взяти за приклад Громадську раду при Міністерстві внутрішніх справ України, то відповідним Положенням визначено, що вона є постійно діючим колегіальним виборним консультативно-дорадчим органом, утвореним для забезпечення участі громадян в управлінні державними справами, здійснення громадського контролю за діяльністю Міністерства внутрішніх справ України, налагодження ефективної взаємодії МВС з громадськістю, урахування громадської думки під час формування та реалізації державної політики [15];

б) консультативно-дорадчі органи з чітко визначеного кола питань – діяльність консультативно-дорадчих органів обмежена певною сферою суспільних відносин, для вдосконалення нормативно-правового забезпечення якої й було створено консультативно-дорадчі органи. Наприклад, Указом Президента України від 1 вересня 2010 року № 892/2010 було утворено Раду вітчизняних та іноземних інвесторів. Метою її діяльності було визначено сприяння залученню й ефективному використанню вітчизняних та іноземних інвестицій для забезпечення розвитку економіки України, прискорення її інтеграції в європейську й світову економічні системи, забезпечення гарантованих статтями 41, 42 Конституції України права приватної власності й права на підприємницьку діяльність та відповідно до частини 2 статті 102 і пункту 28 частини 1 статті 106 Конституції України [16];

9. За характером прийнятих рішень:

а) консультативно-дорадчі органи, які ухвалюють рішення рекомендаційного характеру – прийняті консультативно-дорадчим органом рішення є консультативними та не носять обов'язкового характеру для органів публічної влади. Такого роду рішення здебільшого містять зауваження, пропозиції та рекомендації громадськості щодо того чи іншого проекту нормативно-правового акта органу публічної влади. Незважаючи на рекомендаційний характер рішень, вони, як правило, ураховуються органами публічної влади, оскільки в таких рішеннях відображено результати дослідження потреб та інтересів різних соціальних груп, що є вкрай важливим під час нормопроектної діяльності органів публічної влади [1, с. 5-9]. На сьогодні переважна більшість консультативно-дорадчих органів ухвалює саме рішення рекомендаційного характеру, що цілком відповідає загальноприйнятій демократичній практиці прийняття нормативно-правових актів за участю громадських інституцій;

б) консультативно-дорадчі органи, які ухвалюють рішення обов'язкового характеру – прийняті консультативно-дорадчим органом рішення є обов'язковими для органів публічної влади. Обов'язковий характер рішень консультативно-дорадчих органів є скоріше винятком, ніж загальним правилом. Одним з тих рідкісних випадків, коли рішення консультативно-дорадчих органів є обов'язковими для органів публічної влади, можна назвати Спостережні комітети Болівії, створені для підтримки зв'язку між так званими «територіальними організаціями громадян» та муніципальним урядом стосовно контролю використання муніципальних ресурсів. Якщо Комітет денонсує використання муніципальних ресурсів, що знаходяться в розпорядженні громадського управління, Комітет доповідає про це владі, яка може зажадати від муніципалітету (виконавчого органу) виправити ситуацію, а при невиконанні вимоги виконавчим органом влада повинна заявити про свою неспроможність перед Національним сенатом [11, с. 14].

Висновки. Наявність численних різновидів консультативно-дорадчих органів свідчить про те, що вони є важливим та перевіреним конституційно-правовим досвідом, механізмом взаємодії органів публічної влади та

громадськості. Найбільша перевага консультативно-дорадчих органів полягає в тому, що вплив громадськості на прийняття нормативно-правових актів органами публічної влади, як заведено, має постійний та системний характер, що дозволяє регулярно залучати громадськість до нормопроектної діяльності органів публічної влади.

Використані джерела:

1. Lobbying in the European Union: Current Rules and Practices. Working Paper / Constitutional Affairs Series; W. Lehmann, L. Bosche. – Luxemburg: European Parliament, 2003. – 58 p.
2. Kurczewcka U. Lobbying w Unii Europejskiej / U. Kurczewcka, M. Mołęda-Zdziech Instytut Spraw Publicznych. – Warszawa, 2002. – 228 s.
3. Питання консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів, утворених Кабінетом Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 червня 2009 року № 599 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 45. – Ст. 1511.
4. Про утворення регіональних рад підприємств в Автономній Республіці Крим, областях, мм. Києві та Севастополі: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 травня 2011 року № 526 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 38. – Ст. 1560.
5. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К.: НІСД, 2012. – 256 с.
6. Конституция Франции 1958 года // Конституции зарубежных государств: Великобритания, Франция, Германия, Италия, Соединенные Штаты Америки, Япония, Бразилия: Учебное пособие / Сост. проф. В.В. Маклаков. – 7-е изд. – М.: Wolters Kluwer Russia, 2010. – С. 79-136.
7. Конституция Итальянской Республики от 22 декабря 1947 года / Пер. с итал. Л.П. Гринберга // Конституции государств Европейского Союза / Под общ. ред. Л. А. Окунькова. – М.: Издательская группа ИНФРА-М-НОРМА, 1997. – С. 423-450.
8. Государство и гражданское общество: практика эффективного взаимодействия. Международный опыт: сб. ст. и док. / сост. Е.Б. Тонкачёва, Г.Б. Черепок. – Минск: ФУАинформ, 2009. – 266 с.
9. Положення про Центр законодавчих ініціатив при Верховній Раді Автономної Республіки Крим: затверджено Постановою Верховної Ради Автономної Республіки Крим від 26 травня 2010 року № 1751-5/10 // Збірник нормативно-правових актів Автономної Республіки Крим. – 2010. – № 5. – Ст. 386.
10. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Указ Президента України від 15 вересня 2005 року № 1276/2005 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 38. – Ст. 2363.
11. Общественные советы, как механизм участия общественности в работе государственных органов: сб. материалов / Международный центр некоммерческого права; сост. В. Брайт; авт. вступ. ст. Н. Боржелли; авт. вступ. ст. В. Брайт; науч. ред.: Н. Боржелли, А. Ткачук. – Киев: «ИКЦ» Легальный статус», 2004. – 160 с.
12. Джига Т. В. Развитие социального партнерства в странах ЕС та Україні: порівняльний аналіз / Т. В. Джига // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: наук. вісник: зб. наук. праць. – 2011. – Вип. 50 (№ 8). – С. 621-628.
13. Lewin L. Governing Trade Unions in Sweden / L. Lewin. – Cambridge: Harvard University Press, 1980. – 180 p.
13. Про соціальний діалог в Україні: Закон України від 23 грудня 2010 року № 2862-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 28. – Ст. 255.

14. Об Общественной палате Российской Федерации: Федеральный закон от 4 апреля 2005 года № 32-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации. – 2005. – № 15. – Ст. 1277.

15. Положення про Громадську раду при Міністерстві внутрішніх справ України: схвалено на засіданні Громадської ради при Міністерстві внутрішніх справ України 1 лютого 2013 року // Сайт Міністерства внутрішніх справ України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mvs-gr.org.ua/ua/polozhenyua>.

16. Про Раду вітчизняних та іноземних інвесторів: Указ Президента України від 1 вересня 2010 року № 892/2010 // Офіційний вісник Президента України. – 2010. – № 67. – Ст. 2404.

Стаття надійшла до редколегії 07.11.2016

Нестерович В.Ф. Конституційно-правовая класифікація консультативно-совещательных органів

В статті розглянуто конституційно-правову класифікацію консультативно-совещательных органів. Зроблено висновок, що наявність багаточисельних різновидностей консультативно-совещательных органів свідчить про те, що вони є важливим і перевіреним конституційно-правовим досвідом, механізмом взаємодії органів публічної влади і суспільності. Найбільше переваження консультативно-совещательных органів полягає в тому, що взаємодія суспільності з органами публічної влади як правило має постійний і системний характер, що дозволяє регулярно привертати суспільність до нормопроектної діяльності органів публічної влади.

Ключевые слова: класифікація, консультативно-совещательные органы, суспільність, органи публічної влади.

Nesterovych V.F. Constitutional and legal classification of advisory bodies

The article examines the constitutional and legal classification of advisory bodies. It is concluded that the presence of numerous varieties of advisory bodies suggests that they are an important and proven experience in constitutional and legal mechanism of interaction between public authorities and the public. The biggest advantage of advisory bodies is that public interaction with public authorities normally has permanent and systematic nature, allowing the public to regularly engage Lawmaking of public authorities.

The author proposed to classify the advisory bodies of the following criteria: 1. At the area of its activities: supranational; national; regional; local. 2. At the time of its activities: permanent; temporarily acting. 3. At the subject of creation: created by public authorities; created by public. 4. At the type of public authorities, where its established: at public authorities; at government autonomy; at local self-government. 5. At the composition of public authorities, where its established: at the sole public authorities; at the collective public authorities. 6. At order of formation: elected; appointed; formed by mixed type; formed by message of the membership. 7. At the number of participants involved in the formation: bilateral; tripartite; multilateral. 8. At the field of activity: general affairs; with a clearly defined range of issues. 9. At the nature of the decisions: adopt recommendatory nature; adopt obligatory decision.

Key words: classification, advisory bodies, the public, public authorities.

УДК 340

І. А. Сердюк

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ АКТА ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ ПРАВА

Розглянуто існуючі в сучасній юридичній науці підходи до розуміння поняття «акт застосування норм права». На основі їх аналізу запропоновано авторську дефініцію досліджуваної загальнотеоретичної категорії, а також визначено особливості цього різновиду правового акта.

Ключові слова: *акт, правовий акт, акт застосування норм права, правозастосовний акт, застосування норм права.*

Постановка проблеми. Важливим завданням загальнотеоретичної юридичної науки є уточнення її понятійно-категоріально апарата, однією зі складових якого є категорія «акт застосування норм права», розкриття змісту якої дозволить отримати найбільш повне уявлення про досліджуваний правовий феномен.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття акта застосування норм права, його класифікація, характеристика суттєвих ознак є традиційними питаннями, що комплексно розглядаються в межах як наукових монографій, так і підручників та навчальних посібників з теорії держави і права.

Формування цілей. Метою цієї статті є уточнення змісту категорії «акт застосування норм права» та з'ясування особливостей цього різновиду правового акта.

Виклад основного матеріалу. Огляд наукової й навчальної юридичної літератури, присвяченої проблемі акта застосування норм права, свідчить як про відмінність у поглядах науковців щодо розуміння однойменного поняття, так і про вживання ними різних термінів для словесного позначення цієї загальнотеоретичної категорії.

Зазначимо, що в науковій і навчальній юридичній літературі вживаються такі терміни, як словесний символ категорії, що розглядається нами: 1) акт правозастосування; 2) акт застосування права; 3) акт застосування норм права; 4) правозастосовний акт. Усі вищевказані терміни являють собою словосполучення, спільним для яких є слово «акт». Зауважимо, що смислове навантаження як цього, так і термінів «правозастосування» та «застосування норм права» уже було предметом самостійного розгляду [8; 10].

Аналіз різних інтерпретацій слова «акт» засвідчив той факт, що лише три його значення стосуються предмета цього дослідження, а саме:

- 1) окремий прояв якої-небудь діяльності: дія, подія, вчинок;
- 2) офіційний документ, що має юридичну силу (наприклад, писаний указ, грамота, постанова державного, суспільного значення);
- 3) протокол, у якому фіксують певний факт [8].

Зважаючи на полісемічність слова «право» та однозначність у підході до розуміння словосполучення «норма права» [10, с. 136-137], вважаємо більш вдалим, доцільним і методологічно коректним уживання з-поміж інших саме

терміна «акт застосування норм права» для словесного позначення поняття, що складає предмет нашого розгляду.

З'ясувавши питання термінології, перейдемо до більш складного етапу дослідження – методологічного аналізу різних інтерпретацій поняття «акт застосування норм права», що знайшли своє відображення в науковій і навчальній юридичній літературі останнього покоління. Так, зокрема, М. Вороніна під актом правозастосування розуміє правовий акт індивідуального характеру, у якому формально закріплюється рішення державного органу по конкретній юридичній справі [3, с. 417]. Аналіз вищенаведеної дефініції поняття «акт застосування норм права» не відповідає сучасній парадигмі теорії правозастосування в частині суб'єктів, які наділені державно-владними повноваженнями із застосування норм права. У більш пізньому виданні міститься дещо відмінна від вищенаведеної дефініція цієї загальнотеоретичної категорії, що усуває вказаний недолік: «Акт правозастосування – це правовий акт, у якому закріплюється індивідуальне рішення суб'єкта правозастосування в конкретній справі» [18, с. 269].

П. Рабінович поняття «акт застосування правової норми» визначає як спосіб зовнішнього прояву формально обов'язкового правила поведінки індивідуального характеру, яке підтверджує, установлює, змінює або скасовує юридичні права й обов'язки персоніфікованих суб'єктів у конкретній життєвій ситуації [7, с. 134].

Як позитивну можна оцінити спробу вченого охопити пропонованою дефініцією всі можливі правові наслідки ухвалення акта застосування норм права через його зв'язок зі змістом цього рішення, тобто волевиявленням суб'єкта правозастосування, що підтверджує, установлює, змінює або скасовує юридичні права й обов'язки персоніфікованих суб'єктів у конкретній життєвій ситуації. Водночас таке волевиявлення, на відміну від нормативного, являє собою припис індивідуального характеру, а тому апіорі не може бути правилом (тобто, загальною моделлю) поведінки.

Російський науковець В. Карташов під правозастосовним актом розуміє офіційний акт-документ, що закріплює рішення компетентного суб'єкта правозастосовної практики по конкретній юридичній справі та містить персонально адресовані й індивідуально визначені обов'язкові юридичні приписи [5, с. 342]. Аналіз вищенаведеної дефініції поняття «акт застосування норм права» дозволяє акцентувати увагу як на його позитивних рисах, так і недоліках. Зокрема, у В. Карташова, на відміну від інших учених, правозастосовний акт закріплює рішення не суб'єкта правозастосовної діяльності, а суб'єкта правозастосовної практики. Це є свідченням того, що за задумом правника, така особа або ж має відповідний юридичний досвід, або обізнана з ним в обсязі, необхідному для ефективного здійснення функцій, що є складовою компетенції суб'єкта правозастосування.

На нашу думку, не можна повною мірою погодитися з такою суттєвою ознакою загальнотеоретичної категорії, що розглядається нами, як уміщення в правозастосовному акті лише обов'язкових для всіх адресатів юридичних приписів. Такі приписи можуть підтверджувати, установлювати, змінювати

або скасовувати не лише юридичні обов'язки персонально визначених суб'єктів права, але і їх юридичні права. А останні, як відомо, не носять імперативного (тобто, обов'язкового) характеру.

Не можна залишити поза увагою й той факт, що запропонована вченим інтерпретація загальнотеоретичної категорії, що складає предмет дослідження, суттєво звужує її обсяг шляхом закріплення такої суттєвої ознаки, як офіційна документальна форма вираження правового акта. Указаний спосіб об'єктивації волевиявлення уповноважених суб'єктів права є єдино можливим лише для нормативно-правових актів. Аналогічний недолік характерний і для інтерпретації досліджуваної категорії, запропонованої С. Бобровник і Т. Тараконичем. На думку вчених, акт застосування норм права являє собою офіційний документ компетентного органу держави, який приймається в результаті розгляду конкретної справи [19, с. 75], [16, с. 459]. Крім того, науково обґрунтована класифікація поняття «акт застосування норм права» за таким критерієм, як значення у процесі, передбачає наявність не лише основного правозастосовного акта, що приймається в результаті розгляду конкретної юридичної справи, але й проміжного акта, без якого ухвалення основного акта неможливе.

А. Колодій досліджуване поняття розглядає у взаємозв'язку з такою стадією застосування норм права, як прийняття рішення по справі. Учений, зокрема, зазначає, що на цій стадії виробляється рішення по справі, яке юридично оформлюється виданням правозастосовного акта, тобто індивідуального акта владного характеру (вирок, наказ, рішення і т. ін), що встановлює права й обов'язки конкретних суб'єктів цього правовідношення. Акти застосування норм права, стверджує правник, виступають як один із засобів державного керівництва і, одночасно, як засіб вирішення конкретних юридичних справ. Таким чином, уважає вчений, правозастосовчий акт виконує функцію індивідуального регулювання поведінки суб'єктів у конкретних правових відносинах [17, с. 221].

Схожий погляд з приводу функціонального призначення загальнотеоретичної категорії, що складає предмет дослідження, обстоюють російські правники Ф. Григор'єв та А. Черкасов. На думку науковців, акт застосування права – це офіційне рішення компетентного органу по конкретній юридичній справі, що містить державно-владне веління, виражене у визначеній формі та спрямоване на індивідуальне регулювання суспільних відносин [13, с. 461].

Наведені інтерпретації досліджуваного поняття суттєво звужують його обсяг, адже функціональне призначення акта застосування норм права не може обмежуватись упорядкуванням поведінки персоніфікованих суб'єктів права, свідченням чого є відповідний підхід до класифікації цієї загальнотеоретичної категорії, що припускає існування різновиду правозастосовних актів охоронного спрямування. В. Корельський і В. Перевалов під актом застосування норм права розуміють правовий акт компетентного органу або посадової особи, виданий на основі юридичних фактів і норм права, що визначає права, обов'язки або міру юридичної відповідальності конкретних осіб [15, с. 386].

Беззаперечним позитивом вищенаведеного підходу до розуміння досліджуваного поняття є виявлений ученими взаємозв'язок (кореляція) правозастосовного акта зі стадіями застосування норм права, свідченням чого є така характерна риса однойменного правового явища, як його видання на основі юридичних фактів і норм права (стадії встановлення фактичної та юридичної основи справи, відповідно, – авт. І. Сердюк). Водночас зміст принципу обґрунтованості в аспекті правозастосування означає, що прийняття правозастосовного акта має базуватися не на юридичних фактах, а на всебічному й повному дослідженні всіх фактичних обставин (тобто, юридичних фактів), що мають значення для справи, і має бути забезпечене належною та переконливою аргументацією [4, с. 239]. А юридична аргументація, як відомо, пов'язана з наведенням доказів для обґрунтування сформованої в суб'єкта правозастосування власної правової позиції у справі.

Не можна залишити поза увагою й невдало вживане вченими в аналізованій дефініції слово «виданий», яке, зазвичай, використовують в правовій доктрині при характеристиці інформаційної стадії правотворчості, що пов'язана з офіційним оприлюдненням нормативно-правових актів, їх доведенням до відома широкого загалу. Що ж до актів застосування норм права, які носять персоніфікований характер, то для їх загальнотеоретичної характеристики, на нашу думку, більш вдалим є такі загальні терміни, як «прийняття» або «ухвалення».

І останнє. Ми не поділяємо повною мірою думки В. Корельського і В. Перевалова про те, що акт застосування норм права визначає права, обов'язки або міру юридичної відповідальності конкретних осіб [15, с. 386]. Якщо під юридичною відповідальністю розуміти здійснюваний у межах правовідносин добровільно або за рішенням судового чи іншого юрисдикційного органу та забезпечений державою юридичний обов'язок правопорушника зазнати позбавлення певних цінностей, що йому належали [11, с. 49], то очевидним є умовивід про тавтологію, що має місце в запропонованій ученими дефініції досліджуваного нами поняття (міра юридичної відповідальності є не чим іншим, як індивідуалізацією юридичного обов'язку – авт. І. Сердюк).

В. Нерсесянц приписує таке визначення поняття, що складає предмет розгляду: «правозастосовний акт – це державно-владний індивідуально-компетентний акт, що вчинюється компетентним суб'єктом по конкретній юридичній справі з метою встановлення наявності або відсутності суб'єктивних прав або юридичних обов'язків і визначення їх міри на основі відповідних правових норм» [6, с. 428].

Крім очевидної тавтології, яку допустив учений при розкритті змісту досліджуваної категорії (правозастосовний акт – це ... акт), уважаємо методологічно некоректним уживане В. Нерсесянцем словосполучення «індивідуально-компетентний акт». У такий спосіб учений фактично наділив його тими властивостями, що їх має соціальний суб'єкт. Про обґрунтованість сформульованого умовиводу свідчить інтерпретація

терміна «компетентність», що знайшла своє відображення у тлумачних словниках та словниках іншомовних слів.

Скажімо, у Великому тлумачному словнику української мови за редакцією В. Бусела наведено такі значення слова «компетентний»: 1) який має достатні знання в якій-небудь галузі; який з чим-небудь добре обізнаний; тямущий. // Який ґрунтується на знанні; кваліфікований (у 2 знач.); 2) який має певні повноваження; повноправний, повновладний [1, с. 560].

Словник іншомовних слів, спеціальне наукове редагування в якому здійснили А. Спіркін, І. Акчурін і Р. Карпінська містить такі трактування терміна «компетентний»: 1) той, що володіє компетенцією; 2) той, що знає, обізнаний у певній галузі [12, с. 247].

Характеризуючи загальнотеоретичну категорію, що складає предмет дослідження, М. Вошленко зазначає, що це особливий різновид правового акта, у якому виражена єдність державної волі, утіленої в нормах права й волі суб'єкта правозастосування, що його видав. Акт застосування права, – продовжує автор, – є рішенням компетентного органу по юридичній справі, що містить індивідуально-владне веління. Іншими словами, це індивідуально визначений державно-владний припис, виражений в офіційній формі по конкретній юридичній справі [2, с. 35].

Аналіз вищенаведених суджень ученого про акт застосування норм права в аспекті суб'єктів волевиявлення, на нашу думку, свідчить про їх недостатню переконливість. Скажімо, М. Вошленко стверджує, що в акті застосування норм права виражена єдність державної волі, утіленої в нормах права й волі суб'єкта правозастосування, що його видав. Уважаємо таку позицію своєрідним виявом надмірного етатизму, характерного для авторитарної чи тоталітарної держави, у якій суспільство фактично не впливає на процес правотворчості, а правозастосовні повноваження є прерогативою держави в особі її органів, їх посадових і службових осіб. В умовах функціонування громадянського суспільства з розвиненими інститутами саме правова держава покликана виявляти саме його волю, надавати останній необхідну юридичну форму та забезпечувати її втілення в життя. Однак це зовсім не означає, що держава перестає бути повноцінним суб'єктом правотворчості. Окремі питання, зокрема, податки, бюджет та амністія залишаються прерогативою держави.

Зважаючи на вищевикладене, небезпідставним буде умовивід про те, що в акті застосування норм права синтезується рефлексована (тобто, осмислена, пізнана) суб'єктом правозастосування воля громадянського суспільства або держави, а також його власна воля. Причому суб'єктами правозастосування, а отже, і волевиявлення, згідно з нормами чинного національного законодавства можуть бути не лише органи публічної влади, їх посадові й службові особи, але й представники громадянського суспільства.

Аналіз наведених вище дефініцій категорії «акт застосування норм права» дає підстави для таких проміжних висновків, що мають методологічне значення:

по-перше, акт застосування норм права не можна зводити до волевиявлення лише державних органів, їх посадових і службових осіб, адже

в такий спосіб штучно звужується обсяг цього поняття. Уважаємо, що досліджуваній категорії притаманна така суттєва ознака, як прийняття правозастосовного акта уповноважених суб'єктом управлінських правовідносин. Зауважимо, що управлінськими називаються такі правовідносини, для виникнення яких достатньо волевиявлення лише однієї уповноваженої сторони. Такі правовідносини є юридичним засобом упорядкування суспільного життя, що здійснюється на правових засадах. Їх суб'єктами є не лише державні органи виконавчої влади, але й інші органи публічної влади, їх посадові й службові особи, а також представники громадянського суспільства;

по-друге, акт застосування норм права за своєю зовнішньою формою виразу (способом об'єктивації в зовнішньому світі) може бути не лише письмовим документом, але й мати вербальну (словесну) форму або ж бути актом-дією (мати конклюдентну форму), що свідчить про некоректність інтерпретації досліджуваного нами поняття тільки як офіційного документа, тобто матеріального носія правової інформації;

по-третє, не можна повною мірою погодитися з такою суттєвою ознакою загальнотеоретичної категорії, що розглядається нами, як уміщення в правозастосовному акті лише обов'язкових для всіх адресатів юридичних приписів. Такі приписи можуть підтверджувати, установлювати, змінювати або скасовувати не лише юридичні обов'язки персонально визначених суб'єктів права, але й їх юридичні права. А останні, як відомо, не носять імперативного (тобто, обов'язкового) характеру;

по-четверте, вважаємо, що в акті застосування норм права синтезується рефлексована (тобто, осмислена, пізнана) суб'єктом правозастосування воля громадянського суспільства або держави, а також його власна воля.

У концептуальному плані важливе методологічне значення має авторська інтерпретація загальнотеоретичної категорії «правовий акт», що є родовим поняттям по відношенню до іншого, підпорядкованого йому поняття. Ним є акт застосування норм права, розкриття змісту якого і є метою цього дослідження.

Нагадаємо, що правовий акт публічної влади являє собою *забезпечене з боку держави та визнане легітимним з боку громадянського суспільства формально-обов'язкове волевиявлення органів публічної влади, їх службових і посадових осіб, що має офіційний характер, здійснює справедливий з погляду домінуючої частини населення регулятивний або охоронний вплив на поведінку суб'єктів права й породжує юридичні наслідки, що відповідають принципу правопевності* [9, с. 35].

Поняття «акт застосування норм права» з-поміж інших різновидів правового акта публічної влади вирізняють такі особливості, що мають відношення як до його змісту, так до форми: 1) значно ширше коло суб'єктів, уповноважених здійснювати таке волевиявлення; 2) уміщення в ньому владних приписів індивідуального характеру, тобто, поіменна визначеність адресатів правозастосовного акта; 3) різноманітність зовнішніх форм вираження (письмової, вербальної чи конклюдентної); 3) специфічність його юридичної форми (назви офіційного документа), що не повторює юридичну форму інших правових актів публічної влади (вирок або ухвала

суду тощо); 4) специфічність його внутрішньої структури (внутрішньої будови), що залежить від ступеня складності цього різновиду правового акта; 5) у механізмі правового регулювання його субординаційна підпорядкованість нормативно-правовому акту (його похідний характер від нормативно-правового акта); 6) обмеженість його дії конкретним життєвим випадком (або аналогічними життєвими випадками для довготривалих правовідносин, що не завершуються одноактною реалізацією юридичних прав і юридичних обов'язків).

Висновки. Ураховуючи вищевикладене, під актом застосування норм права пропонуємо розуміти забезпечене з боку держави офіційне формально-обов'язкове волевиявлення (владний припис) уповноваженої сторони управлінських правовідносин (органів публічної влади, їх службових і посадових осіб, а у випадках, передбачених законом, представників громадянського суспільства), що здійснює регулятивний або охоронний вплив на поведінку індивідуально визначених суб'єктів права шляхом підтвердження, установлення, зміни або скасування їх юридичних прав і обов'язків у конкретній життєвій ситуації й спричиняє юридичні наслідки, що відповідають принципу правопевності.

Використані джерела:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
2. Волпенко Н.Н. Реализация права: учебное пособие / Н.Н. Волпенко. – Волгоград: Издательство Волгоградского государственного университета, 2001. – 48 с.
3. Загальна теорія держави і права: [підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів] / М.В. Цвік, Л.В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О.В. Петришина. – Харків: Право, 2009. – 584 с.
4. Загальна теорія права: підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. – К.: Ваіте, 2016. – 392 с.
5. Карташов В.Н. Теория правовой системы общества : учебное пособие. В 2 т. Т. 1 / В.Н. Карташов ; Яросл. гос. ун-т. – Ярославль : ЯрГУ, 2005. – 547 с.
6. Проблемы общей теории права и государства: учебник для вузов / Под общ. ред. академика РАН, д. ю. н., проф. В. С. Нерсесянца. – М.: Норма, 2006. – 832 с.
7. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави : навчальний посібник / П.М. Рабінович. – К.: Атіка. – 2001. – 176 с.
8. Сердюк І.А. Уживання термінів «правовий акт» і «юридичний акт» у сучасній юридичній науці / І. А. Сердюк // Юридичний науковий електронний журнал. – 2016. - № 3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.lsej.org.ua.
9. Сердюк І.А. Методологічний аналіз інтерпретацій поняття «правовий акт» / І. А. Сердюк // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – Дніпропетровськ. – 2016. – № 1 (80). – С. 76-83.
10. Сердюк І.А. Методологічний аналіз сучасних інтерпретацій поняття «застосування норм права» / І.А. Сердюк // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – Дніпропетровськ. – 2010. – № 3 (49). – С. 135-141.

11. Сердюк І.А. Методологічний аналіз сучасних інтерпретацій поняття «юридична відповідальність» / І. А. Сердюк // Право і суспільство. - 2010. - № 5. - С. 45-50.
12. Словарь иностранных слов. - 7-е изд., перераб. М.: Русский язык, 1979. - 624 с.
13. Теория государства и права: курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. - 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юрист, 2002. - 776 с.
14. Теория государства и права: учеб. [для юрид. вузов] / А.Б. Венгеров. - 4-е изд., стер. - Москва: Омега-Л, 2007. - 608 с. : табл. (Высшее юридическое образование).
15. Теория государства и права. Учебник для юридических вузов и факультетов. Под ред. В.М. Корельского и В.Д. Перевалова - М.: Издательская группа ИНФРА · М - НОРМА, 1997. - 570 с.
16. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. - К.: Юрінком Інтер, 2006. - 688 с.
17. Теорія держави і права: навч. посіб. / А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков та ін.; За заг. ред. С.Л. Лисенкова, В.В. Копейчикова. - К.: Юрінком Інтер, 2002. - 368 с. - Бібліогр.: С. - 358-364.
18. Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинский та ін.; за ред. О. В. Петришина. - Х.: Право, 2015. - 368 с.
19. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. - К.: «Укр. енцикл.», Т. 1: А - Г. - 1998. - 672 с.

Стаття надійшла до редколегії 11.11.2016

Сердюк І.А. Понятие и особенности акта применения норм права

Рассмотрены существующие в современной юридической науке подходы к пониманию понятия «акт применения норм права». На основе их анализа обоснована авторская дефиниция категории, составляющей предмет исследования, а также определены особенности указанной разновидности правового акта публичной власти.

По мнению автора, акт применения норм права представляет собой обеспеченное со стороны государства официальное формально-обязательное волеизъявление уполномоченной стороны управленческих правоотношений, осуществляющее регулятивное или охранительное влияние на поведение индивидуально определённых субъектов права путём подтверждения, установления, изменения или отмены их юридических прав и обязанностей в конкретной жизненной ситуации, которое влечёт за собой юридические последствия, отвечающие принципу правовой определённости.

Ключевые слова: *акт, правовой акт, акт применения норм права, правоприменительный акт, применение норм права.*

Serdiuk I. A. The concept and features of the act the application of the legal norm

While working on this article, the author aims to clarify the content of the category "act of application of the legal norm" and find out features of this kind of legal act. Analysis of existing in the modern legal science approaches to the understanding of the concept "act of application of legal norm" has allowed to formulate the following interim conclusions having a methodological value: first, the act of application of legal norms cannot be reduced to the will only of the state bodies, their officials and officers,

after all, thus the scope of this concept is artificially narrowed. We believe that the studied category is characterized by such a significant feature as the adoption of the enforcement act by an authorized subject of administrative legal relations; secondly, the act of application of legal norms in its external form of expression (the method of objectivation in the external world) can be not only a written document but can have verbal form, or to be an act and action (to have a concludent form), which indicates the incorrectness of the interpretation of the studied concept exclusively as an official document, i.e., the material carrier of legal information; thirdly, it is impossible to fully agree with such an essential feature of the general and theoretical category as containment in the enforcement act of only binding for all addressees of the legal regulations. Such regulations may affirm, set, change or cancel not only the legal obligations of personally stated subjects to law, but also their legal rights. And the latter, as it is well known, are not of mandatory (compulsory) nature; fourthly, we believe that in the act the application of the legal norm is synthesized reflexed (that is, comprehended) will of the civil society or the state, as well as his own will by the subject to the enforcement.

Given these provisions under the act the application of the legal norm it is suggested to understand provided by the state official formally-binding expression of will (power requirement) of the authorized party of the administrative legal relations (of public authorities, their officers and officials, and in cases stipulated by law, representatives of the civil society) exercising a regulatory or protective effect on the behavior of individually set certain subjects to law through confirmation, establishment, change or cancellation of their legal rights and responsibilities in a specific situation and entails legal consequences, which correspond to the principle of legal propensity.

Key words: *act, legal act, act of application of legal norms, law enforcement act, application of legal norms.*

УДК 342.25(44)

О. М. Чернеженко

ПРОЦЕС ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ У ФРАНЦІЇ

У статті висвітлено особливості процесу децентралізації державної влади у Франції; проаналізовано реформи децентралізації державної влади; визначено принципи політики децентралізації; досліджено модернізацію демократичних процесів і структур на місцевому рівні Франції.

Ключові слова: *комуни, департаменти, регіони, префекти, децентралізація.*

Постановка проблеми. На сьогодні для України проведення реформи місцевого самоврядування є нагальним. Для побудови вдалої української моделі місцевого самоврядування потрібно провести порівняльний аналіз конституційно-правових моделей місцевого самоврядування низки зарубіжних країн. Досвід функціонування такої французької моделі викликає значний теоретичний та практичний інтерес, оскільки організація державної влади Франції була дуже близька до нинішньої організації місцевого самоврядування на рівні районів та областей в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема децентралізації публічної влади в Україні з огляду на досвід європейських країн все

помітніше знаходить свій вияв у дослідженнях вітчизняних учених. У цьому контексті потрібно звернути увагу на колективну працю О. Бориславської, І. Заверухи, Е. Захарченко та інших «Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України», яка була видана в рамках Швейцарсько-українського проекту «Підтримка децентралізації в Україні» – DESPRO, а також на збірник матеріалів та документів «Проблеми децентралізації: національний та міжнародний досвід» за науковою редакцією М. Пухтинського. Однак питання процесу децентралізації державної влади у Франції у вітчизняній науці так і не отримало достатньої наукової розробки.

Формування цілей. Мета запропонованої статті – комплексно дослідити особливості процесу децентралізації державної влади у Франції, визначити особливості французької моделі місцевого самоврядування, дослідити компетенцію структур на місцевому рівні та з'ясувати принципи політики децентралізації.

Виклад основного матеріалу. Реформи з децентралізації було проведено в більшій частині європейських країн. У Франції процес децентралізації влади розпочався з другої половини ХХ століття й триває досі. Реформи переважно стосувалися зміни статусу територіальних утворень, часткового їх укрупнення. У Франції рух до децентралізації викликав ускладнення в прийнятті рішень на територіальному рівні, оскільки з'явилося більше відповідальних за цей процес інстанцій. Відсутність принаймні мінімального визначення того, яким має бути розподіл повноважень серед різних органів місцевої влади (комун, департаментів, регіонів, міжмуніципальних урядів), призводить до співіснування безлічі конкуруючих та нескоординованих ініціатив, які виникли в одному й тому ж регіоні, та нічим не обмеженого використання співфінансування. У зв'язку з цим учений Мабіло акцентує увагу на тому, що «потреба (у певній координації) має настільки ж конструктивне значення, наскільки система є фрагментованою через помноження структур, що входять до її складу; не існує формальної ієрархії різних рівнів, де б перетиналися принаймні два типи проміжних органів влади (департаменти й регіони)» [6].

За чинною Конституцією Французька Республіка є унітарною державою з давньою традицією сильної центральної влади, яка поєднується з деконцентрацією та децентралізацією, тобто перенесенням частини тягаря державного управління на периферійні державні органи та розширенням повноважень місцевого самоврядування. Адміністративно-територіальна структура країни є досить ускладненою. Територіальними одиницями, що складають основу системи публічної адміністрації Франції є комуна, кантон, округ, департамент та регіон. Кантон та округ не мають органів урядування і фактично лише територіально обмежують сферу діяльності деяких спеціальних адміністративних органів. А комуни, департаменти та регіони мають органи місцевого самоврядування й становлять територіальну основу діяльності самоврядних територіальних колективів.

Комуни є головною адміністративно-територіальною одиницею. Її правовий статус регулюється Кодексом законів про муніципальну

адміністрацію від 1957 року, до якого внесено поправки в 1979 та 1982 роках, Законом про децентралізацію від 1982 року, Законами про розмежування компетенції між державою і територіальними самоврядними колективами від 1983 року, Законом про місцеву демократію від 27 лютого 2002 року [10]. Великі міста мають також статус комун, але із ширшими повноваженнями. Усього в країні налічується близько 36 тис. комун. Кількість населення в кожній із них коливається від 100 осіб у селах до 1 млн. і більше в містах. Представницьким органом в комуні є муніципальна рада, яка обирається в кількості 9–69 осіб (залежно від чисельності населення) строком на шість років. Також залежно від чисельності населення в комунах використовується або мажоритарна система виборів, або мажоритарна в поєднанні з пропорційною. Муніципальна рада таємним голосуванням більшості голосів обирає на шість років мера та його заступників. Мер очолює систему виконавчо-розпорядчих органів і одночасно (за посадою) є представником державної влади в комуні. Інших призначуваних урядом чиновників у комуні немає. Кожна комуна має свій статут, який розробляється на основі типового статуту, затвердженого в 1984 р. [7].

Ще однією адміністративно-територіальною одиницею, вищою щодо комуни ланкою, є *департамент*. Усього у Франції налічується 101 департамент, серед яких чотири заморських. Органами місцевого самоврядування в департаментах є ради, які обираються на шість років. Вони видають багатьма питаннями соціально-економічного й культурного життя на своїй території, але їх повноваження порівняно з комунальною радою значно ширші. Крім того, ради департаментів покликані координувати діяльність органів самоврядування комун. Виконавчим органом ради є обраний нею голова, який здійснює адміністративний нагляд за діяльністю місцевих органів влади та контролює місцеві служби міністерств. Голова ради департаменту або його заступник можуть оскаржити в адміністративному суді рішення відповідного місцевого органу в разі визнання його таким, що суперечить законам республіки. Поряд із органами місцевого самоврядування в департаменті функціонує префект, який відповідно до Указу Президента Французької Республіки про повноваження префектів, організацію та діяльність державних служб у регіонах і департаментах від 29.04.2004 реалізує повноваження щодо контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування департаментів і комун.

Найбільшою ланкою адміністративно-територіального поділу Франції є *регіон*. Регіони були вперше засновані в 1960 році для створення та запровадження регіональної структури державного економічного планування. Із цього часу й до 1982 року вони поступово перетворювалися з територіальних одиниць прямого державного управління в територіальну основу функціонування органів місцевого самоврядування. Нині вся територія Франції поділена на 22 регіони, кожний з яких об'єднує від трьох до п'яти департаментів і має свої органи самоврядування й державного управління. Органами самоврядування регіону є регіональна рада, що обирається населенням на шість років, її голова та бюро, що обираються радою, а також сформовані радою комітети. Державне управління здійснює

регіональний префект найбільшого в регіоні департаменту. Регіональний префект очолює та координує діяльність департаментів, що діють у регіоні. Він також здійснює адміністративний контроль за законністю діяльності органів місцевого самоврядування в межах регіону [1, с. 36].

Утворення регіонів як одного з головних способів децентралізації влади було започатковано ще в 60-х роках ХХ ст., однак юридично цей процес завершився у 80-х роках після проведення реформи місцевого управління й самоврядування. Заходи, запроваджені з 1981 р. (так звані закони Деферра), ставили за мету три завдання: наблизити громадян до центрів прийняття рішень; підвищити відповідальність виборних органів та надати їм нові повноваження; сприяти розвитку ініціативи на місцях. Політика децентралізації, розпочата на той час у Франції, спиралася на такі принципи: відсутність ієрархії рівнів місцевого самоврядування; збереження різноманітності існуючих структур місцевого врядування та фінансова компенсація передачі повноважень місцевому самоврядуванню [2].

Існуючий на сьогодні розподіл обов'язків є надзвичайно непрозорим. Більшість громадян має помилкове уявлення про систему місцевого оподаткування (у 1996 р. 90% місцевих платників податків помилково вважали, що гроші, отримані внаслідок збору місцевих податків, надходять лише комунам).

Хоча децентралізація безсумнівно зменшила розрив між Францією та іншими європейськими країнами, національна структура виробництва, багатства й розподілу інфраструктури залишається тут однією з найбільш концентрованих. Через двадцять років після початку реформи з децентралізації не виявилися успішними. Домінування Парижа та прилеглої до нього регіону над рештою території країни зменшилися не суттєво.

Із адміністративної точки зору французька модель залишається однією з найбільш централізованих у світі. Причинами цього є пірамідална та ієрархічна структури системи державного управління; велика кількість функцій, що повністю або частково виконуються лише центральними органами державної влади; наявність значної кількості державних службовців на території країни. Порівняно з іншими розвинутими індустріальними країнами у Франції дуже великий державний сектор, у якому зайнято 27% економічно активного населення. Цей показник набагато вищий, ніж у Німеччині (15,4%) чи Великій Британії (16,9%). 98% державних працівників зайняті на територіальному рівні за межами Парижа й виконують функції, які в більшості європейських країн належать до сфери відповідальності місцевих органів влади. Дані 2001 р. свідчать про те, що й через 20 років після початку реформ з децентралізації державна служба на місцях та 1 680 000 задіяних у ній державних службовців продовжують бути впливовими факторами. Таким чином, Франція щодо цього нагадує країни півночі Європи, проте відрізняється від них централізованою структурою зайнятості в державному секторі. Більша частина державних службовців досі працює в органах держуправління (міністерства, місцеві державні служби, державні підприємства, лікарні); лише 22% таких службовців працює на місцеві органи влади.

Центральні органи влади у Франції продовжують займати сильнішу позицію, ніж федеральні органи влади в Німеччині, особливо в таких секторах, як освіта, охорона здоров'я, соціальне обслуговування та поліція. По суті, центральні органи влади в країні є досить потужними для того, щоб опиратися децентралізації. Причина існування центральних органів влади – це функціональна непридатність більшості органів місцевої влади [9, с. 89–129]. Це виразно виявилось наприкінці 1990-х: офіційні заяви уряду продовжували прославляти місцеву автономію, але з'явилася низка законодавчих заходів з рецентралізації, ініційованих Міністерством фінансів і націлених на посилення контролю за розвитком місцевого фінансування:

- поступова відмова від частини податку на прибуток (*taxe professionnelle*, місцевий податок) на основі заробітної плати відповідно до закону про фінанси від 1999 р. та повна відмова від нього в 2004 р.;
- відмова від регіональної частини податку на утримання житлового фонду згідно із законом про фінанси від 2000 р., тобто від частини *taxe d'habitation*, яка надходила регіонам;
- відмова від транспортного податку (*vignette*) відповідно до закону про фінанси від 2001 р.

Хоча зменшення податкових ресурсів держава компенсує переведенням приблизно аналогічної суми коштів, ця ситуація однозначно означає суттєву втрату податкової автономії. Така тенденція виглядає особливо тривожно з огляду на те, що подібна *націоналізація* податків призводить до зменшення відповідальності місцевих платників податків. Як підкреслює у коментарях до реформи податку на прибуток Гілберт, «якщо підприємства вигравуть, то місцева влада явно програє... У короткостроковій перспективі вони контролюватимуть менше третини своїх ресурсів, тоді як зараз контролюють приблизно дві третини» [5, с. 87–88].

Ефективність є базовою характеристикою системи місцевого управління. Розвинена місцева автономія передбачає, що місцевий уряд має у своєму розпорядженні потрібні ресурси, які б дозволили досягти кращих результатів, ніж інші інституції. Теоретично, місцева влада має на меті надання послуг у найбільш оптимальний спосіб завдяки її наближенню до населення, здатності регулювати громадські дії та втілювати в життя різноманітні проекти й процедури. Сьогодні, як і раніше, у деяких публічних дебатах пошук ефективності безпосередньо протиставляється прагненню здобути демократію так, ніби ці дві цінності можуть існувати лише окремо одна від одної. У багатьох контекстах ці поняття виявляються взаємодоповнюваними в розумінні мерів багатьох великих міст, що намагаються сприяти активнішому залученню громадян у сферу міської політики, асоціюючи їхню діяльність з поліпшенням якості обслуговування. Порівняно з іншими західними моделями, французька модель місцевого управління практично не приділяє уваги ефективності.

Отже, за останні кілька років успіх процесу децентралізації виглядає сумнівно. Для справжнього прориву в цьому напрямку потрібно надати регіонам більше влади. Проте слід зазначити, що регіони досі не мають формального статусу, визнаного в Конституції; у статті 72 цього документа

сказано лише, що «органами місцевої влади в Республіці є комуни, департаменти, заморські території». Перспектива наданням регіонам реальної влади досі насторожує більшість політичної еліти й населення країни, причому прихильників як лівих, так і правих політичних поглядів. Загальновідомим є той факт, що президент Міттеран категорично опирався таким змінам. Його наступник Ширак не підтримував ідею інституційної реформи, яка б йшла врозріз із традиційним голлістським яacobінством і сильним зв'язком більшості виборних посадовців правих поглядів із департаментами. Уряд Жоспена обережно ухилився від висунутої соціалістами наприкінці 1980-х - на початку 1990-х пропозиції сформувати більші регіони, яку висували його попередники - П'єр Моруа та Мішель Рокар. Наразі здається, що процес регіоналізації завмер і залишатиметься в цьому стані ще дуже довго. Схоже, прагнення до регіоналізації є табу для національних еліт, які досі перебувають під впливом революційно-наполеонівської моделі та її знаменитого девізу «Свобода, рівність, єдність, неподільність Республіки або смерть», а також більш недавнього та переламного в політичному сенсі фіаско регіональної реформи, яку де Голль намагався здійснити за допомогою референдуму 1969 р.

Внутрішня організація та розподіл влади в органах місцевої влади у Франції вирізняються двома основними характеристиками. По-перше, статус кожної категорії таких органів влади (комун, департаментів, регіонів) визначено уніфікованими правовими нормами. Це означає, що у Франції, на відміну від більшості західних країн, та сама організаційна модель діє на всій території країни, за винятком заморських департаментів і територій, Корсики, Ельзасу і Мозеля, Парижа, Ліона та Марселя. По-друге, влада переважно зосереджена в руках відповідного посадовця, тобто мера (у комунах), президента генеральної ради (у департаментах), президента регіональної ради (у регіонах) [3, с. 157-182].

Характерний для Франції політичний режим на рівні органів місцевої влади багато в чому схожий на президентську форму правління. Проте на відміну від першої демократичної муніципальної системи, установлені у Франції (постанова від 14 грудня 1789 р.), безпосередньо громадяни обирають лише членів муніципальної ради. Нового мера згодом обирають зі свого складу муніципальні збори. Але саме мер займає панівне становище в муніципальному політичному житті, що є наслідком підтримки й просування державою фігури мера як основного електорального та адміністративного агента паризьких міністерств (із часів правління Бонапарта до періоду Третьої Республіки мер обирався центральним урядом). З інституційної точки зору влада мера мало чим обмежується: «на місцевому рівні демократична система функціонує у Франції протилежним до гаданого чином: вважається, що муніципальні збори обирають мера, проте насправді мер домінує над муніципальною радою. Хоча рішення мають спільно прийматися дорадчим органом та головою виконавчої влади, нерідко саме останній зосереджує в своїх руках всю владу, тоді як рада має тільки право схвалення й протесту» [8, с. 17]. Весільна позиція мера та аналогічне становище президентів генеральних рад і регіональних рад після

прийняття законів про децентралізацію схожі на впливову позицію, яку на національному рівні займає президент Республіки; ця остання позиція є результатом інституційних реформ за часів П'ятої Республіки.

У Франції мер обирається на шість років; це набагато довший термін, ніж в інших розвинутих індустріальних країнах, де такий строк зазвичай складає чотири роки (наприклад, у Данії, Іспанії, Нідерландах, Португалії, Великобританії та Швейцарії). Гарро в дослідженні впродовж 1945-1983 рр. щодо мерів французьких міст з населенням понад 15000 мешканців дійшов висновку, що середній термін перебування мера на посаді складає дев'ять років. У більше ніж третині розглянутих дослідником муніципалітетів за 40 років було тільки 2-3 мери [4]. Така майже безмежна тривалість перебування при владі довгий час вважалася законною, становила дуже поширену практику й навіть отримувала схвалення громадян. Французькі мери можуть залишатися на посадах до кінця життя. Революційний дух і принципи 1789 р., що підкреслювали важливість контролю над потенційно надмірною владою мерів, сьогодні, здається, забуті¹.

Однак у заяві про загальні політичні наміри від 19 червня 1997 р. прем'єр-міністр Ліонель Жоспен висунув кілька пропозицій щодо модернізації політичного життя, запропонувавши зокрема уніфікувати тривалість перебування на посаді на національному та місцевому рівнях, обмеживши терміном, що складає п'ять років. Рішення про скорочення терміну перебування Президента на посаді (з семи до п'яти років) зрештою було прийнято на референдумі від 24 вересня 2000 року; тоді ж було прийнято рішення про те, що строк перебування сенаторів на посадах також буде невдовзі зменшено з дев'яти до шести років. Проте скорочення каденції місцевих посадовців викликало такий сильний протест, що відповідне рішення було прийнято лише щодо членів регіональних рад: згідно із законом № 99-36 від 19 січня 1999 року термін їхнього перебування на посаді зменшувався з шести до п'яти років після наступних регіональних виборів 2004 р.

У рамках такої президентської форми правління виконавча влада також спирається на значну більшість серед членів муніципальних рад, формування яких відбувається з переважанням мажоритарної виборчої системи, а саме – системи абсолютної більшості. Мажоритарна система, скасована за часів Четвертої Республіки у випадку комун з населенням понад 9000 осіб, була поступово відновлена постановами 1959 р. та законами 1964 р. й 1976 р. Це означає, що списки, які набрали менше 12,5% голосів, не допускаються в другий тур. Намагаючись більшою мірою залучити групи, які представляють меншості до управління містами, представники лівих політичних сил у 1981 р. запропонували повернутися до пропорційної системи репрезентації: «Пропорційна система буде використовуватися під час виборів до Національних зборів, регіональних зборів та муніципальних рад у комунах з населенням понад 9000 осіб. Принаймні 30% кандидатів у

¹ Постанова Національних зборів щодо складу муніципалітетів від 14 грудня 1789 року, стаття 43: «Мер обирається на 2 роки; його може бути переобрано ще на два роки, але після цього він може переобиратися лише тоді, коли мине 2 роки».

кожному списку становитимуть жінки»¹. З огляду на значну відмінність у поглядах різних політичних сил на мажоритарну систему, схилення комуністичної партії до пропорційної системи, підтримка ліберально-консервативною партією пропорційної системи для міст з населенням понад 30000 осіб, парламент прийняв закон 19 листопада 1982 року, що встановлював змішану систему. Положення про жіночу квоту, знижену до 25%, Конституційна рада зрештою визнала таким, що суперечить Конституції. З 1983 р. мажоритарна система (система абсолютної більшості) застосовується в комунах з населенням менше 3500 осіб (це 93% від усіх 36565 комун у Франції), тоді як у більших комунах слідує іншим виборчим правилам. Під час першого туру голосування список, що набирає абсолютну більшість голосів, отримує половину місць, а інша половина розподіляється на пропорційній основі між іншими списками, включно з мажоритарним, але без урахування списків, що отримали менше 5% голосів (механізм найбільшого середнього). Якщо жоден список не отримує абсолютної більшості, проводиться другий тур серед списків, які набрали принаймні 10% голосів. Список, що зібрав абсолютну чи відносну більшість голосів, отримує половину місць, а решта розподіляється вже описаним чином. Хоча цю систему у Франції називають змішаною, вона має дуже помітний мажоритарний компонент через використання методу найбільшого середнього та 10% бар'єру. Список, що перемагає, може розраховувати на переважну більшість голосів у раді: він отримує понад три четверті частини місць за умови успіху вже в першому турі та понад дві третини місць за умови перемоги в другому турі, яку забезпечує отримання третини голосів. Із моменту першого застосування у 1983 р. цей закон дозволяє опозиційним групам і партіям знову брати участь у роботі муніципальних рад, хоча, на жаль, він не здатний суттєво обмежити часто надто велику владу мера та більшості, що його підтримує.

Відносне посилення впливу місцевих зборів відбулося завдяки орієнтаційному закону № 92-125 від 06 лютого 1992 року щодо системи територіального управління Республіки. Закон передбачав обговорення орієнтації бюджету в радах комун з населенням понад 3500 мешканців і в генеральних та регіональних радах; місця для членів рад – представників меншин у комунах з населенням понад 3500 осіб; право членів муніципальних, генеральних та регіональних рад бути поінформованими про теми, що виносяться на обговорення; можливість проведення зборів муніципальної, генеральної або регіональної ради, якщо цього вимагають її члени; покращання умов для проведення зборів рад; встановлення внутрішніх правил у випадку комун з населенням понад 3500 осіб; можливість ставити питання в усній формі; застосування пропорційної системи під час організації позамуніципальних комісій [8, с. 157-182].

¹ Пропозиція №47, маніфест Кретея, прийнятий позачерговим з'їздом Соціалістичної партії від 24 січня 1981 року, що мав на меті визначити кандидата від Соціалістичної партії на пост президента Республіки.

Франція залишається однією з останніх демократичних європейських країн, де досі не відбулося розподілу повноважень між виконавчою та законодавчою гілками влади на територіальному рівні. Мер або президент генеральної чи регіональної ради є водночас тимчасовим очільником адміністрації та головою зборів. Така надмірна концентрація влади призводить до здійснення тиску на місцевих представників виконавчої влади різноманітними лобістськими групами; останніх заохочує до діяльності погана слава, що супроводжує децентралізацію, яка начебто призвела до різкого зростання корупції.

Якщо з 1990-х рр. спостерігати за реформами у сфері місцевого управління Франції, вражає передусім розрив між агресивним реформістським дискурсом і мізерними результатами діяльності влади. Така безпомічність у прийнятті рішень може здатися дивною, адже політична система Франції, мажоритарна і централізована, передбачає радше продукування комплексних реформ, ніж консенсусної та федеральної чи надзвичайно децентралізованої демократії.

Висновки. Проведенню справжніх, комплексних реформ місцевого управління у Франції ймовірно щось серйозно й систематично заважає. У цьому контексті показово, що різні національні політичні лідери й успішні урядовці поклалися на одну й ту саму магічну формулу – «провести успішну децентралізацію», – так, ніби рух, розпочатий у 1980-х рр. був безжалюньо заблокований. Ця ситуація має серйозні історичні причини, коріння яких сягає самої суті зародження Французької Республіки та умов її становлення, передусім бажання бути сильною і сучасною як єдина неподільна нація. Однак на сьогодні дещо заблокована конфігурація значною мірою є наслідком альянсу між державними чиновниками вищого рівня та представниками класу аристократії, що мають спільні інтереси стосовно збереження існуючого ладу. Майбутні реформи, покликані заохотити до експериментування, можуть принести деякі зміни, хоча вони будуть незначними.

Використані джерела:

1. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України / [Бориславська О., Заверуха І., Захарченко Е. та ін.]; Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні» – DESPRO. – К.: ТОВ «Софія». – 2012. – 128 с.
2. Проблеми децентралізації: національний та міжнародний досвід : [зб. матеріалів та документів / наук. ред. М. Пухтинський]. – К.: Атика-Н, 2006. – 744 с.
3. Hoffmann-Martinet, Vincent: The French Republic, one yet divisible? In: Kersting N., Vetter A. (Eds.): Reforming Local Government in Europe. Closing the Gap between Democracy and Efficiency. Opladen: Leske + Budrich, 2003, pp. 157-182.
4. Garraud, Philippe: Profession: homme politique. La carrière politique des maires urbains. Paris: L'Harmattan, 1989.
5. Gilbert, Guy: Les deux réformes de la taxe professionnelle. Complémentarité ou concurrence? In: GRALE, Annuaire 2000 des collectivités locales. Paris: CNRS Editions, pp. 87-88.
6. Mabileu, Albert: Le système local en France. Paris: Montchrestien, 1991.

7. Maurel M.C. Small Communities and Rural Areas: Decentralization Reforms in France Local Government in the New Europe / Ed. By Bennet R.J. – London: Belhaven Press. – 1993.- 224 p.

8. Mény, Yves: La République des fiefs. In: Pouvoirs (1992), 60, p. 17.

9. Sharpe, Lawrence J: Local Government Reorganization: General Theory and UK Practice. In: Dente, Bruno/Kjellberg, Francesco (Eds.): The Dynamics of Institutional Change. Local Government Reorganization in Western Democracies. London: Sage, 1988, pp. 89-129.

10. Електр. пєсупс: www.legifrance.gouv.fr

Стаття надійшла до редакції 12.12.2016

Чернеженко А.Н. Процесс децентрализации во Франции

Статья освещает особенности процесса децентрализации государственной власти во Франции, анализирует реформы децентрализации государственной власти. Определяются принципы политики децентрализации. Исследуется модернизация демократических процессов и структур на местном уровне Франции.

Ключевые слова: *коммуны, департаменты, регионы, префекты, децентрализация.*

Chernezhenko O.M. The process of decentralization in France

The article covers peculiarities of the decentralization process of the government in France, analyzes the reforms of decentralization. The principles of decentralization policy are determined. Modernization of democratic processes and structures at the local level is investigated. Decentralization reforms were held in most of the European countries. In France, the process of decentralization of power began in the second half of the twentieth century and continues to this day. The reforms mainly concerned the change of status of territorial entities, partially enlarging them. In France the movement towards decentralization has caused complications in decision-making at territorial level, because there are more responsible for this process instances.

Today Ukraine reform of local government is an urgent matter. Need to make a comparative analysis of the constitutional and legal models of local governments of some foreign countries to build a successful Ukrainian model of local government. The experience of the French model of local government is of great theoretical and practical interest because the organization of the government of France was very close to the current organization of local governments at the district level and in regions Ukraine.

The conclusion that something is seriously and systematically obstruct the genuine, comprehensive reform of local government in France. In this context it is significant that the various national political leaders and successful government relied on the same magic formula - "to conduct successful decentralization" - as if the movement started in the 1980s. Was ruthlessly blocked. This situation has serious historical reasons rooted very essence of the birth of the French Republic and the conditions of its formation, above all the desire to be a strong and modern, as one indivisible nation. But today something locked configuration is largely the result of an alliance between government officials and representatives of the higher class aristocracy, who have common interests in preserving the existing system. Future reforms designed to encourage experimentation may bring some changes, but they will be minor.

Key words: *communes, departments, regions, prefects, decentralization.*

РОЗДІЛ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

УДК 343.2

А. О. Булейко

**СПРИЯННЯ РОЗКРИТТЮ ЗЛОЧИНУ ЯК
СКЛADOVA ДІЙОВОГО КАЯТТЯ ЗА КК УКРАЇНИ**

У статті з'ясовано та проаналізовано підходи щодо визначення змісту такої складової дійового каяття, як активне сприяння розкриттю злочину в законі про кримінальну відповідальність, доктрині кримінального права та судовій практиці, з урахуванням положень КПК України, виходячи з аналізу кримінально-процесуального статусу підозрюваного та обвинуваченого.

Ключевые слова: *дійове каяття, активне сприяння, досудове розслідування, кримінальне провадження, підозрюваний, обвинувачений, фактичні обставини провадження.*

Постановка проблеми. Активне сприяння розкриттю злочину в сукупності з іншими елементами (щире каяття, повне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди) характеризують поведінку особи, яка вчинила злочин, як дійове каяття, що є правовою підставою звільнення від кримінальної відповідальності за ст. 45 КК України. Кожна з вказаних обставин є обов'язковою, оскільки відсутність хоча би одного з цих елементів виключає підставу звільнення від кримінальної відповідальності за ст. 45 КК України [1, с. 332]. Важливість встановлення такої обставини обумовлена тим, що «активне сприяння в розкритті полегшує встановлення обставин справи, викриття винних осіб, дозволяє обходитися мінімумом засобів і тим самим більш ефективно вирішувати завдання кримінального правосуддя» [2, с. 386].

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям широко застосовується в судовій практиці. Зокрема, у 2014 році в Україні було звільнено від кримінальної відповідальності у зв'язку із дійовим каяттям 1,7 тис. осіб, або 7,9 % від загальної кількості осіб щодо яких були закриті кримінальні провадження, а в 2015 році ці показники становили відповідно – 1,3 тис. осіб, або 6,9 %.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, а відтак і проблеми правової оцінки активного сприяння розкриттю злочину розроблялися такими вітчизняними вченими, як Ю. Баулін, О.Дудоров, О.Григор'єва, В. Кобернюк, О.Житний та ін. Наукові розробки вчених являють теоретичний і практичний інтерес. Водночас окремі питання застосування звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 45 КК України й надалі залишаються дискусійними, зокрема це стосується й вироблення єдиного прийнятого для правозастосування розуміння змісту дій, що полягають в активному сприянні злочину з огляду на дію нового кримінального процесуального законодавства, що вимагає перегляду усталеного підходу до розуміння цього кримінально-правового явища.

Формування цілей. З'ясувати підходи щодо визначення змісту такої складової дійового каяття, як активне сприяння розкриттю злочину в законі про кримінальну відповідальність, доктрині кримінального права та судовій практиці, з урахуванням змін до КПК України, виходячи з аналізу кримінально-процесуального статусу підозрюваного та обвинуваченого.

Виклад основного матеріалу. У ст. 45 КК України зміст активного сприяння розкриттю злочину не розтлумачується, отже при його з'ясуванні слід послуговуватися виробленими в доктрині кримінального права та судово-слідчій практиці підходами щодо правової оцінки такої обставини. Так, Пленум Верховного суду України в постанові «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» № 12 від 23 грудня 2005 року пропонує активним сприянням розкриттю злочину вважати надання особою органам дізнання або досудового слідства будь-якої допомоги в установленні невідомих їм обставин справи [3].

У теорії кримінального права під активним сприянням розкриттю злочину переважно розуміють будь-які дії, що мають на меті надати допомогу правоохоронним органам у встановленні обставин певного кримінального провадження, а також осіб, причетних до злочину, а саме: повідомлення про всі відомі епізоди та обставини злочинної діяльності, викриття інших співучасників, визначення ролі кожного з них у вчиненні злочину, надання допомоги у встановленні їх місцезнаходження та затриманні, активну особисту участь в слідчих та оперативно-розшукових заходах, у видачі знарядь і засобів вчинення злочину, майна, здобутого злочинним шляхом, або повідомлення про місцезнаходження таких предметів тощо [4, с. 214].

Учений Житний О.О. наполягає на тому, щоб за будь-якого варіанта тлумачення змісту поняття “розкриття злочину” як ознака дійового каяття могла бути врахована позитивна посткримінальна поведінка особи на всіх етапах провадження в справі – як до направлення її до суду, так і в перебігу судового слідства. З огляду на це пропонував доповнити текст диспозиції ст. 45 КК після слів “...активно сприяла розкриттю...” словами “... або розслідуванню...”, що, на думку дослідника, сприятиме попередженню можливих труднощів у застосуванні ст. 45 КК, більш ефективному досаженню закладених у ній цілей [5, с. 12]. Також ураховуючи труднощі при конкретизації ознаки “активність”, автор висловив припущення, що мінімальними вимогами щодо активного сприяння розкриттю злочину можуть бути правдиві й повні свідчення особи, тобто повідомлення нею всієї відомої їй інформації стосовно обставин учиненого.

Григор'єва М.Є. запропонувала під активним сприянням розкриттю злочину при дійовому каятті розуміти не тільки правдиве й докладне викладення всіх обставин діяння, але й указівку на співучасників злочину, надання допомоги в їх виявленні, за потреби – затримання і доставлення у відповідні органи, активну, ініціативну участь у слідчих діях, допомогу у відшукуванні речових доказів та інших діях [6, с. 16]. Також автор вважає, що

«...само по собі сприяння розкриттю злочину вже припускає активну поведінку особи», тому пропонує «прикметник „активне” прибрати й замінити слова „активно сприяла розкриттю злочину” на словосполучення „сприяла розкриттю злочину» [6, с. 16].

Г.І. Глобенко вважає, що «про прагнення сприяти розкриттю злочину можна судити з характеру участі винного в слідчих діях» [7, с. 121]. Домінантною ж ознакою, що вказує на сприяння особи органу розслідування у встановленні обставин, що підлягають доказуванню в кримінальній справі, науковець убачає надання правдивих показань. Тому під час допиту обвинуваченого потрібно встановити: а) чи добровільно він дає показання та яке його відношення до вчиненого злочину; б) причини й мотиви, що спонукали його сприяти розкриттю злочину; в) якими конкретними діями він може підтвердити свій намір про дійове каяття; г) чи не заперечує він добровільно брати участь у проведенні слідчих дій; ґ) чи згодний він повністю відшкодувати завдані злочином збитки або усунути заповідяну шкоду. Показання слід визнавати правдивими, якщо вони не спростовуються свідченнями потерпілих, свідків, висновками експертів тощо [7, с.123].

С.В. Дрьомов узагалі виокремлює умови звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям на обов'язкові та факультативні, відносячи до обов'язкових дійове каяття, а до факультативних – активне сприяння розкриттю злочину, а також повне відшкодування завданих збитків та усунення заповідяної шкоди [8, с. 44]. Подібний поділ науковець аргументує тим, що не завжди суду, органам досудового слідства та дізнання потрібна активна допомога в розкритті злочину особи, яка власне й вчинила певне суспільно небезпечне діяння. Окрім того, не завжди вчинення суспільно небезпечного діяння призводить до заповідяної шкоди або збитків, тож у такому випадку зникає потреба їхнього повного відшкодування. Така позиція тільки частково узгоджується з позицією Верховного суду України, який наполягає на тому, що відсутність хоча б однієї із зазначених складових дійового каяття виключає звільнення особи від кримінальної відповідальності за ст. 45 КК України. Виняток можуть становити лише випадки вчинення злочину чи замаху на нього, унаслідок яких не заповідяно шкоду або не завдано збитків. Таким чином, ВСУ не припускає можливості існування таких обставин кримінального провадження, за яких відповідні органи не потребують допомоги при встановленні фактичних обставин справи з боку винної особи.

Висловлена С.В. Дрьомовим позиція щодо факультативного характеру ознаки активного сприяння розкриттю злочину піддається сумніву з боку інших науковців. Зокрема зазначається, що «навіть якщо злочин вчинений в умовах очевидності, і встановлення його фактичних обставин не викликає складності для органів, які ведуть процес, пасивна, бездіяльна поведінка особи, яка вчинила злочин, є перешкодою для застосування такої підстави для закриття кримінального провадження зі звільненням обвинуваченого від кримінальної відповідальності, як дійове каяття» [9, с. 360].

Для правильного застосування кримінально-правової норми, передбаченої ст. 45 КК, важливим є з'ясування особливостей сучасної

нормативно-правової регламентації поняття та змісту такого термінологічного словосполучення, як "розкриття злочину". Адже тільки за такої умови можна визначити і характер, і ступінь такого сприяння, а відтак і встановити чи є в діях особи дійове каяття як підстава звільнення від кримінальної відповідальності. На відсутності задовільного теоретичного й законодавчого визначення меж діяльності з розкриття злочину та на кримінально-процесуальному й оперативно-розшуковому походженні терміна "розкриття злочину" наголошував свого часу О.О. Житний. Так, зокрема в наказі МВС України «Про затвердження Положення про основи організації розкриття органами внутрішніх справ України злочинів загально кримінальної спрямованості» від 30.04.2004 № 458 розкриття злочинів розумілося як комплексна діяльність оперативних підрозділів, органів дізнання, досудового слідства, інших підрозділів органів внутрішніх справ, спрямована на встановлення наявності суспільно небезпечного винного діяння, збирання доказів вини особи, яка його вчинила, з метою подальшого притягнення її до кримінальної відповідальності та відшкодування збитків, завданих злочинною діяльністю, а також установаження та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів. Утім це положення, як і «Положення про основи організації розкриття злочинів органами внутрішніх справ України» втратило чинність і ситуація принципово змінилася з набранням чинності Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. У закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» внесено суттєві зміни, відповідно до яких здійснення оперативно-розшукових заходів з метою розкриття злочинів вилучено з переліку обов'язків оперативних підрозділів [10].

На відміну від Закону України «Про міліцію», де участь у розкритті кримінальних правопорушень визначалася одним з основних завдань міліції (ст. 2), чинний Закон України «Про Національну поліцію» такого завдання не передбачає. Проте серед її основних повноважень вказує і на здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень у межах визначеної підслідності (п.6 ст.23) [11]. Досудове розслідування визнається стадією кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності (п.5 ч. 1 ст. 3 КПК).

Фахівці наразі акцентують, що в оперативно-розшуковій науці розкриття злочинів переважно розглядається в контексті протидії окремим видам злочинної діяльності. Це, своєю чергою, визначає певні особливості окремих понятійних конструкцій, пов'язаних з науковим визначення та конкретизацією його змісту [4, с. 290]. У чинному КПК України використовується синонімічне до нього поняття «розкриття злочинної діяльності» у назві негласної слідчої дії, передбаченої в статті 272 «Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності

організованої групи чи злочинної організації». Зі змісту цієї норми випливає, що: 1) розкриття злочинної діяльності можливе лише в межах кримінального провадження, тобто коли факт вчинення злочину вже встановлено; 2) розкриття злочинної діяльності здійснюється способом негласного та (або) конспіративного отримання відомостей, речей і документів особою, яка виконує спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації, або є їх учасником. Норми чинного закону «Про оперативно-розшукову діяльність» не розкривають поняття “розкриття злочину”, або “розкриття злочинів”, та не містить таких словосполучень взагалі. На думку спеціалістів, окремі норми Кримінального процесуального кодексу та закону «Про оперативно-розшукову діяльність» щодо нормативно-правового визначення поняття “розкриття злочинів”, змісту такої діяльності та обов’язків оперативних підрозділів здійснювати розкриття злочинів потребують перегляду [12, с. 290].

Кримінальний процесуальний кодекс не передбачає особливого порядку здійснення кримінального провадження щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв’язку з дійовим каяттям на кшталт кримінального провадження на підставі угод (ст. 468–476), у формі приватного обвинувачення (ст. 477–479) чи щодо неповнолітніх (ст.484–497). Порядок звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв’язку з дійовим каяттям регламентується статтями 285–289 КПК України. Зокрема, у клопотанні прокурора про звільнення від кримінальної відповідальності серед іншого мають бути вказані й наявні обставини, які свідчать, що особа підлягає кримінальній відповідальності (ст. 287 КПК).

А сама ухвала суду про закриття кримінального провадження зі звільненням особи від кримінальної відповідальності у зв’язку з дійовим каяттям повинна відповідати вимогам ст.372 КПК України. Суд повинен вказувати в ухвалі, які дані матеріалів кримінального провадження свідчать про активне сприяння розкриттю злочину обвинуваченим. До того ж важливо відобразити в процесуальних документах, що особа надавала допомогу в установленні тих фактів провадження, які були невідомі працівникам правоохоронних органів. Саме таким шляхом йде і судова практика. Приміром, в обґрунтування наявності в діях особи такої ознаки, як активне сприяння розкриттю злочину, судді в ухвалах зазначають, що «активним сприянням розкриттю злочину слід вважати надання особою органам дізнання або досудового слідства будь-якої допомоги в установленні невідомих їм обставин справи [13] або «активне сприяння розкриттю злочину шляхом дачі пояснень і свідчень органу слідства про обставини його здійснення, що допомогло встановити істину в справі» [14].

Натомість не мають розглядатися як активне сприяння розкриттю злочину давання показань з тих обставин кримінального провадження, які відомі працівникам правоохоронного органу. Скажімо, апеляційна інстанція визнала помилковим висновок суду першої інстанції в частині визнання поведінки ОСОБА_4 активним сприянням розкриттю злочину, оскільки його незаконні дії були виявлені та припинені працівниками правоохоронних органів. У ході досудового розслідування та під час

судового розгляду ОСОБА_4 дав показання щодо фактичних обставин скоєного, які й так були відомі правоохоронцям, оскільки саме вони припинили його незаконні дії. За таких обставин будь-яких даних, які б свідчили про реальну допомогу ОСОБА_4 у встановленні обставин цієї справи не існує. Зазначається, що посилання суду на визнання вини обвинуваченим як на одну із підстав застосування положень ст. 45 КК України, не відповідає вимогам закону, оскільки для звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям особа має не лише визнати свою вину, а й висловити жаль та мати бажання виправити ситуацію, що склалася, тобто щиро покаятись [15].

Ураховуючи вищезазначене, навряд чи можна визнати правильною позицію суду, який в обґрунтування звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям визнав активним сприянням розкриттю злочину відсутність у матеріалах кримінального провадження даних про те, що ОСОБА_1 ухилився від слідства [16].

Через це потребує аналізу питання: яким саме чином, з огляду на кримінально-процесуальний статус підозрюваного, останній може сприяти правоохоронним органам (надавати будь-яку допомогу) в установленні невідомих їм обставин справи під час досудового слідства. Насамперед це можливо через реалізацію підозрюваним окремих з прав, передбачених ст. 42 КПК, зокрема права: 1) давати пояснення, показання з приводу підозри, обвинувачення; 2) збирати й подавати слідчому, прокуророві, слідчому судді докази; 3) брати участь у проведенні процесуальних дій; 4) ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування в порядку, передбаченому ст. 221 КПК; 5) користуватися рідною мовою, отримувати копії процесуальних документів рідною або іншою мовою, якою він володіє, та в разі потреби користуватися послугами перекладача за рахунок держави тощо.

З іншого боку, статус підозрюваного включає певне коло обов'язкових вимог щодо поведінки особи під час кримінального провадження. Так, згідно з ч.7 ст. 42 КПК України підозрюваний, обвинувачений зобов'язаний: 1) прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а в разі неможливості прибути за викликом у призначений строк – заздалегідь повідомити про це зазначених осіб; 2) виконувати обов'язки, покладені на нього рішенням про застосування заходів забезпечення кримінального провадження; 3) підкорятися законним вимогам та розпорядженням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду; 4) надавати достовірну інформацію представникові персоналу органу пробації, потрібну для підготовки досудової доповіді. Тож, напевно, виконання визначених процесуальним статусом підозрюваного дій, які він зобов'язаний здійснювати, не можуть визнаватися активним сприянням у розслідуванні, а відтак і складовою дійового каяття.

Натомість наділення підозрюваного зокрема такими правами, як правом не говорити нічого з приводу підозри проти нього, обвинувачення або в будь-який момент відмовитися відповідати на запитання (п.4 ч. 3 ст. 42 КПК) та в будь-який момент відмовитися від давання пояснень та

показань з приводу підозри (п.5 ч.3 ст.42 КПК) за умови відмови від них, можуть свідчити про дійсне намагання сприяти проведенню швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінального правопорушення.

Висновки. З огляду на відсутність відповідного нормативно-правового визначення поняття та змісту діяльності із розкриття злочинів, а також відсутності вказівки на такий обов'язок доцільним убачається визнавати одним із неодмінних елементів дійового каяття не активне сприяння розкриттю злочину, а можливо сприяння встановленню фактичних обставин кримінального провадження під час досудового розслідування злочинів та судового розгляду кримінального провадження. Принаймні таке трактування більшою мірою буде відповідати реаліям нормативно-правової регламентації діяльності правоохоронних органів.

Системний аналіз статей 84, 85, 91, 95 та 98, 99 КПК України дозволяє визнавати сприянням підозрюванім у збиранні, перевірці та оцінці доказів для встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження таких дій, як: надання правдивих відомостей (показань) в усній або письмовій формі під час допиту щодо відомих їм обставин стосовно події кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення), а також виду та розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; визнання вини, вказівку на мотив і мету вчинення підозрюванім кримінального правопорушення; надання речових доказів, документів (оригіналів, копій, витягів, копіїляцій тощо) та ін.

Використані джерела:

1. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / В.І. Борисов, В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2015. – 528 с.
2. Нікіфорова Т.І. Проблеми змісту деяких обставин, які пом'якшують покарання, передбачених ч.1 ст.66 ККУ України / Т.І. Нікіфорова // Форум права. – 2008. – № 3. – С. 380–387.
3. Постанова Пленуму Верховного суду України від 23.12.2005 № 12 «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05>
4. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник. (Ю.В. Александров, В.І. Антипов, М.В. Володько та ін.). Вид. 3-тє, переробл. та допов. / За ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. – К.: Юридична думка, 2004. – 352 с.
5. Житний О.О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 / О.О. Житний. – Х. – 2003. – 20 с.
6. Григор'єва М. Є. Звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дійовим каяттям [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 / М. Є. Григор'єва ; Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. – Х., 2007. – 20 с.
7. Глобенко Г.І. Дискусійні питання щодо умов звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям / Г. І. Глобенко //

Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ України. – 2008. – № 3 (39). – С. 120–126.

8. Дрьомов С.В. Коментар до статті 45 "Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям" Кримінального кодексу України / С.В. Дрьомов // Кримінальне право України. – 2006. – № 10. – С. 42–44.

9. Кобернюк М.В. Закриття кримінального провадження зі звільненням обвинуваченого від кримінальної відповідальності на підставі дійового каяття / М.В. Кобернюк // Актуальні проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства й удосконалення діяльності судових і правоохоронних органів України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ (20 квіт. 2012 р.) / М-во внутр. справ України, Луган. держ. ун-т внутр. справ імені Е. О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. – С. 358–362.

10. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України // – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>

11. Про Національну поліцію: Закон України // Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 40–41. – Ст.379.

12. Біляев В.О. Щодо необхідності законодавчого закріплення питань, пов'язаних з розкриттям злочинів (за аналізом діяльності підрозділів карного розшуку ОВС України) / В.О. Біляев // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». Том 26 (65). – 2013. – № 2–1 (Ч. 2). – С. 288–296.

13. Ухвала Запорізького районного суду Запорізької області від 16 вересня 2015 року (№ 1-кп/317/277/2015)– [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/50390729>

14. Ухвала Куйбишевського районного суду Запорізької області від 05 березня 2013 року (Справа № 319/222/13-к). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/29738084>

15. Ухвала колегії суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Апеляційного суду міста Києва від 06 липня 2015 року (Справа № 11-кп/796/1107/2015) – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/46438467>

16. Ухвала Хортицького районного суду м.Запоріжжя від 26 серпня 2015 року (Справа №337/3965/15-к) – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/49850159>

Стаття надійшла до редколегії 18.11.2016

Булейко А.А. Содействие раскрытию преступления как составляющая деятельного раскаяния по УК Украины

В статье выясняются и анализируются подходы относительно определения содержания такой составляющей деятельного раскаяния, как активное содействие раскрытию преступления в Уголовном кодексе, доктрине уголовного права и судебной практике, с учетом положений УПК Украины и исходя из анализа уголовно-процессуального статуса подозреваемого и обвиняемого.

Ключевые слова: *деятельное раскаяние, активное содействие, досудебное расследование, уголовное производство, подозреваемый, обвиняемый, фактические обстоятельства производства.*

Buleiko A.O. Crime-solving assistance as a part of effective regret by the Criminal Code of Ukraine

The article investigates the approaches concerning defining of the such component's content of effective regret as active assistance in crime solving in the law on criminal liability, criminal law doctrine and court practice in the light of changes to the Criminal Procedure Code of Ukraine according to the analysis of criminal procedural status of the suspect and the accused.

It was emphasized that some issues of the application of exemption from criminal liability under the Art. 45 of the Criminal Code of Ukraine are still controversial, in particular this includes developing of uniform and acceptable for law enforcement understanding of actions' content, which consist in the active assistance to the crime in terms of the new criminal procedure law's operation, which requires the revision of established approach to understanding of this criminal law's phenomenon.

The article analyzed the content of active assistance in crime solving as a part of effective regret element in the law, criminal law doctrine and court practice.

In relation to the lack of proper legal and regulatory definition of the term and content of the actions concerning the crime solving as well as absence of directions for such obligation it seems practicable to admit as one of the essential elements of effective regret not active assistance in crime solving, but probably the assistance in the determination of actual circumstances of the criminal proceeding during the prejudicial investigation of crimes and judicial examination of criminal proceeding. At least such interpretation to a greater extent will meet the realities of the statutory regulation of police activity.

It is proved that systemic analysis of Articles 84, 85, 91, 95 and 98, 99 of the Criminal Procedure Code of Ukraine allows to admit as the assistance by the suspect in the gathering, verification and evaluation of evidence in order to establish the circumstances which are important for the criminal proceeding such actions as providing of truthful information (evidence) orally or in writing during questioning about circumstances known to them concerning the event of a criminal offense (time, place, method and other circumstances of the criminal offense), as well as the type and amount of damage caused by a criminal offense; confession of guilt, stating of the motive and purpose of committing a criminal offense by the suspect; providing of material evidence, documents (originals, copies, extracts, compilation or synthesis) and others.

Key words: *effective regret, active assistance, prejudicial investigation, criminal proceedings, the suspect, the accused, actual circumstances of the proceedings.*

УДК 343.32

*А. О. Данилевський,
Ю. О. Данилевська*

**БЛАНКЕТНІ ОЗНАКИ В НОРМАХ ПРО
ПОРУШЕННЯ ПОРЯДКУ В'ЇЗДУ НА
ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНУ ТЕРИТОРІЮ
УКРАЇНИ ТА ВІЇЗДУ З НЕЇ: ПРОБЛЕМИ
ТЛУМАЧЕННЯ ТА ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ**

У статті розглянуто диспозиції норм, описані в ч. 1 ст. 332-1 КК України, а також у ст. ст. 204-2 та 204-3 КупАП. З урахуванням описово-бланкетних диспозицій указаних норм проаналізовано нормативно-правові акти, які потрібно застосовувати для їхнього тлумачення. На підставі чого зроблено

висновок про недосконалість регулюючого законодавства, що призводить у судовій практиці до невинуватеної кваліфікації порушення порядку переміщення товарів до району проведення антитерористичної операції за ст. 332-1 КК України та запропоновано способи розв'язання цієї ситуації.

Ключові слова: *порядок в'їзду – виїзду, тимчасово окупована територія, судова практика.*

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку як суспільства так і держави в цілому, зовнішні та внутрішні загрози їхній безпеці зумовлюють постійне оновлення законодавства, у тому числі кримінально-правових норм. Тому встановлення кримінальної й адміністративної відповідальності за порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї в 2014 році, а також адміністративної відповідальності за порушення порядку переміщення товарів до району проведення антитерористичної операції в 2015 році можна розглядати як інструменти правового реагування на загрозу територіальній цілісності України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кримінально-правової заборони порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї розглядалося на рівні науково-практичних коментарів до КК України та підручників з кримінального права, а також йому присвятили свої праці Ю.Б. Курилюк, Т.Є. Отнев, А.М. Притула, Є.Л. Стрельцов, В.В. Федосєєв та інші, проте з урахуванням судової практики застосування указаної заборони зазначене питання не висвітлювалося.

Формування цілей. Незважаючи на те, що раніше нами розглядалося питання щодо обґрунтованості криміналізації порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї [1, с. 165 – 168], вивчення судової практики застосування ст. 332-1 КК України, ст. 204-2 «Порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї» і ст. 204-3 «Порушення порядку переміщення товарів до району або з району проведення антитерористичної операції» КУпАП змушують повернутися до дослідження зазначених норм, що й становить мету цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Вивчення диспозицій норм, описаних у ч. 1 ст. 332-1 КК України, ст. 204-2 КУпАП та ч. 1 ст. 204-3 КУпАП свідчить, що вони носять описово-бланкетний характер, оскільки для з'ясування змісту дій, які становлять об'єктивну сторону цих діянь, потрібно звернутися до норм інших галузей права (у випадку ст. 332-1 КК України – до норм адміністративного права та до норм інших адміністративних нормативно-правових актів для ст. 204-2 і ст. 204-3 КУпАП). Крім цього, маємо приклад, коли склад злочину й склади правопорушень мають спільні ознаки й входять до єдиної системи законодавчої моделі деліктної поведінки.

По-перше, у диспозиції ч. 1 ст. 332-1 КК України йдеться про порушення порядку в'їзду – виїзду на тимчасово окуповану територію України, по-друге, такі діяння повинні вчинятися для заподіяння шкоди інтересам держави. Отже, якщо криміналізовано порушення порядку в'їзду – виїзду на тимчасово окуповану територію України, то для можливості практичного

застосування вказаної кримінально-правової норми зазначений порядок повинен бути чітко регламентований.

Згідно зі ст. 10 «Порядок в'їзду осіб на тимчасово окуповану територію та виїзду з неї» Закону України від 15 квітня 2014 року № 1207 «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [2] громадяни України мають право на вільний та безперешкодний в'їзд на тимчасово окуповану територію і виїзд з неї через контрольні пункти в'їзду-виїзду за умови пред'явлення документа, що посвідчує особу та підтверджує громадянство України. Більш детально порядок в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї регламентований у Постанові Кабінету Міністрів України від 4 червня 2015 року № 367 [3], де зазначено, що указаний порядок регулює питання перетину адміністративного кордону вільної економічної зони «Крим» під час в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї громадян України відповідно до Закону України «Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України», а також іноземців та осіб без громадянства – з урахуванням вимог Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України».

Оскільки в диспозиції норми, що розглядається, прямо вказано на місце вчинення злочину – тимчасово окуповану територію України, то місце вчинення злочину є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього діяння. Визначення тимчасово окупованої території України міститься в тому ж Законі України від 15 квітня 2014 року № 1207 «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [2], відповідно до ст. 3 якого тимчасово окупованою територією для цілей цього Закону визначається: 1) суходутна територія Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, внутрішні води України цих територій; 2) внутрішні морські води й територіальне море України навколо Кримського півострова, територія виключної (морської) економічної зони України вздовж узбережжя Кримського півострова та прилеглого до узбережжя континентального шельфу України, на які поширюється юрисдикція органів державної влади України відповідно до норм міжнародного права, Конституції та законів України; 3) повітряний простір над територіями, зазначеними в пунктах 1 і 2 цієї частини. Тобто, уся територія, яка відноситься до півострова Крим.

Крім указанного закону, є ще Постанова Верховної Ради України від 17 березня 2015 року № 254 «Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями» [4] відповідно до якої тимчасово окупованими територіями визнаються «окремі райони, міста, селища й села Донецької та Луганської областей, у яких відповідно до Закону України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» запроваджується особливий порядок місцевого самоврядування, до моменту виведення всіх незаконних збройних формувань, російських окупаційних

військ, їх військової техніки, а також бойовиків та найманців з території України та відновлення повного контролю України за державним кордоном України».

Зауважимо, що конкретний перелік територій, на яких діє особливий порядок місцевого самоврядування, узагалі відсутній, є лише вказівка щодо окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей, у яких відповідно до закону тимчасово запроваджується особливий порядок місцевого самоврядування, належать райони або їх частини, міста, селища й села, що знаходяться на територіях, які розташовані між державним кордоном України з Російською Федерацією, урізом води Азовського моря та лінією, яка визначена додатком до Постанови Верховної Ради України від 17 березня 2015 року № 252 «Про визначення окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей, у яких запроваджується особливий порядок місцевого самоврядування» [5], що відповідає Мінському меморандуму від 19 вересня 2014 року.

Детальний аналіз нормативно-правових актів свідчить, що на рівні закону України під визначення тимчасово окупованої території України підпадає тільки Автономна Республіка Крим. Щодо інших територій, віднесених Постановами Верховної Ради України до тимчасово окупованих, то єдиного їхнього переліку немає.

Тим більш цікавим видається звернення до судової практики, що склалася під час застосування норм про порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї.

Станом на 1 жовтня 2016 року в Єдиному державному реєстрі судових рішень було розміщено 22 обвинувальні вироки за ст. 332-1 КК України, винесеними судами Донецької та Луганської області, та 2465 постанов, винесених за ст. 204-2 КупАП. У всіх вироках суду за ст. 332-1 КК України особи обвинувачувалися в тому що «у порушення п. 1 Постанови Верховної Ради України від 17 березня 2015 року № 254 «Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями», п. п. 1.2, 1.3, 8.1 «Тимчасового порядку контролю за переміщенням осіб, транспортних засобів та вантажів (товарів) через лінію зіткнення в межах Донецької та Луганської областей», затвердженого наказом першого заступника керівника антитерористичного центру при Службі безпеки України від 12 червня 2015 року № 415 ог, достовірно значоки порядок в'їзду та виїзду на тимчасово окуповану територію України, переміщали за допомогою транспортних засобів (у деяких випадках – човна – А.Д., Ю.Д.) з підконтрольної Україні території поза контрольними пунктами в'їзду-виїзду на тимчасово окуповану територію України, на якій діє терористична організація «ДНР» (або «ЛНР» – А.Д., Ю.Д.), продукти харчування (в одному вироку – тютюн, у двох вироках – промислові та господарські товари – А.Д., Ю.Д.) для особистого збагачення та подальшої їх реалізації на тимчасово окупованій території та заподіяння в такий спосіб шкоди інтересам держави». До речі, в усіх випадках було укладено угоду між прокурором та обвинуваченим про визнання винуватості.

За результатами вибіркового вивчення 100 постанов суду, винесених за ст. 204-2 КУпАП, можна зробити висновок, що в усіх випадках ішлося про порушення особою порядку в'їзду-виїзду з півострова Крим.

Кількість випадків притягнення осіб до адміністративної відповідальності за ст. 204-3 КУпАП складає всього 30 постанов, з яких в одній суд постановив: справу про адміністративне правопорушення про притягнення до відповідальності особи за скоєння діяння, передбаченого ч. 1 ст. 204-3 КУпАП, - повернути до Головного Управління Державної фіскальної служби України в Луганській області для належного оформлення. В інших 29 постановах суд вирішив адміністративні справи щодо осіб за ч. 1 ст. 204-3 КУпАП закрити у зв'язку з відсутністю в їхніх діях складу адміністративного правопорушення, передбаченого ч.1 ст. 204-3 КУпАП.

При цьому на увагу заслуговує саме аргументація суду щодо закриття таких справ. Так суд вважає, що оскільки диспозиція ст. 204-3 КУпАП має бланкетний характер, то притягнення особи до адміністративної відповідальності за цією статтею можливе лише за наявності нормативно-правового акта, який установлюватиме порядок переміщення товарів до району або з району проведення антитерористичної операції. У цьому контексті суд звертає увагу на те, що Законом України від 17 липня 2015 року № 649 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо порядку переміщення товарів до району або з району проведення антитерористичної операції» [6] було не тільки доповнено КУпАП ст. 204-3, а й унесено зміни до Закону України від 20 березня 2003 року № 638 «Про боротьбу з тероризмом» [7], до якого було включено ст. 14-1 «Порядок переміщення товарів до району або з району проведення антитерористичної операції», яка передбачає: «Переміщення товарів до району або з району проведення антитерористичної операції здійснюється в порядку, що встановлюється Кабінетом Міністрів України за поданням Служби безпеки України».

З урахуванням цього, на думку суду, аналіз положень вищевказаних законів дає підстави дійти однозначного висновку, що притягнення особи до адміністративної відповідальності за ст. 204-3 КУпАП можливе лише у випадку порушення особою порядку переміщення товарів до району або з району проведення антитерористичної операції, встановленого Кабінетом Міністрів України за поданням Служби безпеки України.

Таким чином, беручи до уваги те, що на момент учинення дій, указаних у протоколі про адміністративне правопорушення, Кабінет Міністрів України не виконав вимоги п. 2 Прикінцевих положень Закону України від 17 липня 2015 року № 649 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо порядку переміщення товарів до району або з району проведення антитерористичної операції» [6] і не затвердив порядок переміщення товарів до району або з району проведення антитерористичної операції, суд вважає, що притягнення особи до адміністративної відповідальності на підставі ст. 204-3 КУпАП за порушення неіснуючого порядку переміщення товарів до району або з району проведення антитерористичної операції становитиме порушення ст. 7 Конвенції про

захист прав людини й основоположних свобод, прийнятої Радою Європи 4 листопада 1950 року [8].

При цьому, як відмічає суд, для цілей застосування ст. 204-3 КУпАП регламентація порядку переміщення товарів до району або з району проведення антитерористичної операції наказом Першого заступника керівника Антитерористичного центру при Службі безпеки України (керівника Антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей) від 12 червня 2015 року № 415 ог [9] є недостатньою, оскільки, по-перше, Закон України від 17 липня 2015 року № 649 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо порядку переміщення товарів до району або з району проведення антитерористичної операції» [6] прямо визначив, що такий порядок повинен бути врегульований Кабінетом Міністрів України за поданням Служби безпеки України, а по-друге, указаний наказ не було зареєстровано в Міністерстві юстиції України та не було оприлюднено в офіційних друкованих виданнях, а тому він не може бути підставою для притягнення осіб до відповідальності.

Отже, порушення Тимчасового порядку контролю за переміщенням осіб, а також транспортних засобів та вантажів (товарів) через лінію зіткнення в межах Донецької та Луганської областей, затвердженого наказом Першого заступника керівника Антитерористичного центру при Службі безпеки України (керівника Антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей) від 12 червня 2015 року № 415 ог [9], не утворює склад адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 204-3 КУпАП.

Ураховуючи наведене, можна дійти висновку, що правоохоронні органи знайшли вихід із ситуації, яка склалася: якщо за порушення порядку переміщення товарів до району або з району проведення антитерористичної операції не можна притягти до відповідальності за ст. 204-3 КУпАП, то можна застосувати ст. 332-1 КК України, оскільки, як зазначалося вище, усі вироки, винесені за цієї статтею та розміщені в Єдиному державному реєстрі судових рішень, стосуються саме випадків переміщення товарів до району або з району проведення антитерористичної операції. Причому застосовується саме кримінально-правова норма, а не ст. 204-2 «Порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї» КУпАП. Нагадаємо, що диспозиції вказаних норм відрізняються лише тим, що в ст. 332-1 КК України вказано на наявність спеціальної мети такого порушення – заподіяння шкоди інтересам держави. На думку суду, сам факт переміщення продуктів харчування (товарів) до району проведення антитерористичної операції свідчить про наявність в обвинуваченого мети злочину – заподіяння шкоди інтересам держави. Видається, якщо слідувати логіці суддів, то ст. 204-3 КУпАП виявиться взагалі «мертвою» навіть за умови належного врегулювання порядку переміщення товарів до району або з району проведення антитерористичної операції, адже всі такі випадки слід кваліфікувати за ст. 332-1 КК України.

Зауважимо той факт, що порядок переміщення товарів до району проведення антитерористичної операції (тобто фактично ті діяння, за які

особи притягаються до відповідальності за ст. 332-1 КК України), повинен бути встановлений Кабінетом Міністрів України за поданням Служби безпеки України, а не наказом Служби безпеки України, а порядок переміщення товарів на тимчасово окуповану територію України (диспозиція норми, описаної в ч. 1 ст. 332-1 КК України) урегульовано на законодавчому рівні лише щодо території півострова Крим (Закон України від 12 серпня 2014 року № 1636 «Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України» [10]) судами, при винесенні рішень за ст. 332-1 КК України, не враховується.

Висновки. Навряд чи наведену ситуацію щодо застосування бланкетних диспозицій норм про порушення порядку в'їзду – виїзду з тимчасово окупованої території України можна визнати нормальним явищем як для законодавчої діяльності, так і стосовно судової практики. Зазначене зумовлює необхідність упорядкувати нормативно-правові акти із цього питання, по-перше, шляхом прийняття Кабінетом Міністрів України законодавчого акта, яким би було врегульовано порядок переміщення товарів до району або з району проведення антитерористичної операції, що відповідає б законодавчим приписам та зробило б можливим практичне застосування ст. 204-3 КУпАП. По-друге, нагальним залишається питання одночасного існування кримінально-правової та адміністративно-правової норми про порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї, навіть за умови, що в кримінально-правовій забороні вказано на наявність спеціальної мети.

Використані джерела:

1. Данилевська Ю.О. Порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї: питання обґрунтованості криміналізації [Електронний ресурс] / Ю.О. Данилевська // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 8. – С. 165 – 168.
2. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15 квітня 2014 року № 1207 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал «Верховна Рада України». – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1207-18>.
3. Про затвердження Порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї : Постанова Кабінету Міністрів України від 4 червня 2015 року № 367 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал «Верховна Рада України». – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/367-2015-п>.
4. Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями : Постанова Верховної Ради України від 17 березня 2015 року № 254 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал «Верховна Рада України». – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254-viii>.
5. Про визначення окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей, у яких запроваджується особливий порядок місцевого самоврядування : Постанова Верховної Ради України від 17 березня 2015 року

№ 252 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал «Верховна Рада України». – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/252-viii>.

6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо порядку переміщення товарів до району або з району проведення антитерористичної операції : Закон України від 17 липня 2015 року № 649 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал «Верховна Рада України». – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/649-19>.

7. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20 березня 2003 року № 638 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал «Верховна Рада України». – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/638-15>.

8. Про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 4 листопада 1950 року [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал «Верховна Рада України». – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

9. Про затвердження Тимчасового порядку контролю за переміщенням осіб, транспортних засобів та вантажів (товарів) через лінію зіткнення в межах Донецької та Луганської областей : Наказ Першого заступника керівника Антитерористичного центру при Службі безпеки України (керівника Антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей) [Електронний ресурс] // Офіційний портал «Державна фіскальна служба України». – Режим доступу : <http://sfs.gov.ua/diyalnist-/zakonodavstvo-pro-diyalnis/nakazi-pro-diyalnist/63768.html>.

10. Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України : Закон України від 12 серпня 2014 року № 1636 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал «Верховна Рада України». – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1636-vii>.

Стаття надійшла до редколегії 24.10.2016

Данилевский А. О., Данилевская Ю. О. Бланкетные признаки в нормах о нарушении порядка въезда на временно оккупированную территорию Украины и выезда из нее: проблемы толкования и правоприменения

В статье рассматриваются диспозиции норм, описанные в ч. 1 ст. 332-1 УК Украины, а также в ст. 204-2 и 204-3 КУоАП. С учетом описательно-бланкетных диспозиций указанных норм проанализированы нормативно-правовые акты, используемые для их толкования. На основе чего делается вывод о несовершенстве регулирующего законодательства, что влечет за собой в судебной практике необоснованную квалификацию нарушения порядка перемещения товаров в район проведения антитеррористической операции по ст. 332-1 УК Украины и предложены пути разрешения сложившейся ситуации.

Ключевые слова: *порядок въезда – выезда, временно оккупированная территория, судебная практика.*

Danylevskyy A., Danylevskaya Y., Blanket features in the regulations on violating the procedure for entry to the temporarily occupied territory of Ukraine and exit from it: issues of interpreting and enforcing

The article aims to consider the liability for violating the procedure for entry to the temporary occupied territory of Ukraine and exit from it, which is foreseen by the

national legislation in the Article 332-1 of the Criminal Code of Ukraine and the Article 204-2 of the Code of Ukraine on Administrative Offences. The difference between them is following: bringing to criminal responsibility according to the Article 332-1 of the Criminal Code of Ukraine is possible only if there is a special intention of violation the procedure for entry-exit and damage to the interests of the state. The regulating legislation is examined on considering the blanket dispositions of the criminal legal and administrative norms mentioned above; they are interpreted with the help of this legislation. Thus, there is certain non-compliance between normative legal acts which regulate the procedure for entry-exit to the temporary occupied territory of Ukraine and the procedure for movement the goods to the area of anti-terrorist actions.

Address to the judicial precedents which have been formed during the application of the Article 332-1 of the Criminal Code of Ukraine, the Article 204-2 of the Code of Ukraine on Administrative Offences and the Article 204-3 the Code of Ukraine on Administrative Offences "Violation of the procedure for movement the goods to or from the area of anti-terrorist operation" shows that courts close the cases according to the Article 204-3 of the Code of Ukraine on Administrative Offences in the absence of formal components of the administrative offence in the actions of the person; they explain this fact by the absence of the procedure for movement the goods to or from the area of anti-terrorist operation established by the Cabinet of Ministers. Due to this fact the courts qualify the actions mentioned above according to the Article 332-1 of the Criminal Code of Ukraine.

Based on the conducted research the author comes to the conclusion on the imperfection of the regulating legislation which leads to unjustified qualification of violation of the procedure for movement the goods to the area of anti-terrorist operation according to the Article 332-1 of the Criminal Code of Ukraine and proposes the ways of solving this situation.

Key words: procedure for entry-exit, temporary occupied territory, judicial practice.

УДК 343.1

О. О. Дудоров

УМИСНЕ ВБИВСТВО, ПОЄДНАНЕ ЗІ ЗГВАЛТУВАННЯМ: ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ

У статті розглянуто проблему належності умисного вбивства, поєданого зі згвалтуванням і насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом (п. 10 ч. 2 ст. 115 Кримінального кодексу України), до числа складених злочинів, а також висвітлюються пов'язані з цим питання кваліфікації насильницьких злочинів. З урахуванням підходів, вироблених доктриною, сформульовано пропозиції щодо вдосконалення кримінального закону в частині відповідальності за «поєднані» вбивства.

Ключові слова: вбивство, згвалтування, кваліфікація, сукупність злочинів, складений злочин, особливо тяжкі наслідки.

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. У комплексі невід'ємних прав і свобод людини і громадянина важливе місце займає

статева свобода, а всебічне забезпечення статевої недоторканості вважається виміром цивілізаційної зрілості суспільства, його здатності створити умови для гармонійного розвитку підростаючого покоління. Удосконалення кримінально-правової протидії злочинним посяганням на життя, статеву свободу й статеву недоторканість особи є злободенною проблемою, що потребує вироблення соціально обумовлених і науково обґрунтованих рекомендацій, адресованих як законодавцеві задля усунення вад нормативної регламентації відповідальності за вказані злочини, так і правозастосувачеві з метою правильного та однакового застосування кримінального закону. Складно не погодитися з тим, що кримінальне право як наука заради науки без її виходу на законодавчу й правозастосовну практику має низький коефіцієнт корисної дії [1, с. 304].

Аналіз останніх досліджень і формулювання цілей. Закріплена в п. 10 ч. 2 ст. 115 Кримінального кодексу України (далі – КК) конструкція умисного вбивства, поєднаного зі зґвалтуванням і насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом, ставить питання про відповідність реалій її застосування принципу *non bis in idem* і, відповідно, перспективи її подальшого існування. Указана законодавча конструкція породжує в юридичній літературі (праці Л.П. Брич, І.М. Гнатів, І.І. Давидович, Н.А. Дідківської, І.О. Зінченко К.П. Задої, О.В. Крючкової, О.Б. Шигоніна, Н.М. Ярмиш та ін.) появу суперечливих суджень щодо того, чи виключає вона кваліфікацію за сукупністю злочинів, передбачених відповідними частинами статтями 115, 152 (153) КК, і чи поглинається нею факт учинення зґвалтування або насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом (надалі для більш стислого викладення матеріалу в основному йтиметься про співвідношення вбивства та зґвалтування). Висвітленню зазначених питань і присвячено цю статтю.

Виклад основного матеріалу. Почну з усталеного в доктрині й на практиці положення (дотичного до розглядуваної проблематики): якщо при зґвалтуванні чи замаху на цей злочин винний заподіяв потерпілій особі смерть через необережність, то його дії охоплюються ч. 4 ст. 152 (за ознакою настання особливо тяжких наслідків зґвалтування) і додаткової кваліфікації за ст. 119 КК не потребують.

Умисне вбивство ч. 4 ст. 152 КК не охоплюється. Дії особи, яка в процесі зґвалтування (замаху на нього) чи одразу після нього вчинила умисне вбивство потерпілої особи, у судовій практиці зазвичай кваліфікуються за п. 10 ч. 2 ст. 115 (убивство, поєднане зі зґвалтуванням) і, відповідно, за ст. 15, ст. 152 або ст. 152 КК (інкримінування тієї чи іншої частини статті КК про зґвалтування залежить від наявності в діях винного кваліфікуючих ознак цього злочину). Причому Пленум Верховного Суду України (далі – ВСУ), послідовно обстоюючи положення про кваліфікацію вчиненого за сукупністю злочинів (абз. 1 п. 14 постанови від 7 лютого 2003 року № 2 «Про судову практику у справах про злочини проти життя та здоров'я особи», абз. 2 п. 2 постанови від 30 травня 2008 року № 5 «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості

особи»), наголосив на необхідності інкримінування в цьому разі саме ч. 4 ст. 152 КК (у зв'язку зі спричиненням особливо тяжких наслідків згвалтування). Поділяючи позицію Пленуму ВСУ, Ю.О. Фідря пише, що смерть особи внаслідок учинення умисного вбивства, поєданого зі згвалтуванням, треба визнавати різновидом особливо тяжких наслідків згвалтування [2, с. 106]. Приблизниками інкримінування в цьому випадку кваліфікуючої ознаки згвалтування «особливо тяжкі наслідки» виступають і деякі інші автори [3, с. 225, 229; 4, с. 201-204].

Видається, однак, що мають рацію В.О. Навроцький і Н. Ярмиш, які в згаданих роз'ясненнях Пленуму ВСУ вбачають порушення принципу *non bis in idem* [5, с. 469-471; 6, с. 37-38]. Таким чином, у розглядуваній ситуації смерть потерпілої особи не повинна розглядатись як прояв особливо тяжких наслідків згвалтування, оскільки в протилежному випадку умисне спричинення смерті потерпілій особі буде двічі інкриміноване винному. А це суперечило б ст. 61 Конституції України, згідно з якою ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те ж правопорушення, а так само виробленому теорією кримінально-правової кваліфікації положенню про недопустимість подвійного інкримінування. На користь того, що в цьому випадку не слід інкримінувати згадану кваліфікуючу ознаку, певною мірою вказує роз'яснення, наведене в п. 14 постанови Пленуму ВСУ від 4 червня 2010 року № 7 «Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки». Тут, зокрема, сказано, що якщо загибель однієї або кількох осіб є проявом передбачених відповідною частиною статті Особливої частини КК тяжких або особливо тяжких наслідків, то умисне спричинення смерті цією частиною не охоплюється й потребує окремої кваліфікації за відповідною статтею КК.

О.В. Крючкова висловила думку про те, що кваліфікація закінченого згвалтування, поєданого із закінченим умисним убивством, за ч. 1 ст. 152 і п. 10 ч. 2 ст. 115 КК також не узгоджується зі ст. 61 Конституції України і ч. 3 ст. 2 КК, що закріплюють принцип *non bis in idem*. Стверджується, що такі дії треба кваліфікувати лише за п. 10 ч. 2 ст. 115 КК як нормою, що передбачає відповідальність за складений злочин – ураховану законодавцем сукупність закінчених умисного вбивства і згвалтування [7, с. 44-48]. Подібним чином розмірковує О.Б. Шигонін, зазначаючи, що вчинення насильницьких сексуальних дій і позбавлення життя потерпілої особи незалежно від просторово-часової комбінації їх поєднання складають єдиний (складений) злочин, передбачений п. 10 ч. 2 ст. 115 КК, а це виключає кваліфікацію вказаних дій за сукупністю з ч. 4 ст. 152 і ч. 3 ст. 153 КК (такий крок означатиме подвійне ставлення у вину) [8, с. 6, 7-8, 15]. Відтворює це висловлювання М.В. Сомарчук [9, с. 45].

Здійснивши тлумачення роз'яснень, наведених у пунктах 11 і 12 постанови Пленуму ВСУ від 4 червня 2010 року № 7 «Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки», К.П. Задоя так само робить висновок про те, що умисне вбивство, поєдане зі згвалтуванням і

насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом, і, власне, статевий злочин мають кваліфікуватися лише за п. 10 ч. 2 ст. 115 КК як нормою-«цілим», що охоплює норму-«частину» (відповідні частини ст. 152 і ст. 153 КК) [10, с. 76-77]. Такий же підхід знайшов відображення в спільній статті І.І. Давидович і К.П. Задої [11, с. 18]. Виходячи з того, що згвалтування й насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом фактично є складовими частинами злочину, передбаченого п. 10 ч. 2 ст. 115 КК, І.М. Гнатів також стверджує, що цей злочин є складеним. Тому вчинене умисне вбивство, яке поєднане зі згвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом, повинно кваліфікуватися лише за п. 10 ч. 2 ст. 115 без посилання на відповідні частини статей 152 та 153 КК [12, с. 115-116].

Узагалі в юридичній літературі, як уже зазначалося, не спостерігається єдності думок з питання, чи повинна закріплена в п. 10 ч. 2 ст. 115 КК конструкція (а подібне положення міститься, зокрема, у п. «к» ч. 2 ст. 105 КК РФ і п. 7 ч. 2 ст. 139 КК Республіки Білорусь) виключати кваліфікацію за сукупністю таких злочинів, як умисне вбивство та згвалтування [13, с. 156-157; 14, с. 121-122; 15, с. 60-67; 16, с. 490-510; 17, с. 56-57; 18, с. 79-80; 19, с. 81-88; 20].

Традиційний (усталений на практиці) підхід, у межах якого аналізовані дії кваліфікуються за сукупністю злочинів і правильність якого останнім часом ставиться під серйозний багатьма вітчизняними науковцями (вище названо прізвища лише частини з них), виходить з того, що умисне вбивство не є способом учинення згвалтування, а згвалтування, своєю чергою, – способом учинення умисного вбивства. Згвалтування не охоплюється об'єктивною стороною (не містить ознак) умисного вбивства й навпаки. Указані злочини посагають на різні безпосередні об'єкти та вчиняються різними діяннями, а тому потребують самостійної юридичної оцінки [21, с. 192-193; 22, с. 58]. Відповідно, тут варто мовити не про конкуренцію частини й цілого, а про сукупність злочинів, для якої характерним є те, що жодна з кримінально-правових заборон не охоплює вчинене повністю – воно може отримати належну оцінку лише шляхом застосування кількох норм Особливої частини КК. Наведу типові приклади із судової практики.

За ч. 4 ст. 152 КК як згвалтування, що спричинило особливо тяжкі наслідки, і за п. 10 і п. 12 ч. 2 ст. 115 КК як убивство, поєднане зі згвалтуванням і вчинене за попередньою змовою групою осіб, було кваліфіковано дії Р. і С., які, згвалтувавши М., умисно позбавили її життя з помсти за опір, учинений нею при згвалтуванні. Водночас колегія суддів Судової палати у кримінальних справах ВСУ виключила з мотивувальної частини вироку вказівку на те, що в засуджених виник умисел на вбивство М. з метою приховати раніше вчинений ними злочин, оскільки таке обвинувачення їм не пред'являлось [23, с. 371-376].

Як приклад правильної кваліфікації вчиненого за сукупністю злочинів, передбачених відповідними частинами ст. 115 і ст. 153 КК, у підготовленому Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ узагальненні «Про судову практику розгляду кримінальних

проваджень щодо злочинів проти життя і здоров'я особи за 2014 рік» наводиться витяг з вироку Очаківського міськрайонного суду Миколаївської області від 1 липня 2014 року. Цим вироком А. визнано винуватим у тому, що, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, він задовольнив статеву пристрасть неприродним способом із застосуванням насильства щодо малолітнього потерпілого С. Далі А. схопив потерпілого за шию й став стискати горло, ударив С. головою об металевий борт баржі, унаслідок чого потерпілий утратив свідомість і перестав подавати ознаки життя, після чого А. кинув тіло в річку. Дії підсудного кваліфіковано за сукупністю злочинів, передбачених ч. 3 ст. 153, пунктами 2, 10 ч. 2 ст. 115 КК.

Цілком очевидно, що ґрунт для позначеної вище наукової дискусії породжений законодавцем. Адже із закріпленого в п. 10 ч. 2 ст. 115 КК формулювання – «умисне вбивство, поєднане зі зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом» зовсім непросто зрозуміти, що саме воно позначає: складений злочин, підвищена суспільна небезпека якого визначається поєднанням («синтезом») убивства та іншого злочину (зґвалтування або насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом), чи все ж кваліфікований різновид убивства, що не є складеним злочином і виокремлений через наявність зв'язку з учиненням найбільш небезпечних (насильницьких) статевого злочинів. Інакше кажучи, якому розумінню поєднання злочинів – об'єктивному чи суб'єктивному – треба віддавати перевагу?

Тут доречно нагадати, що складеними визнаються злочини, об'єктивна сторона яких складається з двох або більше діянь, кожне з яких за умови окремого (ізолюваного) учинення становило б собою самостійний злочин, який кваліфікувався б за окремою нормою КК. Однак законодавець, беручи до уваги типовість зв'язку (внутрішньої єдності) між діяннями, що утворюють складений злочин, об'єднує їх в одне ціле. Складені злочини – не плід довільного розсуду законодавця, а відображення небезпечних посягань, які мають характер суспільно шкідливої закономірності [24, с. 93]. Створення складених складів злочинів дозволяє адекватно оцінити суспільну небезпеку відповідних посягань, поєднання яких потребує більш суворого покарання, спрощує кваліфікацію злочинів. У складеному злочині діяння перебувають у субординаційній залежності: одне з них є основним і відіграє головну роль у визначенні змісту та спрямованості злочинного посягання; інше діяння є додатковим, таким, що супроводжує основне діяння, сприяє його вчиненню.

Мовити про вказану субординаційну залежність зґвалтування від вбивства достатніх підстав немає. Як загалом слушно зауважує з цього приводу І.О. Зінченко, більш доречним було б інше (зворотне) законодавче формулювання – «зґвалтування, поєднане з убивством». Адже вбивство вчиняється або в процесі зґвалтування, або після зґвалтування для його приховання, або з помсти за вчинений опір, проте завжди зґвалтування передує вбивству. Однак за такого формулювання кваліфікуючої ознаки її варто було б розміщувати в статті КК про відповідальність за зґвалтування, а не за вбивство. Тому задля збереження «підлеглого» характеру зґвалтування

щодо вбивства відповідну кваліфікуючу ознаку запропоновано позначити інакше – як «убивство при зґвалтуванні» [25, с. 341–342].

Видається, однак, що таке формулювання менш чітко (навіть порівняно з чинною редакцією п. 10 ч. 2 ст. 115 КК) позначатиме специфіку відповідного різновиду кваліфікованого вбивства, що й надалі породжуватиме дискусії. Крім цього, оскільки передбачене п. 10 ч. 2 ст. 115 КК убивство як злочин з особливою характеристикою є похідним від зґвалтування (підготовлене, учинюване або вчинене зґвалтування підштовхує злочинця скоїти вбивство, а не навпаки), мовити про «підлеглий» (службовий) характер убивства щодо зґвалтування, як не дивно це виглядає.

Н.Ф. Кузнецова, з одного боку, відносить убивство, поєднане зі зґвалтуванням, до складених злочинів, а, з іншого – констатує з посиланням на тлумачний словник, що «поєднаний» (російською мовою – «сопряженный») означає не «включений», а «взаємно пов'язаний, супроводжуваний». Відзначається, що кваліфікація «поєднаних» убивств за сукупністю з іншими злочинами порушує принцип «не можна карати двічі за одне й те саме», а тому законодавцеві треба відмовитися від конструювання кваліфікованих складів убивств через ознаку поєднання з іншими тяжкими злочинами, що мають інші об'єкти посягання [1, с. 283–287].

Пропозицію про повну відмову від кримінально-правових норм, присвячених «поєднаним» убивствам, висувають і чимало інших дослідників [17, с. 59; 26, с. 217–218; 27, с. 156–157]. Так, на думку Б.В. Волженкіна, яка імпонує Н.О. Антонюк [28, с. 299], кваліфікуючою ознакою злочину (у нашому випадку – це вбивство) може бути обставина, яка так чи інакше характеризує ознаки основного складу злочину (мотив, ціль, спосіб дії, кількість потерпілих тощо), але не вчинення іншого злочину. У випадку виключення з КК РФ норм про «поєднані» убивства, що, на погляд ученого, відповідатиме принципу справедливості й не потягне за собою послаблення кримінальної відповідальності, наприклад, убивство, поєднане зі зґвалтуванням, кваліфікуватиметься за правилами сукупності злочинів [29, с. 523, 533–534]. Вітчизняна дослідниця І.М. Гнатів переконана в тому, що використання конструкції «поєднане з ...» для створення складу злочину, суспільна небезпека якого рівнозначна суспільній небезпеці його складових (зокрема це стосується вбивства, поєданого зі зґвалтуванням), неприйнятне з огляду на загрозу порушення принципу «non bis in idem» [12, с. 8].

Питання, чи не призведе такий варіант удосконалення кримінального закону, як просте виключення з нього конструкції «убивство, поєднане зі зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті», до послаблення відповідальності за умисне посягання на життя людини, супроводжуване насильницьким статевим злочином, розглядатиметься нижче. Поки ж, дискутуючи з Б.В. Волженкіним, висловлю думку про те, що своєрідним мотивом убивства, передбаченого п. 10 ч. 2 ст. 115 КК (п. «к» ч. 2 ст. 105 КК РФ), вочевидь, є те, що до його скоєння особу спонукає підготовлене, учинюване або вчинене раніше зґвалтування. З приводу специфічної мотивації дій такого вбивці в літературі зазначається, що

внутрішньою, спонукальною причиною вчинення «поєднаного» убивства виступає: 1) мотив створення умов для вчинення іншого злочину, що полягає в подоланні перешкод на стадії готування до нього; 2) мотив подолання перешкод, які виникають у процесі вчинення основного злочину, поєднуваного з убивством (замах на злочин); 3) мотив приховування вчиненого злочину (убивство потерпілої особи, свідків); 4) мотив помсти потерпілому або особам, які заважали вчиняти злочин [27, с. 156]. Насправді не виключається й інші мотиви (зокрема сексуальні) учинення умисного вбивства, поєднаного зі звалтуванням.

Н.М. Салева, яка присвятила дисертаційне дослідження проблемам кримінальної відповідальності за вбивства, поєднані з іншими злочинами, доводить, що ці вбивства, хоч і посягають на кілька об'єктів кримінально-правової охорони, не повинні розглядатись як складені злочини. Поняття поєднання, будучи похідним від інших суб'єктивних ознак умисного вбивства, означає взаємозв'язок убивства та інших злочинів як самостійних явищ, що не підпорядковані одне одному й не співвідносяться між собою як ціле й частина. «Поєднане» убивство передусє, супроводжує або слїдує безпосередньо за тим чи іншим злочином, може бути обумовлено цим злочином, може сприяти його вчиненню тощо. Норми КК РФ про відповідальність за «поєднані» убивства не містять ознак злочинів, з якими поєднується вбивство, указуючи лише на типові взаємозв'язки злочинних посягань. Ознака «поєднаності» убивства є похідною (конкретизацією) від інших суб'єктивних ознак убивства, які традиційно визнаються кваліфікуючими ознаками. Кваліфікація «поєднаних» убивств має здійснюватися за сукупністю злочинів, що не означає дублювання відповідальності й не порушуватиме принцип справедливості. Перевага такої кваліфікації полягає, зокрема, у тому, що вона дозволяє диференціювати кримінальну відповідальність у випадку замаху на «поєднане» убивство або на злочин, з яким воно поєднане, урахувати кваліфікуючі ознаки останнього (наприклад, неповноліття особи, потерпілої від звалтування) [30, с. 8, 66–88]. До речі, Н.А. Дідківська також не сумнівається в тому, що злочин, караний за п. 10 ч. 2 ст. 115 КК, належить до умисних убивств за обтяжуючих обставин, які характеризують саме суб'єктивну сторону складу злочину [31, с. 134].

У п. «к» ч. 2 ст. 105 КК РФ передбачено відповідальність за вбивство з певною характеристикою (обтяжене зв'язком з іншими злочинами), а не за вбивство й поєднані з ними злочини (ураховану законодавцем сукупність злочинів). При кваліфікації всіх цих злочинів лише за п. «к» ч. 2 ст. 105 КК РФ ігноруватиметься обумовленість учинення вбивства злочинами проти статевої свободи й статевої недоторканності, що вказує на необхідність кваліфікації скоєного за сукупністю злочинів [32, с. 29–34]. Цікаво, що навіть Конституційний Суд РФ, відмовляючи в прийнятті до розгляду відповідної скарги одного з громадян, своєю ухвалою від 24 вересня 2012 року визначив, що п. «к» ч. 2 ст. 105, п. «в» ч. 3 ст. 131 і п. «в» ч. 3 ст. 132 КК РФ містять описання різних злочинів, які не співвідносяться між собою як ціле й частина [19, с. 83].

З наведених міркувань науковців, які намагалися розібратися в суті злочину, передбаченого п. 10 ч. 2 ст. 115 КК (його російського аналога), випливає, що це посягання явно не «вписується» у визначення насильницького складеного злочину як одиничного злочину, «законодавча характеристика якого передбачає насильство як окремий (самостійний) «фрагмент» об'єктивної сторони» [11, с. 15].

На підтримку усталеної позиції, згідно з якою в аналізованій ситуації треба вбачати сукупність злочинів (убивство, поєднане зі звалтуванням, і звалтування), Л.П. Брич, як і Н.Ф. Кузнецова, звертається до лінгвістичного значення терміна «поєднаний». Цим терміном позначається зв'язок між самостійними предметами, явищами, що можуть існувати відокремлено. У кримінальному праві термін «поєднаний» треба розуміти так, що ним позначено не істотні ознаки явища, яким є конкретний склад злочину, а наявність умов існування цього явища, зокрема, одночасне вчинення злочинів. Ця одночасність не означає, що той злочин, юридичний склад якого містить указівку на поєднання, охоплює інший, а тому вчинене має розглядатися як реальна сукупність злочинів [33, с. 75]. Задля справедливості відзначу, що, якщо вдаватися до філологічних тонкощів і тлумачних словників української або російської мови, то аргументи можна відшукати на користь протилежних позицій з розглядуваного питання кримінально-правової кваліфікації.

Таким чином, роблю проміжний висновок про те, що *de lege lata* немає достатніх підстав відмовлятися від кваліфікації звалтування та умисного вбивства, поєданого зі звалтуванням, за сукупністю злочинів, передбачених відповідними частинами статей 115 і 152 КК, посилаючись на те, що в п. 10 ч. 2 ст. 115 КК передбачено відповідальність за складений злочин.

В абз. 3 п. 14 постанови Пленуму ВСУ від 7 лютого 2003 року № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» роз'яснюється, що, якщо з метою приховати звалтування чи замах на цей злочин було вчинено умисне вбивство потерпілої особи через певний час після вчинення зазначеного злочину, то дії винного слід кваліфікувати за відповідною частиною ст. 152 або статтями 15 і 152 і за п. 9 ч. 2 ст. 115 КК. При цьому не уточнюється, скільки часу має спливати після вчинення звалтування для того, щоб умисне вбивство, учинене з метою приховати передбачений ст. 152 КК злочин, кваліфікувалося саме за п. 9 ч. 2 ст. 115 КК. У літературі трапляється пропозиція уточнити наведене роз'яснення, виклавши його в такій редакції: «Якщо ж винна особа вчиняє вбивство потерпілої особи з метою приховати звалтування або насильнице задоволення статевої пристрасті неприродним способом, її дії слід кваліфікувати за п. 9 ч. 2 ст. 115 та ч. 1 (за відсутності кваліфікуючих ознак) ст. 152 або ст. 153 КК України» [34, с. 200, 206]. Як бачимо, ця пропозиція виходить з того, що вирішальне значення для кваліфікації вчиненого має відігравати не тривалість відповідного проміжку часу, а наявність або відсутність у винного певної мети.

Вироком Апеляційного суду Миколаївської області за ч. 4 ст. 152, ч. 3 ст. 152, пунктами 9, 10 ч. 2 ст. 115 КК було засуджено С., який із застосуванням фізичного насильства зґвалтував Н. і задовольнив з нею статеву пристрасть неприродним способом, після чого задушив потерпілу. ВСУ своєю ухвалою від 6 жовтня 2015 року виключив з вироку вказівку на 9 ч. 2 ст. 115 КК, оскільки засуджений позбавив потерпілу життя під час учинення щодо неї статевих злочинів, у зв'язку з чим його дії в цій частині охоплюються п. 10 ч. 2 ст. 115 КК [35, с. 8].

Принагідно зауважу, що якщо бути послідовним, то при бажанні порушення принципу *non bis in idem* можна побачити й у п. 9 ч. 2 ст. 115 КК, адже згідно з цією нормою обставиною, що має кваліфікуюче значення та обтяжує кримінальну відповідальність, виступає інший (відмінний від убивства) злочин, а точніше відповідний зв'язок з ним.

Критикуючи наведене роз'яснення Пленуму ВСУ, Н.А. Дідківська стверджує, що п. 10 ч. 2 ст. 115 КК у певних своїх проявах є щодо п. 9 ч. 2 ст. 115 КК спеціальною нормою, оскільки передбачає зв'язок умисного вбивства зі злочинном певного виду, а не будь-яким злочином узагалі [31, с. 9, 137–138, 202]. Звідси випливає, що п. 10 ч. 2 ст. 115 КК, а не п. 9 ч. 2 цієї статті КК має застосовуватися, зокрема, у випадках, коли винний учиняє вбивство з метою полегшити вчинення зґвалтування (подолати опір потерпілої особи), з помсти за такий опір, у зв'язку зі схильністю винного до садизму, з метою досягнення оргазму, у процесі переживання оргазму й навіть задля приховування вчиненого раніше зґвалтування. Особливістю аналізованого різновиду умисного вбивства, як слушно зазначає О.Б. Шигонін, є те, що застосоване при його вчиненні насильство може як мати інструментальний характер, так і використовуватися винним задля отримання сексуального задоволення [8, с. 1].

Загалом сприймаючи тезу Н.А. Дідківської про п. 10 ч. 2 ст. 115 КК як спеціальну норму щодо п. 9 ч. 2 ст. 115 КК (це, до речі, унеможливило одночасне інкримінування вказаних кримінально-правових норм при оцінці одних і тих саме фактичних обставин), водночас хотів би зауважити, що у випадку виключення з ч. 2 ст. 115 КК вказівки на п. 10 не всі різновиди «поєднаного» убивства, які наразі кваліфікуються за п. 10 ч. 2 ст. 115 КК і (треба так розуміти) характеризуються підвищеною суспільною небезпекою, зможуть кваліфікуватися за ч. 2 ст. 115 КК. Адже передбачене її п. 9 формулювання «з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення» не дозволяє охопити випадки поєднаного зі зґвалтуванням умисного вбивства, наприклад, із садистських спонукань, з помсти за вчинений опір або за розголошення факту вчинення зґвалтування. Сказане підтверджується висловлюванням Н.А. Дідківської про те, що «умисне вбивство, передбачене пунктом 10 ч. 2 ст. 115 КК, в одних своїх проявах може охоплюватися змістом пункту п. 9 ч. 2 ст. 115 КК, а в інших проявах – виходити за межі такого змісту» [31, с. 137].

Стверджуючи, що п. 10 ч. 2 ст. 115 КК розрахований лише на умисні вбивства, учинювані «з метою реалізації сексуального мотиву» [9, с. 45], М.В. Сомарчук, як видається, не виправдано звужує сферу застосування досліджуваної кримінально-правової норми. Пропозиція ж *de lege ferenda* встановити в п. 10 ч. 2 ст. 115 КК відповідальність за умисне вбивство «із

сексуальних мотивів» сприймається неоднозначно. З одного боку, слід погодитися з тим, що вбивства, учинювані із сексуальних спонукань, характеризуються підвищеною суспільною небезпекою незалежно від того, чи поєднані вони зі звалтуваннями або іншими статевими злочинами [36]. До вбивств, учинюваних для задоволення злочинцем своїх сексуальних потреб, фахівці відносять, наприклад, завдання ударом ножом у ділянку молочних залоз і статевих органів жертви, смоктання та облизування ран, які виникають при цьому, тертя об них статевим членом. У процесі вчинення таких дій і при вигляді страждань жертви у винного може виникати ерекція й відбуватися сім'явипорскування [37, с. 122]. З іншого боку, аналізована пропозиція не бере до уваги хоча б ту обставину, що звалтування (це стосується й посягання, караного за ст. 153 КК) не завжди вчиняється із сексуальним мотивом. Хоч останній, судячи з матеріалів правозастосовної практики, є найбільш розповсюдженим при вчиненні звалтувань, тут можливі й автономні відносно сексуального мотиву спонукання (помста, бажання принизити потерпілу особу або копіювати поведінку інших учасників групи, хуліганські спонукання, ревнощі, бажання примусити потерпілу особу одружитися, національна, релігійна ненависть чи ворожнеча тощо).

Оскільки п. 9 ч. 2 ст. 115 КК не охоплює всі можливі різновиди зв'язку між умисним убивством і насильницькими статевими злочинами, виключати з ч. 2 ст. 115 КК його п. 10 КК, не поєднуючи такий крок з іншими законодавчими змінами, не можна. У протилежному випадку (усупереч точці зору Б.В. Волженкіна та інших опонентів законодавчої конструкції «поєднаних» убивств) станеться послаблення кримінальної відповідальності за певні різновиди умисних убивств, віднесених наразі до числа кваліфікованих. Доцільно рухатись іншим шляхом, уточнюючи відповідні законодавчі положення. Тим більше, що при формулюванні п. 10 ч. 2 ст. 115 КК законодавець продемонстрував навряд чи виправдану вибірковість. Про це саме (щоправда, стосовно інших кримінально-правових ситуацій) говорить і Л.П. Брич, яка закликає відмовитися від використання й замінити термін «поєднаний», яким законодавець оперує в статтях Особливої частини КК для позначення зв'язку суспільно небезпечного діяння зі способом учинення злочину чи суспільно небезпечними наслідками [38, с. 6].

Щодо позначення в тексті КК «поєднаних» убивств, то загалом прийнятним вважаю формулювання, запропоноване М.О. Бабієм, який говорить про вбивство, учинене у зв'язку з іншим злочином [16, с. 510]. Такий зворот, охоплюючи різні можливі варіанти поєднання умисного вбивства з іншими злочинами, спроможний усунути притаманну п. 10 ч. 2 ст. 115 КК фрагментарність. Зрозуміло, що у випадку сприйняття законодавцем цього варіанту вдосконалення КК з ч. 2 його ст. 115 треба буде виключати (або принаймні змінювати, що, мабуть, доречніше) п. 10, а п. 9 вимагатиме відповідного уточнення. Зворот «убивство, учинене у зв'язку з іншим злочином» дозволить охопити вбивства, учинювані з метою підготовки або

полегшення вчинення іншого злочину, його приховування чи ускладнення розслідування тощо. Подібним чином розмірковує Н.А. Дідківська, яка пропонує викласти п. 9 ч. 2 ст. 115 КК у такій редакції: «умисне вбивство у зв'язку з учиненням злочину чи іншого суспільно небезпечного діяння, передбаченого цим Кодексом». У цьому разі, стверджує дослідниця, «немає необхідності зберігати в ч. 2 ст. 115 КК як окремі обтяжуючі обставини умисного вбивства його поєднання зі злочинами певних видів (перш за все це стосується п. 10 ч. 2 ст. 115 КК)» [31, с. 9, 202].

Хотів би все ж зауважити, що формулювання «умисне вбивство у зв'язку з учиненням злочину чи іншого суспільно небезпечного діяння, передбаченого цим Кодексом», попри свою бажану універсальність, не дозволить охопити умисні вбивства, учинювані на сексуальному ґрунті, не поєднувані, однак, зі звалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом. Виходить, що доктринальна пропозиція (М.В. Сомарчук) установити в п. 10 ч. 2 ст. 115 КК відповідальність за умисне вбивство із сексуальних мотивів (над формулюванням варто подумати додатково), якщо її поєднати з викладеною вище ідеєю переформулювання п. 9 ч. 2 ст. 115 КК, не позбавлена логіки.

В абз. 2 п. 14 постанови Пленуму ВСУ від 7 лютого 2003 року № 2 «Про судову практику у справах про злочини проти життя та здоров'я особи» зазначається, що умисне вбивство з метою задовольнити статево пристрасть з трупом тягне відповідальність за п. 10 ч. 2 ст. 115 КК як убивство, поєднане зі звалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом.

Помилковість цього роз'яснення, яке поділяється окремими дослідниками [4, с. 201, 202; 39, с. 37], убачається в тому, що задоволення статевої пристрасті з трупом немає підстав розглядати як посягання на статево свободу чи статево недоторканість людини і, відповідно, визнавати вчинене звалтуванням чи насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом [3, с. 225; 9, с. 44; 11, с. 18; 14, с. 122-123; 31, с. 139-140; 40, с. 38; 41, с. 266]. Про придушення злочинцем волі потерпілої особи, учинення сексуальних дій усупереч волі потерпілої особи при вчиненні статевого акту з трупом (некрофілія) не може бути й мови, оскільки всі біологічні, інтелектуальні й моральні складові людини втрачаються під час настання смерті [42]. Нагадаю, що М.Д. Шаргородський і П.П. Осіпов обґрунтовано не вбачали порушення статевої відносин у випадках учинення сексуальних дій, спрямованих на неживий предмет чи тварину [43, с. 622]. Відповідно, злочинами, учинюваними на сексуальному ґрунті, можуть бути визнані й ті злочини, які за чинним КК не належать до кримінально караних посягань на статево свободу й статево недоторканість особи (наруга над тілом померлого, крадіжка речей фетишистом, жорстоке поводження з тваринами, ексгібіціонізм у громадському місці, розцінюваний як хуліганство тощо).

Кваліфікація такої поведінки, як умисне вбивство з метою задовольнити статево пристрасть з трупом, має здійснюватися за сукупністю злочинів – за п. 9 ч. 2 ст. 115 КК (убивство з метою полегшити вчинення іншого злочину) і

за відповідною частиною ст. 297 КК (наруга над тілом померлого). Якщо особа вчинила умисне вбивство з метою задовольнити статеву пристрасть з трупом потерпілого, однак сам акт некрофілії здійснити не встигнула, то вчинене повинне кваліфікуватись п. 9 ч. 2 ст. 115, ч. 1 ст. 14 і відповідною частиною ст. 297 КК (готування до наруги над тілом потерпілого). Якщо винний, учинивши вбивство під час подолання опору потерпілого, учиняє з останнім статеві зносини, не усвідомлює при цьому того, що потерпілий уже загинув, то вчинене за спрямованістю умислу має розцінюватись як умисне вбивство, поєднане зі зґвалтуванням, і як закінчений замах на зґвалтування.

Висновки. Таким чином, позитивна або негативна відповідь на питання, чи виключає закріплена в п. 10 ч. 2 ст. 115 КК конструкція «поєданого» убивства кваліфікацію за сукупністю злочинів, передбачених відповідними частинами статтями 115, 152 КК, і чи поглинається нею факт учинення особою зґвалтування, залежить від визнання або, навпаки, невизнання вказаного вбивства складеним злочином. Більш переконливими видаються аргументи тих дослідників, які заперечують належність умисного вбивства, поєданого зі зґвалтуванням, до числа складених злочинів і, відповідно, не вважають за доцільне відмовлятися від усталеного на практиці підходу щодо кваліфікації зґвалтування та умисного вбивства, поєданого зі зґвалтуванням, за сукупністю злочинів, передбачених статтями 115 і 152 КК. При цьому умисне позбавлення життя потерпілої особи не може визнаватися проявом особливо тяжких наслідків зґвалтування. При кваліфікації аналізованих дій слід, крім усього іншого, виходити з того, що п. 10 ч. 2 ст. 115 КК у певних своїх проявах є щодо п. 9 ч. 2 ст. 115 КК спеціальною нормою.

Разом з тим, оскільки п. 9 ч. 2 ст. 115 КК не охоплює всі можливі різновиди зв'язку між умисним убивством і насильницькими статевими злочинами, виключати з ч. 2 ст. 115 КК його п. 10 КК, не поєднуючи такий крок з іншими законодавчими змінами, було б неправильно. У вдосконаленому п. 9 ч. 2 ст. 115 КК повинно йтися про умисне вбивство у зв'язку з учиненням злочину чи іншого суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК. При поліпшенні п. 10 ч. 2 ст. 115 КК треба відмовитись від позбавленого однозначності формулювання «убивство, поєдане із ...» і водночас урахувати необхідність інкримінування цієї кримінально-правової норми у випадках учинення умисних убивств, учинюваних на сексуальному ґрунті, не поєднуваних зі зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом.

Використані джерела:

1. Кузнецова Н. Ф. Проблемы квалификации преступлений : Лекции по спецкурсу «Основы квалификации преступлений» / Науч. ред. и предисл. академика В. Н. Кудрявцева / Н. Ф. Кузнецова. – М. : Издательский Дом «Городец», 2007. – 336 с.

2. Фідря Ю. О. Окремі питання кваліфікації зґвалтування / Ю. О. Фідря // Політика у сфері боротьби зі злочинністю : актуальні проблеми сьогодення : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – 25-26 лютого 2011

року. – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2011. – С. 104–106.

3. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 4-е вид., переробл. та доповн. / Відп. ред. С. С. Яценко. – К. : А.С.К., 2005. – 848 с.

4. Гришук В. К. Умисне вбивства за кримінальним правом України та Республіки Польща : юридичний аналіз складів злочинів : монографія / В. К. Гришук, Н. Є. Маковецька. – Хмельницький : Хмельницький ун-т управління та права, 2012. – 268 с.

5. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посібник / В. О. Навроцький. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 704 с.

6. Ярмиш Н. М. Про виконання в кримінальному праві конституційної заборони подвійного притягнення до кримінальної відповідальності / Н. М. Ярмиш // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – № 1. – С. 36–42.

7. Крючкова О. Убивство, поєднане зі звалтуванням / О. Крючкова // Вісник прокуратури. – 2011. – № 3. – С. 44–48.

8. Шигонін О. Б. Умисне вбивство, поєднане зі звалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом : кримінологічна характеристика та запобігання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. Б. Шигонін. – Х., 2011. – 20 с.

9. Сомарчук М. В. Проблемні аспекти поняття умисного вбивства, поєданого зі звалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом / М. В. Сомарчук // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Серія «Юридичні науки». – 2016. – Вип. 1. – Т. 4. – С. 43–46.

10. Задоя К. П. Проблеми суперечності (неузгодженості) положень постанов Пленуму Верховного Суду України щодо кваліфікації окремих проявів множинності злочинів / К. П. Задоя // Судова апеляція. – 2010. – № 4. – С. 72–77.

11. Давидович І. І. Кваліфікація випадків умисного спричинення смерті людини при вчиненні складених насильницьких злочинів : теоретичні та правозастосовні підходи / І. І. Давидович, К. П. Задоя // Адвокат. – 2012. – № 12. – С. 15–19.

12. Гнатів І. М. Принцип «non bis in idem» у кримінальному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Гнатів Ірина Михайлівна. – Львів, 2013. – 228 с.

13. Бородин С. В. Преступлення против жизни / С. В. Бородин. – М. : Юристь, 1999. – 356 с.

14. Энциклопедия уголовного права. Т. 15. Преступления против половой свободы и половой неприкосновенности личности. – Издание профессора Малинина. – СПб ГКА, СПб., 2011. – 580 с.

15. Зінченко І. О. Множинність злочинів : поняття, види, призначення покарання : монографія / І. О. Зінченко, В. І. Тютюгін / за заг. ред. проф. Тютюгіна В. І. – Х. : Фінн, 2008. – 336 с.

16. Бабий Н. А. Сопряженные преступления по УК России и Беларуси : анализ сравнительный и не только / Н. А. Бабий // Российский ежегодник уголовного права. № 2. 2007 / под ред. д-ра юрид. наук, проф. Б. В. Волженкина. – СПб. : ООО «Университетский издательский консорциум «Юридическая книга», 2008. – С. 490–510.

17. Пудовочкин Ю. Признаки совокупности преступлений в современной судебной практике / Ю. Пудовочкин // Уголовное право. – 2009. – № 4. – С. 54–59.

18. Энгельгардт А. Совершение двух и более преступлений в отсутствие совокупности / А. Энгельгардт // Уголовное право. – 2012. – № 3. – С. 79–82.

19. Тыдыкова Н. В. Уголовно-правовая характеристика и вопросы квалификации насильственных преступлений : монография / Н. В. Тыдыкова. – М. : Юрлитинформ, 2013. – 192 с.

20. Бабичев А. Г. Убийство, сопряженное с другим преступлением : юридическая природа, квалификация и дифференциация ответственности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.eurasialaw.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=6647%3A2014-11-10-08-56-28&catid=196%3A2010-12-29-10-42-57&limitstart=1.

21. Коржанський М. Й. Об'єкт і предмет злочину : монографія / М. Й. Коржанський. – Д. : Юрид. академія МВС України; Ліра ЛТД, 2005. – 252 с.

22. Тишкевич С. И. Единая теория уголовного нормотворчества и квалификации преступлений : Основные концептуальные положения. Теоретическая модель Уголовного кодекса суверенной Республики Беларусь : монография / С. И. Тишкевич. – Минск : АМ МВД РБ, 1992. – 181 с.

23. Кримінальне судочинство в Україні : Судова практика. Злочини проти життя особи (убивства): Офіц. вид. / Верховний Суд України; Відп. ред. П. П. Пилипчук. – К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2007. – 960 с.

24. Малков В. П. Совокупность преступлений (вопросы квалификации и назначения наказания) / В. П. Малков. – Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1974. – 307 с.

25. Энциклопедия уголовного права. Т. 3. Понятие преступления. – Издание профессора Малинина. – СПб., 2005. – 522 с.

26. Лопашенко Н. А. Убийство, сопряженное с другим преступлением (на примере убийства, сопряженного с похищением человека) / Н. А. Лопашенко // Современное состояние и проблемы уголовного и уголовно-процессуального права, юридической психологии. Секция «Уголовное право» : Материалы Междунар. науч.-практ. конф., Россия, г. Волгоград, 13–14 декабря 2012 г.; сост.: Л. В. Лобанова, Н. В. Висков, Л. Н. Ларионова. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2012. – С. 214–225.

27. Рожнов А. П. Проблемы квалификации убийств, сопряженных с иными преступлениями / А. П. Рожнов // Вестник Волгоградского гос. ун-та. Серия 5. Юриспруденция. – 2011. – № 1. – С. 152–158.

28. Антонюк Н. Злочини проти особи в роз'ясненнях Пленуму Верховного Суду України / Н. Антонюк // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2010. – Випуск 51. – С. 298–307.

29. Волженкин Б. В. Избранные труды по уголовному праву и криминологии (1963–2007 гг.) / Б. В. Волженкин. – СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2008. – 971 с.

30. Салева Н. Н. Убийство, сопряженное с иными преступлениями : проблемы квалификации и уголовной ответственности : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Салева Наталья Николаевна. – Омск, 2006. – 213 с.

31. Дідківська Н. А. Кримінальна відповідальність за умисне вбивство з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Дідківська Наталя Анатоліївна. – К., 2005. – 288 с.

32. Краев Д. Основной вопрос квалификации убийств, сопряженных с иными преступлениями (пп. «в», «з», «к» ч. 2 ст. 105 УК РФ) / Д. Краев // Уголовное право. – 2011. – № 4. – С. 29–34.

33. Брич Л. П. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи за законодавством України / Л. П. Брич. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – 84 с.

34. Кримінальна відповідальність за звалтування та насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом : монографія / А. В. Савченко, В. В. Кузнецов, Д. П. Москаль, М. В. Сийплік ; за ред. д.ю.н., проф. О.М. Джужи. – Ужгород : ТОВ «ІВА», 2012. – 272 с.

35. Судова практика у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи / Верховний Суд України // Юридичний вісник України (Інформаційно-правовий банк). – 30 вересня – 6 жовтня 2016 р. – № 39. – С. 2–11.

36. Стетюха М. П. Убийства, сопряженные с изнасилованием и (или) насильственными действиями сексуального характера : уголовно-правовые и криминологические аспекты : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / М. П. Стетюха. – Ростов-на-Дону, 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lawtheses.com/ubiystva-sopryazhennye-s-iznasilovaniem-i-ili-nasilstvennyimi-deystviyami-seksualnogo-haraktera>.

37. Старович З. Судебная сексология : пер. с польск. / З. Старович. – М. : Юрид. лит., 1991. – 336 с.

38. Брич Л. П. Теоретичні засади розмежування складів злочинів : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Л. П. Брич. – Львів, 2014. – 34 с.

39. Ярмиш Н. М. Проблеми кримінально-правової кваліфікації (злочини проти життя та здоров'я особи, проти власності, у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг) : навч. посіб. / Н. М. Ярмиш. – К. : Національна академія прокуратури України, 2014. – 192 с.

40. Мальков С. Квалификация насильственных действий сексуального характера, сопряженных с убийством / С. Мальков, Т. Леонова // Уголовное право. – 2008. – № 4. – С. 36–39.

41. Бабий Н. А. Квалификация убийств / Н. А. Бабий. – Минск : Тесей, 2009. – 602 с.

42. Миллерова Е. А. О некоторых проблемах отграничения убийства от надругательства над телом умершего при квалификации преступных деяний / Е. А. Миллерова, Е. В. Миллеров [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://jurnal.org/articles/2013/ur126.html>.

43. Курс советского уголовного права. Часть Особенная / Отв. ред. проф. Н. А. Беляев, проф. М. Д. Шаргородский. – Т. 3. – Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1973. – 836 с.

Стаття надійшла до редколегії 15.11.2016

Дудоров А.А. Умышленное убийство, сопряженное с изнасилованием: вопросы квалификации и совершенствования уголовного закона

В статье рассматривается проблема принадлежности умышленного убийства, сопряженного с изнасилованием и насильственным удовлетворением половой страсти в извращенных способах (п. 10 ч. 2 ст. 115 Уголовного кодекса Украины), к числу составных преступлений, а также освещаются связанные этим вопросы квалификации насильственных преступлений. С учетом подходов, разработанных доктриной, сформулированы предложения по совершенствованию уголовного закона в части ответственности за «сопряженные» убийства.

Ключевые слова: *убийство, изнасилование, квалификация, совокупность преступлений, составное преступление, особо тяжкие последствия.*

Dudorov A.A. Murder Involving Rape: Issues of Qualification and Improvement of Criminal Law

The problem of referring murder combined with rape and violent unnatural gratification of sexual desire (clause 10, part 2, Article 115 of the Criminal Code of Ukraine) to the category of composed crimes is raised and related issues of crimes qualification are discussed.

It is proved that a positive or negative response to the question of whether the structure of "combined" murder fixed in clause 10, part 2, Article 115 of the Criminal Code of Ukraine eliminates qualification for multiple offenses stipulated by the relevant parts of Articles 115 and 152 of the Criminal Code of Ukraine, and whether the fact of rape committed by a person is absorbed by it, depends on recognition or, conversely, non recognition of the discussed type of murder as a composed crime.

The author recognizes as more convincing the arguments by those scholars who deny reference of murder combined with rape, to the composed crimes and consequently do not consider it appropriate to deviate from established approach in practice to qualifying rape and murder combined with rape, for totality of offenses under the relevant parts of Articles 115 and 152 of the Criminal Code of Ukraine. At the same time it is established that intentional deprivation of victim's life cannot be recognized as manifestation of extremely aggravated consequences caused by rape.

It is shown that when classifying discussed actions it should be considered, among other things, that clause 10, part 2, Article 115 of the Criminal Code of Ukraine in some of its applications is a special rule in relation to clause 9, part 2, Article 115 of the Criminal Code of Ukraine, which refers to the murder with intent to conceal another crime or facilitate its commission. However, it is proved that since clause 9, part 2, Article 115 of the Criminal Code of Ukraine does not include all possible types of connection between murder and violent sexual offenses it will be incorrect to exclude clause 10 from part 2 of Art. 115 of the Criminal Code of Ukraine without combining such step with other legislative changes.

Based on the analysis of approaches developed by the doctrine, proposals to improve criminal law in the area of liability for "combined" murders are formulated. According to the author, clause 9, part 2, Article 115 of the Criminal Code of Ukraine should address murder in connection with the commission of a crime or other socially dangerous offense under the Criminal Code. And when improving clause 10, part 2, Article 115 of the Criminal Code of Ukraine, one should abandon ambiguous wording of the "combined" murder and instead consider the need to employ this criminal law norm in cases of intentional homicides, committed on sexual grounds without connections, however, with rape or violent unnatural gratification of sexual desire.

Key words: *murder, rape, qualification, totality of offenses, composed crime, extremely aggravated consequences.*

УДК 343.3/7

Є. В. Пилипенко

ПОТЕРПЛІЙ ЯК ОБОВ'ЯЗКОВА ОЗНАКА ПЕРЕШКОДЖАННЯ ЗАКОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Статтю присвячено аналізу спеціального потерпілого як факультативної ознаки складів злочинів, що полягають у перешкодженні законній діяльності. На підставі проведеного аналізу запропоновано зміни до кримінального законодавства щодо визначення ознак потерпілого в зазначених складах злочинів.

Ключові слова: *перешкодження, законна діяльність, військове формування, журналіст.*

Постановка проблеми. Перешкоджання законній діяльності як протиправне діяння порушує право певних суб'єктів на здійснення якоїсь діяльності, не забороненої законом. Тому важливого значення для з'ясування природи таких дій, визначення ступеня суспільної небезпечності злочину, правильної кваліфікації тощо набуває визначення потерпілого від учинення таких злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим проблемам кримінальної відповідальності за вчинення злочинів, що полягають у перешкодженні законній діяльності присвятили свої праці такі вчені, як Т.К. Агузаров, Я.С. Безпала, Є.М. Блажівський, К.М. Буряк, Р.В. Вереша, Л.В. Дорош, О.О. Дудоров, І.М. Залялова, І.О. Зінченко, О.О. Кваша, Л.П. Медіна, М.О. Мягков, Т.Д. Нурахмедов, В.І. Осадчий, Т.Д. Устінова та інші. Проте в цих роботах недостатньо уваги приділяється ознакам потерпілого від перешкоджання законній діяльності.

Формування цілей. Метою статті є аналіз ознак потерпілого від злочинів, що полягають у перешкодженні законній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Спеціальний потерпілий як факультативна ознака складу злочину виділяється не у всіх злочинах, що полягають у перешкодженні законній діяльності. Так, потерпілим від перешкоджання здійсненню релігійного обряду може бути вчинене стосовно будь-якої особи, яка таку діяльність здійснює, законодавство не встановлює жодних обмежень щодо здійснення такої діяльності. Водночас інші види перешкоджання можуть бути вчинені тільки по відношенню до чітко визначених у законодавстві осіб. Так, потерпілим від перешкоджання діяльності Збройних сил України та інших військових формувань можуть бути лише члени таких формувань, від перешкоджання законній професійній діяльності журналістів – тільки професійний журналіст, від перешкоджання діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій – професійні спілки, політичні партії, громадські організації та їх органи.

Визначення терміна «журналіст» наводиться в багатьох нормативно-правових актах, зокрема в Законах України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» від 16.11.1992 № 2782-ХІІ (стаття 25), «Про інформаційні агентства» від 28.02.1995 № 74/95-ВР (стаття 21) тощо. Проте на думку дослідників, найбільш універсальним та таким, що містить усі істотні ознаки поняття «журналіст» є визначення, наведене в статті 1 Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» від 23.09.1997 № 540/97-ВР [1, с. 24; 2, с. 86]. Відповідно до норм названого закону журналіст – це творчий працівник, який професійно збирає, одержує, створює й займається підготовкою інформації для засобів масової інформації, виконує редакційно-посадові службові обов'язки в засобах масової інформації (у штаті або на позаштатних засадах) відповідно до професійних назв посад (роботи) журналіста, які зазначаються в державному класифікаторі професій України [3]. Проте таке визначення, на нашу думку, також не позбавлене недоліків. По-перше, включення до визначення поняття журналіста такої ознаки як виконання редакційно-

посадових службових обов'язків видається зайвою, адже з одного боку, виконання таких обов'язків може бути жодним чином не пов'язане з професійною журналістською діяльністю, а з іншого – не всі журналісти (особливо позаштатні) виконують такі обов'язки. По-друге, прив'язка до державного класифікатора професій України, звичайно, значно спрощує встановлення правового статусу певної особи, але додає казуїстичності визначенню й позбавляє можливості віднесення до числа журналістів представників іноземних засобів масової інформації. На недоречність посилання на закріплення назви посад (роботи) журналіста в державному класифікаторі професій України вказує і О.Є. Бухтатий [4, с. 13].

Л. Костенко, проаналізувавши визначення журналіста, наведені в законі, виділяє такі їх спільні риси:

1. Журналіст – це завжди працівник творчий.
2. Журналіст – це працівник, який збирає, обробляє й створює інформацію.
3. Журналіст – це працівник необов'язково штатний, він може бути позаштатним або взагалі діяти за іншим видом уповноваження.
4. Належність журналіста підтверджується спеціальним (єдино не визначеним документом), виданим організацією, яку він представляє [5].

Ураховуючи викладене, журналіст як потерпілий від перешкоджання законній журналістській діяльності – це штатний або позаштатний творчий працівник, який професійно систематично збирає, одержує, створює, поширює, зберігає, обробляє інформацію для її поширення через інформаційну організацію, яку він представляє. Таке визначення цілком відповідає визначенню професійної діяльності журналіста, наведеної у примітці до статті 345-1 КК України. Там же зазначається, що статус журналіста або його належність до засобів масової інформації підтверджується редакційним або службовим посвідченням чи іншим документом, виданим засобами масової інформації, його редакцією або професійною чи творчою спільнотою журналістів.

На думку деяких авторів, потерпілим від перешкоджання професійній діяльності журналіста можуть бути не тільки журналіст, а й його близькі родичі, які зазнали психічного або фізичного тиску, а також ЗМІ в особі групи журналістів або медіа організації, права яких порушуються [6, с. 64; 7, с. 118; 1, с. 24-25]. Така позиція потребує уточнення. Дійсно, на практиці потерпілими від цього злочину (перш за все в контексті кримінального процесу) можуть бути визнані і близькі родичі, і організація, яку представляє журналіст, і інші особи, адже злочином їм може бути заподіяна певна шкода, проте якщо казати про потерпілого (а якщо бути точним, то спеціального потерпілого) як ознаку складу злочину, що розглядається, то ним може бути тільки журналіст, адже законодавець у тексті статті 171 КК України зазначив, що цей злочин може бути вчинений тільки стосовно журналіста, а не якихось інших осіб. Якщо б він уважав за необхідне визнати спеціальним потерпілим від цього злочину близьких осіб журналіста, то про них було б зазначено в тексті норми, як це було зроблено в статті 345-1 КК України («Погроза або

насильство щодо журналіста»). До речі, випадки психічного або фізичного тиску стосовно близьких родичів журналіста мають бути кваліфіковані саме за статтею 345-1, а не 171 КК України. Тому на цей момент підстав для розширеного тлумачення особи потерпілого від цього злочину не існує.

Потерпілим від злочину, передбаченого в статті 114-1 КК України, є Збройні сили України, інші військові формування, їх підрозділи, окремі військовослужбовці та члени інших військових формувань.

Відповідно до положень статті 1 Закону України «Про Збройні сили України» від 06.12.1991 № 1934-XII Збройні сили України – це військове формування, на яке відповідно до Конституції України покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканості. Структуру Збройних сил України складають:

1. Генеральний штаб Збройних сил України як головний орган військового управління.

2. Об'єднаний оперативний штаб Збройних сил України як орган управління міжвидовими та міжвідомчими угрупованнями військ (сил).

3. Види Збройних сил України – Сухопутні війська, Повітряні сили, Військово-Морські сили;

4. З'єднання, військові частини, військові навчальні заклади, установи та організації, що не належать до видів Збройних сил України.

5. Окремий рід військ – Високомобільні десантні війська Збройних сил України.

6. Окремий рід сил – Сили спеціальних операцій Збройних сил України.

Організаційно Збройні сили України складаються з органів військового управління, з'єднань, військових частин, військових навчальних закладів, установ та організацій.

Особовий склад Збройних сил України складається з військовослужбовців і працівників Збройних сил України [8].

Що стосується інших військових формувань, то на сьогодні єдиного їх переліку в законодавстві не існує. Відповідно до положень статті 1 Закону України «Про оборону України» від 06.12.1991 № 1932-XII військове формування – це створена відповідно до законодавства України сукупність військових з'єднань і частин та органів управління ними, які комплектуються військовослужбовцями й призначені для оборони України, захисту її суверенітету, державної незалежності й національних інтересів, територіальної цілісності й недоторканості в разі збройної агресії, збройного конфлікту чи загрози нападу шляхом безпосереднього ведення воєнних (бойових) дій. У статті 12 цього ж закону зазначається, що участь в обороні держави разом зі Збройними силами України беруть у межах своїх повноважень інші військові формування, утворені відповідно до законів України, Державна спеціальна служба транспорту, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, а також відповідні правоохоронні органи [9].

У статті 4 Закону України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 № 964-IV зазначається, що суб'єктами забезпечення національної безпеки є Збройні сили України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої

розвідки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України [10].

У літературі зазначається, що до інших військових формувань слід відносити: Службу безпеки України, Службу зовнішньої розвідки України, Управління державної охорони України, Державну прикордонну службу України, Національну гвардію України, Оперативно-рятувальну службу цивільного захисту України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України [11].

А. Герасимов та О. Шаталова виділяють такі ключові ознаки військових формувань: комплектування військовослужбовцями; призначення для оборони й у разі збройної агресії, збройного конфлікту; ведення воєнних (бойових) дій. В українському законодавстві, зазначають ці дослідники, такі ознаки виражаються досить суперечливо й не дають можливості чітко визначати такі структури. Так, за ознакою «комплектування військовослужбовцями» згідно з профільними законами до військових формувань належать: Збройні сили, Служба зовнішньої розвідки, Внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ, Служба безпеки України, Державна прикордонна служба, Державна спеціальна служба транспорту, Управління державної охорони. Разом з тим, законодавчо встановлений статус військових формувань мають тільки Збройні сили та Служба зовнішньої розвідки. Статус Внутрішніх військ взагалі не визначено. Решта структур мають статус правоохоронних органів спеціального призначення [12]. Зазначимо, що на сьогодні правовий статус колишній Внутрішніх військ урегульовано, вони відносяться до підрозділів Національної гвардії України й відповідно до Закону України «Про Національну гвардію України» від 13.03.2014 № 876-VII відносяться до військових формувань. Проте очевидно, що нормативне визначення військових формувань ще потребує вдосконалення та більш чіткого визначення правового статусу окремих структур. Для відповіді на питання, чи відноситься та чи інша структура до військових формувань, слід ретельно вивчати нормативно-правові акти, що регулюють їх діяльність.

Законодавець використовує для поєднання зазначених видів потерпілих сполучник «та» а також уживає термін «військове формування» у множині, що при буквальному тлумаченні дає підстави стверджувати, що для притягнення до кримінальної відповідальності за статтею 114-1 КК України винна особа повинна перешкоджати одночасно і діяльності Збройних сил України, і діяльності кількох військових формувань. Звичайно, судова практика свідчить, що для деяких судів це не є перешкодою для притягнення до кримінальної відповідальності за цей злочин, проте вважаємо, що для точності кримінального закону, однакового розуміння та застосування кримінально-правової норми, сполучник «та» доцільно замінити на «або», а словосполучення «інших військових формувань» – на «іншого військового формування».

Окремі автори висловлюють пропозицію розширити коло суб'єктів, перешкоджання діяльності яких утворює склад цього злочину,

передбачивши в диспозиції статті 114-1 КК України відповідальності за перешкоджання в особливий період діяльності не лише Збройних сил України чи інших військових формувань, але й об'єктів національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, сил цивільного захисту, підприємств, установ й організацій, а також виконанню громадянами України свого конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України. Такий підхід обґрунтовується положеннями частини 3 статті 17 Конституції України, відповідно до якої забезпечення державної безпеки й захист державного кордону України покладаються також на правоохоронні органи держави. Значна кількість останніх (МВС України, прокуратура) не входять до системи Збройних сил України й не є військовими формуваннями, але разом з останніми беруть участь в обороні держави (стаття 12 Закону України «Про оборону України»), яка базується на готовності та здатності органів державної влади, усіх ланок воєнної організації України, органів місцевого самоврядування, єдиної системи цивільного захисту, національної економіки до переведення (за необхідності) з мирного на воєнний стан та відсічі збройній агресії, ліквідації збройного конфлікту, а також готовності населення й території держави до оборони (стаття 2 Закону України «Про оборону України») [13, с. 161].

З приводу такої пропозиції вважаємо за необхідне висловити кілька зауважень. По-перше, потреби у включенні до складу злочину, передбаченого в статті 114-1 КК України, такого спеціального потерпілого як правоохоронні органи, немає, оскільки кримінальна відповідальність за перешкоджання діяльності працівника правоохоронного органу передбачено в статті 343 КК України, незалежно від того, в особливий період учиняються такі дії, чи ні. По-друге, кримінальна відповідальність за статтею 114-1 КК України за умови сприйняття законодавцем наведеної пропозиції буде пов'язана з перешкоджанням законній діяльності певних спеціальних потерпілих, скільки з певним специфічним видом діяльності – обороною держави, незалежно від того, хто таку діяльність здійснює. Для кращого сприйняття норми, точності й лаконічності викладення матеріалу в такому випадку доцільно вказувати не розширене, фактично не обмежене коло потерпілих, а певний вид діяльності, перешкоджання якому утворюватиме склад злочину. Такий підхід дозволить усунути недоліки й сучасної редакції статті 114-1 КК України, адже в літературі неодноразово зазначалося, що діяльність Збройних сил України різнопланова й включає в себе не тільки діяльність із захисту країни, а й, наприклад, господарську. Тож дослідники пропонують конкретизувати вид діяльності, який підлягає кримінально-правовому захисту в цій нормі [14, с. 104; 13, с. 162; 15, с. 272].

Спеціальними потерпілими у складі злочину, передбаченого в статті 170 КК України є професійна спілка, політична партія, громадська організація або їх органи. Як і у випадку з попередніми спеціальними потерпілими, законодавець уживає відповідні терміни в множині, що навряд чи сприятиме правильному розумінню змісту цієї норми.

Перешкоджання може здійснюватися як відповідному об'єднанню в цілому (наприклад, незаконна відмова в наданні державного фінансування політичній партії), так і органу, який його представляє (наприклад, ненадання приміщення первинній організації профспілки) або окремому членові такого об'єднання (наприклад, перешкоджання членові громадського об'єднання проводити агітацію за вступ до такого об'єднання).

Відповідно до положень статті 1 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» від 15.09.1999 № 1045-XIV професійна спілка (профспілка) – це добровільна неприбуткова громадська організація, що об'єднує громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної (трудової) діяльності (навчання). Відповідно до статуту профспілки можуть створюватися профспілковий орган (через який вона здійснює свої повноваження), організації профспілки (її організаційні ланки) та первинні організації профспілки (добровільне об'єднання членів профспілки, які зазвичай працюють на одному підприємстві, в установі, організації незалежно від форми власності й виду господарювання або у фізичної особи, яка використовує найману працю, або забезпечують себе роботою самостійно, або навчаються в одному навчальному закладі).

Для виконання своїх статутних завдань профспілки, їх організації (якщо це передбачено статутом) мають право на добровільних засадах створювати об'єднання (ради, федерації, конфедерації тощо) за галузевою, територіальною або іншою ознакою (стаття 8 зазначеного закону).

Членом профспілки є особа, яка входить до складу профспілки, визнає її статут та сплачує членські внески. Відповідно до положень статті 7 цього ж закону членами профспілок можуть бути особи, які працюють на підприємстві, в установі або організації незалежно від форм власності й видів господарювання, у фізичної особи, яка використовує найману працю, особи, які забезпечують себе роботою самостійно, особи, які навчаються в навчальному закладі. Статутом (положенням) профспілки може бути передбачено членство в профспілці осіб, зайнятих творчою діяльністю, членів фермерських господарств, фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, а також осіб, які навчаються в професійно-технічних або вищих навчальних закладах, осіб, які звільнилися з роботи чи служби у зв'язку з виходом на пенсію або які тимчасово не працюють [16].

Політична партія – це зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню й вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах (стаття 2 Закону України «Про політичні партії в Україні» від 05.04.2001 № 2365-III). Політичні партії можуть створювати відповідно до статуту первинні осередки, обласні, міські, районні організації.

Членом політичної партії може бути лише громадянин України, який відповідно до Конституції України має право голосу на виборах. Законодавство встановлює ряд обмежень щодо членства в політичній партії. Так, громадянин України може бути членом одночасно лише однієї

політичної партії. Не можуть бути членами політичних партій судді, прокурори, поліцейські, співробітники Служби безпеки України, військовослужбовці, працівники органів доходів і зборів, персонал Державної кримінально-виконавчої служби України, працівники Національного антикорупційного бюро України, державні службовці у випадках, передбачених Законом України «Про державну службу». На час перебування на зазначених посадах або службі члени політичної партії зупиняють членство в цій партії [17].

Відповідно до Закону України «Про громадські об'єднання» від 22.03.2012 № 4572-VI громадське об'єднання – це добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів. Вони бувають двох видів: громадська організація (засновниками та членами/учасниками якого є фізичні особи) та громадська спілка (засновниками якого є юридичні особи приватного права, а членами/учасниками – юридичні особи приватного права та фізичні особи). Громадське об'єднання зі статусом юридичної особи відповідно до статуту може мати відокремлені підрозділи.

Членами (учасниками) громадської організації, крім молодіжної та дитячої, можуть бути фізичні особи, які досягли 14 років. Вік членів молодіжної, дитячої організації визначається її статутом у межах, установлених законом. Членами (учасниками) громадської спілки можуть бути юридичні особи приватного права, у тому числі громадські об'єднання зі статусом юридичної особи, фізичні дієздатні особи, які досягли 18 років [18].

Висновки. Ураховуючи викладене, можна дійти висновку, що ознаки потерпілого в деяких складах злочинів, що полягають у перешкоджанні законній діяльності, викладено з порушенням принципів кримінального права, а тому потребують удосконалення.

Використані джерела:

1. Безпала Я. С. Кримінально-правові проблеми визначення потерпілого від перешкоджання законній професійній діяльності журналістів / Я. С. Безпала // Форум права. – 2013. – № 3. – С. 22-27.
2. Вереша Р. В. Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів (коментар до ст. 171 КК України) / Р. В. Вереша // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – № 2. – С. 86-89.
3. Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів : Закон України від 23.09.1997 № 540/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 50. – Ст. 302.
4. Бухтатий О. Є. Свобода слова та правові аспекти посилення відповідальності за перешкоджання професійній діяльності журналіста / О. Є. Бухтатий // Стратегічні пріоритети. – 2014. – № 1. – С. 10-17.
5. Костенко Л. Кримінальна відповідальність за перешкоджання журналістській діяльності [Електронний ресурс] / Л. Костенко // Юридичний журнал. – 2008. – № 12. – С. 12-15. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3078>.

6. Красильникова Е. В. Воспрепятствование законной профессиональной деятельности журналистов / Е. В. Красильникова. – М. : Юрлитинформ, 2009. – 176 с.
7. Буряк К. М. Потерпілий у злочині перешкоджання законній професійній діяльності журналіста / К. М. Буряк // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – 2015. – № 6. – С. 113-119.
8. Про Збройні сили України : Закон України від 06.12.1991 № 1934-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 9. – Ст. 108.
9. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 № 1932-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 9. – Ст. 106.
10. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 № 964-ІV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
11. Кундеус В. Г. Правові підстави кримінальної відповідальності за перешкоджання законній діяльності Збройних сил України та інших військових формувань [Електронний ресурс] / В. Г. Кундеус // Пріоритети національного реформування держави і права: теорія та практика : зб. матеріалів Міжнар. юрид. наук.-практ. Інтернет-конф. : тези наук. доп. (8 жовт. 2014 р.). – Режим доступу : http://www.legalactivity.com.ua/index.php/index.php?option=com_content&view=article&id=887%3A240914-10&catid=107%3A5-1014&Itemid=132&lang=ru.
12. Герасимов А. Унормування поняття військових формувань та вироблення системних підходів до їх визначення і здійснення керівництва ними [Електронний ресурс] / А. Герасимов, О. Шаталова // Сайт Національного інституту стратегічних досліджень. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/monitor/mart2009/9.htm>.
13. Чорний Р. Проблеми удосконалення закону України про кримінальну відповідальність за перешкоджання законній діяльності Збройних сил України та інших військових формувань / Р. Чорний // Национальный юридический журнал: теория и практика. – 2015. – № 1. – С. 159-162.
14. Мармура О. З. Деякі проблеми тлумачення положень статті 114-1 КК України / О. З. Мармура // Забезпечення єдності судової практики у кримінальних справах у контексті подій 2013-2014 років в Україні: матеріали міжнародного симпозиуму (Львів, 24-25 жовтня 2014 року). – К., 2014. – С. 103-105.
15. Пилипенко Є. В. Щодо обґрунтованості криміналізації перешкоджання законній діяльності Збройних сил України та інших військових формувань / Є. В. Пилипенко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2016. – № 1. – С. 267-277.
16. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності : Закон України від 15.09.1999 № 1045-ХІV // Відомості Верховної Ради. – 1999. – № 45. – Ст. 397.
17. Про політичні партії в Україні : Закон України від 05.04.2001 № 2365-ІІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 23. – Ст. 118.
18. Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 1. – Ст. 1.

Стаття надійшла до редакції 15.10.2016

Пилипенко Е.В. Потерпевший как обязательный признак препятствования законной деятельности

Статья посвящена анализу специального потерпевшего как признака состава преступлений, представляющих собой препятствование законной

деяльності. На основі проведеного аналізу пропонуються зміни в кримінальному законодавстві по визначенню ознак потерпілого в зазначених складах злочинів.

Ключевые слова: *препятствование, законная деятельность, войсковое формирование, журналист.*

Pylypenko Ye.V. Victim as a compulsory feature of the obstruction of the legal activity

The article aims to analyze a special victim as a feature of the components of the crimes that are in obstructing the legal activity.

It is determined that a special victim as a compulsory feature of the components of the crime is not distinguished in every crime on obstructing the legal activity. Thus, the victim of the obstruction of the realization of religious rites may be any person, who implements such activities; the legislation does not impose any limitations concerning implementation of activities. At the same time other types of obstruction may be committed against persons strictly determined by the legislation. Thus, the victims of obstructing the activity of the Armed Forces of Ukraine and other military formations may be only the members of these formations; only the professional journalist may be victim of the obstruction of the legal professional activity of journalists; and victims of obstructing the activity of trade unions, political parties, non-governmental organizations may be trade unions, political parties, non-governmental organizations and their bodies.

It is reported that the journalist as a victim of obstructing the legal journalistic activity is the staff or freelance worker who professionally and systematically collects, receives, creates, distributes, stores, processes the information in order to disseminate it through the information agency he/she represents.

In the articles 114-1 and 170 of the Criminal Code of Ukraine the legislator uses the terms "military formation", "trade union", "political party", "non-governmental organization" in plural. The literal interpretation of these terms may lead to the incorrect conclusion that in order to be criminally liable the offender must commit obstructing the activity of several such victims. For the purpose of correct understanding of criminal and legal regulations the author proposes to change the wording of the appropriate articles and determine those terms in singular. Also it is proposed to change the conjunction "and" to "or" in the text of the article 114-1 of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: *obstruction, legal activity, military formation, journalist.*

УДК 343.2(477)(048.83)

**М. В. Карчевський,
А. С. Кудінов**

ЕФЕКТИВНІСТЬ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ

На основі теоретичних засад раціональної парадигми кримінального права та концепції кримінально-правового регулювання Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (передислокований до м. Суми та м. Миколаїв, з жовтня 2016 – до м. Северодонецьк) спільно з Луганським місцевим осередком громадської організації «Всеукраїнська асоціація кримінального права» організував дослідження думки експертів. Останнім було

запропоновано висловитися щодо можливостей та ресурсів ефективного кримінально-правового регулювання, а також чинників негативного впливу на нього. Проведене дослідження дозволило встановити можливі напрями підвищення ефективності кримінально-правового регулювання в Україні.

Ключові слова: криза, ефективність, кримінально-правове регулювання, SWOT-аналіз, стратегічне планування, експертне опитування.

Постановка проблеми. Сьогодні бюджети органів державної влади у сфері кримінальної юстиції збільшуються, але зростання відчуття безпеки в громадян не прослідковується. Є підстави говорити про кризові тенденції або навіть кризу кримінально-правового регулювання – ситуацію, коли внаслідок законодавчих рішень та судової практики соціальні видатки, які потрібно здійснити на реалізацію кримінально-правового регулювання, перевищують обсяг соціальних видатків, що фактично може бути виділено державою та суспільством для цього. Протягом травня-липня 2016 року Луганським державним університетом внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (передислокований до м. Суми та м. Миколаїв, з жовтня 2016 року – до м. Северодонецьк) спільно з Луганським місцевим осередком громадської організації «Всеукраїнська асоціація кримінального права» проведено чергове [2] дослідження думки експертів з питань чинників ситуації, що склалася, а також їх впливу [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Грунтуючись на результатах досліджень учених, присвячених проблемам ефективності кримінально-правового регулювання (праці В. І. Борисова, О. О. Дудорова, А. Е. Жалінського, О. Н. Костенка, О. А. Музики, О. В. Наден та ін.) сформовано такі *теоретичні засади опитування*:

1. З позицій раціональної парадигми – оптимальний стан кримінального права визначається його відповідністю до реальних соціальних потреб, відповідністю соціальних видатків на його реалізацію до значимості та захищеності охоронюваних благ. При цьому до соціальних видатків відносяться не тільки матеріальні витрати на утримання правоохоронної та судової системи, але й інші соціальні наслідки застосування кримінального права – криміналізація суспільства, демографічні та соціально-культурні наслідки тощо.

2. Кримінально-правове регулювання здійснюється на двох рівнях – нормативному (законодавчому, правотворчому) та індивідуальному (правозастосовному), тобто включає як законотворення, так і правозастосування. Суб'єктами кримінально-правового регулювання на правотворчому рівні виступають Верховна Рада України, Конституційний Суд України (у частині визнання неконституційними окремих положень кримінального законодавства); на правозастосовному рівні – суди загальної юрисдикції [4].

3. Ураховуючи зазначене, ефективним (у контексті прагматичної парадигми) кримінально-правове регулювання є тоді, коли обсяг фактичних соціальних витрат на його реалізацію відповідає обсягу необхідних соціальних витрат, зумовленому законотворчою та правозастосовною діяльністю у сфері кримінально-правового регулювання.

Отже, ефективними законодавчими рішеннями у сфері кримінально-правового регулювання слід уважати такі, які забезпечують баланс соціальної значимості охоронюваних благ та обґрунтованого обсягу необхідних соціальних видатків, а саме того обсягу видатків, який держава та суспільство можуть виділити на забезпечення кримінально-правового регулювання. Ефективними рішеннями на правозастосовному рівні кримінально-правового регулювання слід уважати такі, які прийняті відповідно до чинного законодавства та вимагають здійснення соціальних витрат, що відповідають небезпечності конкретного вчиненого злочину.

Базуючись на раціональній парадигмі кримінального права та концепції кримінально-правового регулювання експертам пропонувалося висловити власну оцінку можливостей і перешкод ефективного кримінально-правового регулювання. Для оцінки пропонувалися чинники, що систематизовані за рівнями кримінально-правового регулювання (законодавчий, правозастосовний), а також поділені на внутрішні та зовнішні. Внутрішні чинники стосуються безпосередньо суб'єктів кримінально-правового регулювання. Зовнішні становлять соціальні, економічні, політичні та інші чинники, що впливають на кримінально-правове регулювання (розвиток суміжних галузей права, освіта, наукова діяльність, функціонування органів державної влади, які здійснюють досудове розслідування тощо).

Масштаб проблеми, система регулювання, що склалася фактично, велика кількість різноманітних, різнопрофільних чинників кримінально-правового регулювання вимагають звернення до наукових розробок у сфері стратегічного планування.

Достатньо перспективним у цьому контексті слід визнати метод SWOT-аналізу (Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats). Цей вид стратегічного планування полягає в оцінці внутрішніх та зовнішніх ресурсів певного проекту з позицій позитивних та негативних перспектив його розвитку. Ураховуючи зазначені положення, пропонується такий зміст елементів матриці SWOT-аналізу:

Матриця SWOT-аналізу ефективності кримінально-правового регулювання

Належність чинників	Рівень кримінально-правового регулювання	Позитивний вплив	Негативний вплив
Внутрішня сфера	Законодавчий	Чинники здійснення ефективного вдосконалення кримінального законодавства (Strengths)	Чинники, що зменшують ефективність правотворчої роботи, зумовлюють прийняття неефективних рішень (Weaknesses)
	Правозастосовний	Чинники формування ефективної судової практики (Strengths)	Чинники неефективних судових рішень (Weaknesses)

Зовнішня сфера	Законодавчий	Соціальні, економічні, політичні та інші чинники підвищення ефективності законотворчої роботи у сфері кримінально-правового регулювання (Opportunities)	Зовнішні вірогідні чинники, що можуть ускладнити ефективну законотворчість у сфері кримінально-правового регулювання
	Правозастосовний	Соціальні, економічні, політичні та інші чинники підвищення ефективності правозастосування у сфері кримінально-правового регулювання (Opportunities)	Зовнішні вірогідні чинники, що можуть ускладнити формування ефективної судової практики (Threats)

Систематизація досліджуваних чинників у такий спосіб дає можливість побудови обґрунтованих стратегій розвитку кримінально-правового регулювання, установлення актуальних напрямів наукових досліджень, визначення, у разі організації моніторингового дослідження, динаміки кримінально-правового регулювання.

Склад експертів. Кількість експертів, які брали участь в опитуванні – 71. З них 44 експерти представляли науково-дослідні установи та вищі навчальні заклади; 27 – практичні підрозділи Національної поліції України, суди, прокуратуру, Державну пенітенціарну службу України, адвокатуру тощо. Такий склад експертів дозволив розглянути проблематику ефективності кримінально-правового регулювання з точки зору не тільки науковців, але й юристів-практиків.

Формування цілей. Мета роботи - на підставі аналізу думок експертів установити можливі напрями підвищення ефективності кримінально-правового регулювання в Україні.

Виклад основного матеріалу. Отримані в процесі дослідження експертні оцінки дають можливість представити матрицю SWOT-аналізу кримінально-правового регулювання [2, с. 15-21].

Як і в попередньому році показовим є те, що середній рівень експертної оцінки наявних ресурсів та можливостей складає 33% для внутрішньої сфери та 36% для зовнішньої. Водночас середній рівень оцінки чинників негативного впливу складає 73% для внутрішньої сфери та 61% для зовнішньої. Отже, у загальних рисах стратегія «антикризового» управління кримінально-правовим регулюванням має полягати в пошуку додаткових ресурсів, збільшенні ефективності використання наявних, а також мінімізації впливу негативних чинників. Більш детальний аналіз дозволяє встановити можливі напрями підвищення ефективності кримінально-правового регулювання.

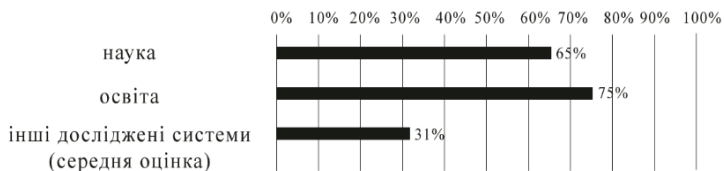
Порівняння результатів опитувань 2015 та 2016 років свідчить у цілому про сталість позицій експертів, дозволяє стверджувати, що під час дослідження нами встановлені ті проблеми, які дійсно потребують розв'язання, є актуальними для національного процесу кримінально-правового регулювання.

Сприйняття експертами запропонованого підходу до оцінки ефективності кримінально-правового регулювання. 69% експертів вважає доцільним розгляд кримінально-правового регулювання в контексті системи «видатки-результат»; 76% погодилися з тим, що кримінально-правове регулювання є ефективним тоді, коли необхідні соціальні видатки на його реалізацію відповідають фактичним соціальним видаткам, що можуть бути виділені державою та суспільством для цього; 93% вважають слушним те, що до соціальних видатків на реалізацію кримінально-правового регулювання відносяться не тільки матеріальні витрати, але й інші соціальні наслідки застосування кримінального права.

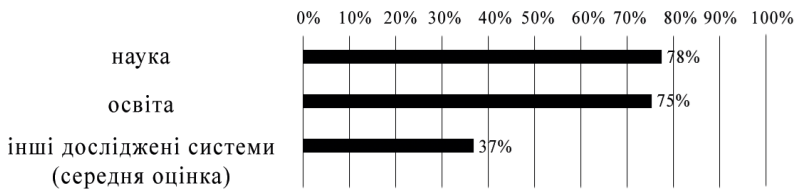
Скорочення обсягу кримінально-правового регулювання. Очевидною є необхідність скорочення обсягу кримінально-правового регулювання. 79% експертів вважають негативним чинником кримінально-правового регулювання його необґрунтоване розширення. При цьому необхідно зазначити, що матеріально-технічне забезпечення органів державної влади, що здійснюють досудове розслідування, є недостатнім на думку 87% експертів, а органів державної влади, які здійснюють нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування – 84% експертів.

Ефективний розподіл ресурсів. Результати проведеного дослідження свідчать про збереження експертних оцінок здатності досліджених систем (законотворчої, суддівської, науково-дослідної, вищої освіти, досудового розслідування та нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування) забезпечувати ефективне кримінально-правове регулювання. Найбільш оптимальним розміщенням ресурсів слід вважати збільшення фінансування наукових досліджень та вищої юридичної освіти. Названі системи (наука та освіта) за оцінками експертів мають найвищий рівень здатності забезпечувати ефективне кримінально-правове регулювання (наука – 65%, освіта – 75%, середня оцінка здатності інших досліджених систем – 31%) й серед інших краще забезпечені кваліфікованими кадрами (наука – 78%, освіта – 75%, середня оцінка достатності кваліфікації кадрів для інших досліджених систем – 37%).

Рівень здатності забезпечувати ефективне кримінально-правове регулювання

Рівень забезпеченості кваліфікованими кадрами

У ситуації, коли інші досліджені системи недостатньо забезпечені кваліфікованими кадрами, просте збільшення їх фінансування не дозволить підвищити ефективність кримінально-правового регулювання. Водночас розвиток освіти й науки дозволить покращити якість кадрових корпусів та створити передумови для підвищення ефективності відповідних систем кримінально-правового регулювання. Однак необхідно зазначити, що на думку 71% експертів, кількість вищих юридичних навчальних закладів в Україні є надмірною (36%) або скоріше надмірною ніж достатньою (35%). Таким чином, розміщенню ресурсів у сфері освіти має передувати оптимізація цієї системи.

Політизація діяльності та вплив радикалізації суспільних настроїв.

На переконання експертів, значний негативний вплив на кримінально-правове регулювання чинять політизація діяльності та радикалізація суспільних настроїв, що обмежує можливість прийняття неупереджених рішень. Так, 89% експертів вважають вагомим чинником неефективних законодавчих рішень політично вмотивовану криміналізацію (декриміналізацію). На думку 89% експертів, політизація діяльності судів, прийняття політично вмотивованих рішень чинить негативний вплив на ефективність кримінально-правового регулювання. 74% експертів відзначають негативний вплив політизації органів державної влади, що здійснюють досудове розслідування злочинів та нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування.

65% експертів вважають, що радикалізація суспільних настроїв негативно впливає на роботу законодавця, обмежує можливість прийняття неупереджених рішень. Що ж до впливу цього чинника на діяльність інших суб'єктів у сфері кримінально-правового регулювання, то думки експертів розподілилися так: судді – 57%; працівники органів досудового розслідування – 61%; працівники органів нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування – 58%.

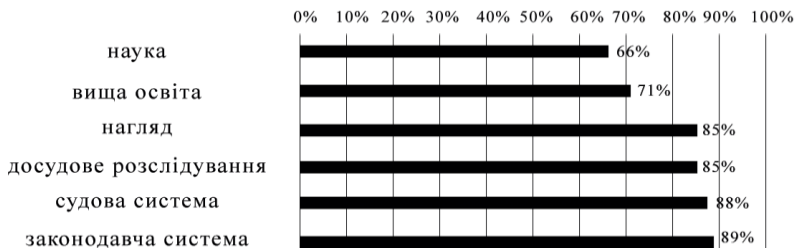
При цьому рівень громадського контролю у сфері кримінально-правового регулювання є недостатнім. За оцінками 85% експертів недостатнім є громадський контроль за законодавцем; 65% – за діяльністю судів; 64% – за діяльністю органів державної влади, що здійснюють досудове розслідування злочинів; 72% – за діяльністю органів державної влади, що здійснюють нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування.

Отже, як і за результатами попереднього дослідження, маємо значний негативний вплив політизації діяльності та радикалізації суспільних настроїв разом з недостатністю громадського контролю. Такі дані наочно свідчать про те, що найбільш оптимальним шляхом мінімізації впливу названих негативних чинників слід уважати створення дієвих інститутів громадського контролю. Завдяки таким інститутам можна забезпечити розв'язання потенціалів соціальних конфліктів. Реалізація цих потенціалів поза межами цивілізованого розв'язання конфліктів представляє одну з найбільш значних загроз для ефективного кримінально-правового регулювання.

Стосовно чинника політизації варто також зазначити, що його вплив на системи науки та освіти за оцінками експертів є найменш інтенсивним. Так, 51% експертів вважають, що політизація наукової діяльності чинить незначний вплив або не чинить впливу на практичну цінність результатів наукових досліджень. 62% експертів вважають, що політизація навчального процесу чинить незначний або не чинить впливу на якість вищої освіти. Такі дані можна розглядати як самостійний аргумент на користь висловленого раніше положення про оптимальний розподіл ресурсів. Оскільки наука та освіта є більш стабільними системами, використання ними соціальних ресурсів буде більш ефективним.

Неформальні практики. Експерти відзначили негативний вплив наявності неформальних практик на ефективність кримінально-правового регулювання. Рівень впливу цього чинника розподілився таким чином: законодавча система 89%, судова – 88%, досудового розслідування – 85%, нагляд – 85%, вища освіта – 71%, наука – 66%.

Рівень негативного впливу наявності неформальних практик на ефективність кримінально-правового регулювання

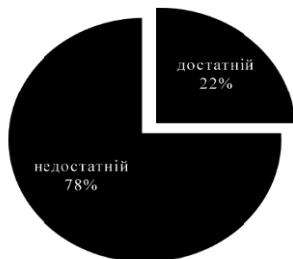
Зазначимо, що оцінки негативного впливу цього чинника в минулорічному дослідженні були нижчими. Можливо, причина полягає в зміні тексту анкети (було додано конкретизацію питання). Не можна не зазначити й того, що результати опитування підтвердили актуальність здійснюваних у державі антикорупційних заходів і заходів, спрямованих на забезпечення прозорості роботи правоохоронних та судових органів. Крім цього, високий рівень експертної оцінки неформальних практик в освіті та науці свідчить про актуальність проблематики академічної доброчесності (academic integrity).

Варто зазначити й те, що встановлені показники впливу неформальних практик можна розглядати як самостійний аргумент на користь наведеного раніше висновку про найбільш оптимальний розподіл ресурсів. Оскільки освіта та наука найменш «уражені» неформальними практиками розміщення ресурсів у цих системах здатне забезпечити порівняно більший ефект.

Комунікація. На думку 74% експертів, відсутність зацікавленості в результатах відповідних наукових досліджень суб'єктів законодавчого кримінально-правового регулювання чинить на нього негативний вплив. При цьому 49% експертів розглядає результати здійснених в Україні наукових досліджень як значний ресурс підвищення ефективності кримінально-правового регулювання. Як убачається, такі дані свідчать про необхідність налагодження конструктивної комунікації між соціальними інститутами, задіяними у сфері кримінально-правового регулювання. Сьогоднішня обмеженість такої комунікації призводить до неоптимального використання ресурсів, значно зменшує можливості суб'єктів кримінально-правового регулювання та його ефективність. *Потреби української громади, виявлені в процесі наукових досліджень, не отримують представлення на рівні законотворчої роботи.* Наслідком збереження подібної тенденції може стати остаточна втрата національною науковою спільнотою статусу суб'єкта суспільно-політичного дискурсу [3].

Такий розвиток подій не є сутубо гіпотетичним. Плани різкого скорочення фінансування наукових установ, реорганізації їх структури та адміністрування [1] не тільки неодноразово оголошувалися керівництвом держави, але й частково реалізовані. Означене рішення пов'язане не лише з необхідністю економії державних коштів. Однією з його важливих передумов є відсутність чітких позицій української науки в суспільно-політичному дискурсі. У сфері державного управління сформувалася така практика прийняття рішень, для якої наукове супроводження не є (за більше ніж 20 років незалежності не стало) затребуваним, тому складається хибне уявлення про недоцільність державного фінансування наукової діяльності. Тут варто зазначити й те, що на думку 78% експертів рівень активності науковців (їхніх товариств) у питанні впровадження результатів своїх досліджень у законодавчу та правозастосовну діяльність є недостатнім або скоріше недостатнім ніж достатнім.

Рівень активності науковців (їхніх товариств) у питанні впровадження результатів своїх досліджень у законодавчу та правозастосовну діяльність

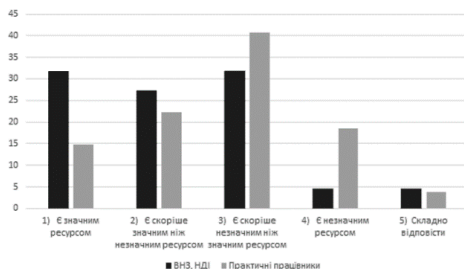

Важливо й те, що проблемою законодавчого рівня правового регулювання є не тільки відсутність уваги до результатів наукових досліджень. Вплив досвідчених юристів-практиків на законодавчі процеси у сфері кримінально-правового регулювання 75% експертів оцінює як незначний або відсутній.

Ураховуючи встановлену проблему ми більш докладно зупинимося на різниці оцінок експертів, що представляли освіту та науку, та експертів-практиків.

Одна з найбільш відчутних різниць стосується оцінки цінності проведених наукових досліджень. Більшість експертів, які представляють освіту та науку (61%) вважають, що такі дослідження є значним або скоріше значним ніж незначним ресурсом підвищення ефективності кримінально-правового регулювання. Тоді як більшість практиків (60 %) не розглядають або скоріше не розглядають проведені наукові дослідження як такий ресурс.

Наскільки значним ресурсом підвищення ефективності кримінально-правового регулювання є результати здійснених в Україні наукових досліджень?

Зазначимо, що низький рівень довіри до результатів наукових досліджень певною мірою підтверджується оцінками, що дають експерти-практики рівню кваліфікації науковців. На думку 27% експертів-практиків він є недостатнім або скоріше недостатнім. 42% експертів-практиків вважає, що створена в Україні система дослідницьких та навчально-дослідницьких установ скоріше нездатна або нездатна забезпечити ефективне наукове супроводження законодавчого процесу у сфері кримінально-правового регулювання.

При цьому позиції обох груп експертів щодо практичної спрямованості наукових досліджень поділилися майже навпіл. Так, серед експертів, що представляють освіту та науку 46% вважає, що недостатня практична спрямованість та надмірна теоритизація чинять значний або більше ніж значний вплив на цінність результатів наукових досліджень. Відповідний показник серед експертів практиків склав 50%. Наведені дані підтверджують відому тезу про те, що проблема практичної цінності наукових досліджень не має очевидного розв'язання, потребує додаткового самостійного вивчення.

Потрібно також звернути увагу на інші позиції, по яких думки груп експертів є різними. Так, експерти, що представляють науку та освіту негативно оцінили здатність створеної в Україні системи наукового супроводження законотворчої діяльності (Головне науково-експертне управління Апарату Верховної Ради України, Головне юридичне управління Апарату Верховної Ради України тощо) забезпечити передумови для прийняття ефективних законодавчих рішень у сфері кримінально-правового регулювання. 43% - здатна або скоріше здана, 50% - ні або скоріше ні. Тоді як експерти практики більш упевнено позитивно охарактеризували означену систему. 59% - здатна забезпечити передумови для ефективних законодавчих рішень, 38% - ні або скоріше ні.

Кваліфікацію суддівського корпусу оцінюють як достатню 52% експертів, що представляють науку та освіту. Аналогічної позиції дотримується значно більша частина експертів практиків - 78%.

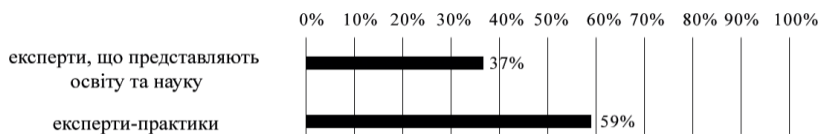
Різною є оцінка впливу надмірного законодавчого обмеження суддівського розсуду. Лише 16% експертів, що представляли освіту та науку вважають, що таке обмеження чинить більше ніж значний або значний вплив на ефективність кримінально-правового регулювання. Так само аналогічний показник серед експертів-практиків складає 34%.

Оцінка впливу радикалізації суспільних настроїв на прийняття неупереджених рішень співробітниками органів державної влади, які здійснюють досудове розслідування злочинів, також виявилася різною. Остання чинить більше ніж значний або значний вплив за оцінками 74% експертів-практиків. Аналогічний показник серед експертів, що представляють науку та освіту складає 48%. Схожу, хоча й менш інтенсивну різницю оцінок, маємо й при аналізі впливу радикалізації на рішення органів державної влади, що здійснюють нагляд за дотриманням законів під час досудового розслідування.

Різними є оцінки рівня громадського контролю за законодавцем. Недостатнім або скоріше недостатнім аніж достатнім його вважають 96% експертів, що представляють науку та освіти. Аналогічний показник серед експертів-практиків - 74%. Схожа ситуація спостерігається і в оцінці громадського контролю за діяльністю суддів. Достатнім або скоріше достатнім аніж ні його вважають лише 16% експертів, що представляють науку та освіту. Тоді як серед експертів практиків так вважають 44%.

Принципово різний погляд представників освіти й науки та практичних працівників продемонстрували й результати відповіді на запитання щодо закону про кримінальні проступки. Так, відсутність закону про кримінальні проступки не дозволяє ефективно використовувати ресурси правоохоронних органів для проведення якісного розслідування кримінальних правопорушень на думку 59% експертів-практиків. Аналогічний показник серед експертів, які представляли вищі навчальні заклади та науково-дослідні установи, складає 37%.

**Відсутність закону про кримінальні проступки
не дозволяє ефективно використовувати ресурси
правоохоронних органів для проведення якісного
розслідування кримінальних правопорушень**

Отже, установлена проблема відсутності комунікації наукових, освітніх та практичних систем у сфері кримінально-правового регулювання проявляється не тільки в цінності результатів наукових досліджень. Науковці, освітяни та практики по-різному оцінюють значний комплекс проблемних питань законодавчого та правозастосовного рівнів кримінально-правового регулювання. На нашу думку, таку ситуацію доцільно розглядати як ресурс підвищення цінності наукових результатів, якості вищої освіти та ефективності правозастосовної діяльності. Використання цього ресурсу передбачає активізацію та диверсифікацію форм професійної комунікації: залучення науковців до розв'язання практичних проблем, залучення практиків до освітнього процесу, створення експертних майданчиків на основі сучасних інформаційних технологій тощо. Така діяльність здатна якісно змінити позиції як науковців, так і практиків на рівні законотворчого процесу.

Варто звернути увагу й на низку інших проблем, установлених під час дослідження. Актуальним питанням ефективності законодавчих рішень у сфері кримінально-правового регулювання є *відсутність чітких та зрозумілих критеріїв оцінки балансу* соціальних видатків, необхідних для здійснення певного рішення, і значимості охоронюваного соціального блага. Відсутність таких критеріїв чинить більше ніж значний або значний негативний вплив на думку 75% експертів.

Значним, на думку 74% експертів, є вплив такого чинника неефективних законодавчих рішень у сфері кримінально-правового регулювання як *недостатній рівень юридичної техніки*.

Негативний вплив на ефективність кримінально-правового регулювання на правозастосовному рівні (суди) чинить *надмірна мінливість законодавства*. Думки експертів з цього питання розподілилися у співвідношенні 74% на 25%. Експертні оцінки впливу цього чинника на рівні нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування та на рівні досудового розслідування становили відповідно 59% на 35% та 55% на 40%.

На думку 68% експертів, актуальною проблемою на правозастосовному рівні кримінально-правового регулювання є *недостатня діяльність щодо узагальнення судової практики*, установлення типових недоліків судових рішень.

Не підтвердженою, як і в минулорічному дослідженні, залишилася гіпотеза про обмеження практичної цінності наукових досліджень через

розмежування кримінально-правової та кримінально-процесуальної тематик. 59% експертів вважає, що цей чинник є незначним або не впливає на практичну цінність наукових досліджень. Ураховуючи, що близько третини експертів вважає проблему існуючою, актуальним видається більш детальний її аналіз. Перспективним є встановлення тих напрямів наукової роботи, де розмежування кримінально-правової та кримінально-процесуальної тематик чинить найбільш негативний вплив на цінність результатів досліджень.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє сформулювати певні положення для подальшої дискусії щодо ефективності кримінально-правового регулювання.

1. Перспективним є розгляд ефективності кримінально-правового регулювання з позицій балансу соціальних видатків, які фактично можуть бути виділені для здійснення кримінально-правового регулювання, та видатків, які необхідно здійснити з огляду на прийняті законодавчі та судові рішення. Комплексний аналіз нематеріальних соціальних видатків кримінально-правового регулювання разом з дослідженням фінансових можливостей держави дозволить розв'язати проблеми балансу соціальної значимості охоронюваних благ та обґрунтованого обсягу необхідних соціальних видатків.

2. Розвиток науки та освіти сьогодні є найбільш обґрунтованим розв'язанням проблеми ефективного розподілу ресурсів у сфері кримінально-правового регулювання. Указані системи характеризуються найвищими показниками готовності забезпечити передумови для підвищення ефективності кримінально-правового регулювання та забезпеченості кваліфікованими кадрами. Водночас наука та освіта розглядаються експертами як системи з найменш негативним впливом чинників політизації та неформальних практик.

3. Політизація діяльності органів державної влади у сфері кримінально-правового регулювання, а також радикалізація суспільних настроїв чинять значний негативний вплив на ефективність кримінально-правового регулювання. Рівень громадського контролю у сфері кримінально-правового регулювання визначається експертами як недостатній. Істотною є небезпека соціальних конфліктів, зумовлених відсутністю цивілізованих інструментів та практик впливу громадськості на діяльність правоохоронців.

4. Негативний вплив неформальних практик на кримінально-правове регулювання залишається значним.

5. Існує проблема відсутності комунікації між системами, задіяними у сфері кримінально-правового регулювання. Вплив науковців та практиків на законодавчі процеси визначається як незначний. Потреби громади, установлені під час правозастосовної та наукової діяльності, переважно не представлено в законотворчому дискурсі.

Використані джерела:

1. «Save Our Science»: молоді науковці прийшли під стіни уряду, аби домогтися реформування науки [Електронний ресурс] // Українська

права. - 8.12.2015. - Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/technology/2015/12/8/204527/>

2. Карчевський М. В. Ефективність кримінально-правового регулювання в Україні: інформаційно-аналітичні матеріали за результатами опитування експертів / М. В. Карчевський, А. С. Кудинов ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. - Северодонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2016. - 44 с.

3. Карчевський М. В. Практичний доказ деяких соціальних теорем та їх застосування в контексті політики боротьби зі злочинністю / М. В. Карчевський, О. В. Карчевська // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. - 2016. - Вип. 1. - С. 12-26.

4. Наден О. В. Теоретичні основи кримінально-правового регулювання в Україні : монографія / О. В. Наден ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». - Х. : Право, 2012. - 266 с.

5. Результати дослідження у 2015 році: Карчевський М.В. Ефективність кримінально-правового регулювання в Україні: інформаційно-аналітичні матеріали за результатами опитування експертів / М.В. Карчевський; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. - Суми : РВВ ЛДУВС імені Е.О. Дідоренка, 2015. - 48 с.

Стаття надійшла до редколегії 30.11.2016

Карчевский Н. В., Кудинов А. С. Эффективность уголовно-правового регулирования в Украине

На основе теоретических основ рациональной парадигмы уголовного права и концепции уголовно-правового регулирования Луганский государственный университет внутренних дел имени Э.А. Дидоренко (передислоцирован в г. Сумы и г. Николаев, с октября 2016 – в г. Северодонецк) совместно с Луганским местной ячейкой общественной организации «Всеукраинская ассоциация уголовного права» организовал исследования мнения экспертов. Последним было предложено высказаться относительно возможностей и ресурсов эффективного уголовно-правового регулирования, а также факторов негативного влияния на него. Проведенное исследование позволило установить возможные направления повышения эффективности уголовно-правового регулирования в Украине.

Ключевые слова: *кризис, эффективность, уголовно-правовое регулирование, SWOT-анализ, стратегическое планирование, экспертный опрос.*

Karchevskiy M., Kudinov A. Efficiency of criminal law regulation in Ukraine: information and analytical materials on the results of a survey of experts

Today budgets of the state authority bodies in the sphere of the criminal justice are growing, but people can't see rising of safe feeling. There are grounds to say about the crisis tendencies, or even crisis of the criminal-legal regulation – situation when in consequence of legislative decisions and policy of a court social charges subject to be spent for implementation of criminal and legal regulation exceed social charges which could be really allotted for by the government and society.

Criminal-legal regulation shall be at the time, when amount of real social charges for its implementation would meet the amount of required social charges, called forth by law-making and law enforcement actions in the sphere of the criminal-legal regulation. Thus, efficient legislative decisions in the sphere of the criminal-legal regulation shall be considered those, which provide for a balance of a social significance of protected welfares and grounded amount of required social charges, namely, the amount of charges which government and society may allow to provide for the criminal-legal regulation. Efficient solutions of the criminal-legal regulation at law enforcement level shall be considered such ones, which are accepted pursuant to the law in force and need implementation of the social charges meeting riskiness of a specific crime committing.

Lugansk National Internal Affairs University named after E.O. Didorenko (relocated to Sumy and Mykolaiv) based upon the specified theoretical principles, along with the local center of the public organization "Ukrainian Association of the Criminal Law" has arranged investigation of the experts' opinion. They were suggested to express their opinion as to possibilities and resources for the efficient criminal-legal regulation, as well as factors of negative influence upon it. The investigation has allowed to determine the following possible enhancement of the criminal-legal regulation in Ukraine: reduction of an amount of the criminal-legal regulation; development of scientific support and higher juridical education as the most optimal trends for the criminal-legal regulation efficiency enforcement; raising the level of public control over functioning of the governmental authorities in the sphere of the criminal-legal regulation; establishing of a constructive communication between the social institutions involved in the sphere of the criminal-legal regulation.

Key words: *crisis, efficiency, criminal-legal regulation, SWOT-analysis, strategic planning, expert survey.*

УДК 343.359(477)

**О. І. Плу́жнік,
М. В. Корнієнко**

ОКРЕМІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ НЕПОВНОЛІТНІХ У ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

У науковій статті досліджено кримінально-правову характеристику злочинів проти неповнолітніх у кримінальному законодавстві України, встановлено перелік цих злочинів та надано аналіз, зроблено висновки.

Проаналізувавши європейське та українське законодавство, розмежовано поняття «дитина», «новонароджена дитина», «малолітня дитина», «малолітня особа», «неповнолітня особа» й сформовано пропозиції щодо більш чіткого розмежування цих понять у Кримінальному кодексі України.

Детально проаналізовано Особливу частину Кримінального кодексу України, де законодавець уживає поняття «неповнолітня особа».

Ключові слова: *дитина, новонароджена дитина, малолітня дитина, малолітня особа, неповнолітня особа, законний представник.*

Постановка проблеми. Україна дотримується міжнародно-правових зобов'язань щодо здійснення міжнародних стандартів захисту прав дитини, ратифікувавши в 1991 році Конвенцію ООН про права дитини й проголосувавши за Всесвітню декларацію про забезпечення виживання, захисту й розвитку дітей, згідно з якими вона повинна забезпечити добробут, охорону здоров'я, житло, освіту для кожної дитини без будь-якої дискримінації, а також забезпечити надійний захист від будь-яких форм насильства та експлуатації.

Головним своїм пріоритетом, найвищою соціальною цінністю Українська держава визнала людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпеку. Саме тому складовою концепції розвитку українського суспільства є сучасна державна політика захисту дитинства [1, с. 3]. Україна виходить з принципів пріоритетності підготовки дітей до повноцінного життя в суспільстві, розвитку та виховання в них високих моральних якостей, безперечно вважає дитинство важливим етапом життя людини. Захист неповнолітніх від посягань на їх моральний розвиток у всі часи був складним завданням для суспільства й держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним питанням дослідження злочинів проти неповнолітньої особи, а також дослідженню питань правового регулювання суспільних відносин у сфері нормального розвитку неповнолітніх присвячено праці таких науковців, як І.П. Васильківської, В.В. Вітвіцької, Б.М. Ворника, О.І Карпенко, С.Г. Киренка, Л.В. Крижної, І.І. Лановенка, В.Т.Малыренка, П.С. Матишевського, В.П. Мироненко, О.Є. Михайлова, О.Є. Мойсєєвої, В.Ф. Мороза, В.М. Оржеховської, Л.І. Романової, В.Я. Рибальської, К.К. Сперанського, В.О. Тулякова, І.К. Туркевич, Т.М. Чебикіної, Н.С. Юзікової та інших авторів.

Формування цілей. Уважаємо, що попередження різного роду негативних впливів на неповнолітніх є на сьогодні сучасним та актуальним. Кримінальне законодавство є юридичною базою боротьби зі злочинністю, зокрема, де потерпіла особа - дитина (неповнолітня). Щоб це законодавство було досить ефективним, необхідно правильно застосовувати його норми в практичній діяльності.

Як свідчить практика, сама лише наявність норм без налагодженого механізму реалізації неспроможна забезпечити їх дієвість. Саме через відсутність належного механізму реалізації правового захисту неповнолітніх, сьогодні доводиться констатувати катастрофічне поширення таких негативних явищ та процесів у сфері дитинства, як уживання алкогольних напоїв, токсичних речовин та наркотиків, безпритульність, бездоглядність, проституція тощо. Позбавлені належного нагляду діти піддаються значному ризику зазнати насильницьких посягань [1, с. 3].

Однак поки що діяльність держави щодо запобігання насильницьким злочинам стосовно неповнолітніх не відповідає реаліям сьогодення, оскільки не забезпечує в повному обсязі захист прав дитини у відповідності до міжнародних положень та норм вітчизняного законодавства.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні виявляється, що потерпілий у всій багатоаспектності свого виразу (як особа, права якої виявляються

порушеними внаслідок учинення злочину; як елемент об'єкта злочину; як особа, якій надається право впливати на вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності чи від відбування покарання у випадку примирення чи її згоди на спричинення шкоди) поки що залишається поза межами як кримінального законодавства, так і фактично кримінального права [2, с. 3]. А потерпілий, яким є дитина (немовля, малолітня особа, неповнолітня особа) – заслуговує ще більшої уваги.

Кримінальний кодекс України не надає поняття потерпілого від злочину. Це поняття визначено у Кримінальному процесуальному кодексі України. Зокрема, ст. 55 КПК України визначає, що потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди.

Якщо потерпілим є неповнолітня особа або особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, відповідно до ст. 59 КПК України «Законний представник потерпілого», – до участі в процесуальній дії разом з нею залучається її законний представник [3]. Питання участі законного представника потерпілого у кримінальному провадженні регулюється згідно з положеннями статті 44 КПК України.

Кримінальний кодекс України й поняття неповнолітнього не надає [4]. Але ст. 6 Сімейного кодексу України визначає, що правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття, тобто вісімнадцяти років. Малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. Неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [5]. Відповідно до ст.ст. 31, 32 Цивільного законодавства України повна дієздатність особи настає з вісімнадцяти років [6].

Кримінальний процесуальний кодекс у п.п. 11, 12 ч. 1 ст. 3 визначає, що малолітня особа - це дитина до досягнення нею чотирнадцяти років; неповнолітня особа – малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [3].

Ураховуючи біологічні, психологічні та соціальні особливості неповнолітніх, закон передбачає норми, спрямовані на забезпечення їх посиленого захисту від злочинних посягань. Позиція українського законодавства базується на міжнародно-правових актах, зокрема, Декларації прав дитини, прийнятій Генеральною асамблеєю ООН 20 листопада 1959 року, у Преамбулі якої зазначається, що неповнолітні у зв'язку з їх фізичною й розумовою незрілістю потребують спеціальної охорони й захисту, включаючи належний правовий захист.

Конституція України використовує терміни «діти», «повнолітні діти» та «неповнолітні», проте визначення, хто підпадає під ці поняття, Основний Закон не дає. На підставі положень Конституції України й Конвенції ООН про права дитини 26 квітня 2001 року в Україні прийнято Закон «Про охорону дитинства». Закон України «Про охорону дитинства» виступає ключовим спеціальним актом законодавства в галузі захисту прав дитини та протидії всім формам насильства щодо неї. Цей Закон визначає охорону

дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет і для забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист і всебічний розвиток установлює основні засади державної політики в цій сфері [7, с. 165].

Цим законом закріплюється на національному рівні саме поняття «дитина», якою вважається «особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває повноліття раніше» [8]. Це визначення цілком відповідає поняттю «дитина», викладеному в Конвенції ООН про права дитини.

Чинне кримінальне законодавство у своїх нормах уживає поняття «дитина», «новонароджена дитина», «малолітня дитина», «малолітня особа», «неповнолітня особа». Виходячи з теми статті щодо злочинів проти неповнолітніх у кримінальному законодавстві України ми за основу візьмемо для розгляду саме злочини, де законодавець уживає поняття «*неповнолітня особа*». Таких злочинів в Особливій частині Кримінального кодексу двадцять дев'ять, зокрема: доведення до самогубства (ст. 120); зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 130); зараження венеричною хворобою (ст. 133); неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей (ст. 137) [назва статті вживає слово «діти», а диспозиції частин першої та другої використовує слово «неповнолітніх»]; неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником (ст. 140); порушення прав пацієнта (ст. 141); незаконне проведення дослідів над людиною (ст. 142); насильницьке донорство (ст. 144); захоплення заручників (ст. 147); торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини (ст. 149); звалтування (ст.152); насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ст. 153); розбещення неповнолітніх (ст. 156); ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164); грубе порушення законодавства про працю (ст. 172); посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів (ст. 181); ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства й жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію (ст. 300); ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів (ст. 301); створення або утримання місць розпусти і звідництва (ст. 302); сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією (ст. 303); утягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304); незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307); незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (ст. 309); незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 314); схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 315); організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 317); спонукання неповнолітніх

до застосування допінгу (ст. 323); схилення неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів (ст. 324); зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 365²).

Слід звернути увагу на те, що основна кількість злочинів неповнолітню особу розглядає як кваліфікуючу ознаку й тільки чотири склади є основними, які безпосередньо визначають неповнолітню особу в диспозиції основного складу (також у назві статті) і як кваліфікуючу ознаку. Це розбещення неповнолітніх (ст. 156); утягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304); спонукання неповнолітніх до застосування допінгу (ст. 323); схилення неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів (ст. 324). До цієї групи також, на наш погляд, можна віднести й ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164). Назва статті вживає слово «діти», а диспозиція частини першої використовує слово «неповнолітніх дітей».

Розглядувані злочини мають свої загальні риси та особливості. У науці кримінального права прийнято надавати характеристику відповідно об'єктивним та суб'єктивним ознакам. Що стосується загальних рис, можна виокремити надані склади злочинів за родовим об'єктом. Слід визначити також, що не всі розділи Особливої частини Кримінального кодексу України містять зазначені злочинні діяння.

Так, до групи злочинів проти життя та здоров'я неповнолітньої особи кримінальним законодавством віднесено: доведення до самогубства (ст. 120 ч. 3); зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 130 ч. 3); зараження венеричною хворобою (ст. 133 ч. 2); неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей (ст. 137 ч. 1, 2); неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником (ст. 140 ч. 2); порушення прав пацієнта (ст. 141); незаконне проведення дослідів над людиною (ст. 142 ч. 2); насильницьке донорство (ст. 144 ч. 2).

Щодо наданої групи злочинів слід виокремити склад злочину порушення прав пацієнта (ст. 141), де додатковим обов'язковим об'єктом є порядок проведення клінічних випробувань лікарських засобів як складова порядку забезпечення здоров'я населення.

До злочинів проти волі, честі та гідності неповнолітньої особи законодавець включає дві статті. Це захоплення заручників (ч. 2 ст. 147) і торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини (ч. 2 ст. 149). Додатковим факультативним об'єктом захоплення заручників можуть бути громадська безпека, життя та здоров'я особи, власність тощо. У складі злочину торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини додатковим факультативним об'єктом можуть виступати життя та здоров'я особи, установлені порядок здійснення службовими особами своїх повноважень.

До групи злочинів проти статевої недоторканості неповнолітньої особи віднесено три статті: звалтування (ст. 152); насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ст. 153); розбещення неповнолітніх (ст. 156). Додатковим факультативним об'єктом можуть бути здоров'я, воля, честь і гідність особи, нормальний розвиток неповнолітніх.

До злочинів проти трудових та інших особистих прав і свобод неповнолітньої особи виокремлено три статті. Це ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 ч. 1), де об'єктом є право неповнолітніх дітей на повноцінне життя та всебічний (фізичний, психічний та соціальний) розвиток; об'єктом злочину грубе порушення законодавства про працю (ст. 172 ч. 2) є трудові права неповнолітнього, які включають право на працю, право на гарантовану заробітну плату, право на відпочинок; об'єктом злочину посягання на здоров'я людей під приводом проповідання релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів (ст. 181 ч. 2) є право на свободу віросповідання. Фізична або психічна недоторканність особи виступає додатковим обов'язковим об'єктом.

Законодавець відніс такі п'ять складів злочинів проти суспільної моральності щодо неповнолітньої особи: увезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства й жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію (ст. 300 ч. 2, 3); ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів (ст. 301 ч. 2, 4); створення або утримання місць розпусти і звідництво (ст. 302 ч. 3); сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією (ст. 303 ч. 3); утягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304 ч. 1). Додатковим об'єктом можуть бути статева свобода, статева недоторканість, здоров'я особи, власність.

Окремі склади визначають предмет злочину. Зокрема, твори, що пропагують культ насильства й жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію (ст. 300 ч. 2); порнографічні предмети (ст. 301 ч. 2, 4).

До злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення щодо неповнолітньої особи (поняття *неповнолітня (малолітня) особа* що використовуються в диспозиції норм статей) нормами Кримінального кодексу віднесено: незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307 ч. 2); незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (ст. 309 ч. 3); незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 314 ч. 3); схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 315 ч. 2); організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 317 ч. 2); спонукання неповнолітніх до застосування допінгу (ст. 323); схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів (ст. 324).

Додатковим об'єктом незаконного введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 314 ч. 3) може бути здоров'я особи.

Предметом злочину можуть бути наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги (ст. 307 ч. 2; ст. 309 ч. 3; ст. 317 ч. 2); допінг (ст. 323); одурманюючі засоби (ст. 324).

До злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг щодо неповнолітньої особи Кримінальний кодекс включив статтю 365² ч. 2, 3 «Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги» [4].

Кримінальну відповідальність за цей злочин передбачено в розділі XVII Особливої частини. Родовим об'єктом за злочини, передбачені цим розділом, є суспільні відносини, що забезпечують нормальну службову та професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг. Ці діяння належать до так званих загальних видів службових злочинів, безпосереднім об'єктом кожного з яких є суспільні відносини, що забезпечують нормальну службову та професійну діяльність в окремих ланках апарату управління органів державної влади, місцевого самоврядування, а також в окремих юридичних особах публічного та приватного права.

Більшість з діянь, передбачених розділом XVIII Особливої частини КК, належать до предметних злочинів. Так, предметом злочину ст. 366 КК є неправдиві офіційні документи чи офіційні документи, а за статтями 368, 368³, 368⁴, 369, 369², 370 КК - неправомірна вигода.

У наданому розділі лише одна стаття, саме 365² КК «Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги», що передбачає потерпілим неповнолітню особу.

Об'єктивна сторона розглядуваних складів злочинів виражена як у злочинних діях, так і бездіяльності. Наприклад, об'єктивна сторона злочину порушення прав пацієнта стосовно неповнолітнього (передбачено в ст. 141) характеризується: діями 1) у вигляді проведення клінічних випробувань лікарських засобів: а) без письмової згоди пацієнта чи його законного представника, або б) стосовно неповнолітнього чи недієздатного; 2) наслідками у вигляді смерті або інших тяжких наслідків; 3) причинним зв'язком між указаними діями й наслідками [6].

З об'єктивної сторони ухилення від сплати аліментів на утримання дітей, яке визначено в статті 164 КК може бути вчинено у формі: 1) злісного ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів); 2) злісного ухилення батьків від утримання неповнолітніх або працездатних дітей, що перебувають на їхньому утриманні. Об'єктивна сторона незаконного проведення дослідів над людиною (ч. 2 ст. 142) характеризується: діями у вигляді незаконного проведення медико-біологічних, психологічних або інших дослідів над людиною; наслідками у вигляді створення небезпеки для її життя чи здоров'я; причинним зв'язком між указаними діями й наслідками.

Окремі склади злочинів передбачають злочинні наслідки. Наприклад, зараження венеричною хворобою неповнолітнього, якщо вони спричинили тяжкі наслідки (ст. 133 ч. 3); неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей, якщо вони спричинили смерть неповнолітнього або інші тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 137); сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією, учинені щодо неповнолітнього, малолітнього або якщо вони спричинили тяжкі наслідки (ст. 303 ч. 3, 4).

Суб'єктивна сторона наданих складів злочинів визначається умислом або необережністю. Наприклад, насильницьке або шляхом обману вилучення крові в людини для використання її як донора, учинені щодо неповнолітнього із суб'єктивної сторони характеризується прямим умислом (ст. 144 КК). Прямим умислом характеризується суб'єктивна сторона злочину - незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ч. 3 ст. 314).

Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей (ст. 137) із суб'єктивної сторони характеризується тільки необережністю. Суб'єктивна сторона зараження венеричною хворобою неповнолітнього (ч. 2 ст. 130) характеризується прямим чи непрямим умислом або злочинною самовпевненістю; доведення до самогубства може виражатись як умисними діями так і необережними (ст. 120).

В окремих складах злочинів, наприклад, захоплення заручників (ст. 147), ставлення особи до тяжких наслідків злочину може бути як умисним так і необережним. Такі склади злочинів називають злочини зі складною (подвійною) формою вини.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується в окремих складах злочинів метою. Наприклад, ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів (ст. 301 ч. 2, 4) визначає мету – збут чи розповсюдження творів, що пропагують культ насильства та жорстокості. Така мета має місце, коли вказані твори призначені для сплатної або безоплатної передачі іншим особам. Склад злочину «Насильницьке донорство» (ст. 144) має спеціальну мету. Мета використання людини як донора означає, що вилучену в потерпілого кров винний у подальшому хоче безпосередньо використовувати для лікування, виготовлення лікарських препаратів або в наукових дослідженнях.

Суб'єкт злочинів може бути як загальний, це осудна фізична особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності, так і спеціальний, це особа, яка має ще й додаткові ознаки.

Наприклад, загальний суб'єкт у складі злочину доведення неповнолітнього до самогубства (ст. 120); створення або утримання місць розпусти і звідництва, вчинені із залученням неповнолітнього (ч. 3 ст. 302), незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 314 ч. 3) та інші.

Спеціальний суб'єкт визначено в ст. 130 КК. Це осудна особа, якій виповнилося 16 років, що хворіє на невиліковну інфекційну хворобу (у т.ч. ВІЛ-інфікований) і знає про це. Суб'єктом злочину неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей (ст. 137) є особа, на яку покладено професійні чи службові обов'язки щодо охорони життя та здоров'я неповнолітніх. Суб'єктом схиляння неповнолітнього до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ч. 2 ст. 315), спонукання неповнолітніх до застосування допінгу (ст. 323) може бути лише осудна особа, яка до моменту вчинення злочину досягла 18-річного віку та інші.

Таким чином, визначимо, що кримінальне право, перебуваючи в системі права України, тісно пов'язане з його іншими галузями. Цей зв'язок виявляється передусім у тому, що кримінальне законодавство виконує стосовно інших галузей права охоронну функцію. Здійснюючи охоронну функцію, кримінальне право опосередковано бере участь у регулюванні тих суспільних відносин, що становлять предмет інших галузей права. Відрізняючись від низки інших галузей права за основною, притаманною їй функцією, а також за характером урегульованих ним відносин, кримінальне законодавство тісно пов'язане із суміжними галузями права. У цьому випадку найтіснішим цей зв'язок є з конституційним правом, кримінально-процесуальним, цивільним, сімейним, трудовим. Зокрема, Конституція України використовує терміни «діти», «повнолітні діти» та «неповнолітні», проте визначення, хто підпадає під ці поняття, Основний Закон не дає.

Кримінальний кодекс України використовує поняття «дитина», «новонароджена дитина», «малолітня дитина», «малолітня особа», «неповнолітня особа», але також не розкриває цих понять.

Висновки. Отже, виходячи з дослідження норм Конвенції ООН про права дитини, Сімейного кодексу України, Цивільного законодавства України, Кримінального процесуального кодексу України та інших нормативних актів визначаємо, що *дитина* - це особа до досягнення нею повноліття, тобто вісімнадцяти років. Поняття «дитина» також розуміється як синонім поняттю «неповнолітній» у широкому розумінні, тобто це особа до досягнення вісімнадцяти років. Поняття «дитина» включає в собі два поняття: «*малолітня особа*» - це особа до досягнення нею чотирнадцяти років; і «*неповнолітня особа*» (у вузькому значенні цього слова) - це особа у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років.

Використані джерела:

1. Левицька Л.В. Запобігання насильницьким злочинам щодо неповнолітніх в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально - виконавче право» / Л.В. Левицька. - Київ, 2003. - 21 с.

2. Присяжнюк Т.І. Інститут потерпілого у кримінальному праві України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально - виконавче право» / Т.І. Присяжнюк. - Київ, 2006. - 22 с.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI, зі змін., внес. згідно із Законами України: станом на 12.05.2016 ВВР, 2016, № 1355 - VIII № 22. Електронний ресурс: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. - Назва з екрана.

4. Кримінальний кодекс України. Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, N 25-26, ст.131): зі змін., внес. згідно із Законами України: станом на 15.03.2016 ВВР, 2016, № 1022 - VIII № 13. Електронний ресурс. Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. - Назва з екрана.

5. Сімейний кодекс України: Закон від 10.01.2002 № 2947-III. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, N 21-22, ст.135) зі змін., внес. згідно із Законами України: станом на 17.05.2016 ВВР, 2016, № 1370 - VIII № 25. Електронний ресурс. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>. - Назва з екрана.

6. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, NN 40-44, ст.356. зі змін., внес. згідно із Законами України: станом на 18.02.2016 ВВР, 2016, № 1021 - VIII № 129. Електронний ресурс. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> - Назва з екрана.

7. Шелехов А.О. Щодо правового статусу дитини в законодавстві України / А.О.Шелехов // Боротьба з насильством в сім'ї : тези доповідей учасників Круглого столу м. Одеса, 09 жовтня 2013 року / Фонд Ганса Зайделя; Одеський державний університет внутрішніх справ. - Одеса: ОДУВС, 2013. - С. 164-167.

8. Про охорону дитинства. Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. зі змін. внес. згідно із Законами України: станом на 26.01.2016 ВВР, 2016, № 936 - VIII № 10. Електронний ресурс. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>. - Назва з екрана.

Стаття надійшла до редколегії 29.11.2016

Плужник О.И., Корниенко М.В. Отдельные аспекты уголовной ответственности преступлений против несовершеннолетних в законодательстве Украины

В научной статье исследовано уголовно – правовую характеристику преступлений против несовершеннолетних в уголовном законодательстве Украины, установлен перечень этих преступлений, дан анализ, сделаны выводы.

Проанализировав европейское и украинское законодательство, разграничены понятия «ребенок», «новорожденный ребенок», «малолетний ребенок», «малолетнее лицо», «несовершеннолетний» и сформированы предложения относительно более четкого разграничения этих понятий в Уголовном кодексе Украины.

Детально проанализировано Особенную часть Уголовного кодекса Украины, где законодатель употребляет понятие «несовершеннолетнее лицо».

Ключевые слова: *ребенок, новорожденный ребенок, малолетний ребенок, малолетнее лицо, несовершеннолетний, законный представитель.*

Pluzhnik O.I., Korniienko M.V. Selected aspects of criminal liability crimes against minors in the legislation of Ukraine

Criminal-legal characteristics of crimes, against minors in the criminal legislation of Ukraine, was investigated, the list of these crimes, analyzes, the conclusions are made.

Such concepts as "child", "new-born", young child, underage person, were differentiated, after through analysis of European and Ukrainian law and formed suggestions for more clear differentiation of these concepts in Criminal Code of Ukraine.

Examining in detail, special part of Criminal Code of Ukraine, where legislator applies concept of "minor".

The article stipulates that the criminal law, while in the legal system of Ukraine is closely connected with its other branches. This link appears is that criminal law takes other areas of law enforcement function. Through the protective function of criminal law indirectly involved in the regulation of social relations that are the subject of other branches of law. Unlike some other areas of law for the primary, inherent function and unsettled towards the nature of his relations, criminal law is closely linked with related

fields of law. In this case closely this relationship is of constitutional law, criminal procedure, and civil, family, labor. In particular, the Constitution of Ukraine uses the term "children", "adult children" and "minor", but determining who fall under this concept, the Basic Law does not.

Therefore, based on the research of the UN Convention on the Rights of the Child, the Family Code of Ukraine, the civil legislation of Ukraine, the Criminal Code of Ukraine and other regulations determine that a child attained the age of is eighteen. The term "child" is also understood as a synonym of "minor" in the broad sense, in a person before reaching eighteen years. The term "child" includes two concepts: "minor" - a person attained the age of fourteen; and "minor" (in the narrow sense of the word) - a person under the age of fourteen to eighteen.

Key words: *child, new-born, young child, minor, legal representative.*

РОЗДІЛ ІІІ. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

УДК 342.951(477)

Л. В. Крушнова

СТАН ТА ПРОБЛЕМИ АДМІНІСТРАТИВНО- ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

У статті досліджено стан та перспективні напрями розвитку адміністративно-правового регулювання системи виконавчого провадження в Україні. Визначено основні чинники, які впливають на ефективність адміністративно-правового регулювання системи виконання юрисдикційних рішень на сучасному етапі її розвитку. Досліджено зміст механізму адміністративно-правового регулювання виконавчого провадження та його вплив на ефективність виконання судових рішень та рішень інших органів. Проаналізовано питання адміністративно-правового розмежування статусу державного та приватного виконавців, а також проблема їх мотивації на ефективне виконання рішень. Висвітлено неузгодженість мети адміністративно-правового регулювання із суспільним призначенням інституту виконавчого провадження, а також окреслено шляхи її вирішення.

Ключові слова: *виконавче провадження, адміністративно-правове регулювання, виконавчо-розпорядчий вплив, ефективність, чинники неефективності.*

Постановка проблеми. Реформування та оптимізація виконавчої влади вимагають осмислення засобів адміністративно-правового регулювання, які використовуються для впорядкування окремих напрямів владно-розпорядчої діяльності. Не є винятком і сфера виконання судових рішень та рішень інших органів, яка останнім часом зазнала суттєвих законодавчих змін. Запровадження інституту приватних виконавців, посприяло переходу від централізованої до комбінованої системи виконавчого провадження, що безперечно позначилося на особливостях її адміністративно-правового регулювання. У зв'язку з цим аналіз стану та проблем адміністративно-правового регулювання виконавчого провадження є актуальним напрямом наукового пошуку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній юридичній науці аналізу окремих питань адміністративно-правового регулювання виконавчого провадження присвячені праці С. М. Балабан, Д. В. Ворони, Б. М. Гук, В. С. Калініна, С. В. Щербак та інших учених. Однак спеціального дослідження стану та проблем адміністративно-правового регулювання сфери виконання юрисдикційних рішень в Україні не проводилося, що також указує на актуальність теми цього дослідження.

Адміністративно-правове регулювання є основним засобом організаційного впливу на суб'єктів виконавчого провадження, який характеризується системністю та комплексністю. Наразі поза увагою

науковців залишається питання впливу адміністративно-правового регулювання на ефективність виконавчого провадження.

Формування цілей. Мета статті полягає в детальному аналізі особливостей адміністративно-правового регулювання виконавчого провадження в Україні та визначенні його впливу на ефективність системи виконання юрисдикційних рішень.

Виклад основного матеріалу. Виконавче провадження, як завершальна стадія судочинства, відіграє важливу роль у зміцненні законності, що полягає в правильному й своєчасному виконанні рішень судів, а, отже, і захисті майнових і особистих немайнових прав громадян [1, с. 3]. За таких умов правове регулювання сфери виконання юрисдикційних рішень має важливе значення, адже від його комплексності та спрямованості залежить ефективність указаних правовідносин. На думку С. В. Щербак, «виконавче провадження перебуває у сфері дії адміністративного процесу, тому для з'ясування місця виконавчого провадження в системі права вагоме значення має його адміністративно-правове регулювання, адже сукупність норм, які регулюють виконавче провадження, є інститутом адміністративного процесу» [2, с. 7]. Тому пропонуємо зосередити увагу на визначенні впливу адміністративно-правового регулювання системи виконавчого провадження на ефективність останньої та характеристиці засобів цього впливу.

Передумовою висвітлення зазначеного питання є аналіз думки вчених-адміністративістів щодо сутності категорії адміністративно-правове регулювання, яку вони визначають таким чином:

– адміністративно-правове регулювання неодмінно відображає параметри актуального стану та прогностичні показники розбудови держави, місцевого самоврядування, є концентрованим виразом методологічної основи останнього, становлячи, таким чином, зріз офіційно визнаних проблем соціального поступу в конкретно-історичному суспільстві, «влонених» апаратом держави й оформлених у політично-вольовому акті [3, с. 12];

– адміністративно-правове регулювання представляє собою цілеспрямовану, організаційно-управлінську, виконавчо-розпорядчу, підзаконну діяльність, що здійснюється органами й певними посадовими особами органів виконавчої влади [4, с. 76];

– адміністративно-правове регулювання як різновид правового регулювання по суті становить своєрідний інструмент державного регулювання, що на рівні з іншими формами державного впливу забезпечує організацію та діяльність в окремій сфері суспільних відносин [5, с. 65].

Кожне з наведених визначень було сформульовано авторами в рамках досліджуваної ними сфери правовідносин, однак їх аналіз дозволяє виділити декілька важливих аспектів:

– адміністративно-правове регулювання є проявом волі держави, яка намагається завдяки установленню правил організаційно-управлінської діяльності, урівноважити інтереси суспільства та держави, забезпечивши державний вплив на відповідні інституції;

- адміністративно-правове регулювання повинне розглядатися як процесуальний інструмент регламентації правового становища учасників правовідносин та джерело наповнення їх відповідним змістом.

Щодо місця цієї категорії в системі виконання юрисдикційних рішень Р. С. Калінін зазначає, що адміністративно-правове регулювання виконавчого провадження є механізмом нормативно-імперативного впливу держави на правовідносини у сфері виконавчого провадження, впливає на об'єкт управління (правовідносини у сфері виконання рішень) та встановлює незмінний (усталений) порядок функціонування таких правовідносин» [6, с. 138]. З урахуванням наведеного, адміністративно-правове регулювання виконавчого провадження в Україні можна визначити як сукупність засобів виконавчо-розпорядчого впливу на правовідносини у сфері виконання юрисдикційних рішень, що утворюють єдиний механізм, метою якого є фіксація очікуваних параметрів (показників), що відповідають інтересам держави та суспільства.

До структури механізму адміністративно-правового регулювання виконавчого провадження входять: норми адміністративного права; акти реалізації норм права; адміністративно-правові відносини. Кожен із цих елементів виконує свою специфічну роль у регулюванні поведінки людей та власне суспільних відносин і є юридичним засобом адміністративно-правового регулювання. За допомогою механізму правового регулювання нормативність права переводиться в упорядкованість суспільних відносин, задовольняються інтереси суб'єктів, відновлюються їхні права [7, с. 74].

На сучасному етапі розвитку адміністративно-правове регулювання системи виконавчого провадження, на жаль, залишається недосконалим, про що відзначається у Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки, схваленій відповідним Указом Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015 (далі – Стратегія). Зокрема, до ключових проблем у цій сфері віднесено: системні недоліки у взаємодії виконавців з іншими державними та недержавними установами; корупція; відсутність ефективної системи мотивації виконавців тощо [8]. Також до числа проблем адміністративно-правового регулювання виконавчого провадження слід віднести: недостатню визначеність механізмів звернення стягнення на земельні ділянки, майнові права боржника та його депозити; недостатню визначеність правового становища суб'єктів виконавчого провадження; відсутність чітких меж розмежування адміністративно-правового статусу державного та приватного виконавців тощо.

Уважаємо, що основним чинником, який обумовлює існування вказаних проблем, є відсутність зв'язку між метою адміністративно-правового регулювання системи виконавчого провадження та суспільним призначенням цього інституту. Тобто виконавчо-розпорядчий вплив спрямовано лише на досягнення певного рівня дисципліни в окремому секторі державного управління, поряд із цим питання ефективності сфери виконання юрисдикційних рішень розглядається як певна абстрактна категорія. Свідченням цього є відсутність у Законі України «Про виконавче провадження» від 2 червня 2016 року № 1404-VIII [9] критеріїв ефективності

виконання рішень. Хоча вбачається, що адміністративно-правове регулювання неодмінно має впливати та впливає на ефективність виконання юрисдикційних рішень, що зумовлено такими аргументами:

- за допомогою організаційно-управлінського впливу вирішується питання кадрів, яке визначає рівень професійності виконавців, а, отже, і рівень ефективності їх діяльності;

- виконавчо-розпорядчі механізми знаходяться в основі взаємодії виконавців з іншими владними інститутами та їх посадовими особами, а результат такої взаємодії демонструє кількісні та якісні показники виконання юрисдикційних рішень;

- на рівні адміністративно-правового регулювання формуються напрями державної політики у сфері виконання судових рішень та рішень інших органів, а також визначаються та аналізуються організаційні недоліки, які згодом нейтралізуються на рівні підзаконної діяльності.

Сьогодні найбільш актуальною проблемою адміністративно-правового регулювання є перехід до комбінованої системи виконавчого провадження, яка передбачає інститут приватних виконавців. Це потребує зміни принципів адміністративного впливу на сферу виконання рішень та впровадження засобів розмежування адміністративно-правового статусу державного та приватного виконавців. Убачається, що основою такого розмежування має стати індивідуалізація повноважень державного та приватного виконавців, які повинні визначатися залежно від переліку юрисдикційних рішень, що віднесено до їх компетенції. Необхідно посилити відомчий контроль у сфері виконання юрисдикційних рішень, особливо на початковому етапі запровадження комбінованої системи, адже в суспільстві приватний виконавець асоціюється з колектором, які дуже часто застосовують неправомірні засоби впливу на боржників.

Не менш важливою проблемою адміністративно-правового регулювання виконавчого провадження є запровадження механізмів мотивації державних та приватних виконавців. У своїй роботі В. Д. Бондар зазначає, що «мотиваційна політика держави стосовно державних службовців є вагомим чинником у підвищенні ефективності державного управління. Однією зі складових цієї політики є матеріальне стимулювання. Розвинені країни світу значно підняли якість державного управління за рахунок матеріального забезпечення своїх управлінців» [10, с. 165].

Закон України «Про виконавче провадження» від 2 червня 2016 року № 1404-VIII передбачає винагороду приватного виконавця, що безумовно має стимулювати діяльність останнього, натомість питання винагороди державного виконавця, законом не регламентовано, що є суттєвим недоліком, який обов'язково позначиться на ефективності виконання юрисдикційних рішень [9]. Безумовно, державний виконавець – це посадова особа, яка отримує заробітну платню, що є своєрідним аналогом винагороди, але все ж таки, матеріальна винагорода приватного виконавця та заробітна платня державного виконавця повинні бути еквівалентними. В іншому разі професія державного виконавця стане не престижною, що безумовно

приведе до активізації корупції в цій сфері. Для уникнення такої ситуації необхідно запровадити винагороду державного виконавця, яку він отримуватиме поряд із заробітною платнею (її розмір має залежати від кількості виконаних рішень).

Перспективними напрямками вдосконалення засобів адміністративно-правового регулювання сфери виконавчого провадження, відповідно до Стратегії, є:

- побудова інституційних спроможностей системи виконання юрисдикційних рішень;
- створення єдиного механізму функціонування системи органів примусового виконання рішень;
- поступове створення системи самоврядування, механізму допуску до професії;
- упровадження системи контролю за діяльністю приватних виконавців та позбавлення дозволу на здійснення ними професійної діяльності;
- забезпечення рівноцінної конкуренції між державними та приватними виконавцями судових рішень, тобто дотримання балансу їх повноважень;
- перегляд механізму визначення винагороди виконавців для стимулювання зростання рівня реального виконання судових рішень;
- зниження формалізації, оптимізація стадій виконавчого провадження та строків проведення виконавчих дій;
- посилення управління інформаційними системами для кращого надання виконавцями послуг електронного правосуддя [8].

Аналіз наведених перспективних напрямів адміністративно-правового регулювання свідчить, що вони спрямовані на усунення неузгодженості мети адміністративно-правового регулювання із суспільним призначенням інституту виконавчого провадження, що безумовно демонструє позитивну динаміку у формуванні прозорої, європейської системи виконання юрисдикційних рішень.

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна дійти таких висновків:

1. За допомогою засобів адміністративно-правового регулювання відбувається виконавчо-розпорядчий вплив на правовідносини у сфері виконання юрисдикційних рішень, метою якого є фіксація очікуваних параметрів (показників), що відповідають інтересам держави та суспільства. Механізм адміністративно-правового регулювання системи виконавчого провадження передбачає єдність елементів (норми адміністративного права, акти реалізації норм права, адміністративно-правові відносини), які забезпечують ефективність виконання судових рішень та рішень інших органів.

2. Сучасний стан адміністративно-правового регулювання системи виконавчого провадження характеризується недосконалістю, передумовами якої є такі чинники: системні недоліки у взаємодії виконавців з іншими державними та недержавними установами; корупція; відсутність ефективної системи мотивації виконавців; недостатня визначеність механізмів

звернення стягнення на земельні ділянки, майнові права боржника та його депозити; відсутність чітких меж розмежування адміністративно-правового статусу державного та приватного виконавців тощо.

3. Перспективні напрями адміністративно-правового регулювання можна поєднати в декілька основних блоків: організаційні (повинні забезпечити ефективність системи виконавчого провадження); мотиваційні (мають стимулювати зростання якісних та кількісних показників діяльності державних та приватних виконавців); інституціональні (повинні забезпечити спроможність та функціональність вітчизняної системи виконання юридичних рішень).

Використані джерела:

1. Щербак С. В. Адміністративно-правове регулювання виконавчого провадження в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Світлана Володимирівна Щербак. – Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, 2002. – 16 с.

2. Калінін Р. С. Адміністративно-правове регулювання виконавчого провадження в Україні / Р. С. Калінін // Вісник Запорізького нац. ун-ту. – 2013. – № 1. – С. 136-142.

3. Врублевський О. Ви виграли суд, що далі? : практ. посіб. / О. Врублевський. – К. : Леста, 2007. – 60 с.

4. Балабан С. М. Ефективність адміністративно-правового регулювання : наукові та організаційно-правові засади оцінки й забезпечення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Сергій Миронович Балабан. – Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2014. – 212 с.

5. Ворона Д. М. Адміністративно-правовий аспект реалізації міграційної політики України: теорія, практика й законодавство : дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.07 / Дмитро Михайлович Ворона. – Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2014. – 403 с.

6. Барко А. Л. Адміністративно-правове забезпечення функціонування судової системи України : дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.07 / Андрій Леонідович Барко. – Харків : ХНУВС, 2014. – 528 с.

7. Гук Б. М. Адміністративно-правове регулювання механізму примусових заходів виконавчого провадження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Богдан Михайлович Гук. – Київ : Київський міжнародний університет, 2010. – 237 с.

8. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки : Указ Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 41, стор. 38, стаття 1267.

9. Про виконавче провадження : Закон України від 2 червня 2016 року № 1404-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1404-19>.

10. Бондар В. Д. Мотивація трудової діяльності державних службовців : вітчизняний та світовий досвід / В. Д. Бондар // Університетські наукові записки. – 2006. – № 4. – С. 158 -167.

Стаття надійшла до редколегії 07.11.2016

Крупнова Л. В. Состояние и проблемы административно-правового регулирования исполнительного производства в Украине

В статье исследовано состояние и перспективные направления развития административно-правового регулирования системы исполнительного производства в Украине. Определены основные факторы, влияющие на эффективность административно-правового регулирования системы исполнения юрисдикционных решений. Исследовано содержание механизма административно-правового регулирования исполнительного производства и его влияние на эффективность исполнения судебных решений и решений других органов. Проанализирован вопрос административно-правового разграничения статуса государственного и частного исполнителя, а также проблема их мотивации на эффективное исполнение решений. Освещена несогласованность цели административно-правового регулирования с общественным назначением института исполнительного производства, а также очерчены пути её разрешения.

Ключевые слова: исполнительное производство, административно-правовое регулирование, исполнительно-распорядительное влияние, эффективность, факторы неэффективности.

Krupnova L. V. State and problems of administrative and legal regulation of enforcement proceedings in Ukraine

The author of the article has studied the problem and determined the perspectives of developing administrative and legal regulation of the system of enforcement proceedings in Ukraine. It has been found out that administrative and legal regulation is a manifestation of the will of the state, which is trying, by establishing the rules of organizational and management activities, to balance the interests of the society and the state, providing the state influence on relevant institutions, as well as, by the procedural instrument, to regulate the legal status of participants of legal relations and the source of filling them with the respective content. It has been determined that the administrative and legal regulation of the enforcement proceedings in Ukraine – is a set of means of the executive and regulatory impact on legal relations in the sphere of executing jurisdictional decisions, which form a single mechanism that aims to fix the estimated parameters (indicators) that correspond the interests of the state and society. The basic factors that influence the effectiveness of administrative and legal regulation of the system of executing jurisdictional decisions at the present stage of its development have been formulated. The author has researched the content of the mechanism of administrative and legal regulation of the enforcement proceedings and its impact on the effectiveness of executing the judgments and the decisions of other authorities. It has been established that its elements are: the norms of administrative law, acts of implementation of the law norms, administrative and legal relations. The influence of administrative and legal regulation of the system of the enforcement proceedings on its efficiency has been defined; the means of such an influence have been characterized. The issues of administrative and legal delimitation of the status of the state and private performers, as well as the problem of their motivation on the effective execution of decisions have been analyzed. The problem of inconsistency of the objective of administrative and legal regulation with the public purpose of the institution of the enforcement proceedings has been highlighted; as well as the ways of its solution have been outlined.

Key words: enforcement proceedings, administrative and legal regulation, executive and regulatory impact, effectiveness, factors of inefficiency.

УДК 004:339.543

А. М. Чвалюк

**ТЕХНІЧНО-ПРАВОВІ СПОСОБИ
ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА ВИЯВЛЕННЯ
ПРАВOPУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З
ТРАНЗИТНИМ ПЕРЕМІЩЕННЯМ ТОВАРІВ**

Статтю присвячено розгляду проблемних питань оперативного контролю за переміщенням товарів та транспортних засобів комерційного призначення в митному режимі «Транзит». З'ясовано, що профілактика порушень митних правил при транзитному переміщенні товарів, виявлення фактів уже скоєних порушень і встановлення належного рівня відповідальності за їх учинення потребують переосмислення з урахуванням сучасного рівня розвитку науково-технічного прогресу. Запропоновано авторські шляхи покращання ситуації в досліджуваній сфері.

Ключові слова: *товари, транспортні засоби, митний режим, транзит, порушення митних правил, електронні пломби.*

Постановка проблеми. Прискорення науково-технічного прогресу сприяє появі нових товарів з різноманітними споживчими властивостями й багатогранними варіантами їх застосовування для задоволення суспільних потреб. Належна ідентифікація та класифікація цих товарів, а також захист внутрішнього ринку від неконтрольованого імпорту є складовою частиною державної митної політики. Організовані злочинні групи, які протистоять митним органам України, добре оснащені технічно й постійно удосконалюють способи здійснення митних злочинів, що вимагає від держави створення більш дієвих механізмів і методик ідентифікації товарів. Тому пошук нових способів боротьби з «потопленням» транзитних вантажів і транспортних засобів комерційного призначення набуває все більшого значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження теоретичного підґрунтя транзитних перевезень завжди було популярним серед вітчизняних учених. Слід виділити праці таких фахівців (з різних галузей науки), як Ф. Л. Жорін, І. Н. Звягіна, Л. М. Любохинець, В. С. Мальнов, А. М. Пасічник, Л. М. Письмаченко. Однак їх праці торкалися здебільшого проблем підвищення ефективності інфраструктури та пошуку шляхів розвитку транзитного потенціалу різних видів транспорту.

Таким чином, поза увагою науковців залишилися питання винайдення реальних способів протидії правопорушенням, що вчиняються під час транзитного переміщення товарів, приведення розміру санкцій за їх учинення до рівня понесених державою, від недоотриманих митних платежів, збитків тощо.

Формування цілей. Метою цієї статті є виявлення не врегульованих питань: оперативного контролю за переміщенням товарів та транспортних засобів комерційного призначення в митному режимі «Транзит»; профілактики порушень митних правил при транзитному переміщенні; виявлення фактів правопорушень і встановлення належного рівня відповідальності за їх учинення.

Виклад основного матеріалу. Україна – транзитна держава, яка має реальні перспективи щодо посилення своєї ролі як транзитної держави. Цьому сприяють об'єктивні фактори – геополітичне становище нашої країни й наявність у ній потужного транспортного комплексу. Проте перспективи інтеграції нашої країни у світове господарство й посилення транзитних функцій держави вимагають високої якості, регулярності та надійності транспортних зв'язків, збереження вантажів [1, с. 224]. Відповідно до ст. 90 Митного кодексу України (далі – МК України) транзит – це митний режим, відповідно до якого товари та/або транспортні засоби комерційного призначення переміщуються під митним контролем між двома органами доходів і зборів України або в межах зони діяльності одного органу доходів і зборів без будь-якого використання цих товарів, без сплати митних платежів та без застосування заходів нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності [2]. Ще Катерина II підкреслювала вигідність транзиту для розвитку транспортної системи держави [3, с. 75]. З роками необхідність у належному врегулюванні цієї сфери правовідносин тільки збільшилась.

Зважаючи на зростання організованої злочинності, недобросовісність підприємців, масове «потоплення» вантажів на території України без сплати відповідних податків, Держмитслужба з 1995 р. вжила додаткові заходи щодо посилення контролю за транзитом: митна варту, попереднє декларування, фінансові гарантії (застави). Президент України 14 червня 1995 року видав Указ № 614 «Про заходи щодо забезпечення контролю за переміщенням транзитом товарів через територію України» (дійв до 19.02.2013 р. – Ч.А.). Поряд з іншими організаційними заходами введено в дію електронну пошту, супутниковий зв'язок між митницями. Щодо документального оформлення то ВМД почали заповнювати в 3-х примірниках: 1-й відправляється поштою в митницю призначення; 2-й залишається в митниці в'їзду; 3-й видається на руки водієві (особі, відповідальній за вантаж) [4, с. 79]. Однак цих заходів виявилось недостатньо [5; 6; 7]. Неврегульованими залишилися питання оперативного контролю за порядком слідування транзитних вантажів та транспортних засобів, які їх перевозять через територію країни, а також недоотримання державою митних платежів у випадку ненадходження вантажів (фінансова гарантія на які не надавалася) до митного органу призначення.

Загальні правила транзитного переміщення товарів і транспортних засобів через територію держави, шляхи та напрямки транзиту визначено на законодавчому рівні [2; 8]. Вагому роль відіграють також нормативні акти Міністерства Фінансів України [9] та накази (інструкції) Державної фіскальної служби. Однак, незважаючи на детальну нормативну регламентацію особливостей транзитного переміщення вантажів деякі моменти правостворювачами було упущено.

Дія поміщення товарів та/або транспортних засобів комерційного призначення в митний режим транзиту особа, на яку покладається дотримання вимог митного режиму, повинна ... у випадках, установлених МК України, забезпечити виконання зобов'язання зі сплати митних платежів відповідно до розділу X цього Кодексу (п. 3. ч. 4 ст. 92 МК України). З першого

погляду позиція законодавця викладена чітко й прозоро, однак закон містить певну лазівку для зловживань. «Фінансова гарантія як забезпечення сплати митних платежів не надається, якщо сума митних платежів, що підлягають сплаті, не перевищує суму, еквівалентну 1000 євро» (ч. 6 ст. 307 МК України). Таким чином, малогабаритні вантажі (зокрема з підакцизними товарами) та недорогі транспортні засоби (мотоцикли, мопеди тощо) перебувають на межі правового поля, чим і користуються контрабандисти.

Злочинна схема напрацьована роками й неодноразово висвітлювалася в судовій практиці: особа, на яку покладається дотримання вимог митного режиму транзиту ввозить на митну територію України відповідний товар, який не прибуває у визначений строк до митного органу призначення, а реалізується разом з транспортним засобом, який використовувався для перевезення (як у цілому вигляді, так і як за частини). Сама ж особа, у приватному порядку, залишає територію України, або зостається на ній нелегалом. У результаті держава не отримує митні платежі, установлені законом за імпорт значених товарів, правопорушник залишається непокараним і може повернути вищенаведену схему ще не один раз.

На сьогодні потенційному перевізникові-порушникові, який не доставив товар до митниці призначення, або термін доставки щодо конкретного переміщення ще не закінчився, нічого не заважає безперешкодно покинути територію нашої держави й тим самим уникнути відповідальності. Ще одним варіантом такого уникнення стало перевезення чергового експортного вантажу на виїзд із України за експортною вантажною митною декларацією. Деякі вчені [10, с. 115] вже наголошували, що внесення в Єдину автоматизовану інформаційну систему (далі - ЄАІС) даних про конкретного перевізника та використовуваного ним транспортного засобу, дозволить реагувати на випадки порушень митного законодавства, посилить рівень відповідальності перевізників та посадових осіб митних органів, мінімізує наявність людського фактора, сприятиме підвищенню якості чинних технологій митного контролю. Їх пропозиції було почуто, і зараз, згідно з Наказом Міністерства Фінансів України «Про затвердження Порядку виконання митних формальностей при здійсненні транзитних переміщень» від 09.10.2012 № 1066 [9] посадова особа митниці відправлення заносить до ЄАІС відомості про: транспортний засіб комерційного призначення (відповідно до реєстраційних документів на транспортний засіб зазначаються назва та/або реєстраційний номер); перевізника (найменування, адреса) та відомості про особу, що приймає задекларовані товари до перевезення (прізвище та ініціали, серія та номер паспорта, громадянство). У разі залізничних перевезень зазначається назва залізниці, що приймає товари до перевезення та інші відомості.

Однак контроль у режимі реального часу все ще не можливий.

Зазначимо, що митні органи проводять заходи тарифного та нетарифного регулювання після фактичної доставки товарів до митниць призначення. Тобто ефективний контроль за доставкою транзитних товарів - обов'язкова передумова митного оформлення, стягнення та перерахування

до державного бюджету митних платежів, а отже, важливий об'єкт державного регулювання [11, с. 48]. Таким чином, у випадку «потоплення» транзиту, правопорушник завдає шкоди не тільки економічним інтересам держави, а й заважає нормальній реалізації комплексу заходів обмежено-заборонного порядку, що перешкоджають проникненню іноземних товарів на внутрішній ринок країни, і має понести за це належну відповідальність.

Стаття 11 Закону України «Про транзит вантажів» регламентує, що особи, винні в порушенні законодавства про транзит вантажів, несуть дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність згідно із законами України [8]. Однак фактично, цивільну відповідальність несуть тільки перевізники за недотримання строків доставки транзитних товарів [12], кримінальна – застосовується за порушення транзитного перевезення наркотичних речовин їх аналогів та прекурсорів, та лікарських засобів [13], а санкції дисциплінарної відповідальності їй близько не відповідають рівню нанесеної державі шкоди. З адміністративною відповідальністю також не все так однозначно. Кодекс України про адміністративні правопорушення [14] установлює відповідальність за транзитне переміщення рослин, без проведення фітосанітарного контролю та порушення правил транзитного переміщення осіб, залишаючи переміщення товарів та транспортних засобів без уваги.

Частина 4 ст. 470 МК України покладає на особу, яка затримала строк доставки товарів та транспортних засобів до митного органу призначення на строк більш ніж 10 діб або втратила їх, обов'язок сплатити фінансові санкції у розмірі п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (тобто 8500 грн. – Ч.А.), тоді як можливі збитки державного бюджету у вигляді не отриманих митних платежів, встановлених законом за імпорт зазначених товарів можуть сягати 1000 євро (28956 грн. – за курсом НБУ на 08.10.2016 р.). Це наводить нас на думку щодо необхідності посилення відповідальності за «потоплення» транзиту та розробки нових заходів попередження та виявлення правопорушень, пов'язаних з транзитним переміщенням товарів, зокрема технічних. Тип паче сучасний рівень науково-технічного прогресу дозволяє це зробити.

Для покращання рівня виконання планових показників надходжень до Державного бюджету України від митних платежів, забезпечення фінансової безпеки держави та вдосконалення чинних механізмів контролю доставки товарів до митниць призначення, пропонуємо розробити й упровадити в роботу митниць багаторазові електронні пломби, які містять убудований GPS-модуль і в автоматичному режимі, через супутник, передають до ЄАІС органу доходів і зборів інформацію про маршрут переміщення вантажу (транспортного засобу), а також сигнал про пошкодження пломби. Керуючись цією інформацією, оператор (спеціально призначений співробітник органу доходів і зборів) зможе оперативно дізнатися про порушення заявленого маршруту, термінів транзиту та місце, де відбулося несанкціоноване зняття пломби (перевантаження, перепакування подрібнення товарної партії тощо). Таким чином, дані ЄАІС будуть сигналізувати про факт порушення декларантом режиму «Транзит» і

дозволять швидше й простіше знайти «потоплений» вантаж, зібрати доказову базу й притягнути винних до відповідальності. Вищевказані пломби будуть кріпитися на вантаж (транспортний засіб) при в'їзді на територію України й зніматися вже іншою митницею на виїзді. Їх вартість, на випадок їх навмисного (необережного) псування декларантом, може входити у вартість митного оформлення на в'їзді в країну й відшкодовуватися при виїзді.

За основу при розробці такої пломби можна взяти систему електронного контролю для домашнього арешту, яка набуває в Україні все більшої популярності. Слід тільки знайти спосіб зменшити розмір браслету та вирішити питання з більш смним джерелом живлення (або підключення його до електросистеми транспортного засобу). Розробка ж відповідного програмного забезпечення взагалі не має створити складнощів. Кошти, витрачені на розробку й упровадження цього обладнання швидко окупляться за рахунок штрафів і збільшення митних зборів з тих товарів, які раніше декларувалися як транзитні й губилися після в'їзду в країну.

Паралельно слід унести зміни в назву статті 326 МК України, виклавши її таким чином:

«Стаття 326. Забезпечення ідентифікації та відстеження переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення, приміщень та інших місць під час здійснення митного контролю».

Текст статті змін не потребує, тому що законодавець прозорливо передбачив можливість «використовувати для забезпечення ідентифікації ... маркування, у тому числі у вигляді мікро- або інших електронних пристроїв» (ч. 3 ст. 326 МК України).

Висновки. На підставі проведеного дослідження, можна зробити такі теоретичні та практичні висновки:

1. Суто правових заходів боротьби з порушеннями правил транзитного переміщення товарів та транспортних засобів комерційного призначення територією України вже не достатньо. Для підтвердження факту порушення декларантом режиму «Транзит», оперативного пошуку «потопленого» вантажу, збору доказової бази й притягнення винних осіб до відповідальності слід активно використовувати сучасні досягнення радіоелектроніки. Зокрема, пропонуємо розробити й упровадити в роботу митниць багаторазові електронні пломби, які містять убудований GPS-модуль і в автоматичному режимі, через супутник, передають до ЄАІС органу доходів і зборів, інформацію про маршрут переміщення вантажу (транспортного засобу), а також сигнал про пошкодження пломби.

2. Слід унести зміни в назву статті 326 МК України, виклавши її таким чином: «Стаття 326. Забезпечення ідентифікації та відстеження переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення, приміщень та інших місць під час здійснення митного контролю».

3. Також потрібно привести рівень фінансових санкцій, що покладаються на особу, яка втратила транзитні товари до рівня збитків

державного бюджету у вигляді не отриманих митних платежів, установлених законом за імпорт зазначених товарів.

4. Перспективними в подальшому є наукові дослідження питань, що стосуються способів зменшення розміру електронної пломби, підвищення ємності джерела її живлення та сертифікації цього нового виду митного забезпечення.

Використані джерела:

1. Любохинець Л. М. Розвиток транзитних перевезень в Україні / Л. М. Любохинець // Проблеми підвищення ефективності інфраструктури : зб. наук. пр. – 2010. – № 28. – С. 219-227.

2. Митний кодекс України від 13 березня 2012 рік № 4495-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 44-45, № 46-47, № 48. – Ст. 552.

3. Чвалюк А. М. Митне право : курс лекцій / А. М. Чвалюк. – Донецьк : ДонУЕП, 2010. – 148 с.

4. Жорін Ф. Л. Правові засади митної справи України : навч. посіб. : за заг. ред. Ф. Л. Жоріна / Ф. Л. Жорін, І. Н. Звягіна. – К. : Магістр–XXI сторіччя, 2005. – 379 с.

5. Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 02 листопада 2010 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/51702731>.

6. Постанова Ізмаїльського міськрайонного суду Одеської області від 22 квітня 2010 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/9220070>.

7. Постанова Деснянського районного суду м. Чернігова від 29 червня 2010 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/10274086>.

8. Про транзит вантажів : Закон України від 20 жовтня 1999 рік № 1172-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 51. – Ст. 446.

9. Про затвердження Порядку виконання митних формальностей при здійсненні транзитних переміщень : Наказ Міністерства Фінансів України від 09.10.2012 рік № 1066 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 99. – Ст. 4027.

10. Пасічник А. М. Удосконалення системи економічної безпеки держави при транзитному переміщенні товарів / А. М. Пасічник, В. С. Мальнов // Вісник Академії митної служби України. Сер. : Економіка. – 2009. – № 1. – С. 113-117.

11. Письмаченко Л. М. Розвиток транзитного потенціалу та митний контроль за переміщенням вантажів територією України: сучасний стан, проблеми, перспективи / Л. М. Письмаченко // Вісник Академії митної служби України. Сер. : Економіка. – 2010. – № 1. – С. 46-54.

12. Цивільний кодекс України від 16 січня 2013 рік № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 40-44. – Ст. 356.

13. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 рік № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.

14. Кодекс України про адміністративні правопорушення: від 7 грудня 1984 рік № 8073-X // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – № 51. – С. 1122.

Стаття надійшла до редакції 01.11.2016

Чвалюк А. Н. Технично-правовые способы предупреждения и выявления правонарушений, связанных с транзитным перемещением товаров

Статья посвящена рассмотрению проблемных вопросов оперативного контроля за перемещением товаров и транспортных средств коммерческого назначения в таможенном режиме «Транзит». Установлено, что профилактика нарушений таможенных правил при транзитном перемещении товаров, выявление фактов уже совершенных нарушений и установление надлежащего уровня ответственности за их совершение требуют переосмысления с учетом современного уровня развития научно-технического прогресса. Предложены авторские пути улучшения ситуации в исследуемой сфере.

Ключевые слова: *товары, транспортные средства, таможенный режим, транзит, нарушение таможенных правил, электронные пломбы.*

Chvaliuk A. M. Technical and Legal Means to Prevent and Detect Offenses Related to Transit Movement of Goods

This paper is focused on the issues of operational control over the movement of goods and transportation means of commercial purpose in the customs regime of "Transit". It has been found out that prevention of violations of customs regulations while the transit movement of goods, detecting the facts of the committed violations and establishment of an adequate level of responsibility for their commission, require rethinking, taking into account the current level of the development of scientific and technological progress. The ways of improving the situation in the studied area have been suggested.

Considering the fact that the financial guarantee as ensuring the payment of customs duties is not granted, if the amount of payable customs duties shall not exceed an amount equivalent to 1,000 euros, small cargo (including excise goods) and inexpensive transportation means (motorcycles, mopeds, etc.) are in the risk group and may be the object to smuggling. It has been found out that sanctions of civil, criminal and administrative liability are not able to block the entire range of legal relations with transit movement of goods and transportation means. Herewith financial sanctions imposed on a person, who has detained the term of delivery of goods and transportation means to the customs office of destination for a period of over 10 days or lost them, do not match the size of possible losses of the state budget in the form of uncollected customs duties established by the law for imports of these goods. Therefore, it has been concluded on the need to strengthen the liability for the loss of transit and the development of new measures to prevent and detection of offenses related to transit movement of goods, including technological ones.

The author has offered to elaborate and implement reusable electronic seals into customs activities that contain a built-in GPS-module and automatically via satellite broadcast information about the route of goods' movement (transportation mean) to the Single Automated Information System of the agency of revenue and charges, as well as broadcast a signal on the seal's damage. The author has also suggested to amend the title of the Article 326 of the Customs Code of Ukraine stating it as follows: "Providing Identification and Tracking the Movements of Goods, Transportation Means of Commercial Purpose, Premises and Other Places during the Customs Control".

Key words: *goods, transportation means, customs regulations, transit, violations of customs regulations, electronic seals.*

РОЗДІЛ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

УДК 347.95(477)

Л. В. Мелех,
О. В. Візняк

ОКРЕМІ ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗМІНИ СПОСОБУ ТА ПОРЯДКУ ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДУ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено дослідженню правових аспектів зміни способу та порядку виконання рішень господарського суду. Запропоновано розмежування способу та порядку виконання рішення господарського суду як родове та видове поняття. Досліджено підстави зміни способу й порядку виконання рішення господарського суду. Проаналізовано основні напрями використання зарубіжного досвіду встановлення та зміни способу й порядку виконання рішення господарського суду.

Ключові слова: *господарський суд, господарський процес, зміна способу та порядку виконання рішень господарського суду, виконавче провадження, виконання рішення.*

Постановка проблеми. Завершальною стадією господарського процесу є виконання судових рішень. Так, як саме на цій стадії реально здійснюється захист та відновлення порушених і оспорюваних прав та охоронюваних законом інтересів учасників господарських відносин, то без неї всі попередні стадії втрачають своє практичне значення. Тому держава має забезпечити повноцінне виконання рішення суду, а для цього необхідне створення певних умов організаційного, управлінського, процесуального та інформаційного характеру. Найважливішою передумовою повноцінного й належного виконання рішень судів, є спосіб та порядок виконання, що визначаються у відповідному рішенні суду. За відсутності ясності в способі та порядку виконання будь-яке, навіть найбільш справедливе рішення не може бути реалізованим на практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження правових аспектів зміни способу та виконання рішень господарського суду здійснювали такі науковці, як В.І. Євінгов, О.В. Ісаєнкова, Є.В. Мальцева, Р.В. Миронюк, їхні праці присвячено дослідженню зарубіжного досвіду виконання судових рішень; В. С. Петров, ним було досліджено проблеми визначення сутності та особливостей процедури встановлення та зміни способу виконання рішення господарського суду з урахуванням необхідності удосконалення господарсько-процесуального законодавства та підвищення ефективності судового захисту учасників господарських відносин; І. Е. Берестова, досліджувала процесуальну природу зміни чи встановлення способу й порядку виконання рішення; Таліна Кравцова особливу увагу в працях приділяє вивченню й характеристиці умов та порядку виконання рішень господарських судів.

Окремі дослідження способів та порядку виконання рішень судових органів здійснювалися в межах господарського процесу, зокрема, такими

вченими, як С.Я. Фурса, М. В. Омельченко, Н.В. Кожевнікова Г. Л. Вербловський, Б. М. Гук, В.В. Захаров, В.А. Гучинський, О.В. Ісаєнкова, А.А. Маскуров, Н.Д. Налобін, О.Б. Верба, В. Просянко, Є.В. Дячук, С.В. Щербак.

Формування цілей. Метою статті є дослідження особливостей процедури встановлення та зміни способу виконання рішення господарського суду. Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких завдань: визначити поняття способу та порядку виконання рішення господарського суду та з'ясувати правову природу цього інституту; проаналізувати підстави зміни способу й порядку виконання рішення господарського суду; виявити особливості встановлення та зміни способу й порядку виконання рішення суду в зарубіжних країнах у діяльності судових органів господарської юрисдикції.

Виклад основного матеріалу. До виключної компетенції суду на стадії виконання рішення належить вирішення питань, пов'язаних з настанням обставин, які перешкоджають, ускладнюють або унеможливають виконання рішення, зокрема, про відстрочку, розстрочку виконання рішення, зміну чи встановлення способу й порядку виконання рішення. Суд уповноважений у кожній ситуації на власний розсуд оцінювати підстави для зміни перебігу виконання рішення [1].

Поняття способу та порядку виконання рішення суду легально застосовується в законодавстві України при характеристиці динамічної реалізації рішень судових органів у процесі їх виконання. Зокрема, відповідно до ст. 33 Закону України «Про виконавче провадження» за наявності обставин, що ускладнюють виконання рішення або роблять його неможливим, державний виконавець за власною ініціативою чи за заявою сторін, а також самі сторони мають право звернутися до суду, який видав виконавчий документ, із заявою про відстрочку або розстрочку виконання, а також про встановлення або зміну способу й порядку виконання [2]. Господарський процесуальний кодекс України (надалі – ГПК України) містить майже ідентичну норму (ст. 121), поширюючи, однак, право на подання відповідної заяви не лише на сторін виконавчого провадження й державного виконавця, а й на прокурора, а також надає право господарському суду самостійно прийняти рішення про відстрочку/розстрочку, установавання або зміну порядку й способу виконання [3, ст.18].

Відповідно до пункту 7.1.3. Постанови Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики виконання рішень, ухвал, постанов господарських судів України» № 9, під зміною способу й порядку виконання рішення слід розуміти прийняття господарським судом нових заходів для реалізації рішення в разі неможливості його виконання в порядку й способом, раніше встановленими [4].

Варто пам'ятати, що змінюючи спосіб і порядок виконання судового рішення, суд не може змінювати рішення по суті. Під зміною способу й порядку виконання слід розуміти прийняття господарським судом нових заходів для реалізації рішення в разі неможливості його виконання в порядку

й способом, установленими раніше. Це можливо зробити шляхом видозмінення зазначеної в рішенні форми (грошової чи майнової) виконання, тобто за відсутності в боржника присудженого позивачеві майна в натурі або грошових коштів, достатніх для покриття заборгованості. Наприклад, звернення стягнення на кошти за відсутності в боржника майна здійснюється у випадку, коли стягувачеві присуджене майно, визначене родовими ознаками. За відсутності індивідуально визначеного майна, присудженого позивачеві (за результатами розгляду віндикаційного позову) зміна способу виконання рішення шляхом звернення на кошти неможлива, оскільки в такому разі захист порушеного права власника майна повинен здійснюватися шляхом подання позову про стягнення збитків у вигляді вартості майна та доходів, які власник міг би одержати за весь час володіння таким майном [5].

Петров В.С. у своєму науковому дослідженні здійснює розмежування способу та порядку виконання рішення суду. І дає такі визначення цим категоріям.

Спосіб виконання рішення суду - захід примусового виконання рішення суду, що може бути встановлений і змінений лише судом, виходячи з вимог, заявлених під час судового розгляду, та обставин справи, що спрямовується на повне та правильне виконання судового рішення з метою відновлення та захисту порушеного або оспорюваного права чи охоронюваного законом інтересу стягувача.

Порядок виконання рішення суду - процедура виконання встановленого судом способу захисту порушеного або оспорюваного права (законного інтересу), що передбачає строки, черговість, місце, послідовність та інші складові дії щодо виконання рішення суду, а також указує на права та обов'язки учасників виконавчого провадження й зумовлює наслідки їх здійснення [3, ст. 42-43].

Також вищезгаданий науковець співвідносить спосіб та порядок виконання рішення господарського суду як родове та видове поняття, коли під способом виконання рішення господарського суду розуміється захід примусового виконання рішення суду, що може бути встановлено й змінено лише судом, виходячи з вимог, заявлених під час судового розгляду, та обставин справи, що спрямовано на повне та правильне виконання судового рішення для відновлення та захисту порушеного або оспорюваного права чи охоронюваного законом інтересу стягувача; а під порядком виконання - процедура виконання встановленого судом способу захисту порушеного або оспорюваного права (законного інтересу), що передбачає строки, черговість, місце, послідовність та інші складові дії боржника та/або третіх осіб щодо виконання рішення суду, а також форму закріплення пов'язаних з такою процедурою прав та обов'язків учасників виконавчого провадження й наслідків їх здійснення [3, ст. 9].

Положення ГПК України щодо процесуальних особливостей розгляду справ про встановлення та зміну способу й порядку виконання рішення зазначено в ст. 121 ГПК України: 1) необхідна наявність обставин, що ускладнюють виконання рішення або роблять його неможливим; 2) розгляд

здійснюється за заявою сторони, державного виконавця, прокурора чи його заступника або за власною ініціативою господарського суду, який видав виконавчий документ; 3) розгляд здійснюється в десятиденний строк у судовому засіданні з викликом сторін, прокурора чи його заступника; 4) зміна способу та порядку виконання, відстрочення або розстрочення виконання рішення, ухвали може відбутися у виняткових випадках, залежно від обставин справи [6].

Спосіб та порядок виконання рішення суду зумовлюються, найперше, критеріями відмежування способу від порядку виконання рішення суду, а, тоді, співвідношенням способу виконання відповідного рішення з іншими примусовими засобами, що можуть уживатися державними органами в процесі забезпечення примусової сили судових рішень [3, ст. 97].

На думку науковців, критерії зміни способу виконання є доволі нечіткими в законодавстві. Варто навести декілька прикладів.

Наприклад, у пункті 7.1.3 постанові № 9 ВГС України визначив: «звернення стягнення на кошти за відсутності в боржника майна здійснюється у випадку, коли стягувачеві присуджено майно, визначене родовими ознаками. За відсутності індивідуально визначеного майна, присудженого позивачеві (за результатами розгляду віндикаційного позову), зміна способу виконання рішення шляхом звернення на кошти неможлива, оскільки в такому разі захист порушеного права власника майна повинен здійснюватися шляхом подання позову про стягнення збитків у вигляді вартості майна та доходів, які власник міг би одержати за весь час володіння таким майном» [4]. Така позиція ґрунтується на зобов'язанні позивача подавати окремий позов щодо стягнення вартості майна як елемента збитків виключно для спорів з приводу речей, визначених родовими ознаками.

Господарські суди мають установлювати спосіб та порядок виконання рішення суду винятково в межах вимог позивача. З цього положення є лише один виняток, а саме, ВГС України роз'яснив: «якщо, вирішуючи господарський спір, суд установить, що зміст договору, пов'язаного з предметом спору, суперечить законодавству, чинному на момент укладення договору, він, керуючись пунктом 1 частини першої статті 83 ГПК України, має право за власною ініціативою визнати цей договір недійсним повністю або в певній частині із застосуванням за необхідності й наслідків визнання недійсним нікчемного правочину. Реалізація господарським судом цього права здійснюється незалежно від наявності відповідного клопотання сторони (на відміну від припису пункту 2 частини першої тієї ж статті ГПК України)» [7]. Отже, лише у цьому випадку зберігається право суду вийти за межі заявлених вимог і встановити певний спосіб захисту. Але це не може стосуватися встановлення способу виконання, адже у справах про визнання недійсним правочину спосіб виконання може встановлюватися лише в разі застосування положень про реституцію, що є окремим способом захисту та потребує окремої вимоги позивача. Отже, господарський суд пов'язаний визначенням у позовній заяві способом захисту порушеного права, на реалізацію якого й визначається спосіб виконання [3, ст. 99].

Можна навести приклад тлумачення законодавчих підстав зміни способу виконання рішення, зокрема, це справи про зміну зобов'язання боржника повернути заявникові (стягувачеві) майно та стягнення вартості цього майна. Так у справі № 916/1805/14 заявник посилає на те, що виконання рішення суду від 08.04.2015 є неможливим, з огляду на відсутність присудженого майна, про що свідчить відповідне повідомлення про наявність кримінального провадження по факту зникнення цього майна. З огляду на невизначеність вартості майна в рішенні суду від 08.04.2015, при обрахуванні суми, судом ураховано розрахунок вартості майна, зроблений заявником (стягувачем) з урахуванням довідки ДП «Державний Інформаційно-аналітичний центр моніторингу зовнішніх ринків». Вищепроцитована правова позиція щодо задоволення заяви про зміну способу виконання рішення шляхом зміни зобов'язання боржника повернути заявникові (стягувачеві) майно на стягнення вартості цього майна міститься в ухвалах господарського суду Одеської області № 916/1805/14 від 05.10.2015 [8]; № 927/790/14 від 12.10.2015 [9]. У цих справах ідеться про те, що в разі підтвердження вартості майна можливе стягнення вартості майна замість присудження майна.

Очевидно, що критеріями потенційної змінюваності судового рішення щодо способів виконання мають бути такі чинники: зміна способу виконання рішення спрямоване на встановлення нового механізму реалізації рішення суду, що здатний створити кращі правові умови для задоволення тієї вимоги, яка міститься в резолютивній частині рішення суду, не потрібно нового дослідження обставин справи, залучення нових осіб чи повернення до інших стадій розгляду справи по суті спору, крім установлення обставин неможливості чи утруднення виконання рішення суду та оцінки правомірності нового способу виконання, новий спосіб чи порядок виконання рішення суду відповідає способу захисту, визначеному судом у рішенні, новий спосіб чи порядок виконання рішення суду відповідає критеріям адекватності, справедливості, пропорційності, виконаності та добросовісності сторін, розрахований на швидке й ефективне виконання рішення суду, є найменш обтяжливим з-поміж інших способів виконання рішення суду, завдаючи найменших збитків (обтяжень) боржнику в процесі виконання судового рішення [3, ст.110].

Проте в будь-якому разі, вирішуючи питання про зміну способу й порядку виконання рішення, господарський суд повинен ураховувати матеріальні інтереси сторін, їх фінансовий стан, ступінь вини відповідача у виникненні спору, наявність інфляційних процесів в економіці держави та інші обставини, зокрема, наявну загрозу банкрутства, відсутність коштів на банківських рахунках і майна, на яке можна було б звернути стягнення, стихійне лихо, інші надзвичайні події тощо [5].

Доцільним до впровадження в господарські процесуальні норми є зарубіжний досвід урегулювання відносин щодо встановлення та зміни способу виконання рішення господарського суду, зокрема, досвід Австралії щодо розширення на третіх осіб, які мають зобов'язання перед боржником чи зберігають його майно, права ініціювати вирішення питання про

відстрочку чи розстрочку виконання рішення господарського суду, змінити спосіб чи порядок виконання такого рішення, якщо це зачіпає інтереси заявника чи впливає з відносин між цією особою та боржником; досвід Великої Британії щодо 14-денного строку на оскарження рішення суду про зміну способу й порядку виконання рішення суду й обчислення його тільки після моменту вручення боржникові; досвід Німеччини щодо прямого законодавчого дозволу суду вирішувати питання про зміну способу виконання незалежно від індивідуальної визначеності чи заміненості речі.

Не можна визнати позитивним досвід, що обмежує економічну широту господарських відносин при виконанні судових рішень, підпорядковуючи їх суворій процесуальній формі чи вичерпно сковуючи певними способами виконання. У цьому випадку гнучкість судового вирішення відповідних питань відповідає економічним інтересам суспільства та повністю узгоджується з принципом верховенства права [3, ст.70].

Важливо відзначити, що при встановленні та зміні способу та порядку виконання рішення господарського суду, має бути враховано положення з Висновку № 13(2010) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо ролі суддів у виконанні судових рішень (м. Страсбург, 19 листопада 2010 року) щодо того, що «виконання рішення повинно бути справедливим, швидким, ефективним і пропорційним» [10, с. 449].

Висновки. Спосіб виконання рішення суду – захід примусового виконання рішення суду, що може бути встановлений і змінений лише судом, виходячи з вимог, заявлених під час судового розгляду, та обставин справи, що спрямовується на повне та правильне виконання судового рішення для відновлення та захисту порушеного або оспорюваного права чи охоронюваного законом інтересу стягувача, а порядок виконання рішення суду – процедура виконання встановленого судом способу захисту порушеного або оспорюваного права (законного інтересу), що передбачає строки, черговість, місце, послідовність та інші складові дій щодо виконання рішення суду, а також указує на права та обов'язки учасників виконавчого провадження й зумовлює наслідки їх здійснення.

Підставою для зміни способу та порядку виконання рішення можуть бути конкретні обставини, що ускладнюють виконання рішення або роблять його неможливим у визначений строк або встановленим господарським судом способом. Загальні підстави зміни способу виконання рішення господарського суду, як зазначає Петров В.С., мають відповідати таким умовам: спрямованість на встановлення нового механізму реалізації рішення суду, що здатний створити кращі правові умови для задоволення первісної вимоги; не потребують нового дослідження обставин справи, залучення нових осіб чи повернення до інших стадій розгляду справи по суті спору, крім установлення обставин неможливості чи утруднення виконання рішення суду та оцінки правомірності нового способу виконання; новий спосіб чи порядок виконання рішення суду відповідає способу захисту, визначеному судом у первісному рішенні, є найменш обтяжливим для боржника та відповідає критеріям адекватності, справедливості, пропорційності, виконуваності та добросовісності сторін, розрахований на швидке й ефективне виконання рішення суду.

Використані джерела:

1. Берестова І. Е. Щодо процесуальної природи та порядку пред'явлення ухвали господарського суду про розстрочку виконання рішення суду / І. Е. Берестова // Приватне право і підприємництво. - 2014. - Вип. 13. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prip_2014_13_10

2. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 № 1404-VIII (зі змінами й доповненнями) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/140419>

3. Петров В. С. Установлення та зміна способу й порядку виконання рішення господарського суду: дис. ... канд. юрид. наук; спец. 12.00.04 / В. С. Петров – Одеса, 2016. – 209 с.

4. Про деякі питання практики виконання рішень, ухвал, постанов господарських судів України: Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 17.10.2012 № 9// Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0009600-12>

5. Кравцова Таліна Умови та порядок виконання рішень господарських судів / Таліна Кравцова// Юридична газета. – 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eprav.ua/ukr/publications/view/yuridichna-gazeta-publku-stattyu-talni-kravtsovo-shchodo-umovi--poryadku-vikonannya-rsheni-gospodarskih-sudv>

6. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 6 листопада 1991 року № 1798-XII (зі змінами й доповненнями) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>

7. Про деякі питання визнання правочинів (господарських договорів) недійсними: Постанова Пленуму Вищого господарського суду України 29.05.2013 № 11// Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0011600-13/print1396897283426206>.

8. Ухвала Господарського суду Одеської області у справі № 916/1805/14 від 05.10.2015 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/51998836>

9. Ухвала Господарського суду Одеської області у справі № 927/790/14 від 12.10.2015 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/52242989>.

10. Висновок № 13(2010) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо ролі суддів у виконанні судових рішень (м. Страсбург, 19 листопада 2010 року) // Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства. – Київ, 2015. – С. 438–450.

Стаття надійшла до редколегії 23.11.2016

Мелех Л.В., Визняк Е.В. Отдельные правовые аспекты изменения способа и порядка исполнения решений хозяйственных суда в Украине

Статья посвящена исследованию правовых аспектов изменения способа и порядка исполнения решений хозяйственного суда. Предложены разграничения способа и порядка исполнения решения хозяйственного суда как родовое и видовое понятие. Исследованы основания изменения способа и порядка

исполнения решения хозяйственного суда. Проанализированы основные направления использования зарубежного опыта установления и изменения способа и порядка исполнения решения хозяйственного суда.

Ключевые слова: *хозяйственный суд, хозяйственный процесс, изменение способа и порядка исполнения решений хозяйственного суда, исполнительное производство, выполнение решения.*

Melech L. V., Viznyak E. V. Some legal aspects of changes and order of making economic court in Ukraine

The article studies the legal aspects of changing the method and procedure of enforcement of commercial court. A rozmezhovuvannya method and manner of implementation of decision of Economic Court as a generic and species concepts. Investigated changing the way the grounds and procedure for the decision Economic Court. The basic uses of international experience establishing and changing the way and manner the decision Economic Court.

The final stage of the economic process is enforcement. Just as at this stage really is the protection and restoration of violated and disputed rights and legally protected interests of economic relations, without any prior stage lose their practical value. Therefore, the state must ensure the full enforcement of the judgment, and this requires the creation of certain conditions, organizational, managerial, procedural and informational nature. The most important prerequisite for the full and proper execution of court decisions, is a method and procedure implementation, defined in the decision of the court. In the absence of clarity in the way and manner of implementation of any, even the most fair decision can not be implemented in practice.

The study legal aspects of changing the method of enforcement and Commercial Court carried out such scholars as V.I. Yevintov, A.V. Isayenkova, E.V. Maltsev, R.V. Myronyuk, their work is devoted to research of international experience enforcement of judgments; V. Petrov, it was investigated the problem of determining the nature and characteristics of the procedure of establishing and changing the method of execution of economic court considering the need to improve economic and procedural law and efficiency of judicial protection of participants of economic relations; I.E. Berestova, investigated the nature of procedural changes or installation method and order execution; Talina Kravtsova special attention in his work pays study and characterization of conditions and procedures for enforcement of commercial courts.

Key words: *commercial court, commercial litigation, changes in the method and procedure of enforcement of commercial court, execution, execution.*

УДК 342.98 + 35.083

І. О. Чухлебов

**ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ У
СФЕРІ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ ОРГАНІВ
ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ**

Статтю присвячено дослідженню наукових підходів до визначення інформаційно-правових відносин та кадрової політики органів публічної адміністрації. Сформульовано авторське визначення понять «кадрова політика органу публічної адміністрації» та «інформаційно-правові відносини у сфері кадрової політики органів публічної адміністрації». Визначено сучасні тенденції

правового регулювання інформаційних відносин у сфері кадрової політики Надано пропозиції щодо змін вітчизняного законодавства.

Ключові слова: *інформаційно-правові відносини, кадрова політика, органи публічної адміністрації, суб'єкти владних повноважень.*

Постановка проблеми. Сучасні реформи органів публічної адміністрації в Україні, що обумовлені прискореними темпами євроінтеграційних процесів, вимагають оновлення їх кадрової політики. Стратегія державної кадрової політики, визначена Указом Президента України до 2020 року, окреслює основні напрями модернізації такої діяльності органів публічної адміністрації, оновлене законодавство про державну службу провокує зміни засад роботи служб управління персоналом у державних органах, а тенденції збільшення рівня відкритості державних органів громадськості, посилені законодавством, вимагають підвищення рівня поінформованості суспільства про процедури набору, переміщення та звільнення персоналу на публічній службі [19; 13; 12].

Відсутність ефективної системи моніторингу потреб суспільства у фахівців органів публічної адміністрації з відповідними професійними якостями призвели до їх дисонансу з професійними можливостями працюючих зараз державних службовців. Зазначене явище впливає на зниження ефективності функціонування усієї системи органів публічної адміністрації в Україні, не виправдання сподівань, що були пов'язані з реформою цих органів та посилення негативних кризових явищ у суспільстві.

Важливу роль у налагодженні європейського рівня роботи органів публічної адміністрації відіграє якісне інформаційне забезпечення їх кадрової роботи. Запровадження нових апробованих європейською практикою підходів до відбору, розстановки та переміщення кадрів в органах публічної адміністрації, їх професійного навчання та підвищення кваліфікації потребує якісної інформаційної підтримки. Від рівня інформаційного забезпечення діяльності кадрових служб органів публічної адміністрації залежить професійна якість їх працівників, якої від них очікує громадянське суспільство України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на те, що основні зусилля вчених, а саме: Бачило І.Л., Брижка В.М., Кальченко О.М., Копилова В.О., Рассолова М.М., Ситникова О.О., Туманова Л.В., Цимбалюка В.С. та інших було зосереджено на дослідженні загальних положень інформаційно-правових відносин, а окремі їх види тільки попадають у коло зору науковців, питання інформаційно-правових відносин кадрового забезпечення діяльності органів публічної адміністрації окремо не розглядались.

Формування цілей. Метою статті є з'ясування змісту кадрової політики органів публічної адміністрації, визначення ознак та поняття інформаційно-правових відносин у цій сфері, виявлення сучасних тенденцій інформатизації кадрової роботи, а також шляхів удосконалення вітчизняного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Збільшення кількості інформаційно-технологічних комплексів обслуговування діяльності публічної служби, невинне зростання кількості державних баз даних, посилення інтегративних процесів інформаційного забезпечення різних публічних служб, прискорення процесів надання інтерактивних адміністративних послуг вимагає формування нового зразка державного службовця як активного учасника інформаційно-правових відносин.

Через гнучкість та сутнісну природу інформації як предмета відносин у науці немає єдиного визначення поняття інформаційно-правових відносин. Наприклад, В.М. Брижко та О.М. Кальченко визначають інформаційно-правові відносини як відносини, що виникають у всіх сферах життя й діяльності людини, суспільства та держави при одержанні, використанні, поширенні та зберіганні інформації [4, с. 86]. І.Л. Бачило під інформаційно-правовими відносинами розуміє суспільні відносини, які виникають у процесі інформаційної діяльності [2, с. 22]. Л.В. Туманова та А.А. Ситников трактують інформаційні відносини як суспільні відносини, що виникають відповідно до норм права і юридичних фактів при формуванні й використанні інформаційних ресурсів на основі створення, збору, обробки, накопичення, зберігання, пошуку, поширення й надання споживачеві документованої інформації; створення й використання інформаційних технологій і засобів забезпечення; захисту інформації, прав суб'єктів, які беруть участь в інформаційних процесах та інформатизації [20, с. 101]. М.М. Рассолов визначає інформаційні правовідносини як відносини з приводу збору, обробки й використання правової та іншої інформації в суспільстві [17, с. 22]. Такі науковці, як М.Я. Швець, Р.А. Каложний, В. Гавловський, В.С. Цимбалюк визначають ці відносини як суспільні відносини щодо інформації, яка є основним об'єктом регулювання інформаційного права [22, с. 88]. В.А. Копилов пропонує кілька визначень інформаційно-правових відносин. У динамічному контексті цей науковець визначає їх то як комплекс суспільних відносин, що виникають при реалізації інформаційних процесів, тобто при створенні, отриманні, обробці, накопиченні, зберіганні, пошуку, розповсюдженні та споживанні інформації, а також процесів створення й застосування інформаційних систем, інформаційних технологій і засобів інформаційної безпеки [7, с. 68]; то як відокремлену однорідну групу суспільних відносин, які виникають у процесі обігу інформації в інформаційній сфері, у результаті здійснення інформаційних процесів у порядку реалізації кожним інформаційних прав та свобод, а також у порядку виконання обов'язків органами державної влади й місцевого самоврядування по забезпеченню гарантій інформаційних прав та свобод [8, с. 99]. На думку Яременко О.І., інформаційно-правові відносини є одним з видів правових відносин, які мають ряд специфічних особливостей, унаслідок того, що їх основним об'єктом є інформація та похідні від неї категорії [23, с. 161].

Узагальнивши наведені наукові позиції, ми вважаємо за можливе визначити такі ознаки інформаційно-правових відносин: 1) суб'єктами

відносин є люди, суспільство та держава; 2) виникають, розвиваються та змінюються в процесі інформаційної діяльності тобто при одержанні, використанні, поширенні, зберіганні, зборі, обробці, накопиченні, пошуку, поширенні та споживанні інформації; 3) виникають відповідно до норм права і юридичних фактів; 4) основним предметом відносин є інформація, як структурована так і не структурована, додатковими предметами відносин виступають інформаційні системи, інформаційні технології, засоби зберігання, забезпечення доступу до інформації та її захисту; 5) змістом відносин є інформаційні права та обов'язки.

Як зазначає Яременко О.І., одним з найважливіших суб'єктів інформаційно-правових відносин є держава та її органи, правовий статус яких в інформаційній сфері потребує подальших наукових досліджень [23, с. 161]. На наш погляд, сучасний стан розвитку інформаційного суспільства в Україні потребує ширшого підходу до правового статусу представництва публічної влади в інформаційно-правових відносинах, ніж на рівні органів державної влади. З урахуванням проєвропейського вектора розвитку вітчизняного інформаційного законодавства, вважаємо за необхідне розглядати органи публічної адміністрації як суб'єктів інформаційно-правових відносин.

Нормативне визначення поняття інформаційних відносин та роль у них органів публічної адміністрації містять деякі закони інформаційної сфери. Так, у Законі України «Про інформацію» до внесення змін від 13 січня 2011 року в ст. 3 містилося визначення інформаційних відносин як відносини, які виникають у всіх сферах життя й діяльності суспільства й держави при одержанні, використанні, поширенні та зберіганні інформації. Проте з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про інформацію» від 13 січня 2011 року стаття третя Закону України «Про інформацію» стала визначати основні напрями державної інформаційної політики, водночас стаття 4 цього закону визначила суб'єкти інформаційних відносин, а саме фізичні особи; юридичні особи; об'єднання громадян та суб'єкти владних повноважень, а об'єктом інформаційних відносин визначила інформацію [14; 5]. Стаття 1 Закону України «Про інформацію» суб'єктом владних повноважень визначає орган державної влади, орган місцевого самоврядування, інший суб'єкт, що здійснює владні управлінські функції відповідно до законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень [14]. Закон України «Про доступ до публічної інформації» суб'єктами владних повноважень визнає органи державної влади, а також інші державні органи [13]. Зазначені законодавчі положення чітко закріпили статус суб'єктів владних повноважень як суб'єктів інформаційних відносин.

Яременко О. І. зазначає, що існує проблема невідповідності поняття «суб'єкт владних повноважень» в адміністративно-процесуальному та інформаційному законодавстві. П. 7 ч. 1 ст. 3 Кодексу адміністративного судочинства України передбачено, що суб'єкт владних повноважень – це орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа, інший суб'єкт при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих

повноважень [6]. На практиці це призвело до того, що при розгляді інформаційних спорів адміністративними судами виникали проблеми щодо віднесення до їх складу посадових чи службових осіб. Як зазначається в постанові Пленуму Вищого адміністративного суду України від 30.09.13 № 11, аналіз судової практики, у правозастосовній діяльності свідчить про те, що в судів виникали ускладнення при визначенні юрисдикції адміністративних судів щодо поширення їх компетенції на спори про оскарження рішень, дій чи бездіяльності розпорядників публічної інформації. Так, Законом України «Про доступ до публічної інформації» надано інше, ніж у Кодексі адміністративного судочинства України, визначення суб'єкта владних повноважень. Пленум дійшов висновку, що в КАС України визначено всіх суб'єктів владних повноважень, тому сфера дії цієї норми повністю охоплює сферу дії норми, яка міститься в пункті 1 частини першої статті 13 Закону України «Про доступ до публічної інформації», оскільки диспозиція норми в Законі містить менший перелік суб'єктів владних повноважень та не визначає інших суб'єктів, ніж визначено в КАС України [15]. На основі цього підходу Яременко О. І., в інформаційній сфері до суб'єктів державно-владних повноважень відносить: 1) органи законодавчої, виконавчої та судової влади; 2) Президента України, який не входить до жодної гілок влади, але має повноваження в кожній з них; 3) державні органи, які підпорядковані чи підзвітні органам законодавчої, виконавчої, судової влади та Президентові або виконують дотичні функції відносно цих органів; 4) органи місцевого самоврядування; 5) посадових та службових осіб цих органів [24, с. 17]. З наведеного можна зробити висновок, що узагальнено представником органів публічної влади як суб'єктів інформаційних відносин можна вважати органи публічної адміністрації.

Термін «публічна адміністрація», зазначає Білозерська Т.О., уперше було використано в праві Європейського Союзу. Науковець наголошує на тому, що на підставі аналізу окремих нормативно-правових актів ЄС можна дійти висновку, що в європейському праві існує два визначення поняття «публічна адміністрація»: у вузькому та в широкому сенсі. У вузькому сенсі під «публічною адміністрацією» розуміються «регіональні органи, місцеві та інші органи публічної влади», «центральні уряди» та «публічна служба». Під органами публічної влади при цьому розуміється: «інституції регіонального, місцевого або іншого характеру, інші органи, діяльність яких регулюється нормами публічного права або діями держав-членів; органи, наділені достатніми суверенними повноваженнями країни, які з формальної точки зору не є частиною адміністративного апарату держави-члена, але структура та завдання якого визначено в законі (причому ці завдання належать сфері функціонування держави)». У широкому сенсі в європейському праві, акцентує Білозерська Т.О., до «публічної адміністрації», крім органів публічної влади, відносять ті органи, які не входять до неї організаційно, але виконують делеговані нею функції. Водночас, як зазначається в Резолюції щодо публічної (державної) відповідальності, під «публічною владою» (або органами публічної влади), слід розуміти: будь-яку установу публічного

права (включаючи державу, регіональні та місцеві органи державної влади, незалежні публічні підприємства) та будь-яких фізичних осіб під час виконання ними повноважень офіційних органів [3, с.11].

Представники вітчизняної науки, наприклад, В.Б. Авер'янов під терміном «публічна адміністрація» пропонує розуміти сукупність органів виконавчої влади та органів виконавчого самоврядування, підпорядкованих політичній владі, які забезпечують виконання закону та здійснюють інші публічно-управлінські функції [1, с.117]. Інший науковець, Кравцова Т.М., під поняттям «публічна адміністрація» пропонує розуміти систему органів державної виконавчої влади та виконавчих органів місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації та інші суб'єкти, наділені адміністративно-управлінськими функціями, які діють з метою забезпечення як інтересів держави, так і інтересів суспільства в цілому, а також сукупність цих адміністративно-управлінських дій та заходів, установлених законом [9, с. 523]. У словнику термінів і понять з державного управління визначено, що публічна адміністрація – це сукупність державних і недержавних суб'єктів публічної влади, ключовими структурними елементами якої є а) органи виконавчої влади; б) виконавчі органи місцевого самоврядування [10, с.168–169]. Таким чином, для виявлення основних напрямів сучасної кадрової політики органів публічної адміністрації є з'ясування чинних правових позицій щодо визначення кадрової політики в органах державної влади та органах місцевого самоврядування.

Чинний Закон України «Про державну службу» не використовує термін «кадрова політика». Водночас Стратегія державної кадрової політики на 2012-2020 роки зазначає, що одними з цілей реалізації державної кадрової політики за напрямом модернізації кадрових служб є реорганізація кадрових служб у служби персоналу [19]. Ураховуючи зазначене, слід констатувати той факт, що ця ціль Стратегії знайшла свою реалізацію в Законі України «Про державну службу», оскільки новий Закон уже активно використовує саме терміни «персонал» та «служба управління персоналом», на заміну терміна «кадри». На відміну від закону України «Про державну службу» Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» одним з принципів служби в органах місцевого самоврядування в ст. 4 визначає самостійність кадрової політики в територіальній громаді [16]. Проте й цей нормативно-правовий акт не містить визначення кадрова політика.

Сучасне та змістовне визначення кадрової політики сформулювали Р.В. Севаст'янов та С.А.Ткаченко. Так, на їх думку, кадрова політика - це сукупність принципів, методів, форм організаційного механізму з формування, відтворення, розвитку та використання персоналу, створення оптимальних умов праці, її мотивації та стимулювання [18].

З наукової точки зору кадрову політику можна розглядати як у загальному, так і більш конкретному сенсі. Як зазначає А.Я.Кибанов, кадрова політика в широкому розумінні - це система усвідомлених і певним чином сформульованих правил і норм, що приводять людський ресурс у відповідність з довгостроковою стратегією підприємства. На думку цього науковця, призначення кадрової політики - своєчасно формулювати цілі відповідно до

стратегії розвитку організації, порушувати проблеми й ставити завдання, знаходити способи досягнення цілей. Кадрова політика є частиною політики організації й повинна повністю відповідати концепції її розвитку [21, с.155]. Петрова А.О. зазначає, що кадрова політика включає таке коло проблем: аналіз інформації та планування необхідної кількості працівників, організація постійного підвищення ними своїй кваліфікації; відбір і розстановка працівників на відповідні посади, зважаючи на їх особисті та професійні якості; переміщення працівників залежно від навантаження у структурних підрозділах; організація адміністрування роботи з кадрами; розвиток системи управління [11, с.15].

Можна дійти висновку, що кадрова політика в органах державної влади та органах місцевого самоврядування є одним з ключових напрямів забезпечення їхньої ефективної діяльності. Наведені факти ілюструють, на наш погляд, дещо прогресивніший розвиток правового регулювання кадрової політики органів державної влади на відміну від органів місцевого самоврядування. Зазначене обґрунтовує необхідність унесення змін до законодавства, що регулює службу в органах місцевого самоврядування в напрямі розробки концепції удосконалення їх кадрової політики, особливо це питання набуває актуальності з урахуванням останніх тенденцій децентралізації.

Висновки. Відсутність нормативного визначення поняття «кадрової політики» створює умови для неефективного правового регулювання відповідних відносин. Ураховуючи зазначене, вважаємо, що потребує законодавчого закріплення поняття «кадрова політика органу публічної адміністрації», прийнятне і для потреб державної служби, і для потреб служби в органах місцевого самоврядування. Підтримуючи позицію Р.В. Севастьянова та С.А.Ткаченко, вважаємо за можливе визначити кадрову політику органу публічної адміністрації як нормативно визначену сукупність принципів, методів, форм організаційного механізму з формування, відтворення, розвитку та використання персоналу, створення оптимальних умов праці, її мотивації та стимулювання з метою забезпечення ефективного виконання завдань суб'єкта публічної адміністрації.

Ураховуючи особливості кадрової політики органів публічної адміністрації, можна виокремити такі ознаки інформаційно-правових відносин у сфері кадрової політики органів публічної адміністрації: 1) суб'єктами відносин є органи публічної адміністрації та інші суб'єкти, з якими перші взаємодіють (фізичні та юридичні особи); 2) функціонують у процесі інформаційної діяльності органів публічної адміністрації; 3) виникають відповідно до норм права; 4) основним предметом відносин є інформація про формування, відтворення, розвиток та використання персоналу; 5) метою виникнення цих відносин є ефективне забезпечення виконання завдань суб'єкта публічної адміністрації.

З урахуванням зазначених вище ознак, пропонуємо розуміти інформаційно-правові відносини у сфері кадрової політики органів публічної адміністрації як урегульовані нормами права суспільні відносини органів публічної адміністрації з іншими юридичними та фізичними

особами, у процесі їх інформаційної діяльності, що полягає в пошуку, одержанні, зберіганні, обробці, використанні інформації про формування, відтворення, розвиток та використання персоналу для ефективного забезпечення виконання завдань суб'єкта публічної адміністрації.

Механізм інформаційного забезпечення кадрової політики суб'єкта публічної адміністрації, на наш погляд, уключає декілька етапів: проведення аналізу кадрової інформації; постійне оновлення та удосконалення кадрових баз даних; планування заходів з інформатизації кадрової роботи; постійний моніторинг ефективності розстановки працівників на відповідні посади; інформаційне супроводження підвищення кваліфікації, переміщення працівників тощо. Дослідження елементів механізму інформаційного забезпечення кадрової політики суб'єкта публічної адміністрації є предметом наших подальших наукових пошуків.

Використані джерела:

1. Авер'янов В. Б. Реформування українського адміністративного права: ґрунтовний привід для теоретичної дискусії / В. Б. Авер'янов // Право України. – 2003. – № 5. – С. 117–122.
2. Бачило И.Л. Информационное право: основы практической информатики. Учебное пособие. – М., 2001.
3. Білозерська Т. О. Реформування публічної адміністрації в Україні як крок до європейської інтеграції / Т. О. Білозерська // Форум права. – 2007. – № 2. – С. 11–19 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2007-2/07btodei.pdf>.
4. Брижко В.М., Кальченко О.М., Цимбалюк В.С. Інформаційне суспільство. Дефініції. За ред. проф. Р.А. Каложного, М.Я. Швеця. – К. Інтеграл, 2002.
5. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про інформацію» від 13 січня 2011 року N 2938-VI // Голос України від 09.02.2011 – № 24
6. Кодекс адміністративного судочинства України Закон України від 06.07.05 № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2005. – № 35-36, № 37. – Ст. 446.
7. Копылов В.А. Информационное право: Учебник. – М., Юрист, 2002. – С. 68.
8. Копылов В.А. О структуре и составе информационного законодательства // Государство и право. – 1996. - № 6. - С. 99
9. Кравцова Т. М. Поняття та принципи діяльності публічної адміністрації / Т. М. Кравцова, А. В. Солонар // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 522–525 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/20104/10ktmdpa.pdf>
10. Малиновський В. Я. Словник термінів і понять з державного управління / В. Я. Малиновський. – К. : Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2005. – 254 с.
11. Петрова А.О. Адміністрування роботи з кадрами в органах прокуратури України.: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / А.О. Петрова ; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. – Д., 2016. – 20 с. – укр.
12. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII // Урядовий кур'єр від 03.02.2015 – № 21

13. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13 січня 2011 року № 2939-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 32. – ст. 314 – ст. 6
14. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №48. – Ст. 650.
15. Про практику застосування адміністративними судами положень Закону України від 13 січня 2011 року № 2939-VI «Про доступ до публічної інформації» : постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 30.09.13 р. № 11. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0011760-13>
16. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 7 червня 2001 року N 2493-III // Урядовий кур'єр від 04.07.2001 – № 116
17. Рассолов М.М. Информационное право: основы практической информатики. Учебное пособие. – М.; 2001.
18. Севастьянов Р.В ., Ткаченко С.А. Кадровая політика підприємства та напрями її вдосконалення. – С. 177-187. – 2013 [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.zgia.zp.ua/gazeta/evzdia_5_177.pdf.
19. Стратегія державної кадрової політики на 2012-2020 роки : Указ Президента України від 1 лютого 2012 року № 45/2012 // Офіційний вісник Президента України від 03.02.2012 – 2012 р., № 4, стор. 68, стаття 127
20. Сытников А.А., Туманова Л.В. Обеспечение и защита права на информацию. М.: Городец-издат, 2001.
21. Управление персоналом организации. Учебник/под ред. А.Я.Кибанова. – 2-е изд., доп. и перераб. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 638 с.
22. Швець М., Каложний А., Гавловський В., Цимбалюк В. Інформаційне законодавство України: концептуальні основи формування // Право України. – 2001. – № 7. – С. 88
23. Яременко О.І. Інформаційні відносини як предмет правового регулювання: теоретичний аспект. // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – . – С. 156- 161.
24. Яременко О.І. Правова ідентифікація суб'єктів владних повноважень в системі інформаційних відносин // «Інформація і право» № 3(15)/2015 – С.11- 18

Стаття надійшла до редколегії 04.11.2016

Чухлебов И.О. Информационно-правовые отношения в сфере кадровой политики органов публичной администрации

Статья посвящена исследованию научных подходов к определению информационно-правовых отношений и кадровой политики органов публичной администрации. Сформулированы авторские определения понятий «кадровая политика органа публичной администрации» и «информационно-правовые отношения в сфере кадровой политики органов публичной администрации». Определены современные тенденции правового регулирования информационных отношений в сфере кадровой политики. Даны предложения по изменениям отечественного законодательства.

Ключевые слова: *информационно-правовые отношения, кадровая политика, органы публичной администрации, субъекты властных полномочий.*

Chukhlebov I.O. Information-legal relations in the sphere of personnel policy of public administrations

The article investigates the scientific approaches to the definition of information and legal relations and personnel policies of public administrations. Formulated author definitions of "personnel policies of public administration body" and "information-legal relations in the sphere of personnel policy of public administrations." Identified current trends of legal regulation of information relations in the field of personnel policy proposals are given to change national legislation.

It was found that the lack of regulatory definition of "personnel policy" creates conditions for ineffective legal regulation of corresponding relations. Given the above, it was suggested to fix in law the concept of "personnel policies of public administration body" that is acceptable and for the needs of the public service and the needs of the service in local government.

A highlight these features information and legal relations in the personnel policies of public administration: 1) relationship are the subjects of public administration bodies and other entities with which the first interaction (individuals and entities); 2) operate in the information of the public administration; 3) arise under the law; 4) the main focus of relations has information about the formation, reproduction, development and use of personnel; 5) the purpose of the emergence of this relationship is the effective enforcement tasks involved in public administration.

It is proposed to understand the information and the legal relations in the sphere of personnel policy of public administrations as a settled rule of law public relations public administration bodies and other legal and natural persons in the process of receiving, using, storing information about the formation, reproduction, development and use of personnel of the order to effectively ensure tasks of the subject of public administration.

Key words: information-legal relations, personnel policies, public administration bodies, the subjects of power.

РОЗДІЛ V. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

УДК 343.13:005.332.2:-043.5

В. М. Беднарська

ОСТАННІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті досліджено питання взаємодії під час здійснення кримінального провадження. Висвітлено питання взаємодії не тільки між оперативними підрозділами й слідчим, а й іншими учасниками – прокурором процесуальним керівником та слідчим суддею, які різною мірою задіяні в проведенні слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій. І це не є випадковим, адже без процесуального керівника й узгодження з ним своїх дій не можуть діяти не лише оперативні підрозділи, але й слідчий. А без рішення слідчого судді неможливе проведення більшої частини негласних слідчих (розшукових) дій. Зроблено висновок, що в сучасному кримінальному провадженні поняття взаємодії має значно більший зміст і ширше коло учасників, яке вводить у цей процес, крім оперативних підрозділів і слідчого, інших суб'єктів: прокурора процесуального керівника, слідчого суддю тощо.

Ключові слова: *кримінальне провадження, взаємодія, слідчі дії, негласні слідчі (розшукові) дії, слідчий суддя, прокурор процесуальний керівник.*

Постановка проблеми. Стрімкі зміни кримінального процесуального законодавства в останні роки, змінили не тільки порядок провадження, але й сутність багатьох його понять. Поняття «взаємодії» також зазнало певних суттєвих змін, хоча на законодавчому рівні воно, як і раніше, не визначено. Ураховуючи те, що процес розслідування має для суб'єктів провадження єдині завдання, то й питання злагодженості їх роботи має для кримінального судочинства досить важливе значення. Відсутність нормативної регламентації взаємодії викликає певні складнощі у правовідносинах між суб'єктами й потребує наукового дослідження й змін законодавства.

Незважаючи на те, що науковці постійно звертаються до питань «взаємодії», проблеми її реалізації між суб'єктами провадження й сьогодні є актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання «взаємодії» у кримінальному провадженні завжди було в центрі уваги науковців, які досліджували його в площині філології (А.М.Іезуїтов), філософії, соціології (В.І. Свидерський). Певних питань «взаємодії» торкалися у своїх працях відомі правники М.Н. Марченко, С.Н. Князєв, О. Василенко, П. Каркач, О. Толочко, В. Пивоваров, Л. Щербина, М. Якимчук, М. Бортун, які розглядали взаємодію між різними учасниками й у різних аспектах. Так, досліджуючи питання взаємодії В.Малого робить спробу розкрити криміналістичну сутність та функції цієї дефініції в кримінальному провадженні. Інакше розглядає це питання А.С.Тищенко, який робить

спробу дослідити саме поняття «взаємодії». Хід та результати цих досліджень свідчать про багатоаспектність цього питання, але не розв'язують усіх питань її реалізації під час кримінального провадження.

Формування цілей. У практичному застосуванні поняття «взаємодія» значно ширше ніж його визначають учені. Тому мета дослідження – уніфікувати процесуальні можливості взаємодії між різними учасниками кримінального провадження для досягнення загальних завдань судочинства.

Виклад основного матеріалу. Складно було б заперечувати наявність системності кримінального провадження. Однією зі складових системи є правовідносини взаємодіючих суб'єктів, які здійснюють кримінальне провадження – органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді й суду. Кожен з них має свої повноваження в системі й займає в них конкретне місце, але об'єднує їх саме взаємодія. Цікавою в рамках теорії систем, на наш погляд, є думка В.І.Свідерського щодо поняття «взаємодії» та її інтегруючої ролі в будь-якій системі [6, с. 4].

Розглядаючи будь-яку систему, умовно виділяють її статичний та динамічний аспекти. При цьому саме структура розглядається як статична характеристика системи, оскільки зміна структури означає неминучу зміну самої системи. Водночас організація характеризує динамічний аспект, тобто визначає єдність, упорядкованість взаємодії усіх елементів системи, що забезпечує цілісність самої системи. Складність системи розглядається серед головних інтегральних системних якостей, що так само виявляється в різноманітті та протиріччі. Нагадаємо, що саме протиріччя визначається філософією джерелом взаємодії. Протиріччя, що виникають та «борються» є одночасно наслідком та джерелом розвитку системи, у результаті чого забезпечується динамічна рівновага системи [6, с. 47].

Ми підтримуємо точку зору вченого, який розглядає взаємодію як певну систему, де основним джерелом виступають протиріччя. Адже ці протиріччя виникають між суб'єктами, їх повноваженнями, певними діями, і, вони потребують узгодження.

На жаль, на законодавчому рівні поняття «взаємодія» не визначено, хоча на практиці застосовується досить активно. Досліджуючи деякі аспекти взаємодії М.Н.Марченко наголошує, що це поняття виражає певну форму й ступінь конкретних взаємозв'язків між конкретними об'єктами [7, с. 5]. На його думку, взаємодія – це особливий вид взаємозв'язку, який характеризує існування більш глибоких відносин. Взаємодія припускає, що це явище реалізує свою специфічну природу лише через свої взаємовідносини [7, с. 130-136].

Проблематика, пов'язана з реалізацією та регламентацією взаємодії не є простою. Сутність та межі її дії за останні роки досить суттєво змінилися. Така трансформація відбулася завдяки зміні процесуального Закону й, відповідно, процедури проведення окремих слідчих дій та введення у кримінальне процесуальне законодавство негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД) як різновиду слідчих дій. Відбулася процесуалізація певних оперативних розшукових дій і до процедури їх проведення, Законом залучаються нові учасники. У зв'язку з цим змінюється й сутність самого поняття «взаємодії».

У літературі завжди панувала точка зору щодо існування двох форм взаємодії: процесуальна й непроцесуальна (організаційна). Перша форма – процесуальна, тобто, це дії між учасниками провадження, які унормовані в КПК. До них відносять надання слідчим доручень оперативним підрозділам, сумісні виїзди у складі оперативно-слідчої групи. Організація взаємодії слідчого з оперативними підрозділами у кримінальному провадженні відбувається відповідно до вимог відомчих нормативно-правових актів [5, с. 75].

Таких висновків дійшли вчені багато років тому, але основні умовиводи з цього питання, на жаль, залишилися, хоча суттєво змінилося законодавство. Саме зміна законодавства дає змогу переіменувати певні вже ustalені точки зору щодо взаємодії в кримінальному провадженні.

Слід визнати, що в жодній нормі КПК 1960 року поняття «взаємодія» не визначалося. Таку тенденцію майже повністю збережено й у КПК України 2012 року. Цей термін законодавець не використовує, за винятком ч.3ст.571 цього Кодексу. Однак будь-яких роз'яснень з приводу його розуміння в цій статті Кодексу не надано [4, с. 102].

В інших законодавчих актах згадується поняття «взаємодія», хоча й не дається його формулювання.

Наприклад, Закон України «Про міліцію» закріплював такі форми взаємодії органів внутрішніх справ, як спільна діяльність; надання з їх боку всілякої допомоги й підтримки; надання інформації з питань боротьби з різними правопорушеннями [2].

Чинний Закон України «Про національну поліцію» у ч.1 ст.5 визначає взаємодію поліції з органами правопорядку та іншими органами державної влади, а також органами місцевого самоврядування відповідно до закону та інших нормативно-правових актів. Посилання в цій статті на взаємодію поліції з органами правопорядку та іншими органами державної влади є досить загальним і не має жодних указівок на конкретні дії. Але водночас саме посилання на взаємодію з конкретними державними органами влади дає право зробити висновок про розширення меж взаємодії у кримінальному провадженні.

У визначеному Законі є ще одна стаття, де згадується взаємодія з населенням на засадах партнерства (ст. 11 Закону), у якій зазначається, *що діяльність поліції здійснюється в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства й спрямована на задоволення їхніх потреб* [1]. У цій статті йдеться про взаємодію на засадах партнерства. Але що саме мається на увазі під «партнерством», тим більше як засади, у Законі не визначено. Зауважимо, що така засада, як «партнерство» не унормовано в жодному із Законів, що стосуються кримінального судочинства.

На жаль, таке визначення взаємодії в Законі, як і відсутність самого поняття, переводять ці статті в розряд декларативних. Питання визначення самого поняття «взаємодії» потребує окремого дослідження та визначення й не є предметом нашої зацікавленості.

Про необхідність взаємодії у сфері протидії злочинності йдеться в ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [2]. Цей Закон міг

би стати правовою основою діяльності оперативних підрозділів і взаємодії з іншими суб'єктами, значно розширивши їх можливості, і, тим самим сприяв би підвищенню ефективності провадження. Але цього не сталося, адже Закон змінився тільки частково. Певна кількість оперативно-розшукових дій було процесуалізовано й регламентовано у Кримінальному процесуальному Кодексі, як негласні слідчі (розшукові) дії. До проведення їх законом залучаються й інші учасники провадження, крім оперативних підрозділів – слідчий, прокурор процесуальний керівник, слідчий суддя. Тобто процесуально закріплюється певний алгоритм дій усіх учасників, їх процесуальна взаємодія. Але саме поняття «взаємодія», як і необхідність її реалізації, у КПК законодавцем не визначається.

Можливо, саме це є причиною того, що поняття «взаємодія» постійно є предметом досліджень науковців. Але, на жаль, автори досліджень здебільшого опрацьовують наукову літературу 70-90 років 20-го століття, не приділяючи необхідної уваги сучасному законодавству, яке активно змінюється й реформується.

Автори розглядають «взаємодію» у різних аспектах, але більшість дослідників розглядають як таку, що відбувається, або повинна відбуватися між оперативними підрозділами й слідчим. При цьому основним процесуальним документом, який свідчить про наявність взаємодії було і є доручення слідчого (ст. 41 КПК).

Таке трактування процесуальної форми взаємодії звужує зміст цього поняття та його розповсюдженість на інших суб'єктів провадження. Адже чинний КПК 2012 року процесуально зберігаючи прояв процесуальної форми взаємодії слідчого через доручення з оперативними підрозділами, значно розширює процесуальні можливості взаємодії, які визначаються іншими процесуальними рішеннями, набагато ширшого кола суб'єктів – доручення прокурора слідчому (ч. 4 ст. 40 КПК), клопотання слідчого до суду, погодження клопотання з прокурором процесуальним керівником, рішення слідчого судді.

Тож можна дійти висновку, що слідчий під час кримінального провадження досить активно спілкується не тільки з оперативними підрозділами, але й з іншими суб'єктами провадження, спільна діяльність яких не пов'язана між собою відомчими відносинами підлеглості. Саме це є однією з ознак взаємодії між суб'єктами кримінального провадження. Іншими ознаками, що тісно пов'язані з названою, є застосування кожним суб'єктом провадження лише йому властивих форм і методів роботи в межах своїх повноважень та передбачених кримінальним процесуальним Законом.

У сучасному кримінальному провадженні вагоме місце займає прокурор як процесуальний керівник, який не тільки дає доручення та вказівки, але й сам має досить широке коло повноважень щодо участі в провадженні: брати участь у проведенні слідчих, (розшукових) дій та самостійному їх проведенні, давати згоду на проведення негласних слідчих (розшукових) дій, давати згоду для звернення до слідчого судді за рішенням на проведення слідчих, негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій тощо. Для надання згоди на проведення тих чи інших

слідчих чи негласних слідчих (розшукових) дій процесуальний керівник повинен мати доступ до всієї інформації в провадженні. Адже законодавець у кожному конкретному випадку вимагає представити слідчому судді певних доказів саме від прокурора. Наприклад, саме прокурор повинен довести в суді при розгляді клопотання про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії (ч. 3 ст. 248 КПК) наявність підстав уважати, що: 1) учинений злочин відповідної тяжкості; 2) під час проведення негласної слідчої (розшукової) дії можуть бути отримані докази, які самостійно або в сукупності з іншими доказами можуть мати суттєве значення для з'ясування обставин злочину або встановлення осіб, які його вчинили.

Кримінальний процесуальний Закон у ч. 3 ст. 246 КПК визначає, що рішення про проведення негласних слідчих (розшукових) дій приймає слідчий, прокурор, а у випадках визначених КПК – слідчий суддя, за клопотанням прокурора, або слідчого, погодженого з прокурором. Слідчий повідомляє прокурора про прийняття рішення про проведення негласних слідчих (розшукових) дій, або звертається з клопотанням про дачу дозволу на їх проведення. Прокурор має право відмовити в задоволенні клопотання, заборонити проведення слідчих або негласних слідчих (розшукових) дій або припинити подальше їх проведення.

Виходячи із сутності цих норм, КПК визначається певний алгоритм дій кожного суб'єкта – звернення з клопотанням, отримання згоди в прокурора на звернення до суду з клопотанням, рішення слідчого судді. Обмін інформацією в таких випадках також відбувається на процесуальному рівні, адже інформація на підставі якої проводиться та чи інша негласна слідча (розшукова) дія повинно бути визначено в рішеннях слідчого, прокурора, слідчого судді. І саме це ставить взаємодію в кримінальному провадженні на новий рівень, який не передбачає закулісного обміну інформацією, а тільки таку, що визначено в Законі.

Незважаючи на те, що суб'єкти, задіяні у кримінальному провадженні різняться між собою, функціонують вони не ізольовано, а у взаємодії один з одним.

Таким чином, інформаційний обмін між суб'єктами провадження (взаємодія) – це об'єктивна необхідність щодо підвищення ефективності роботи взаємодіючих суб'єктів, яку вже унормовано в Законі.

Нові реалії розвитку кримінального провадження в Україні вимагають принципово нових підходів до організації взаємодії оперативних підрозділів між слідчим, прокурором, слідчим суддею як однієї з найефективніших процесуальних форм. Яскравим прикладом такої взаємодії є дії оперативних підрозділів, слідчого, прокурора процесуального керівника та слідчого судді під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Запроваджуючи у кримінальне процесуальне законодавство негласні слідчі (розшукові) дії, законодавець не тільки процесуалізує окремі оперативно-розшукові дії, але й унормовує взаємодію між основними учасниками цих дій. Іншими словами, процесуальна форма взаємодії

розширила межі своєї дії, поступово витісняючи й змінюючи непроцесуальну (організаційну) форму.

Зміст непроцесуальної (організаційної) форми провадження фактично ніколи не визначався, за винятком вказівки на те, що це не унормована в Законі взаємодія. Але більшість науковців вважають саме організаційні дії учасників провадження, за допомогою яких направлялися та організовувалися різні за повноваженнями, структурними підрозділами, відомствами дії учасників провадження.

Питання організації взаємодії під час кримінального провадження завжди залишалися спірними протягом багатьох років. Суперечливість полягала у визначенні суб'єктів, які мають керувати й відповідно об'єднувати, організовувати суб'єктів кримінального провадження. Скажімо, за КПК (у ред. 1961 р.) суб'єктом, який організовував досудове розслідування був слідчий, що направляв хід розслідування, вирішував, коли і які слідчі дії слід проводити, постановляв рішення про їх проведення, вирішував питання про притягнення особи до відповідальності тощо.

Чинний КПК (ч. 1 ст. 39) такою особою визнає керівника органу досудового розслідування: керівник органу досудового розслідування організовує досудове розслідування. На слідчого покладається лише відповідальність за законність та своєчасність здійснення процесуальних дій. Крім того, велика частка слідчих, процесуальних (забезпечувальних) дій, негласних слідчих (розшукових) дій не може бути проведена без дозволу прокурора або суду. Таким чином, організаційні моменти, у тому числі й щодо взаємодії покладаються на керівника органу досудового розслідування. Ми зараз не сперечаємося з цього питання, але наразі така організація з боку керівника є більш формальною, виходячи хоча б з кількості справ у провадженні слідчих.

Крім керівника органу досудового розслідування, кримінальний процесуальний Закон передбачає офіційне керівництво провадженням також і прокурором процесуальним керівником з досить широким колом повноважень. А рішення про проведення слідчих, негласних слідчих (розшукових) дій, крім слідчого та прокурора, мають право приймати ще й слідчі судді. Безумовно, що поряд з процесуальною формою взаємодії між цими суб'єктами існує й непроцесуальна, яка визначається, крім обміну інформацією, вирішенням питань про черговість проведення дій, їх необхідність тощо. Ці питання вирішуються зазвичай в усній формі. Але прокурор процесуальний керівник може таку діяльність викласти в процесуальному документі – вказівках, що обов'язкові для виконання як слідчим, так і оперативними підрозділами.

При цьому всі суб'єкти, які входять у систему кримінального провадження, зберігають свою організаційну самостійність і діють лише в межах компетенції, визначеної законом. Кожний учасник слідчої, негласної слідчої (розшукової) дії є носієм конкретних прав і обов'язків, сукупність яких складає його правовий статус й у кожному випадку встановлено ступінь відповідальності за невиконання обов'язків.

Серед учених існує точка зору відповідно до якої суб'єкти реалізують свої повноваження щодо один одного в разі, коли мета їхньої діяльності збігається або вони мають спільні інтереси й саме це прийнято називати взаємодією [5, с. 101-106]. Але така точка зору не є конкретною. Адже мета, як і завдання, у діяльності суб'єктів, які здійснюють провадження, повинна бути єдиною й відповідати вимогам Закону. Тому вказівка «у разі, коли мета їх діяльності збігається» є недостатньою. Взаємодія – це не просто спільна діяльність, а саме така, що крім єдиної мети має ще й узгодженість дій за місцем та часом. Саме така спільна діяльність визначає алгоритм дій кожного суб'єкта, який і забезпечує ефективне поєднання оперативно-розшукових, слідчих і негласних слідчих (розшукових) дій, тобто їх узгодження.

Таким чином, характерними рисами взаємодії є множинність суб'єктів, які беруть участь у здійсненні провадження й проведенні слідчих або негласних слідчих (розшукових) дій, і, дії котрих потребують узгодженості й певної організації у своїй діяльності та направленості на розкриття правопорушення й отримання доказової інформації.

Ключовим словом є «узгодженість», яке й у подальшому визначає особливості взаємодії слідчого з іншими учасниками проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Новітнім і головним у цьому питанні є розширення кола осіб взаємодії слідчого під час досудового провадження. Законодавець визначає обов'язковість узгодження більшості рішень про проведення негласних слідчих (розшукових) дій з прокурором, що свідчить про взаємодію, яка виникає між цими суб'єктами провадження. Більше того, якщо оперативний підрозділ отримав доручення від слідчого чи прокурора на проведення певних слідчих чи процесуальних дій, то в цьому випадку оперативний співробітник отримує повноваження слідчого, і, уже він взаємодіє з прокурором, узгоджуючи ті чи інші питання та рішення.

Узагальнюючи викладені міркування, взаємодію у кримінальному провадженні можна визначити як узгоджену діяльність взаємодіючими суб'єктами, не пов'язаних між собою відносинами підлеглості, із застосуванням лише їм властивих форм і методів роботи, у межах повноважень, передбачених кримінальним процесуальним Законом та об'єднаних загальними завданнями кримінального судочинства. Від цілеспрямованої та вміло організованої, згідно з приписами нормативно-правових актів, взаємодії залежить ефективність кримінального провадження загалом.

Маючи фактично сформовану процесуальну форму взаємодії, саме поняття потребує законодавчого закріплення, яке доцільно було б визначити в главі 19 «Загальні положення досудового розслідування».

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що найбільш обґрунтованою й такою, що відповідає сучасним та юридичним засадам є точка зору щодо взаємодії між усіма суб'єктами, що здійснюють досудове провадження: оперативними підрозділами, керівником досудового провадження, слідчим, прокурором як процесуальним керівником тощо.

Спільна діяльність органів, які здійснюють кримінальне провадження й не пов'язані між собою відносинами підлеглості, передбачає удосконалення взаємодії. До основних з них, на наш погляд, належать: застосування кожним суб'єктом провадження лише властивих йому форм і методів роботи, рівність суб'єктів провадження; узгоджуваність дій різних органів для досягнення спільної мети; ініціативність кожного органу в постановці питань для спільного обговорення й вирішення; забезпечення зацікавлених органів відомостями, необхідними для виконання покладених на них функцій та їх аналіз; прогнозування, планування й контроль за усуненням виявлених упущень. Саме такий алгоритм кримінального провадження закріплено в чинному КПК України і його не варто обмежувати тільки взаємодією між оперативними підрозділами та слідчим.

Використані джерела:

1. Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII /зі змінами та доповненнями/ Офіційний сайт ВРУ// [\[Електронний ресурс\]](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17).- Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 № 2135-XII /зі змінами та доповненнями/ Офіційний сайт ВРУ// [\[Електронний ресурс\]](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17).- Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України / зі змінами та доповненнями/ Офіційний сайт ВРУ// [\[Електронний ресурс\]](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17).- Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
4. Тищенко С. Дефініція поняття взаємодії в кримінальному провадженні. /С.Тищенко// Науковий часопис Національної академії прокуратури України. – 2014 -№3. – С.101-106
5. Иезуитов А.Н. Философы взаимодействия. – СПб.:Изд-во полиграф.техникума, - 1995. – 214с.
6. Свидерский В.И. О диалекте элементов и структуры в объективном мире и в познании. – М.: Соцгиз. – 1962. – 275с.
7. Марченко М.Н. Правовые системы современного мира:учебн. пособ. / М. Н. Марченко. – М.: ИКД «Зерцало-М», 2008. – 528 с.

Стаття надійшла до редколегії 08.11.2016

Беднарская В. М. Последние тенденции развития взаимодействия субъектов в уголовном производстве

Исследуются отдельные вопросы взаимодействия в уголовном производстве. Автором акцентируется внимание на наличии более широкого круга взаимодействующих сторон, чем это принято считать. Алгоритм их действий определен в УПК, как и процессуальные документы, определяющие их связь. Делается вывод о том, что уголовное производство имеет в своем арсенале достаточно широкий круг активно взаимодействующих участников производства, который нельзя ограничивать только взаимодействием между оперативными подразделениями и следователем.

Ключевые слова: уголовное производство, взаимодействие, прокурор процессуальный руководитель, следственный судья, следственные действия.

Bednarskaya V.M. Recent trends in the development of interaction of subjects in criminal proceedings

In the article examines the issues of interaction between subjects who are entitled to pre-trial criminal proceedings.

The author draws the attention to the fact that during the pre-trial interaction investigation is carried out not only between the operational units and the investigator, but also other participants of criminal proceedings - the prosecutor procedure director and the investigating judge, who is more or at least take part in the investigation, undercover investigative (search) actions, as well as carrying out some procedural actions related to the provision of criminal proceedings.

Without the permission of the investigating judge can not be carrying most of the covert investigation (search) activities of some investigative actions (search) or actions that provide pre-trial proceedings. It is noteworthy that the algorithm of actions of operational units, investigator, prosecutor procedure director and the investigating judge, as the communicating parties is defined in the Code of Criminal Procedure, as well as procedural documents defining their relationship - instructed the investigator operational unit, matching the investigator request to the prosecutor procedural manager and an application to the investigating judge to conduct investigative, undercover investigation (search) actions and legal proceedings to ensure the criminal proceedings.

The author concludes that the interaction - is a joint activity of the bodies, which are not related to each other relations of subordination and act within the limits provided by law for each authority. Still, issues of cooperation in the criminal proceedings are limited only by the interaction between operational units and the investigator, and then only at the level of the investigator's instructions. The lack of consistency between the actions of the investigator, the prosecutor and the operational arm of the procedural manager to achieve a common goal to perform functions assigned to them a negative impact on the results of the pre-trial investigation. Modern criminal proceedings having in your arsenal algorithm of actions rather wide range of actively interacting entities, in practice, does not use this positive development to production efficiency. In order to earn the necessary interaction solutions all agencies cooperating parties. This will give an opportunity to put the point in many contentious issues.

Key words: *criminal proceedings interaction investigator, operational units, the prosecutor procedure head, undercover investigative (detective) actions.*

УДК 343.1:351.746

**О. В. Бочковий,
Б. Г. Розовський**

ВИКОРИСТАННЯ МЕХАНІЗМІВ РИНКУ В ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

У статті вказано на невідповідність сучасних кримінально-правових і процесуальних засобів протидії злочинності реальним потребам забезпечення безпеки суспільства від злочинних проявів. Акцентовано увагу на недостатності застосування матеріальної зацікавленості громадян у досягненні соціально значимих результатів, зокрема й для сприяння протидії злочинності. Запропоновано створення відповідного фонду для заохочення громадян щодо протидії злочинності.

Ключові слова: *суспільство, злочинність, кримінальне право, кримінальний процес, економіка, ринок, заохочення, заявник, інформатор, винагорода, фонд.*

Постановка проблеми. Рівень злочинності в Україні набув небачених раніше масштабів. Криза правоохоронної системи, що загострилася сумнівною кадровою реформою, призвела до втрати й так не сильних позицій правоохоронних органів у протидії злочинності. Ситуація погіршується подіями на сході країни, що крім загального суспільного резонансу, є джерелом необлікованої зброї та осіб, які застосовують її в містах та селищах як для вчинення злочинів, так і для вирішення побутових конфліктів.

Крім того, очевидним став факт, що сучасні кримінально-правові та кримінальні процесуальні засоби впливу не мають потрібного ефекту для стримування стрімкого росту злочинності.

Суспільство стрімко розвивається, змінюються способи регулювання суспільних відносин. З'являються постійно нові суспільні відносини, що потребують відповідного регулювання.

Ураховуючи те, що злочин – це продукт суспільства, то він також змінюється. Не може бути ефективною система протидії злочинності, яка не відображає систему суспільства, не суперечить існуючим суспільним відносинам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У кримінальному процесі та теорії ОРД окремі аспекти або суміжні питання цієї проблеми розглядали І.О. Воронов, Е.О. Дідоренко, О.Ф. Долженков, В.П. Захаров, В.С. Овчинський, С.С. Овчинський, Ю.Ю. Орлов, М.А. Погорецький, Е.В. Рижков, В.Г. Самойлов, В.П. Столбовий, М.Л. Шелухін та інші вчені.

Утім, більшість досліджень обмежуються аналізом існуючого процесу та практики, не намагаючись пропонувати нові підходи до вирішення проблеми.

Формування цілей. Мета статті – спонукати до пошуку нових методів і способів протидії злочинності, застосовувати можливості, які раніше не використовувались, проте мають великий потенціал у гарантуванні безпеки суспільства, підвищенні ефективності правозастосовної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Право та процес мають бути реальним відображенням суспільства. Історично відрізнялись, скажімо, римське право від візантійського і права східних народів. У процесі еволюції відбулося стирання існуючих граней і відмінностей. В основі лежали філософські концепції та наукові парадигми, що змінювали одна одну. Проте за визнанням неминучості загальної тенденції було упущено дослідження реально існуючих особливостей культури, менталітету, побуту і традицій, притаманних різним народам. На сьогодні стало очевидним, що на пострадянському просторі, на відміну від країн зі стійкою ринковою економікою, у стратегії протидії злочинності недостатньо враховується потенціал такого вискоєфективного фактору, як матеріальна зацікавленість громадян у досягненні соціально значимих результатів.

Відсутність урахування ментальної та культурної специфіки при конструюванні правопорядку призвело до його пробільності та зайвої уніфікованості. Не вдаючись через направленість статті до детального аналізу, обмежимося показовими прикладами: в Україні і РФ протягом багатьох років існує проблема створення банку донорської крові. Для її вирішення створена система матеріального й морального стимулювання

донорів, існують спеціальні організаційні структури. Але попри це періодично виникають надзвичайні ситуації через брак на локальному рівні донорської крові.

У ФРН була звалтована 27-річна дівчина. За описом потерпілої злочинцем був молодий хлопець з невиразними рисами зовнішності. При огляді потерпілої вдалося виявити біологічний матеріал з генетичними слідами гвалтівника. Через ЗМІ німецька поліція звернулася з проханням до населення здати зразки крові для генетичного аналізу. На заклик відгукнулися близько 2400 громадян! Серед них були й рідні батько та дядько гвалтівника, що дозволило експертам встановити останнього, яким виявився 16-річний підліток [1].

У Верховній Раді України в 2013 році обговорювався проект закону про посмертне донорство. Народний депутат Г. Москаль, який виступив проти його прийняття заявив: «Не з нашим це менталітетом. Якщо я за життя напишу, що готовий віддати свої органи на донорство, мене не будуть лікувати, а будуть робити все, щоб я скоріше помер, і щоб ці органи скоріше продати. Такий у нас менталітет – у нас не лікують. Або ти маєш займати високу посаду, або мати багато грошей. І чим більше ти маєш грошей, тим більше в тебе знаходять хвороб, і тим більше тебе лікують до тих пір, доки ти не помреш, або в тебе не закінчатся гроші. Ось така у нас система охорони здоров'я. Якщо при такій системі охорони здоров'я, з таким менталітетом, який розвинувся у лікарів на збагачення, за будь-яких умов, у нас усі, хто добровільно, у благородних цілях, захоче допомогти чужій людині, він просто передчасно відправить себе на той світ» [2]. Закон не був прийнятий. У Європі схожі закони існують не одне десятиліття.

За результатами загальнонаціонального опитування громадської думки, проведеного фондом "Демократичні ініціативи" та Київським міжнародним інститутом соціології, майже 40 відсотків громадян очікують від держави насамперед забезпечення справедливості. Під нею абсолютна більшість розуміє якусь «радянську» рівність: відсутність майнового розшарування та соціальні блага.

До того ж, самі громадяни заради суспільного блага палець об палець не вдарять. Тільки деякі готові на дуже небагато: допомагати конкретним людям, які потребують допомоги (інвалідам, хворим, пораненим, сиротам, людям похилого віку), – 27 відсотків; брати участь у заходах з благоустрою території – 23 відсотки, чесно платити податки з усіх своїх доходів – 18 відсотків.

Що ж до іншого, то громадяни ще більш гнітюче пасивні: контролювати дії влади погодилися б 8 відсотків, допомагати в роботі органам влади – 6 відсотків, організувати інших людей на суспільно корисну діяльність – менше 6 відсотків, підписувати петиції, звернення, безоплатно брати участь в агітації, інформуванні громадськості, роз'яснювальній роботі – менше 5 відсотка українців. Більшості ні до чого демократія. Влада із задоволенням, за копійки або солодкі обіцянки, продає голоси на всіх виборах. Українці не задоволені ходом реформ, проте самі не хочуть докладати зусиль. Людям потрібна держава-благодійник [3].

Приклади наведені нами для обґрунтування неминучого врахування специфіки менталітету нашого населення при конструюванні правових засобів вирішення певних завдань. Зараз в Україні зроблено спробу активізувати одвічну боротьбу з корупцією. Про це багато пишуть у ЗМІ, публікуються оголошення, заклики тощо, однак реальних результатів не бачимо.

І знову ж повертаємося до ментальних особливостей нашого суспільства. А чи готове воно до реальної боротьби з корупцією? Щодо цього навіть побуває приказка: «Безсумнівно потрібно змінювати країну, але обов'язково, щоб сват був суддею, а кум прокурором».

Від саркастичного гумору до реального життя. В Україні триває реформа так званих «МРЕВ», створених для здійснення реєстрації автотранспорту та організації видачі посвідчень водія. Реформа покликана побороти багаторічну корупційну складову, яка стала основою діяльності цього органу. Останній факт ніхто не заперечує. Яке ж було здивування авторів, коли після звернення на неправомірні дії працівників Сервісного центру (нова назва МРЕВ) м. Миколаїв на «Урядову гарячу лінію», номер якої зазначений у холі приміщення закладу, виявилось, що це було чи не перше таке звернення за весь час розміщеної інформації. Пояснення зайві.

Ще однією ілюстрацією слов'янського менталітету є події, які відбувалися під час зйомок фільму Андрія Кончаловського «Рай», що увійшов до шорт-листу кінопремії «Оскар» у номінації «Кращі фільми іноземною мовою». Режисер зізнався, що йому було соромно перед німецькими партнерами за російську частину знімальної групи, які щоразу спізнавалися на 2-3 години, викликаючи занепокоєння колег. Режисер заспокоював партнерів розповідями про «широку російську душу та особливості російського характеру» [4].

Якщо вдатися до західного досвіду, то там використовується такий дієвий важіль, як стимулювання населення до своєчасної інформації правоохоронних органів про підготовлений або вчинений злочин. Розраховувати на природне зростання активності не доводиться, явно знадобиться чимало часу. Але наше суспільство, на відміну від західного, ще не встигло «просочитися» ринком. Проте ринкові механізми давно використовуються не тільки в економіці. Якщо ми хочемо якнайшвидшого оволодіння цим новим механізмом, потрібно в основу покласти традиційне гасло: «Хочеш щось мати - плати».

Сказане цілком стосується й заявника. Якщо ми хочемо домогтися прояву активності населення в боротьбі зі злочинністю, то водночас з ідеологічною роботою доцільно реалізувати згаданий принцип. Держава зобов'язана матеріально заохочувати ініціативу заявника. У США заявник заохочується відрахуванням до 30% від суми, відшкодованої з його допомогою збитку. Уважаємо, що не вимагає особливої аргументації пропозиція поширити подібну практику в Україні. Це призводить до потреби матеріально заохочувати заявника не тільки з урахуванням суми відшкодованого збитку, але й шкоди, якої вдалося запобігти.

Однак економіка – це головна, але не єдина частина вирішення проблеми. Оскільки заявник зацікавлений у результатах розслідування, то

видається виправданим наділення його особливим процесуальним статусом з правом здійснення контролю за діяльністю правоохоронних органів щодо перевірки його заяви. Оптимально, процесуальний статус заявника в певній частині може бути поєднаний з процесуальним статусом потерпілого.

Заслуговує на увагу питання про матеріальне заохочення штатних і позаштатних оперативних співробітників, якщо їх зусиллями розкриваються великі корисливі злочини й вдається відшкодувати значні матеріальні збитки. На обговорення громадськості бажано винести питання про створення фонду матеріального заохочення осіб, які ефективно сприяють боротьбі зі злочинністю. Основну масу надходжень до цього фонду повинні складати відрахування відшкодування шкоди потерпілим, якщо злочину сприяла їх недбалість з охорони своїх прав та інтересів. Приміром, не можна залишати без реагування відомі факти, коли власник кейса з сотнями тисяч доларів залишає його в незачиненому автомобілі на не охоронюваній стоянці. Держава змушена витратити кошти, а правоохоронні органи сили й час на ліквідацію наслідків подібної безпечності.

Дискусійним є питання про вилучення з колишнього КПК України ст. 23 «Виявлення причин і умов, які сприяли вчиненню злочину». Покладання цього обов'язку на слідчого дійсно спірно. Проте при проведенні ОРЗ із корисливих злочинів найчастіше неможливо встановити суму присвоєння без встановлення способу приховування злочину. Інформація про злочин, що готується, часто полягає в підготовці умов для її здійснення. Безсумнівно, подібна інформація має комерційну оцінку з усіма наслідками, що випливають в умовах ринку.

Такий фонд бачиться відкритим для благодійної діяльності меценатів, серед яких представники бізнесу, зацікавлені в роботі правоохоронних органів щодо попередження та припинення злочинів, які зачіпають їх інтереси. Як убачається, фонд може бути індикатором оцінки населенням ефективності роботи правоохоронних органів. Безумовно, що потрібна розробка розумної структури витрачання коштів з фонду.

Висновки. Вочевидь, запропоновані новачі схожі на бізнес-проект і це природно для сучасного суспільства. «Західний» світ уже давно живе за правилами ринкової економіки, до того ж у всіх сферах життя. Кількість правоохоронних органів кожного штату та окремого міста вираховується насамперед інтересами економічної доцільності з урахуванням фінансових можливостей громади. Покарання у вигляді позбавлення волі відбувається у приватних закладах, які самофінансуються. Прикладів економізації правоохоронної сфери безліч, адже це надзвичайно ефективно, що підтверджується серед іншого рівнем розвитку технологій. Адже тільки почувачись у безпеці, людина може створювати новий продукт, творити.

Використані джерела:

1. В ФРГ заперетили искать подозреваемых по ДНК их родственников // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://sud.ua/news/2012/12/21/45722-v-frg-zapretili-iskat-podozrevaemikh-po-dnk-ikh-rodstvennikov>?BPCTRY=1

2. Людину на за частини // Народный депутат. – 2013. – № 88. – С. 83.

3. Петрик С. А. Что делаете вы, чтобы жизнь не превратилась в ад? // [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.segodnya.ua/opinion/petrykcolumn/a-cto-delaete-vy-ctoby-zhizn-ne-prevratilas-v-ad-755709.html>

4. Кончаловскому стыдно перед немцами // [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://mirnov.ru/kultura/kino-i-tv/konchalovskomu-stydno-pered-nemcami.html>

Стаття надійшла до редколегії 02.12.2016

Бочковой А.В., Розовский Б.Г. Использование механизмов рынка в противодействии преступности

В статье указывается на несоответствие современных уголовно-правовых и процессуальных средств противодействия преступности реальным потребностям обеспечения безопасности общества от преступных посягательств. Акцентировано внимание на недостаточность применения материальной заинтересованности граждан в достижении социально значимых результатов, в том числе и для содействия противодействия преступности. Предлагается создание соответствующего фонда для поощрения граждан по противодействию преступности.

Ключевые слова: общество, преступность, уголовное право, уголовный процесс, экономика, рынок, поощрение, заявитель, информатор, вознаграждение, фонд.

Bochkovi O., Rozovskiy B. Using market mechanisms in counteracting crime

The article highlights the mismatch of modern criminal law and judicial means of combating crime real needs of public security from criminal encroachments. Society is rapidly evolving, changing ways of regulating social relations. There are constantly new social relations that need proper regulation. And given the fact that crime - a product of society, it is also changing. There can be no effective system of combating crime, which does not reflect the system of society. Can not contradict existing social relations.

The right and the process should be a real reflection of society. Historically distinguished, for example, from the Byzantine Roman law and the rights of the eastern nations. In the process of evolution was wiping faces and existing differences. The basis of lay philosophies and scientific paradigms that are changing each other. However, in recognition of the inevitability of the general trend has been lost study of real cultural characteristics, mentality, life and inherent traditions of different peoples. Today it has become clear that the former Soviet Union, in contrast to countries with stable market economies, the strategy of combating crime not take into account the potential of the high-efficiency factor, as material interest of citizens in achieving socially significant results.

Proposed introducing a fund to encourage citizens to combat crime. This fund seems open to patrons of charitable activities, including business representatives interested in law enforcement to prevent and suppress crimes that affect their interests. Ideally, the fund may be an indicator of assessment of the effectiveness of law enforcement.

However, the economy - this is the main but not the only part of the solution. Since the applicant is interested in the results of the investigation, it appears justified giving it a special procedural status with the right to monitor the activities of law enforcement agencies to verify his statements. Preferably, the procedural status of the applicant in a certain part can be combined with the procedural status of victim.

Examples of economization of law enforcement a lot, it's extremely effective, as evidenced primarily level of technology. Indeed, only feeling safe person can do to create a new product.

Key words: *society, crime, criminal law, criminal procedure, the economy, market, promote, applicant, informant, remuneration, fund.*

УДК 343.791

П. В. Горбенко

НАПРЯМИ ВИКОРИСТАННЯ ВІДОМОСТЕЙ, ОТРИМАНИХ ПІД ЧАС КОНФІДЕНЦІЙНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

У статті розкрито деякі напрями використання відомостей, отриманих під час конфіденційного співробітництва оперативними підрозділами Національної поліції. Визначено, що основою побудови таких відносин є дотримання прав і свобод громадян, та потреба в стимулюванні їх позитивної активності для забезпечення завдань кримінального провадження, які обумовлюють ефективність використання допомоги громадян у зазначених діях. Підкреслено перспективність подальшого дослідження використання конфідентів в агентурно-оперативній роботі Національної поліції.

Ключові слова: *конфіденти, конфіденційне співробітництво, оперативні підрозділи Національної поліції, оперативна інформація.*

Постановка проблеми. Слушною, на наш погляд, буде думка відносно того, що практика діяльності оперативних підрозділів Національної поліції передбачає використання негласних можливостей під час попередження, припинення й розслідування злочинів та інших протиправних дій, розвідувально-підривних зазіхань проти України, розшуку злочинців та осіб, безвісно зниклих. Інформація, що має оперативний інтерес, головним чином, необхідна при виявленні й розслідуванні тяжких й особливо тяжких злочинів, насамперед, навмисних убивств, убивств за замовленням, тероризму, бандитизму, розбійних нападів, грабежів, вимагань, шахрайства та інших.

Аналіз наукової літератури, вивчення результатів агентурно-оперативної роботи в правозастосовній практиці оперативних підрозділів Національної поліції України та власний практичний досвід роботи на оперативних посадах свідчать про недостатнє й малоефективне залучення можливостей конфідентів за різними напрямами протидії злочинності. Концептуальні засади деяких проблем конфіденційного співробітництва з оперативними підрозділами Національної поліції та його використання в протидії злочинності, зокрема, особливості використання відомостей, отриманих за допомогою конфідентів висвітлено недостатньо, а тому потребують подальшого аналізу, що й зумовлює актуальність обраної тематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливого методологічного й науково-практичного значення щодо особливостей залучення негласних можливостей у діяльності оперативних підрозділів набувають праці В.М. Антонова, М.І. Ануфрієва, Б.І. Бараненка, І.І. Басецького, О.О. Деревягіна, Е.О. Дідоренка, О.Ф. Долженкова,

І.П. Козаченка, В.А. Некрасова, Д.Й. Никифорчука, Е.В. Рижкова, В.Є. Тарасенка, М.А. Погорєцького, І.Р. Шинкаренка, В.В. Шендрика та ін.

Формування цілей. Мета статті полягає в розкритті деяких особливостей використання відомостей, отриманих під час конфіденційного співробітництва оперативними підрозділами Національної поліції.

Виклад основного матеріалу. Для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності оперативним підрозділам Національної поліції надається право мати гласних і негласних штатних та позаштатних працівників [1]. Для такого співробітництва необхідна добровільна згода як оперативного підрозділу органу, який здійснює оперативно-розшукову діяльність, так і громадян, які беруть на себе виконання обов'язків гласних і негласних штатних працівників. Згода громадян на встановлення співробітництва з оперативними підрозділами Національної поліції оформляється, як звичайно, у письмовій формі й може носити постійний чи тимчасовий характер.

Конкретні завдання оперативно-розшукової діяльності виконують посадові особи оперативних підрозділів, які наділені правом здійснення оперативно-розшукових заходів, і які в нормативних документах, науковій літературі та на практиці називаються оперативними працівниками. Крім оперативних працівників, які можуть виконувати свої обов'язки гласно і негласно, до виконання оперативно-розшукової діяльності можуть залучатися й конфіденти, тобто громадяни, які співпрацюють з оперативними підрозділами на конфіденційній основі.

Конфіденційне співробітництво використовується тільки для вирішення визначених законодавством завдань і виконання обов'язків, покладених на органи, що здійснюють оперативно-розшукову.

Загальні засади конфіденційного співробітництва визначаються положеннями ст. 275 КПК України. Під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій слідчий має право використовувати інформацію, отриману внаслідок конфіденційного співробітництва з іншими особами, або залучати цих осіб до проведення негласних слідчих (розшукових) дій у випадках, передбачених КПК України [2].

При цьому законодавець застосовує термін «інші особи» як узагальнене визначення, що характеризує будь-яких осіб, які сприяють правоохоронним органам при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій.

Розуміючи положення вказаної статті КПК України та виходячи зі змін законодавства щодо діяльності правоохоронних органів, можна стверджувати, що конфіденційне співробітництво – це таємні, негласні відносини, що встановлюються детективами Національного антикорупційного бюро України, оперативними підрозділами поліції, СБУ України та іншими уповноваженими органами з громадянином України, іноземцем або особою без громадянства для отримання на засадах добровільності та конспіративності доказової, розвідувальної, контррозвідувальної, орієнтовної та іншої інформації, що може бути використана для вирішення завдань кримінального провадження.

Законодавець заборонив здійснювати роботу щодо залучення до конфіденційного співробітництва фізичних та юридичних осіб, які не уповноважені здійснювати оперативно-розшукову діяльність, та чітко вказав, що залучення таких осіб можливе у випадках, передбачених КПК України. Інструкції, накази, інші відомчі акти (їх частини), які не відповідають цьому положенню КПК України, не є чинними.

Проаналізувавши визначення конфіденційного співробітництва, можна дійти висновку, що існує дві форми сприяння громадян органам Національної поліції, а саме:

- використання інформації, одержаної від конфідента під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій;
- залучення конфідента до проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Сприяння осіб правоохоронним органам на конфіденційній основі є суттю агентурного методу, а він, так само становить основний зміст як оперативно-розшукової діяльності, так і кримінально-процесуальної діяльності в частині проведення негласних слідчих (розшукових) дій [3].

На сьогодні немає єдності думок щодо напрямів використання відомостей, отриманих під час здійснення оперативно-розшукової діяльності в рамках конфіденційного співробітництва. В.Ф. Робозеров, наприклад, вважає, що відомості, одержані з оперативного джерела й представлені слідчому можуть бути використані в таких цілях:

- 1) визначення напряму розслідування кримінальної справи;
- 2) установлення шляхів збирання доказів у справі й визначення конкретних способів їх одержання;
- 3) висунення слідчих версій у справі, а також визначення плану розслідування;
- 4) визначення більш доцільної тактики розслідування справи на конкретному його етапі;
- 5) розробки найбільш оптимальних тактичних прийомів провадження окремих слідчих дій [4, с. 108].

М.І. Костін використання результатів оперативно-розшукової діяльності отриманих під час конфіденційного співробітництва визначає за такими напрямками:

- для безпосереднього використання їх у доказуванні;
- для створення процесуальних умов доказування (як приводи й підстави для порушення кримінальної справи, як підстави для проведення окремих слідчих дій);
- для опосередкованого використання, тобто з метою забезпечення процесу доказування [5, с. 69].

Г.О. Душейко, спираючись на узагальнення наукових досліджень, дійшов висновків, що основними напрямками реалізації оперативно-розшукової інформації, отриманої під час конфіденційного співробітництва, виступає її використання:

- для вирішення питання про порушення кримінального провадження за оперативними матеріалами;
- при прийнятті деяких процесуальних рішень, які не підлягають обґрунтуванню доказами (про затримання підозрюваних, проведення обшуку, обрання запобіжного заходу);
- для вибору конкретних тактичних прийомів здійснення слідчих дій (тактика затримання на місці злочину, огляд, виїмка, обшук, допит підозрюваних і свідків);
- як джерела доказів (за наявності відповідних умов предмети й документи, отримані негласним шляхом, згодом набувають доказового значення) [6, с. 115].

Особливої уваги ці питання набувають, оскільки суб'єктам їх застосування гарантується конфіденційність. З цієї проблеми також немає єдиної точки зору, однак, аналіз положень закону, а також узагальнення наукових досліджень щодо реалізації результатів оперативно-розшукової діяльності, у тому числі, здобутих під час конфіденційного співробітництва, дозволяє виділити такі напрями їх використання.

1. Вирішення питання про порушення кримінального провадження. Стадія порушення кримінального провадження являє собою специфічну стадію кримінального процесу, сутність якої полягає в діяльності з прийняття, реєстрації, розгляду, перевірки заяв і повідомлень про злочин, прийняття рішень про відкриття кримінального провадження. Ця стадія займає особливе положення в рамках кримінального судочинства, оскільки вона передуватиме досудовому слідству й фактично визначає чи буде воно здійснюватися, чи ні [7, с. 75].

Обов'язковою умовою для прийняття рішення про відкриття кримінального провадження, крім належного приводу, є наявність відповідних підстав, тобто така сукупність і якість фактичних даних, отриманих за допомогою конфідентів, що дозволяє зробити обґрунтоване припущення про вчинення чи підготовку до вчинення злочину, наявності ознак певного діяння і його кримінальної протиправності.

У зв'язку з цим особливу актуальність отримує проведення цілеспрямованих пізнавальних дій для залучення певної сукупності відомостей щодо прийняття обґрунтованого рішення, інакше кажучи – інформаційного забезпечення процесу прийняття рішення про відкриття кримінального провадження. Оскільки процесуальним законом заборонено проведення слідчих дій, за окремими виключеннями, єдиною можливістю забезпечити пізнання первісних ознак злочину належить саме заходам оперативно-розшукової діяльності переважно з використанням негласних можливостей.

2. Використання відомостей ОРД, здобутих під час конфіденційного співробітництва при побудові та перевірки версій. Розкриття й розслідування переважної більшості тяжких злочинів має свою специфіку, обумовлену ситуацією, що складається під час розслідування та характеризується крайньою невизначеністю [8, с. 72].

Перехід від імовірного до вірогідного знання – закономірність будь-якого процесу пізнання. Одним з найбільш ефективних методів пізнання

при розслідуванні злочинів, апробованих практикою, є побудова й перевірка версій [9, с. 7], під якими розуміється збудована для встановлення об'єктивної істини у справі інтегральна ідея, образ, що несе функції моделі досліджуваних обставин, містить можливу оцінку наявних даних, слугує поясненням цих даних і виражається у формі гіпотези [10].

Побудові версій завжди передують збір і вивчення інформації для формування певного фактичного матеріалу, що служить підставою версії. При цьому доцільно виходити з того, що версія може ґрунтуватися не тільки на достеменно встановлених даних, але й на неперевіреній інформації. Можливість використання такої широкої інформаційної бази можна пояснити тим, що версії містять можливе знання, певне припущення, а висновки, що випливають з них, носять до їхньої перевірки умовний характер. Ефект, що досягається при побудові версій, залежить від того, наскільки широке коло відомостей про досліджувану подію, у тому числі отриманих під час конфіденційного співробітництва, є в розпорядженні оперативного працівника Національної поліції.

Окрім цього, можливості конфідентів доцільно використовувати й при перевірці версій у процесі розробки окремих осіб та груп, включаючи внутрішньокамерну розробку.

3. Використання результатів ОРД, здобутих під час конфіденційного співробітництва, при організації та проведенні слідчих дій. Правомірність використання результатів ОРЗ для організації та проведення слідчих дій ґрунтується на положеннях ст.10 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Вивчаючи питання використання результатів ОРЗ з метою оптимізації тактики оперативно-розшукової й слідчої діяльності, зазначимо, що цей процес має свою специфіку як при провадженні окремих слідчих дій й оперативно-розшукових заходів, так і при розслідуванні окремих видів злочинів. З огляду на єдність думок більшості вчених і практиків [11, с. 59], як загальноприйняте можна прийняти положення про те, що ефективність використання результатів оперативно-розшукової діяльності як при проведенні окремих дій, так і під час розслідування певних видів злочинів, залежить від рівня взаємодії оперативних працівників і слідчих у межах конкретного кримінального провадження.

Наприклад, наявність оперативної інформації, отриманої під час конфіденційного співробітництва дозволяє тактично правильно провести допит і переконати допитуваного дати правдиві показання, провести повторний або додатковий огляд місця події, огляд ділянок місцевості й приміщень, які раніше не були досліджені, орієнтувати на провадження інших видів слідчого огляду, що диктуються обставинами, ужити заходів, спрямованих на поліпшення умов огляду тощо.

Використання відомостей, здобутих під час конфіденційного співробітництва при підготовці й проведенні обшуку або виїмки, також має свої переваги. Аналіз оперативної інформації дозволяє слідчому одержати відомості про об'єкти, які необхідно знайти, їх ознаки, можливі місця зберігання тощо, допомагає слідчому припинити спроби змови зі

співучасниками й свідками, прогнозувати хитрощі, до яких має намір удатися допитуваний, вивчити особливості особистості допитуваного й застосувати на основі отриманих знань найбільш ефективні в цій слідчій ситуації тактичні прийоми.

Інформація, отримана під час конфіденційного співробітництва дозволяє:

а) прогнозувати лінію поведіння особи на досудовому слідстві;
б) припинити спроби змови зі співучасниками й свідками, передбачити дії, до яких має намір удатися підозрюваний (обвинувачений), щоб уникнути покарання;

в) пізнати індивідуальні особливості особистості допитуваного, які можуть бути використані для встановлення психологічного контакту, одержання правдивих показань, вибору тактики окремих слідчих дій [12, с. 58].

4) Використання результатів ОРД, здобутих конфідентами, для оперативного використання та інформування державних органів відповідно до їх компетенції. У процесі здійснення оперативно-розшукової діяльності можливі випадки, коли реалізація матеріалів, отриманих за допомогою конфідентів неможлива. Передусім це пов'язано із загрозою розшифровки конфідента, або відсутністю чи браком фактичних даних, що в подальшому можуть стати доказами в кримінальному судочинстві. У цих випадках зазначена інформація вводиться до відповідних інформаційно-пошукових систем, наприклад, «Армор» тощо й використовується для взаємного інформування підрозділів, уповноважених здійснювати оперативно-розшукову діяльність, а також, у разі необхідності, інформування й компетентних державних органів.

Висновки. Підсумовуючи дослідження напрямів використання результатів оперативно-розшукової діяльності, здобутих під час конфіденційного співробітництва в діяльності Національної поліції, зазначимо, що функціональність отриманої інформації не обмежується тільки вказаними напрямками. Найважливіше функціональне призначення результатів оперативно-розшукової діяльності є їх використання як доказів у кримінальному судочинстві. Важливість проблеми, що розглядається, а також неповна реалізація на практиці можливостей використання результатів оперативно-розшукової діяльності, особливо здобутих під час конфіденційного співробітництва, у процесі доказування – визначає необхідність проведення додаткових досліджень у цій сфері, а також перспективність використання конфідентів в агентурно-оперативній роботі оперативних підрозділів Національної поліції.

Використані джерела:

1. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 року // Відомості Верховної Ради України. - 1992. - № 22. - Ст. 303.

2. Гласні й негласні штатні та позаштатні співробітники [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://studopedia.su/6_25808_konfidentsiyne-spirbitnitstvo.html/. - Назва з титул. екрану.

3. Гольдберг Н. Проблеми регулювання конфіденційного співробітництва при здійсненні негласних слідчих (розшукових) дій /

Н. Гольдберг // Національний юридичний журнал: теорія й практика. – 2016. – № 1/2 (17). – С. 100-103.

4. Робозеров В. Ф. Оперативно-розыскная информация в системе судебного доказывания / В. Ф. Робозеров // Правоведение. – 1978. – № 6. – С. 108.

5. Костін М. І. Роль оперативно-розшукової діяльності в доказуванні / М. І. Костін // Часопис Київського університету права. – 2003. – № 4. – С. 69.

6. Душейко Г. О. Організаційно-тактичні основи реалізації оперативно-розшукової інформації в стадії порушення кримінальної справи : автореф. дис. ... канд. юр. наук / Г. О. Душейко . – Х., 2001. – 205 с.

7. Павлов Е. Ю. Проблемы доказывания в стадии возбуждения уголовного дела / Е. Ю. Павлов // Вестник криминалистики. Отв. ред. А.Г. Филиппов. Вып. 1(9) – М.: Спарк, 2004. – С. 75.

8. Коновалова В. О. Убийство: мистецтво розслідування: монографія / В. О. Коновалова. – Х.: Факт, 2001. – С.72.

9. Ермолович В. Ф. Построение и проверка версий / В. Ф. Ермолович, М. В. Ермолович ; под ред. И. И. Басецкого. – Минск, 2000. – С. 6-7.

10. Ларин А. М. От следственной версии к истине / А. М. Ларин. – М. : Юрид. литература, 1976. – С. 29.

11. Душейко Г. О. Проблеми нормативно-правового регулювання порядку подання матеріалів ОРД органам досудового слідства, прокурору, суду / Г. О. Душейко // Бюлетень з обміну досвідом роботи. – 2003. – 151/152. – С. 58-60.

12. Кінаш О. Організація окремої слідчої дії – умова законності й ефективності розслідування злочинів / О. Кінаш // Право України. – 2003. – № 2. – С. 59-64.

Стаття надійшла до редколегії 01.12.2016

Горбенко П. В. Направления использования сведений, полученных во время конфиденциального сотрудничества

В статье раскрыты некоторые направления использования сведений, полученных во время конфиденциального сотрудничества оперативными подразделениями Национальной полиции. Определено, что основой построения таких отношений является соблюдение прав и свобод граждан, и потребность в стимулировании их положительной активности для обеспечения задач уголовного судопроизводства, которые обуславливают эффективность использования помощи граждан в указанных действиях. Подчеркнуто перспективность дальнейшего исследования использования конфиденентов в агентурно-оперативной работе Национальной полиции.

Ключевые слова: *конфидененты, конфиденциальное сотрудничество, оперативные подразделения Национальной полиции, оперативная информация.*

Gorbenko P.V. Use of information obtained during a confidential cooperation

The article deals with some of the uses of the information obtained during a confidential cooperation operational units of the National Police. It was determined that the basis for the construction of such a relationship is respect for the rights and freedoms of citizens, and the need to stimulate their positive activity for the criminal justice problems, which cause the efficiency of citizens' assistance in these activities. Emphasized the prospects for further research in the use of confidants of agent and operational work of the National Police.

Emphasized that the study results intelligence-operational law enforcement practice in the operational units of the National Police of Ukraine and its own research work on practical operational positions indicate insufficient and ineffective involvement opportunities covert apparatus in various areas of combating crime. Grounded, that the conceptual basis of some of the problems of forming secret system operational units of the National Police and its use in combating crime, including especially the use of information obtained through operational contacts in terms of recent changes introduced by the Regulations on the organization of operational activities and covert operative units of the National Police of Ukraine highlighted enough and therefore they require further analysis, which determines relevance of the chosen topic.

It is concluded that the research uses of the results of operational activities obtained through contacts in the operational activities of the National Police should be noted that the functionality of the information received is not limited to the above mentioned areas. The most important functionality of the results of operational activities is their use as evidence in criminal proceedings. The importance of the problem in question and incomplete implementation in practice of opportunities to use the results of operational activities, in the process of proof - determines the need for additional research in this area, as well as perspectives of this category of secret apparatus in intelligence - work of the operational units of the National police.

Key words: *confident, confidential cooperation, the operational units of the National Police, the operational information.*

УДК 343.98

М. А. Готвянська

ОБСТАНОВКА ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ, ПОВ'ЯЗАНОГО З УТЯГНЕННЯМ НЕПОВНОЛІТНІХ У ЗЛОЧИННУ ДІЯЛЬНІСТЬ (ОКРЕМИЙ АСПЕКТ)

У роботі розглянуто обстановку вчинення злочину як елемента криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з утягненням неповнолітніх у злочинну діяльність. Визначено, що для побудови її оптимальної моделі необхідно використовувати комплексний підхід, ураховуючи адміністративно-територіальне, географічне, економічне положення регіону, його соціально-економічно характеристику, специфіку окремих ділянок місцевості, осяжність території у ході реалізації злочинного умислу, національного складу населення, його звичаїв.

Ключові слова: *злочини, пов'язані з утягненням неповнолітніх у злочинну діяльність; криміналістична характеристика; обстановка вчинення злочину.*

Постановка проблеми. Питання злочинності неповнолітніх та її причин, необхідність в адекватних методах її подолання є широко усвідомленою в правових системах багатьох країн, які належать до різних культур та цивілізацій. В історичній довідці «Juvenile justice system structure and process» зазначається, що протягом другої половини 18-го століття діти до 7-ми років уважалися такими, які не можуть мати намірів здійснювати злочини, і тому були звільнені від кримінальної відповідальності. Однак діти у віці 7-ми років поставали перед судом, відбували покарання та навіть приговорювалися до смертної кари [1].

Злочини вчиняються в конкретних умовах зовнішнього середовища під дією різноманітних факторів об'єктивної дійсності, які в одних випадках формуються самими злочинцями, в інших – існують незалежно від їх волі. Сукупність цих умов, обставин і явищ, що обумовлюють досягнення злочинного результату, а також особливості поведінки й психологічних зв'язків осіб, причетних до злочину, і складають основу такого важливого елемента криміналістичної характеристики, як обстановка вчинення злочину. Згадуване поняття має важливе наукове й практичне значення, проте воно практично залишилося поза увагою науковців щодо злочинів, пов'язаних з утягненням неповнолітніх у злочинну діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зміст обстановки вчинення злочинів та можливість використання інформації про неї для підвищення ефективності розслідування викликала зацікавленість у таких науковців, як Р. С. Белкін, В. Д. Берназ, І. О. Возгрин, В. К. Гавло, Ф. З. Гізатуллін, В. Ф. Єрмолович, В. А. Журавель, В. О. Коновалова, О. Н. Колісниченко, В. І. Куликов, А. Ф. Облаков, В. О. Образцов, М. В. Салтевський, В. Ю. Шепітько, В. Г. Танасевич, М. П. Яблоков, І. Я. Якимов та інші. Наукові доробки зазначених учених стали фундаментом для подальших наукових досліджень у цьому напрямі.

Формування цілей. Метою статті є висвітлення окремих аспектів обстановки вчинення злочину, пов'язаних з утягненням неповнолітніх у злочинну діяльність.

Виклад основного матеріалу. Аналіз спеціальної літератури дозволяє говорити про те, що й дотепер є неоднозначними думки щодо визначення обстановки вчинення злочину як елемента криміналістичної характеристики [2; 3]. Унікаючи серйозної дискусії, найбільш точно й повне визначення обстановки вчинення злочину, на наш погляд, дав М. П. Яблоков, який розуміє під нею систему взаємопов'язаних і взаємодіючих об'єктів, явищ і процесів, що характеризують умови місця й часу, речові, природно-кліматичні, виробничо-побутові й інші умови навколишнього середовища, особливості поведінки непрямих учасників злочинної події й інші обставини об'єктивної реальності, що склалися в ході злочину і впливають на спосіб і механізм його вчинення [4, с. 116].

Водночас, на нашу думку, для характеристики втягнення неповнолітнього в злочинну діяльність до обстановки вчинення злочину доречно також включити запропоновану В. О. Образцовим і заперечувану М. П. Яблоковим характеристику «... територіальної, демографічної й іншої специфіки регіону, у якому вчинено злочин» [5, с. 23].

Позиція М. П. Яблокова про відсутність необхідності в занадто розширеному понятті обстановки має сенс, як він сам зауважив, для нескладних по кваліфікації, тривалих по часу, і малоепізодних злочинів [6, с. 36].

Стосовно досліджуваного діяння, то тут цікавою є позиція А. Ф. Облакова щодо необхідності розгляду також адміністративно-територіального, географічного, економічного положення регіону, його соціально-економічної характеристики, специфіки окремих ділянок

місцевості, осяжність території у ході реалізації злочинного умислу, національного складу населення, його звичаїв і установ [7, с. 35]. На думку М. Ю. Шубадєєвої, «... такий підхід має багато позитивних якостей: порівнюваність, високу оперативність інформації, простоту методики досліджень, широкий спектр практичного використання результатів» [8, с. 232]. Зауважимо, що при характеристиці обстановки вчинення втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність важливо враховувати не тільки національний склад, але й історичний уклад народу, що проживає на тій чи іншій території. Безсумнівно, що злочинна активність вища в столичних, обласних центрах, у великих містах, ніж у провінційних містечках і сільській місцевості.

Звідси можна обґрунтовано стверджувати, що особливу увагу слід приділити дослідженням того, у якому середовищі живуть і виховуються діти й підлітки - майбутні неповнолітні жертви.

Не можна оминати увагою й події на Сході України, які повернули життя громадян у часи Другої світової війни, коли було зухвало порушено: архітектуру світової безпеки, міжнародне право та міждержавні домовленості. Водночас, як і тепер, жертвами трагічних подій стали не тільки військовослужбовці, цивільні люди, але й діти. Пояснюється це тим, що злочини сепаратистів не обмежуються тільки вбивствами та викраденнями дітей, оскільки вони ще й активно залучають неповнолітніх до участі в окремих терористичних актах, використовують їх як «живих щитів» та беруть у заручники, руйнують школи, дитсадки й лікарні, у яких діти могли б отримати дошкільну й шкільну освіту, а також медичну допомогу. У результаті цього багато дітей були змушені покинути свої будинки й райони проживання та переселитися в інші регіони.

Ще одним важливим фактором в обстановці вчинення розглядуваного злочину є ті суспільні зміни, які «перевертають» функції і роль сім'ї в соціумі. Ідеться про випадки, коли все частіше саме в сім'ї з'являються найбільш удосконалені форми жорстокості й насильства [9, с. 63; 10]. Про це засвідчують і проведені нами дослідження. Так, у період з 2010 по 2015 роки нами було опитано 318 бездоглядних дітей, яких було розподілено на три групи. Перша – діти до 14 років, які займалися жебракуванням (159 осіб), друга – неповнолітні до 18 років, втягнені в заняття проституцією (53 осіб) і третя – діти до 14 років, які були втягнуті в злочинну діяльність (106 осіб). Понад 30% з них зростали в нестерпній атмосфері сімейного неблагополуччя, насильства, аморальності, що формувало їх соціальне відчуження, дезадаптацію, вороже сприйняття навколишнього середовища, породжувало різного роду девіації. Один з респондентів-підлітків навіть повідомив, що для нього життя й насилля були тотожними поняттями, оскільки ще з дитинства прийняв за істину, що між людьми повинні бути жорстокі й грубі взаємини. З огляду на те, що батько завжди бив матір і дітей (це було нормою в сім'ї), його (респондента – курсив Г.М.) дуже дивувало, якщо з ним поводилися по-людськи.

Що стосується складу сім'ї, то за нашими даними повну сім'ю (батька та матір) мали трохи більше половини опитуваних дітей (55%), кожна десята

дитина хоча і жила в повній сім'ї, але батька чи матір їй заміняли вітчим чи мачуха (10%), приблизно третина – діти з неповних сімей (29,1%), а 5,9% – були сиротами або виховувались іншими родичами. У більш гіршому стані знаходилися діти, утягнені в заняття проституцією або в злочинну діяльність. Повні сім'ї мали, відповідно, 10% і 8,3% опитаних. Слід відмітити, що серед цих категорій бездоглядних дітей значну кількість складають сироти, а також діти, яким батька чи матір заміняли вітчим або мачуха.

Припущення про те, що основна причина дитячої злочинності пов'язана з проблемами в сім'ї, у тому числі матеріальними, підтверджується відомостями про джерела сімейних доходів. Тільки в невеликій кількості опитаних дітей (35%) обоє батьків мали свій заробіток. Діти, утягнені в проституцію та жебрацтво були в ще гіршому становищі. Їхні батьки, які мали роботу, були лише в 10% та 9,2% опитаних відповідно. Майже в кожній четвертій бездоглядній дитині ніхто з батьків узагалі не працював.

Щодо наявності власного житла, то батьки або особи, які їх заміняють, у більшості бездоглядних дітей його мали. Зазвичай це окрема квартира або кімната. Але діти не прагнуть повертатися в родину, оскільки в багатьох у сім'ї пиячать, а тому житло фактично перетворилося на притон. На повну відсутність житла вказали лише 10% опитаних. Діти з більш благополучних сімей ідуть на вулицю на ґрунті конфлікту з батьками в період кризи перехідного віку – у 12-13 років. Існує категорія дітей, які формально мають благополучні родини, але по причині переїзду в місто для продовження навчання (у коледж, училище тощо), живуть окремо від батьків без необхідного нагляду. Часто такі підлітки потрапляють під «вплив вулиці» і в подальшому складають найбільш криміногенний контингент у відповідній групі правопорушників. Так, майже кожна третя дівчина, утягнена в проституцію, проживала в гуртожитку (35%).

Більшість бездоглядних дітей повністю зв'язок із сім'єю все ж таки не втрачає, що залишає шанси на повернення їх у родину. При цьому постійно проживає поза домом лише кожен п'ятий з них (20%). Водночас загострюється проблема житла серед дітей, які були втягнені в заняття проституцією й злочинну діяльність.

Знаходячись поза домом, частина бездоглядних дітей утягнених у заняття проституцією й жебракування, як заведено, живуть або ночують у знайомих, але переважна частина проводять свій час або ночують у підвалах, на горищах будинків або просто на вулиці [11].

Залишення бездоглядними дітьми дому має й сезонний характер: узимку більшість дітей проживає вдома або в родичів, а влітку дещо збільшується частина тих, хто живе в підвалах і на вулиці. До того ж, має місце й таке явище, як міграція безпритульних дітей з регіону в регіон.

На жаль, формування та розвиток системи обліку та реєстрації бездомних та безпритульних дітей в Україні перебуває на початковому етапі [12]. Поки що ні один орган, жодна організація не володіють точною та адекватною інформацією про кількість таких дітей, а офіційна статистика відсутня. Оцінки масштабів проблеми експертами різняться між собою,

причинами чого є прихованість явища від офіційної статистики, штучне заниження результатів обліку, відмінність методів дослідження та розуміння, власне, об'єкту дослідження через розбіжності у визначенні термінів [13, с. 34].

З наведеного можна зробити висновок, що в більшості сімей неповнолітніх, утягнених у злочинну діяльність, взаємовідносини між батьками були поганими, а сварки й скандали, у тому числі й на ґрунті вживання алкогольних напоїв, виштовхували їх на вулицю.

Досліджуючи місце вчинення злочину як елементу обстановки, нами виявлено таке. Якщо в місті втягнення неповнолітніх відбувається практично в усі види злочинної діяльності, то в сільській місцевості здебільшого має місце систематичне втягнення неповнолітніх у вживання спиртних напоїв (88,7% випадків). Це пояснюється найбільш складним соціально-економічним станом на селі, безробіттям, вихід з якого багато сімей шукають у вживанні спиртного, що й призводить до участі в пияцтві неповнолітніх [14, с. 56]. На відміну від міста, у селі практично відсутнє систематичне втягнення неповнолітніх у проституцію, жебракування, оскільки в місті для вчинення втягнення саме у ці антигромадські діяння є найбільш сприятливі умови (відповідна соціальна й економічна база, категорії населення, які дозволяють собі користуватися послугами сексуального характеру або давати подаяння неповнолітнім жебракам тощо).

З точки зору географічного положення регіону, то в розміщених на трасах містах і селищах розповсюджено попит на сексуальні послуги, що є однією з причин утягнення неповнолітніх у заняття проституцією.

Для безпосереднього вчинення розглядуваного злочину зловмисники підбирають місце з таким розрахунком, щоб уникнути можливості візуального спостереження й участі сторонніх осіб у процесі втягнення неповнолітніх у вчинення злочину або обмежити їх кількість. Тут маються на увазі й учасники події, які залучаються злочинцями для виконання допоміжних функцій (наприклад, особи, які здають в оренду приміщення, водії, особи, які поставляють клієнтуру тощо). Ці особи, як звичайно, необізнані відносно злочинних намірів осіб, які займаються втягненням неповнолітніх, наприклад, у розповсюдження наркотиків.

За нашим дослідженням, безпосереднім місцем утягнення неповнолітніх у злочинну діяльність зловмисниками обиралися: а) квартири багатоповерхових будинків (47% випадків); б) приватні будинки – 38%; в) вулиця – 11%; г) під'їзди, підвали, горища – 3%; д) гаражі – 1% випадків. При цьому додамо, що у випадках неодноразового втягнення неповнолітнього до злочинної діяльності – місця їх учинення можуть не збігатися.

Аналіз архівних кримінальних проваджень (справ) засвідчує щодо прямої залежності між особою злочинця й місцем здійснення нею злочинної діяльності. Так, у 74,7% випадків, приміщення, де відбувалося втягнення неповнолітнього у злочин, було власністю винного, а у 22,6% - належало третім особам (родичам, знайомим); 2,7% випадків злочинів було вчинено за місцем роботи втягувача.

Не меншого значення в обстановці вчинення злочину має й часовий фактор. За результатами аналізу кримінальних проваджень (справ) можна

констатувати, що втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність найчастіше відбувалося в період з 11 до 17 години – 52% випадків, у період з 17 до 22 годин – 35% випадків, рідше в нічний час – 13% випадків. На вибір часу впливає місце вчинення злочину. У власній квартирі, приватному домі злочинці займалися учиненням злочинів практично з ранку до вечора. Час учинення злочинів у місцях, пов'язаних з професійною діяльністю винних (службових приміщеннях), був обмеженим.

Висновки. Таким чином, обстановка вчинення злочинів, пов'язаних з утягненням неповнолітніх у злочинну діяльність має свої особливості, розуміння яких буде сприяти більш ефективному досудовому розслідуванню розглядуваних злочинів.

Використані джерела:

1. Juvenile justice system structure and process // Juvenile Offenders and Victims: 1999 National Report [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ojjdp.gov/ojstatbb/structure_process. – Назва з екрана.
2. Сіренко О. В. Обстановка вчинення крадіжок, грабежів і розбійних нападів неповнолітніми як елемент криміналістичної характеристики / О. В. Сіренко // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – 2012. – № 4(59). – С. 223-228.
3. Астахова О. О. Поняття обстановки вчинення злочину як ознака об'єктивної сторони злочину / О. О. Астахова // Юридична наука. – 2015. – № 3. – С. 49-67.
4. Яблоков Н. П. Криминалистическая характеристика преступлений и типичные следственные ситуации как важные факторы разработки методики расследования преступлений / Н. П. Яблоков // Вопросы борьбы с преступностью. – 1979. – Вып. 30. – С. 112-121.
5. Образцов В. А. Криминалистика: модели средств и технологий раскрытия преступлений : курс лекций / В. А. Образцов. – М. : ИМПЭ-ПАБЛИШ, 2004. – 400 с.
6. Яблоков Н. П. Обстановка совершения преступления как элемент криминалистической характеристики / Н. П. Яблоков // Криминалистическая характеристика преступлений. – М. : [б. и.], 1984. – С. 34-40.
7. Облаков А. Ф. Криминалистическая характеристика преступлений и криминалистические ситуации : учеб. пособие./ А. Ф. Облаков – Хабаровск: Хабаров. высш. шк. МВД СССР, 1985. – 88 с.
8. Шубадесва М. Ю. Дослідження територіальних особливостей злочинності / М. Ю. Шубадесва // Вісник ОІВС. - №1. – 2005. – С.232-235.
9. Лисюк Ю. В. Організація діяльності міськрайвідділів внутрішніх справ у попередженні насильства в сім'ї / Ю. В. Лисюк // Вісник ОІВС. - № 4. – 2004. – С.63-65.
10. Предместников О. Г. Психологія вчинення кримінального насильства в сім'ї щодо неповнолітніх / О. Г. Предместников // Південноукраїнський правничий часопис. - №4. – 2006. – С. 204-206.
11. Готвянська М. А. Неблагополучна сім'я як фактор, що спричиняє бездоглядність неповнолітніх / М. А. Готвянська // Південноукраїнський правничий часопис. – Одеса, - 2007. - №1. – С.45-47.
12. Мордань О. О. Формування та розвиток системи обліку безпритульних дітей в Україні / О. О. Мордань // Збірник наукових праць «Ефективність державного управління». – 2011. – Вип. 27. – С. 380-389.

13. Медвідь А. О. Соціальний захист бездомних осіб і безпритульних дітей: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / А. О. Медвідь ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». – Одеса, 2015. – 241 с.

14. Фокин В. М. Проблемы совершенствования профилактики преступлений несовершеннолетних в сельском районе / В. М. Фокин // Комплексный подход к предупреждению правонарушений несовершеннолетних: Сборник научных трудов. – М.: ВНИИ МВД СССР. – 1984. – С. 54-63.

Стаття надійшла до редколегії 06.12.2016

Готвянская М.А. Обстановка совершения преступления, связанного с вовлечением несовершеннолетних в преступную деятельность (отдельный аспект)

В работе рассмотрена обстановка совершения преступления как элемента криминалистической характеристики преступлений, связанных с вовлечением несовершеннолетних в преступную деятельность. Определено, что для построения ее оптимальной модели необходимо использовать комплексный подход, учитывая административно-территориальное, географическое, экономическое положение региона, его социально-экономическую характеристику, специфику отдельных участков местности, охватываемость территории в ходе реализации преступного умысла, национального склада населения, его обычаев.

Ключевые слова: *криминалистическая характеристика; преступления, связанные с вовлечением несовершеннолетних в преступную деятельность; обстановка совершения преступления.*

Hotvyanska M.A. Situation of commission of the crime related to involving minor in criminal activity (separate aspect)

The situation of commission of crime is in-process considered as an element of criminalistics description of the crimes related to the indrawing of minor in criminal activity. Certainly, that for the construction of her optimal model it is necessary to use complex approach, taking into account the administrative-territorial, geographical, economic location of region, him socio-economic description, specific of separate areas of locality, visibleness of territory during realization of criminal intention, national composition of population, his customs. Drawn conclusion, that in most families minor, pulling in criminal activity, mutual relations between parents were bad, and quarrels and scandals, including on soil of the use of alcoholic beverages, pushed them on a street.

It becomes firmly established that the special attention it follows to spare research of that, children and teenagers are future minor victims live in what environment and brought up. Established, that by the direct mestome of indrawing of minor in criminal activity elected malefactors: apartments of multistoried building; private houses; street; entrances, basements, garrets; garages. In the cases of the repeated indrawing minor to criminal activity is a place of their feasance can not coincide.

What touches time of commission of crime, then the indrawing of minor in criminal activity mostly took place in a period from 11 to 17 hour. At choice time a crime scene influences. In an own apartment, private house criminals engaged in committing crime practically from a morning till evening. Time of committing crime in the places related to professional activity of guilty (official apartments) limited.

Key words: *the crimes related to the indrawing of minor in criminal activity; criminalistics description; situation of commission of crime.*

УДК 343.98

В. В. Дараган

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ДЕРЖАВНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ

Статтю присвячено вивченню елементів криміналістичної характеристики злочинів у сфері державних закупівель в Україні. Розглянуто такі елементи, як предмет злочинного посягання, способи підготовки, учинення та приховування злочину; особистість злочинця; особистість потерпілого; сліди злочину.

Ключові слова: *державні закупівлі, злочин, криміналістична характеристика, елементи.*

Постановка проблеми. Процес проведення закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти сьогодні є надто криміналізованим і серйозним джерелом корупції. Зазначимо, що офіційні статистичні дані про злочини у сфері державних закупівель не відображають реального стану справ боротьби зі злочинністю у зазначеній сфері. Більшість злочинів у зазначеній сфері має латентний характер [1, с. 8].

Створення та реалізація комплексних заходів щодо формування конкурентного середовища у сфері державних закупівель, запобігання проявам корупції, забезпечення прозорості процедур закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти та досягнення оптимального й раціонального їх використання є одним з основних пріоритетів державної політики України у сфері державних закупівель.

Аналіз статистичних даних правоохоронних органів України показує, що існує тенденція до зростання злочинів, учинених у сфері державних закупівель.

Виявлення та розслідування цих злочинів є складним процесом, що передусім пов'язано зі складністю кваліфікації дій злочинців, так як у значній кількості випадків дії злочинців зовні мають вигляд цілком законних угод та операцій. Кваліфікацію злочинів у сфері державних закупівель можливо дати лише з урахуванням норм законодавства у сфері державних закупівель, а також норм господарського, бюджетного, кримінального та кримінально-процесуального законодавства України.

Важливе значення для побудови «моделі» злочинної діяльності у сфері державних закупівель має дослідження криміналістично значущих ознак та їх зв'язків.

Актуальність вивчення криміналістичної характеристики цієї групи злочинних діянь визначається перспективами, які відкриваються в результаті такого вивчення, а це, перш за все, можливість вирішення комплексу проблем, що виникають при розслідуванні та попередженні злочинів у сфері державних закупівель.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі елементи криміналістичної характеристики злочинів у сфері державних закупівель були досліджені В.В. Коряком, А.М. Меденцевим, С.В. Нагачевським, В.Р. Сливенком, Р.Л. Степанюк, Т.О. Часовою та ін.

Незважаючи на досить велику кількість публікацій, пов'язаних з протидією злочинам у сфері державних закупівель, питання

криміналістичної характеристики цих злочинів в Україні досліджено недостатньо глибоко.

Формування цілей. Метою цієї статті є визначення основних елементів криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з проведенням державних закупівель, а також проведення аналізу злочинної діяльності у сфері державних закупівель в Україні для розробки криміналістичної характеристики зазначених злочинів.

Виклад основного матеріалу. Основою для побудови систем типових версій, що використовуються при вирішенні конкретних оперативних та слідчих завдань є окремі елементи криміналістичної складової.

Криміналістичну характеристику злочинів, можна визначити як криміналістичну модель таких злочинів, яка будується на основі встановлених у процесі узагальнення слідчої практики типових ознак та зв'язків, що мають значення для виявлення та розкриття таких протиправних діянь за допомогою криміналістичних засобів, прийомів та методів. Така характеристика вказує, у яких межах, відносно яких найбільш істотних обставин повинна бути спрямована діяльність працівників органів дізнання, слідчого при розкритті та розслідуванні злочинів [2, с. 163].

Вивчаючи різні визначення криміналістичної характеристики, можна дійти висновку, що більшість дослідників криміналістів, які вивчають економічні злочини, відзначають такі елементи криміналістичної характеристики: предмет злочинного посягання; типові слідчі ситуації; способи підготовки, учинення та приховування злочину; типові ідеальні й матеріальні сліди злочину; дані про характеристику особи злочинця й потерпілого.

Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що основними елементами криміналістичної характеристики злочинів, скоєних у сфері державних закупівель України, є: предмет злочинного посягання, способи підготовки, учинення та приховування злочину; особа злочинця; особистість потерпілого; сліди злочину. Типові слідчі ситуації щодо розслідування таких злочинів виділити не вбачається можливим, оскільки зазначений вид злочинної діяльності охоплює велику кількість видів злочинів, які зазвичай учиняються в сукупності та різняться за способами їх учинення предметом та об'єктом злочинного посягання тощо.

Предмет злочинного посягання. Предметом злочинів, що вчиняються при проведенні державних закупівель можуть виступати цільові кошти бюджету всіх рівнів або власні кошти державних підприємств або підприємств, у статутному капіталі яких державна або комунальна частка акцій (часток, паїв) перевищує 50 відсотків. Зазначимо, що предмет злочинного посягання у сфері державних закупівель впливає на процес доказування в кримінальному провадженні.

Типові способи вчинення злочину. Знання способу вчинення злочину дає можливість змодельовати можливу поведінку розроблюваних осіб, визначити, де та які сліди злочинної діяльності можуть бути або вже залишені, що суттєво полегшує діяльність з виявлення джерел інформації, їх фіксації та забезпечення їх наступного використання як доказів у кримінальному судочинстві [4, с. 9].

Особливістю злочинів, що посягають на бюджетні (державні) кошти, у контексті способу їх учинення, є те, що вони являють собою не одну чи кілька дій, які здійснюються одноразово або протягом короткого часу, а, як звичайно, - систему різнопланових і численних дій, що тривають значні періоди, навіть роки, і в яких нерідко беруть участь великі групи осіб. Другою загальною особливістю способу вчинення таких злочинів є взаємний зв'язок кількох службових осіб різного рангу і, нерідко, керівництва підприємств, установ і організацій одного або різних відомств, без чого досягнення злочинного результату унеможлиблюється. Тому відшукання цих зв'язків і взаємозалежностей є одним з основних завдань для підрозділів Національної поліції. У більшості випадків, кожен конкретний спосіб учинення злочинів у сфері державних закупівель, складається з ряду взаємопов'язаних, взаємообумовлених та послідовних дій, у яких присутня внутрішня логіка, виконання одного злочинного діяння невід'ємно тягне за собою необхідність учинення наступного, інакше ризик викриття для злочинця значно зростає [3, с. 7].

При вивченні матеріалів кримінальних проваджень нами були виявлені найбільш типові й розповсюджені способи вчинення злочинів у сфері державних закупівель. Розглянемо основні з них.

З боку замовників торгів:

- визначення переможцем учасника, який не відповідає кваліфікаційним критеріям;
- закупівля товарів, робіт або послуг за завищеними цінами;
- здійснення державної закупівлі без проведення процедур, передбачених законодавством, якщо сума договору перевищує встановлену законодавством межу;
- незаконне поділ замовником предмета закупівлі на частини з метою уникнення процедур, передбачених законодавством;
- здійснення закупівлі непридатних до використання або експлуатації обладнання, товарно-матеріальних цінностей;
- здійснення оплати зобов'язань за укладеним договором, що перевищує граничні суми витрат;
- невиконання або неналежне виконання службовою особою своїх службових обов'язків по прийняттю товарів, робіт і послуг за кількістю і якістю;
- невиконання або неналежне виконання службовою особою своїх службових обов'язків щодо проведення процедури тендеру;
- прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою замовника за виконання чи невиконання будь-якої дії в інтересах учасника процедури закупівлі щодо участі в тендері;
- підписання посадовою особою замовника завідомо неправдивого акту виконаних робіт.

З боку учасників торгів і постачальників:

- штучне збільшення цін на предмет закупівлі шляхом використання посередницьких структур між його виробниками й кінцевим споживачем;

- підrobка документів тендерної пропозиції, а саме, надання учасником торгів недостовірної інформації про його відповідність установленим кваліфікаційним критеріям проведення тендера;
- пропозиція або надання неправомірної вигоди посадовій особі замовника за забезпечення перемоги в тендері;
- підrobка документів поставки для отримання грошових коштів у судовому порядку;
- створення суб'єкта підприємницької діяльності з метою отримання коштів за договором, без намірів виконання умов зазначеного договору;
- реалізація замовнику недоброякісної, тобто такої, яка не відповідає встановленим стандартам, нормам, правилам і технічним умовам, або некомплектної, продукції і товарів;
- підrobка документів, що підтверджують якість продукції, яка поставляється;
- пропозиція або надання неправомірної вигоди посадовій особі замовника за здійснення прийому неякісного товару.

Маскування й приховування злочину. Спосіб приховування злочинів у сфері державних закупівель нерідко є складовим елементом злочинної діяльності, здійснюваної відповідно до єдиного задуму. Це характерно в основному для отримання неправомірної вигоди й службових зловживань, оскільки спосіб приховування їх передбачається заздалегідь [5, с. 433].

Р.С. Белкін називає такі способи приховування злочинів: 1) приховування інформації і / або її носіїв; 2) знищення інформації і / або її носіїв; 3) маскування інформації і / або її носіїв; 4) фальсифікація інформації та / або її носіїв; 5) змішані способи (інсценування) [6, с. 368-369].

В основному злочини, що здійснюються під час проведення державних закупівель супроводжуються низкою супутніх злочинів. Зазвичай це кілька злочинів, які, в свою чергу, діляться на основні (спрямовані на заволодіння державними коштами) і підпорядковані - своєрідні етапи досягнення мети основного злочину (можуть використовуватися для приховування основного злочину). З метою приховування основного злочину підпорядковані можуть учинятися як перед учиненням основного злочину, так і після його вчинення. Як звичайно, ті злочини, які вчиняються після основного злочину, спрямовані саме на приховування основного.

Зазвичай для приховування основних злочинів, учинених під час проведення державних закупівель, відбуваються такі злочини:

- які передують основному злочину: підrobка учасником документів тендерної пропозиції; пропозиція або надання неправомірної вигоди посадовій особі замовника, представникові тендерного комітету; створення фіктивного підприємства тощо;
- які відбуваються після здійснення основного злочину: пропозиція або надання неправомірної вигоди посадовій особі замовника постачальником за поставку неякісної продукції; підrobка документів, що підтверджують якість продукції, яка поставляється; підrobка документів, що підтверджують факт поставки тощо.

Дії службових осіб, спрямовані на вчинення й приховування злочинів, можуть не збігатися за суб'єктом у випадках, якщо приховування здійснюється не виконавцем, а іншими заінтересованими особами. Дії щодо вчинення й приховування злочину можуть не збігатися і за задумом, якщо необхідність маскуванія виникла у зв'язку з непередбаченими обставинами або зміною обстановки. І навпаки, приховування службової недбалості звичайно здійснюється після настання наслідків злочинної бездіяльності [5, с. 433].

Особа злочинця. Злочинців, які вчиняють злочини у сфері державних закупівель умовно можна поділити на дві групи: особи, які мають відношення до розпорядника державних коштів (замовник); особи, які мають відношення до учасника конкурсних торгів.

З боку замовників торгів. Службові й матеріально відповідальні особи підприємств замовника, які проводять тендерні процедури або здійснюють прийом товарів, робіт і послуг.

Ці злочини, як звичайно, учиняються членами тендерних комітетів, особами, які здійснюють прийом товарів (робіт, послуг) або керівниками структурних підрозділів підприємства замовника, які досконало володіють знаннями щодо проведення процедур закупівель за державні кошти, крім того, на деяких великих державних підприємствах існують внутрішні накази, що регулюють ці питання і, як правило, вони повністю відповідають вимогам Закону України «Про публічні закупівлі».

З боку учасників тендеру та постачальників це, як правило, службові та матеріально відповідальні особи підприємств постачальників (учасників тендеру).

Ці злочини зазвичай відбуваються керівниками підприємств постачальників (учасників торгів) або «довіреними» особами. В основному ці особи мають вищу освіту та володіють спеціальними знаннями щодо предмета закупівлі (товарів, робіт та послуг). Також зазначені особи мають певні знання й навички щодо способів приховування недоліків предмета закупівлі.

Особистість потерпілого. Потерпілими за зазначеними злочинами виступають замовники – органи державної влади, органи місцевого самоврядування та органи соціального страхування, створені відповідно до закону, а також юридичні особи (підприємства, установи, організації) та їх об'єднання, які забезпечують потреби держави або територіальної громади, якщо така діяльність не здійснюється на промисловій чи комерційній основі, за наявності однієї з таких ознак:

- юридична особа є розпорядником, одержувачем бюджетних коштів;
- органи державної влади чи органи місцевого самоврядування або інші замовники володіють більшістю голосів у вищому органі управління юридичної особи;
- у статутному капіталі юридичної особи державна або комунальна частка акцій (часток, паїв) перевищує 50 відсотків.

До замовників також належать юридичні особи та/або суб'єкти господарювання, які здійснюють діяльність в окремих сферах господарювання та відповідають хоча б одній з таких ознак:

– органам державної влади, органам влади Автономної Республіки Крим, органам місцевого самоврядування належить частка у статутному капіталі суб'єкта господарювання в розмірі більше ніж 50 відсотків або такі органи володіють більшістю голосів у вищому органі суб'єкта господарювання чи правом призначати більше половини складу виконавчого органу або наглядової ради суб'єкта господарювання;

– наявність спеціальних або ексклюзивних прав [7].

Сліди злочину. Типові матеріальні сліди злочину та ймовірні місця їх знаходження як елемент криміналістичної характеристики службових злочинів тісно пов'язані зі способами їх учинення й приховування [5, с. 433]

Зазвичай сліди злочинів економічної спрямованості мають своє відображення в різного роду документах, що відображають наслідки підприємницької діяльності.

У злочинах, які вчиняються під час проведення державних закупівель, такі документи можуть використовуватися як засіб скоєння злочину, так і зберігати на собі його сліди.

В основному це такі категорії документів: документи тендерної пропозиції; документи бухгалтерського обліку та звітності; установчі документи суб'єктів підприємницької діяльності; банківські документи; електронні документи; касові документи; документи, що свідчать про заняття певним видом підприємницької діяльності або такі, які дають право на заняття певними видами господарської діяльності тощо.

Висновки. Визначені нами елементи криміналістичної характеристики злочинів у сфері державних закупівель стануть у нагоді під час вирішення проблем, що виникають при розслідуванні та попередженні злочинів у сфері державних закупівель. Результати проведеного нами дослідження можуть бути використані під час подальшого дослідження проблем протидії злочинам у сфері державних закупівель.

Використані джерела:

1. Коряк В.В. Протидія хабарництву у сфері державних закупівель оперативними підрозділами МВС : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - К., - 2012. - 19 с.
2. Калініна І.В. Криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних із підробленням документів, у сфері господарської діяльності / І.В. Калініна // *Правничий часопис Донецького університету*. - 2012. № 2 (28). - С. 161-166.
3. Коломієць О.О. Протидія підрозділами ДСБЕЗ МВС України розкраданню коштів, що вчиняються на об'єктах бюджетної сфери : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Коломієць Олександр Олександрович. - Київ, 2013. - 21 с.
4. Ніщета І. М. Правові та організаційно-тактичні основи діяльності оперативних підрозділів ДСБЕЗ з протидії злочинам, пов'язаним з порушенням бюджетного законодавства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 21.07.04 / Ніщета Ігор Миколайович. - Львів, 2008. - 20 с.
5. Шепітько В. Ю. Криміналістика: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / За ред. В. Ю. Шепітька. - 2-ге вид., переробл. і допов. - К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. - 728 с.
6. Белкин Р.С. Курс криминалистики: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. В 3-х томах. Т. 3 / Белкин Р.С. - М.: Юристъ, 1997. - С. 368-369.

7. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII // Відомості Верховної Ради. – 2016. – № 9. – ст. 89.

Стаття надійшла до редколегії 14.11.2016

Дараган В.В. Криминалистическая характеристика преступлений в сфере государственных закупок

Статья посвящена изучению элементов криминалистической характеристики преступлений в сфере государственных закупок в Украине. Автор рассматриваются такие элементы как: предмет преступного посягательства, способы подготовки, совершения и сокрытия преступления; личность преступника; личность потерпевшего; следы преступления.

Ключевые слова: *государственные закупки, преступление, криминалистическая характеристика, элементы.*

Daragan V.V. Forensic characterization of crimes in the sphere of public procurement

The paper studies the elements of criminological characteristics of crimes in sphere of public procurement in Ukraine. The author considers elements such as: the subject of a criminal assault, how to prepare, commit and conceal the crime; the identity of the offender; the identity of the victim; traces of the crime.

Relevance of the study of criminological characteristics of this group of criminal acts defined prospects that are opened as a result of this study, which is, above all, the ability to solve complex problems in the investigation and prevention of crime in public procurement.

The purpose of this article is to define the basic elements of criminological characteristics of crimes related to public procurement and analysis of criminal activity in the field of public procurement in Ukraine for the development of criminological characteristics of these crimes.

By studying the different definitions of criminological characteristics, we can conclude that the majority of forensic investigators who study economic crimes, noted the following elements of criminological characteristics: the subject of a criminal assault; Typical investigating the situation; ways of preparing, committing and concealing a crime; common ideal and material traces of the crime; information about the offender and the victim.

The study leads to the conclusion that the basic elements of criminological characteristics of crimes committed in public procurement Ukraine are: the subject of a criminal assault, how to prepare, commit and conceal the crime; the perpetrator; the identity of the victim; evidence of a crime. Typical investigating the situation to investigate such crimes will not be possible to allocate as specified type of criminal activity covers a large number of crimes that are typically committed in the aggregate and for different ways of committing the subject and the object of a criminal assault others.

We identified elements of criminological characteristics of crimes of public procurement will be useful in solving problems in the investigation and prevention of crime in public procurement. The results of our study can be used in the further study of the problems combating crime in public procurement.

Key words: *government procurement, crime, criminological characteristic elements.*

УДК 351.74:343.341 (477)

О. О. Деревягін

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ
ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ У СФЕРІ
ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННИМ ПОСЯГАННЯМ НА
МАЙНО ГРОМАДЯН**

Проаналізовано систему національного та міжнародного законодавства, що становить правову основу діяльності органів Національної поліції у сфері протидії злочинним посяганням на майно громадян. На підставі аналізу практичної діяльності, результатів особистого дослідження автором запропоновано деякі шляхи вдосконалення законодавчого забезпечення діяльності органів Національної поліції у сфері протидії злочинним посяганням на майно громадян.

Ключові слова: *правове регулювання; органи Національної поліції; злочинні посягання на майно громадян; нормативно-правові акти.*

Постановка проблеми. Проблема сучасного стану нормативно-правового регулювання діяльності органів Національної поліції у сфері протидії злочинним посяганням на майно громадян визначається тим, що кількість злочинів цієї категорії щороку збільшується, а професійний підхід протидії ним не вдосконалюється. На підставі проведеного нами дослідження, вивчення та узагальнення матеріалів оперативно-розшукової практики та аналітичного огляду наукових джерел актуальним, на наш погляд, є підвищення ефективності зазначеного напряму роботи шляхом удосконалення нормативно-правового регулювання цієї діяльності.

Зауважимо, що на сьогодні згідно зі ст. 1 Закону України «Про Національну поліцію» до державних органів, які беруть участь у протидії злочинним посяганням на майно громадян, належить Національна поліція. Ураховуючи вищенаведене, потребує детального вивчення питання правового регулювання діяльності органів Національної поліції у сфері протидії злочинним посяганням на майно громадян. Незважаючи на те, що нині триває процес реформування більшості правоохоронних органів, цій проблемі приділяється не достатньо уваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підґрунтям цього дослідження є напрацювання відомих учених, які займалися й займаються питаннями нормативно-правового регулювання діяльності оперативних підрозділів у сфері протидії злочинності в галузях оперативно-розшукової діяльності, криміналістики та кримінального процесу. Так, значний внесок у дослідження їх окремих аспектів зробили К. В. Антонов, Г. М. Бірюков, О. М. Бандурка, С. В. Богданов, О. А. Гапон, Е. О. Дідоренко, О. Ф. Долженков, С. В. Діденко, В. П. Захаров, О. В. Кириченко, А. Г. Лісовий, О. О. Мороз, В. А. Некрасов, Д. Й. Никифорчук, В. Л. Ортинський, М. А. Погорецький, В. Г. Сапальов, В. Г. Телійчук, І. Р. Шинкаренко, В. В. Шендрік та інші вчені.

Варто наголосити на тому, що перед підрозділами Національної поліції постають нові завдання щодо визначення стратегічних напрямів їх діяльності, пошуку нових підходів у протидії злочинним посяганням на

майно громадян, які б відповідали сучасним реаліям та враховували тенденції розвитку суспільства й держави.

Формування цілей. Метою статті є аналіз системи національного та міжнародного законодавства, що становить правову основу діяльності органів Національної поліції, а також розроблення пропозицій щодо оптимізації законодавчого забезпечення такої діяльності, зокрема у сфері протидії злочинним посяганням на майно громадян.

Виклад основного матеріалу. Відзначимо, що однією з початкових, вихідних ланок правового регулювання є юридичні норми, які складають нормативну основу, серцевину механізму правового регулювання [1, с. 541].

Нормативна регламентація діяльності органів Національної поліції відіграє важливу роль, тому що ефективність правового регулювання в багатьох випадках залежить від досконалості його правової бази, чіткості приписів, наявності розвиненої системи законодавства. Правове регулювання діяльності органів Національної поліції у сфері протидії злочинним посяганням на майно громадян забезпечується значною кількістю нормативних актів, які відрізняються один від одного за багатьма ознаками – назвою, юридичною силою, порядком прийняття, набранням чинності тощо.

Отже, система правового регулювання діяльності органів Національної поліції у сфері протидії злочинним посяганням на майно – це сукупність законів та підзаконних нормативних актів, які створюють правове поле для її діяльності та належної реалізації відповідних повноважень.

Центральне місце серед усіх нормативно-правових актів нашої держави посідає Конституція України. Так, у ст. 3 Основного Закону закріплено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Отже, держава в особі державних органів, серед яких і Національна поліція України, зобов'язана вжити заходів для дотримання прав і свобод людини, зокрема, не допустити вчинення протиправних дій відносно їхнього майна й настання у зв'язку з цим негативних наслідків.

Тобто під час протидії злочинним посяганням на майно громадян оперативні підрозділи Національної поліції зобов'язані діяти лише в межах чинного законодавства та не допускати порушень чи обмежень прав і свобод людини й громадянина.

Таким чином, аналіз наведених положень Конституції України свідчить про те, що вони мають попереджувальну спрямованість та є відповідними пунктами для законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів у сфері протидії органами Національної поліції злочинним посяганням на майно громадян.

Наголосимо, що основний Закон (ст. 9) також проголошує, що Україна визнає пріоритет загальнолюдських цінностей, поважає загально-визнані принципи міжнародного права. Саме тому правовою основою діяльності органів Національної поліції у сфері протидії злочинним посяганням на

майно громадян є міжнародні правові акти, ратифіковані у встановленому порядку. Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України й обов'язкові для виконання державними органами, юридичними й фізичними особами. Це правило знайшло відображення й у Законі України «Про міжнародні договори України». У цьому контексті наголосимо, що відносини з відповідними органами інших держав та міжнародних організацій регулюються положеннями міжнародних договорів, установчих актів міжнародних організацій, членом яких є Україна [2].

До міжнародних документів, які регламентують діяльність щодо протидії злочинам у цілому та за окремими її напрямками зокрема, належать угоди про співробітництво між МВС України та МВС Польщі, Словенії, Угорщини, Румунії, Чехії, Італії, Австрії, Болгарії.

Приміром, наведемо такі міжнародні договори: Конвенція про кіберзлочинність від 23.11. 2001 [3], ратифікована Верховною Радою України 07.09.2005 [4]; Європейська конвенція про видачу правопорушників від 1957 [5]; Європейська конвенція про взаємну допомогу в кримінальних справах від 1959 [6] та ряд інших.

Незважаючи на таку кількість договорів та угод міжнародного характеру, усі перелічені документи мають переважно декларативний характер і реально не впливають на сучасний стан протидії органами Національної поліції злочинним посяганням на майно громадян.

Поміж з тим, правове регулювання діяльності органів Національної поліції щодо реалізації державної політики у сфері протидії злочинним посяганням на майно громадян здійснюється на підставі таких законів, як:

- «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII [2];
- «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 № 2135/96-XII [7];
- «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30.06.1993 № 3341-XII [8] тощо.

Окремо лише зупинимось на прийнятому в 1992 р. Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність», який законодавчо визначив засади оперативно-розшукової діяльності, її зміст, завдання та правові гарантії прав людини під час здійснення оперативно-розшукових заходів [7].

Проведений нами аналіз норм закону та поглядів науковців дає змогу визначити низку прогалин, зокрема:

- обмеженість завдань оперативно-розшукової діяльності та обов'язків оперативних підрозділів;
- відсутність спеціальних та деяких загальних принципів оперативно-розшукової діяльності;
- відсутність норм, які б визначали поняття оперативно-розшукових заходів та розкривали їх сутність;
- невизначеність суті протидії злочинам;
- невизначеність загальних стадій оперативно-розшукової діяльності та попередньої оперативної перевірки;

– неврегульованість механізму забезпечення прав і свобод людини на всіх стадіях оперативно-розшукової діяльності та під час проведення окремих оперативно-розшукових заходів для протидії злочинам.

Зрештою, майже за 25 років дії зазначеного Закону, до нього внесено багато змін і доповнень, що ускладнює розуміння деяких норм [9, с. 196].

Дальшим рівнем нормативного забезпечення діяльності органів Національної поліції у сфері протидії злочинними посяганням на майно громадян є нормативні акти, які видаються Президентом України й Кабінетом Міністрів України, тобто підзаконні. Серед актів Президента України, які мають певне значення для правового регулювання діяльності органів Національної поліції у сфері протидії злочинним посяганням на майно громадян, можна назвати указ Президента України: «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року «Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України» від 08.06.2012 № 389/2012 тощо.

Кабінет Міністрів України як вищий орган у системі органів виконавчої влади також установлює низку правил, які регламентують діяльність органів Національної поліції загалом та у сфері протидії злочинним посяганням на майно громадян зокрема. Доцільно навести як приклад такі постанови Кабінету Міністрів України:

– «Про затвердження Положення про Національну поліцію» від 28.10.2015 № 877 [2];

– «Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України» від 28.10.2015 № 878 [10].

Так, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України» від 28.10.2015 № 878 [10] Міністерство внутрішніх справ України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується й координується Кабінетом Міністрів України. До того ж МВС – головний орган у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах:

1) забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства й держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки й порядку, а також надання поліцейських послуг;

2) захисту державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні;

3) цивільного захисту населення й територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності;

4) міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів.

Положення правових норм, які регламентують діяльність органів Національної поліції в цілому та щодо протидії злочинним посяганням на

майно громадян, деталізуються в підзаконних актах, які приймаються Національною поліцією та Міністерством внутрішніх справ.

Безперечно, відправним з них є Положення про Департамент карного розшуку Міністерства внутрішніх справ України, що нещодавно затверджено наказом Національної поліції України від 14.11.2015 № 90 [11]. Завданнями Департаменту карного розшуку в межах повноважень є:

– надання поліцейських послуг у сферах охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства й держави, протидії злочинності;

– виявлення й розкриття злочинів, у тому числі на транспорті, розшук осіб, які їх учинили, документування протиправної діяльності учасників та членів організованих груп і злочинних організацій.

У контексті предмета нашого дослідження відомчі нормативні акти можуть бути розділені на дві групи:

перша – нормативні акти вищих органів управління та МВС України, спрямовані на вдосконалення протидії злочинам у різних сферах;

друга – нормативні акти місцевого самоврядування та територіальних органів, які мають на меті вдосконалення роботи різних ланок сфери протидії злочинним посяганням на майно громадян.

Зауважимо, що в системі МВС України немає жодного самостійного наказу, що регламентує питання протидії правопорушенням і злочинам, пов'язаним зі злочинним посяганням на майно громадян.

На наш погляд, організацію оперативно-розшукової діяльності у сфері протидії злочинним посяганням на майно громадян можливо поділити на стратегічний і тактичний рівні.

На стратегічному рівні, відповідно до оперативно-розшукової стратегії, визначеної оперативно-розшуковою політикою, оперативно-розшукова діяльність за конкретними сферами протидії злочинності (у нашому випадку – протидія злочинним посяганням на майно громадян) здійснюється, по-перше, на підставі формування системи оперативних підрозділів Національної поліції та їх структурної побудови залежно від регіональних особливостей; по-друге, визначення їх функцій і завдань, розподілу повноважень за рівнями управління; по-третє формування системи координації їх діяльності та створення системи кадрового, освітнього й інформаційного забезпечення.

На тактичному рівні оперативно-розшукова політика реалізується під час здійснення конкретних оперативно-розшукових заходів, спрямованих на протидію та розкриття злочинів [9, с. 196].

Ураховуючи думки О. Ф. Долженкова, В. Л. Ортинського, Р. А. Халілева та інших, ми вважаємо, що будь-який напрям протидії злочинності повинен визначатися галузевою політикою, у тому числі оперативно-розшуковою, зокрема у сфері протидії злочинним посяганням на майно громадян [12, с. 24; 13, с. 30; 14, с. 95].

Аналіз наукових здобутків останніх років надає можливість виокремити основні загальні напрями оперативно-розшукової політики:

1) докорінна перебудова чинного законодавства, що полягає в його узгодженні із сучасними суспільними відносинами;

2) формування правової держави, у тому числі й у сфері оперативно-розшукового права;

3) установа оптимального співвідношення правових та організаційних заходів протидії злочинності;

4) реструктуризація органів управління та правоохоронних органів відповідно до завдань сьогодення. Ураховуючи, що політика держави реалізується за такими напрямками, як правотворчість, застосування права, розвиток правосвідомості та правової культури людини, деякі автори визначають указані напрями як форми реалізації оперативно-розшукової політики, виокремлюючи інтерпретаційну форму [15, с. 56].

Висновки. Нормативну базу, якою керуються органи Національної поліції у справі протидії злочинним посяганням на майно громадян, можна поділити на зовнішню, яка формально створюється за межами цього відомства, але стосується безпосередньо його створення та організації діяльності, і внутрішню, тобто відомчу, яка розробляється безпосередньо Національною поліцією та Міністерством внутрішніх справ для реалізації державної політики у сфері безпосередньої протидії злочинним посяганням на майно громадян [16, с. 171].

Проведене нами дослідження переконливо свідчить про те, що стан правового регулювання протидії злочинним посяганням на майно громадян не відповідає вимогам часу та потребує вдосконалення. Відтак, назріла необхідність у прийнятті нормативних актів з організації діяльності та взаємодії оперативних підрозділів Національної поліції щодо протидії злочинним посяганням на майно громадян, наприклад, Інструкції з організації протидії органами Національної поліції злочинним посяганням на майно громадян.

Використані джерела:

1. Скакун О. Ф. Теория государства и права : учебник / О. Ф. Скакун. – Харьков : Консум; Ун-т внутр. дел. 2000. – 704 с.

2. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.

3. Конвенція про кіберзлочинність від 23.11.2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_575.

4. Про рафікацію Конвенції про кіберзлочинність : Закон України від 07.09.2005 № 2824-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/2824-15>.

5. Європейська конвенція про видачу правопорушників від 13.12.1957 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_033.

6. Європейська конвенція про взаємну допомогу в кримінальних справах від 20.04.1959 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_036.

7. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135/96-XI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.

8. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30.06.1993 № 3341-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/3341-12>.

9. Пестрецов М.О. Особливості правового регулювання діяльності підрозділів карного розшуку у протидії злочинним посяганням на помешкання громадян / М.О. Пестрецов // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – К.: НАВС, 2013. – № 2 (87). – С. 193-202.

10. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України : постановою Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 878 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF>.

11. Про затвердження Положення про Департамент карного розшуку Національної поліції України : Наказ НП України від 14.11.2015 № 90 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.npu.gov.ua/uk/publish/article/1813212>.

12. Долженков О. Ф. Теоретичні проблеми становлення політики протидії створенню інфраструктури злочинного світу засобами ОРД ОВС : дис. ... доктора юрид. наук : 21.07.04 / Долженков Олександр Федорович. – Х., 2002. – 445 с.

13. Ортинський В. Л. Теоретичні основи, правові та організаційні проблеми протидії нелегальній економіці засобами оперативно-розшукової діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 21.07.04 «Оперативно-розшукова діяльність» / В. Л. Ортинський. – Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 2004. – 36 с.

14. Халілев Р. А. Проблеми формування оперативно-розшукової стратегії України щодо протидії злочинності на ґрунті етно-конфесійних суперечностей / Р. А. Халілев // Науковий вісник КЮІ ОДУВС. – 2009. – № 1. – С. 92-101.

15. Деревягін О. О. Запобігання злочинам підрозділами карного розшуку в курортній місцевості АР Крим : [моногр.] / О. О. Деревягін ; за заг. ред. проф. І. Р. Шинкаренка. – Сімферополь : Кримнаучпеддержвидав, 2012. – 192 с.

16. Дмитрієв А. А. Принципи та правове регулювання діяльності органів національної поліції з протидії організованій злочинності / А. А. Дмитрієв / Вісник кримінологічної асоціації України. 2016. – № 1 (12). – с. 164-174.

Стаття надійшла до редколегії 16.11.2016

Деревягін А.А. Правовое регулирование деятельности органов Национальной полиции в сфере противодействия преступным посягательствам на имущество граждан

Проанализирована система национального и международного законодательства, которая составляет правовую основу деятельности органов Национальной полиции в сфере противодействия преступным посягательствам на имущество граждан. На основании анализа практической деятельности, результатов личного исследования автором предложены некоторые пути совершенствования законодательного обеспечения деятельности органов Национальной полиции в сфере противодействия преступным посягательствам на имущество граждан.

Ключевые слова: *правовое регулирование; органы Национальной полиции; преступные посягательства на имущество граждан; нормативно-правовые акты.*

Derevyagin A.A. Legal regulation of activities of the National Police in combating criminal attacks on property of citizens

Analyzed the system of national and international law, which is the legal basis of the National Police in combating criminal attacks on property of citizens. Based on the analysis of practical activity, the results of personal research the author offers some ways to improve the legislative support of the National Police in combating criminal attacks on property of citizens.

The author, stressed that the problem of the current state of regulation of activities of the National Police in combating crime encroachment on public property is determined that the number of crimes in this category each year increases, and professional approach to combating it not improved. Based on our research, studying and collating of operational practices and analytical review of relevant scientific sources, in our opinion, is the efficiency of the said direction by improving the legal regulation of this activity.

It is concluded that the normative regulation of activities of the National Police plays an important role because the effectiveness of regulation in many cases depends on the perfection of its legal basis, clarity requirements, the availability of a developed system of legislation. Legal regulation of activities of the National Police in combating crime encroachment on public property provided a large number of regulations that differ from each other in many ways - name, legal force, order acceptance, entry into force and so on.

The system of legal regulation of activities of the National Police in combating criminal trespass to property as a set of laws and regulations that provide a legal framework for its activities and the proper implementation of the relevant authority.

Confirmed that the state of the legal regulation of combating crime encroachment on public property does not meet the demands and needs improvement. Thus, there is a need for adopting regulations on organization and interaction between operational units of the National Police to combat crime encroachment on public property, such as instructions of counteraction by the National Police criminal trespass to property of citizens.

Key words: *legal regulation; National police; criminal attacks on property of citizens; regulations.*

УДК 343.98

О. О. Крюков

**ПОНЯТТЯ, ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКУ ТА
РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ НА ҐРУНТІ
НЕНАВИСТІ**

У статті сформульовано поняття та висвітлено характеристику злочинів, які вчиняються на ґрунті ненависті. Наведено статистичні дані щодо їх реєстрації та результатів досудового розслідування, проаналізовано окремі кримінальні провадження. Зазначено організаційні заходи, ужиті для вдосконалення порядку виявлення та реєстрації злочинів цієї категорії, а також висвітлені основні особливості розслідування таких злочинів.

Ключові слова: *злочини на ґрунті ненависті; мотиви расової, національної чи релігійної нетерпимості.*

Постановка проблеми. Україна як член Організації з безпеки і співробітництва в Європі (далі – ОБСЄ) безпосередньо проводить роботу щодо протидії злочинам на ґрунті ненависті (нетерпимості). На сьогодні це

питання стає все більш актуальним не лише в країнах-учасниках, а й у всьому світі.

Підставою для активного початку такої діяльності стало рішення Ради міністрів ОБСЄ від 02 грудня 2003 року № 4/03, згідно з яким країни закликано заохочувати толерантність та боротися із дискримінацією, зокрема з усіма проявами агресивного націоналізму, расизму, шовінізму, ксенофобії, антисемітизму та екстремізму [1].

У подальшому питання протидії злочинам на ґрунті ненависті знайшло розвиток у низці інших рішень ОБСЄ, зокрема від 05 грудня 2006 року № 13/06 у частині визнання неодмінності збору та зберігання достовірних даних і статистичних відомостей про злочини на ґрунті ненависті, що ставить за мету «розробку ефективної політики та виділення належних ресурсів для попередження інцидентів на ґрунті ненависті» [2], а також від 1-2 грудня 2009 року № 9/09, за яким учасники дійшли згоди щодо потреби «невідкладно розслідувати злочини на ґрунті ненависті та забезпечувати, щоб мотиви, якими керувалися винні особи, отримали відповідну оцінку та публічний осуд з боку відповідних органів влади та політичного керівництва»; «збирати, зберігати та оприлюднювати достовірні й досить детальні відомості та статистичні дані про злочини на ґрунті ненависті ... із зазначенням кількості випадків, доведених до відома правоохоронних органів, кількості порушених справ і винесених вироків» [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема протидії злочинам на ґрунті ненависті (нетерпимості) приділяється посиленна увага насамперед з боку міжнародних інституцій. Так, Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ протягом останніх років опублікувало декілька видань із зазначеної проблематики. Зокрема, це практичні посібники «Законодавство проти злочинів на ґрунті ненависті» [4], «Переслідування злочинів на ґрунті ненависті» [5], «Механізми збору та моніторингу даних про злочини на ґрунті ненависті» [6]. Оскільки в зазначених публікаціях не враховано особливості кримінального та кримінального процесуального законодавства України, а також практичні аспекти розслідування злочинів цієї категорії, Головним слідчим управлінням Національної поліції спільно з науково-педагогічними працівниками Львівського національного університету внутрішніх справ розроблені Методичні рекомендації «Злочини, вчинені на ґрунті нетерпимості: особливості розслідування» [7].

Формування цілей. Метою статті є визначення критеріїв, за якими суспільно-небезпечні діяння, передбачені Кримінальним кодексом України, слід ідентифікувати як злочини на ґрунті ненависті, порядку їх виявлення та обліку, а також особливостей проведення досудового розслідування за злочинами зазначеної категорії.

Виклад основного матеріалу. Термін «злочини на ґрунті ненависті» уперше з'явився в Сполучених Штатах Америки та був офіційно закріплений у Законі, прийнятому Конгресом США 23 квітня 1990 року «Про статистику злочинів на ґрунті ненависті» (Hate Crime Statistics Act) [8]. Згідно із зазначеним документом обліку підлягали злочини, учинені з мотиву

упередженості (англ. – prejudice) за ознаками раси, релігії, сексуальної орієнтації, етнічного походження тощо. До їх переліку входили вбивства, серед них, без обтяжуючих обставин; звалтування; напади (як прості, так і кваліфіковані); залякування; підпали; пошкодження, знищення та вандалізм щодо власності.

У рішенні Ради міністрів ОБСЄ від 1-2 грудня 2009 року № 9/09 злочини на ґрунті ненависті визначаються як «кримінально карані діяння, скоєні з мотивів упередження» [3].

Водночас у законодавстві України відсутнє чітко сформульоване поняття злочину на ґрунті ненависті попри те, що майже кожен злочин, передбачений Кримінальним кодексом України, може містити ознаки злочинів цієї категорії. Саме наявність елемента упередженого ставлення винної особи до жертви відрізняє їх від інших злочинів та викликає особливу стурбованість для національних органів влади та міжнародних інституцій.

До того ж особливістю вчинення злочину на ґрунті ненависті є упередження щодо певної ознаки людини, що відносить її до певної соціальної групи (наприклад, за расою, національністю, релігійними переконаннями тощо), та яка є основним мотивом для вчинення стосовно неї злочину.

Особлива частина КК України містить низку спеціальних статей, що передбачають відповідальність за вчинення злочинів на ґрунті ненависті.

Зокрема, стаття 161 (Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками) встановлює кримінальну відповідальність за умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, расової, релігійної ворожнечі чи ненависті, на приниження національної честі та гідності або образу почуттів громадян через їхні релігійні переконання.

У 2009 році до КК України внесено низку змін [9], відповідно до яких окремі статті, що передбачають відповідальність за злочини проти життя і здоров'я особи, доповнено новою кваліфікуючою ознакою – вчинення злочину з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості: статті 115 (Умисне вбивство), 121 (Умисне тяжке тілесне ушкодження), 122 (Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження), 126 (Побої і мордування), 127 (Катування), 129 (Погроза вбивством). Також змінено редакцію статті 300 (Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості) КК України в частині віднесення до кримінально-караних діянь незаконні операції з творами, що пропагують расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію.

Учинення злочинів з мотиву нетерпимості знаходить відображення в статтях 178 (Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків), 179 (Незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь) та 180 (Перешкоджання здійсненню релігійного обряду) КК України.

Згідно з узагальненням, проведеним Головним слідчим управлінням Національної поліції, яке визначено Національним контактним пунктом від України з питань обліку злочинів, учинених на ґрунті ненависті, протягом 2015 року до Єдиного реєстру досудових розслідувань внесено відомості про

вчинення 79 злочинів з мотивів расової, національної, релігійної та іншої нетерпимості [10].

Серед них 50 злочинів кваліфіковано за ознаками злочину, передбаченого статтею 161 КК України, у тому числі за ознаками національної, етнічної належності – 26, релігійних переконань – 19, за мовними ознаками – 2, інвалідності – 2, за ознаками раси та кольору шкіри – 1.

Крім того, зареєстровано 11 злочинів, передбачених статтею 180 КК України, 10 – статтею 179 КК України, 7 – статтею 178 КК України, по одному злочину – частиною другою (з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості) статті 127 та пунктом 14 (з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості) частини другої статті 115 КК України.

Переважає кількість злочинів учинена за ознаками релігійних переконань (28), два випадки – за ознаками расизму та кольору шкіри.

Із зазначеної кількості кримінальних правопорушень у 35 випадках завершено досудове слідство, серед них за 4 злочинами слідчі склали обвинувальні акти з додатками, які згідно з вимогами статті 291 (Обвинувальний акт і реєстр матеріалів досудового розслідування) Кримінального процесуального кодексу України затверджено відповідними прокурорами та направлено до суду для розгляду по суті.

Зокрема, слідчим управлінням колишнього Головного управління Міністерства внутрішніх справ України в Харківській області закінчено досудове розслідування в кримінальному провадженні за ознаками злочинів, передбачених частиною другою статті 127, пунктом 14 частини другої статті 115 КК України, за фактом катування та подальшого вбивства громадянина Королівства Йорданія групою українських громадян, які розміщували в мережі Інтернет оголошення провокаційного характеру від імені неповнолітніх дівчат щодо знайомства з чоловіками – громадянами арабських країн. Після призначення зустрічі таким особам заподіювали тілесні ушкодження.

Злочини на ґрунті ненависті являють собою діяння з підвищеною суспільною небезпекою, оскільки порушують права не лише окремої особи, а спрямовані проти цілої соціальної групи, представником якої (дійсно чи вдавано) виступає потерпілий, адресуючи інформацію про ворожнечу або ненависть стосовно тієї чи іншої національності, раси або релігії злочин.

Саме тому дуже важливою є правильна кваліфікація злочинів цієї категорії на початковому етапі розслідування для їх своєчасного відокремлення від інших злочинів проти життя та здоров'я особи.

Для врахування думки потерпілого під час прийняття заяви про злочин та визначення кримінально-правової кваліфікації при реєстрації злочину в ЄРДР Міністерство внутрішніх справ за ініціативи Головного слідчого управління Національної поліції України внесло зміни до наказу МВС від 06.11.2015 № 1377, зареєстрованому в Міністерстві юстиції України 01 грудня 2015 року за № 1498/27943 «Про затвердження Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події» [11], згідно з яким формалізований бланк протоколу прийняття заяви про вчинене

кримінальне правопорушення або таке, що готується (додаток 3 до Інструкції), доповнено новим пунктом щодо зазначення обставин учинення кримінального правопорушення, які можуть свідчити про мотиви нетерпимості (расової, національної належності, релігії чи переконання тощо).

Згідно з пунктом 7.1. протоколу наради Головного слідчого управління Національної поліції України від 01 липня 2016 року заступників начальників головних управлінь Національної поліції у місті Києві, областях, Автономній Республіці Крим та місті Севастополі – начальників слідчих управлінь (відділу) зобов'язано забезпечити прийняття заяв та повідомлень виключно на бланках протоколів нового зразка, з обов'язковим зазначенням, у разі наявності мотиву, про вчинення злочину на ґрунті ненависті [12].

Однією з основних особливостей розслідування злочинів на ґрунті ненависті є доказування їх мотиву, а також пов'язане з цим ретельне дослідження особи підозрюваного.

За загальним правилом, передбаченим статтею 88 (Недопустимість доказів та відомостей, які стосуються особи підозрюваного, обвинуваченого) КПК України, відомості щодо характеру або окремих рис характеру підозрюваного є недопустимими доказами на підтвердження його винуватості у вчиненні кримінального правопорушення. Одночасно слід зазначити, що такі відомості можуть бути визнані допустимими, якщо вони подаються для доказування того, що підозрюваний діяв з певним умислом та мотивом (п. 2 ч. 2 ст. 88 КПК України).

Ураховуючи зазначене, дослідженню також підлягають спосіб життя підозрюваного, його інтереси, зв'язки за місцем проживання, навчання, участь у різного роду неформальних групах, об'єднаннях та організаціях, а також причини та умови формування мотиву нетерпимості.

Під час досудового слідства також необхідно приділити посилену увагу вивченню особи потерпілого. Це потрібно для встановлення його належності до конкретних соціальних груп, які визначаються за расовими ознаками, національністю, релігійними переконаннями або іншими відмінностями, та роблять таку особу вразливою з точки зору дискримінаційних практик.

При розслідуванні злочинів цієї категорії поширеною практикою є застосування спеціальних знань у галузі соціології, психології, кримінології щодо молодіжної субкультури, політології – щодо діяльності політичних партій та рухів, які підтримують діяльність молодіжних угруповань націоналістичного спрямування; релігієзнавства – при встановленні причин конфліктів, пов'язаних з релігійною нетерпимістю. Для цього залучають відповідних спеціалістів, скажімо, фахівців Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі або призначають відповідні експертизи, зокрема лінгвістичну, психолого-лінгвістичну або релігієзнавчу.

Підсумовуючи, слід зазначити, що протидія злочинам на ґрунті ненависті поступово набуває комплексного характеру. На цей час триває процес підвищення кваліфікації слідчих Національної поліції, у ході якого передбачено розгляд найбільш проблемних питань, що виникають при розслідуванні злочинів [13]. Однією з тем навчально-тематичного плану є

«Толерантність та недискримінація в роботі поліцейського». У ній розглядаються поняття злочину на ґрунті нетерпимості та алгоритм дій правоохоронців при розв'язанні конфліктних ситуацій, які виникли між громадянами на ґрунті нетерпимості.

З метою привернення суспільства до цієї проблеми Національною поліцією спільно з громадськими організаціями розроблено інформаційні плакати щодо видів дискримінації, покарання за неї та засобів правового захисту, які розміщено в кожному територіальному підрозділі Національної поліції [14].

Висновки. Зазначені в статті заходи дозволяють дійти висновку про підвищену увагу з боку державних органів до питання виявлення та протидії злочинам на ґрунті ненависті як украй небезпечному суспільному явищу, що негативно впливає не лише на окремих осіб, а й потенційно може перерости в конфлікти та насильство більш глобального масштабу.

Використані джерела:

1. Рішення Ради міністрів ОБСЄ № 4/03 (Маастрихт, 02 грудня 2003 року) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://yandex.ua/search/?from=chromesearch&clid=2242631&text>.

2. Рішення Ради міністрів ОБСЄ № 13/06 (Брюссель, 05 грудня 2006 року) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.osce.org/mc/23114>.

3. Рішення Ради міністрів ОБСЄ № 9/09 (Афіни, 1-2 грудня 2009 року) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.osce.org/cio/40695>.

4. Законодавство против преступлений на почве ненависти. Практическое руководство. – Варшава: БДИПЧ ОБСЄ, 2009, 2011. – 82 с.

5. Переслідування злочинів на ґрунті ненависті. – Варшава: БДПЛ ОБСЄ, 2015. – 113 с.

6. Механізми збору та моніторингу даних про злочини на ґрунті ненависті. Практичний посібник. – Варшава: БДПЛ ОБСЄ, 2015. – 59 с.

7. Злочини, вчинені на ґрунті нетерпимості: Особливості розслідування. Методичні рекомендації. – Л.; Львівський державний університет внутрішніх справ, 2016. – 120 с.

8. Hate Crime Statistics Act / [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.qrd.org/qrd/usa/federal/1990/federal.hate.crimes.stats.act-04.23.90>.

9. Закон України від 05.11.2009 «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості» / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua/laws/show/1707-17>.

10. Аналітична довідка ГСУ Національної поліції України про стан досудового розслідування в кримінальних провадженнях за злочинами, учиненими на ґрунті расової, національної та релігійної нетерпимості протягом 2015 року (вих. № 1624/4/4-2016 від 26.01.2016).

11. Наказ МВС України від 30.05.2016 № 438, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 15 червня 2016 року за № 864/28994 «Про внесення змін у додаток 3 до Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші подій».

12. Протокол наради із заступниками начальників головних управлінь – начальниками слідчих управлінь Національної поліції України від 01.07.2016 (вих. № 7104/05/24-2016).

13. Типовий навчально-тематичний план підвищення кваліфікації слідчих поліції від 12.08.2016.

14. Доручення Національної поліції України від 25.11.2016 № 13084/02/24-2016.

Стаття надійшла до редколегії 30.11.2016

Крюков А.А. Понятие, особенности учета и расследования преступлений на почве ненависти

В статье проанализировано нормативную базу Организации безопасности и сотрудничества в Европе в части противодействия преступлениям на почве ненависти. Сформулировано понятие преступлений указанной категории, показано их отличие от иных сходных преступлений. Основной отличительной особенностью назван мотив совершения преступления и направленность общественно-опасного деяния на потерпевшего как на представителя определенной социальной группы. Рассмотрены конкретные статьи УК Украины, которые необходимо относить к преступлениям на почве ненависти; приведена статистическая информация о таких преступлениях в 2015 году. Рассмотрены отдельные преступления на почве ненависти с указанием их отличительных признаков. Названы меры организационно-управленческого характера, проведенные Министерством внутренних дел в целях повышения эффективности работы правоохранительных органов с заявлениями о преступлениях, своевременного выявления признаков преступлений на почве ненависти на первоначальном этапе досудебного расследования. Обращено внимание на особенности доказывания преступлений указанной категории.

Ключевые слова: *преступления на почве ненависти; мотивы расовой, национальной либо религиозной нетерпимости.*

Kriukov Oleksii. Definition and features of counting and investigating hate crimes

In the article was analyzed the regulatory framework of the Council of Ministers of the Organization for Security and Cooperation in Europe to counteract hate crimes. Defined crimes of this category, given their difference from other similar crimes. As the main distinguishing feature is named the motive of committing a crime and his direction on the victim as a representative of a particular social group. Named the specific articles of the Criminal Code of Ukraine, which must be classified as a hate crime, the statistical information reported offenses in 2015, including procedural decisions like results of pre-trial investigation. Shown are typical examples of hate crimes, with their distinctive features. Named organizational and managerial measures, which was conducted by the Ministry of the Interior, in order to increase the efficiency of the law enforcement bodies with statements of victims of crime, as well as early detection of signs of hate crimes in the initial stage of pre-trial investigation. The main features of this category of evidence of crimes, in particular, it is a motive, which is used by the offender, the need to study the image of the suspect's life, ties in the community, his participation in various informal groups. In addition, special attention should be paid to the study of the personality of the victim in order to establish his membership in a particular social group, defined by race, ethnicity, religion or other characteristics. A distinctive feature of the pre-trial investigation of hate crimes is the use of special knowledge in the fields of sociology, psychology, criminology in terms of youth subcultures, political science regarding the activities of political parties and movements, religious studies on the establishment of the causes of conflicts connected to religious

intolerance. As a specialist, for example, may be involved employees of the National Expert Commission of Ukraine on protection of public morals, and assigned the appropriate expertise, in particular, linguistic, psychological or religious studies.

Key words: *hate crimes; motives of racial, national or religious intolerance.*

УДК 347.963

Л. М. Лобойко, О. Г. Шило,
Л. М. Москвич, Н. В. Глинська,
О. І. Марочкін

СУДОУСТРІЙНІ ТА КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

На підставі аналізу положень вітчизняного та зарубіжного законодавства розглянуто судоустрійні та кримінальні процесуальні аспекти протидії корупції в Україні. Феномен корупції розкрито через призму взаємовпливу широкого спектра правових, соціальних та інших чинників. Досліджено організаційно-правові засади попередження корупції в судовій системі; здійснено оцінку корупціогенності кримінального процесуального законодавства України та розглянуто її окремі аспекти. За результатами дослідження досвіду деяких розвинених країн запропоновано зміни й доповнення до чинного судоустрійного законодавства та КПК України. Наголошено на важливості подальших теоретико-правових досліджень у цій царині.

Ключові слова: *корупція, запобігання корупції, судоустрій, корупційні ризики у кримінальному провадженні.*

Постановка проблеми. Проблема корупції в судовій владі – типове явище для країн перехідного типу розвитку, для більшості яких корупція в судовій владі спричиняє набагато більше шкоди, ніж будь-яка інша, оскільки навіть припущення, що судові органи є корумпованими, породжує в широкого загалу сумніви в ефективності антикорупційної діяльності як такої і взагалі щодо ефективності захисту права судовими засобами. За таких умов створення ефективних механізмів подолання й попередження цього негативного явища в органах судової влади є найбільш складним елементом антикорупційної стратегії. Тому які складнощі (економічні, політичні) не виникали б у держави в цій царині, потрібно докладати максимальні зусилля, щоб такі стратегії якомога повніше втілювалися в життя. Процес цей тривалий, бо передбачає не лише створення відповідного правового фундаменту й достатньо високого рівня розвитку економіки України, а й змін у психології її громадян, для яких досі залишається характерним високий рівень сприйняття корупції як соціального явища (у тому числі й схильності до корупційних моделей поведінки) [1, с. 5-8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим аспектам протидії корупції в Україні було присвячено наукові праці таких авторів, як М.В. Буроменський, О.М. Грудзур, З.Б. Живко, С.В. Кондратюк, М.І. Мельник, В.В. Побережний, М.А. Погорелький, О.В. Токар-Остапенко, В.І. Федорович та інші. Разом з тим, в умовах загострення суспільної уваги до протидії корупційним проявам у діяльності суду й усього механізму кримінального провадження, ці питання потребують додаткової розробки й

© Лобойко Л. М., Шило О. Г.,

205

Москвич Л. М., Глинська Н. В.,
Марочкін О. І., 2016

фокусування уваги дослідників на найбільш проблемних ділянках боротьби з корупцією.

Формування цілей. Метою цієї статті є наукове дослідження судоустрійних та кримінальних процесуальних аспектів протидії корупції в Україні.

Виклад основного матеріалу. Системність, як ключова ознака корупції, зумовлює нагальну потребу застосування таких же за масштабом системних засобів протидії, які можуть розглядатися як інструменти легітимізації публічної влади взагалі й судової зокрема. Не випадково розділ III публічно підписаної 27 листопада 2014 року під час відкриття першої сесії парламенту VIII скликання Коаліційної угоди про створення у Верховній Раді України більшості з назвою «Оновлення влади та антикорупційна реформа» було подано під девізом «Ми формуємо органи влади з професійних добросчесних людей» [2]. Виходячи з того, що категорія «добросчесність» належить до фундаментальних категорій науки етики, відображає суб'єктивну форму моралі та означає результат виявлення в поведінці особистості певних стійких позитивних моральних якостей, добросчесність судової влади може в найзагальнішому вигляді означати високоморальну характеристику її представників, діяльність яких спрямована на досягнення добра (блага) як для кожної окремої людини, так і суспільства загалом.

Низка наступних актів пакета «антикорупційних законів» підтвердила серйозність наміру щодо зменшення впливу корупції, зокрема у судовій владі. Так, Стратегією сталого розвитку України на період до 2020 року, яка затверджена Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5, основною метою антикорупційної реформи визначено істотне зменшення корупції в Україні, зменшення втрат державного бюджету та бізнесу через корупційну діяльність, а також підвищення позицій України в міжнародних рейтингах, що оцінюють рівень корупції [3].

Досягненню мети має сприяти впровадження нових антикорупційних механізмів. Серед них – декларування майнового стану публічних службовців, запобігання та врегулювання конфліктів інтересів, перевірка добросчесності службовців і моніторинг їхнього способу життя. Подолання політичної корупції потребує докорінної реформи системи політичного фінансування. Важливим є використання новітніх технологій, зокрема для забезпечення державою доступу до інформації у формі «відкритих даних».

Зокрема, в Указі наголошується на необхідності створення ефективної інституційної системи запобігання й протидії корупції, чому має сприяти заснування Національного антикорупційного бюро України (для виявлення та розслідування корупційних злочинів вищих посадових осіб) і Національного агентства з питань запобігання корупції – для впровадження інструментів запобігання корупції та здійснення контролю за добросчесною поведінкою службовців (правил щодо конфлікту інтересів, декларування майна тощо).

Відповідно до Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки серед інших визначено й

такі пріоритетні завдання та напрями, що стосуються протидії корупції серед суддівського корпусу:

п. 5.3.: підвищення прозорості діяльності суддів та рівня їх відповідальності: розробка відповідних механізмів контролю за доброчесністю, зокрема, надання судьями та членами родини суддів розширених декларацій про майновий стан, доходи та видатки, упровадження пропорційних санкцій за неподання або подання неповної чи недостовірної декларації, у тому числі через ефективну систему заходів щодо судді, який підозрюється в корупційних діях, чітке нормативне регулювання інституту функціонального імунітету судді;

забезпечення дієвого й ефективного розслідування корупційних та інших серйозних правопорушень, скоєних судьями;

передача органам, що відповідають за формування суддівського корпусу й притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності, права надання згоди на вжиття запобіжних заходів, пов'язаних з обмеженням волі судді;

удосконалення існуючих етичних правил поведінки судді та підвищення обізнаності про них серед суддів;

практична імплементація диференційованої системи видів дисциплінарних стягнень з урахуванням принципу пропорційності, перегляд строків давності притягнення судді до дисциплінарної відповідальності, удосконалення порядку здійснення дисциплінарного провадження та створення механізму унеможливлення участі особи, щодо якої здійснюється розслідування, у прийнятті судових рішень, створення ефективного механізму оскарження рішень органів, що здійснюють дисциплінарні провадження щодо суддів;

установлення вичерпного переліку підстав або обставин, за наявності яких може бути прийнятий висновок про необхідність звільнення судді з посади;

розробка інструментів внутрішнього контролю, у тому числі впровадження інституту "суддівського досьє", удосконалення нормативно-правової бази, що регулює статус та повноваження служби дисциплінарних інспекторів.

П. 5.10.: підвищення рівня ефективності роботи судових та правоохоронних органів у боротьбі з організованою злочинністю та випадками корупції:

розробка внутрішніх механізмів підвищення відповідальності й протидії корупції в судовій системі та органах прокуратури;

проведення досліджень, аналіз управління ризиками для виявлення злочинів і розробка заходів їхнього попередження;

удосконалення матеріальної та процесуальної законодавчої бази для наближення українського законодавства до Acquis ЄС у секторі кримінальної юстиції, особливо законодавства у сфері боротьби з організованою злочинністю, зокрема розробка дієвих механізмів і процедури повернення доходів, отриманих злочинним шляхом;

розширення співпраці між органами розслідування злочинів на державному та міжнародному рівнях, у тому числі розширення співпраці з

Європейським бюро судової співпраці, іншими установами та країнами - членами ЄС [4].

Отже, антикорупційна реформа та судова реформа знаходяться в пріоритетах загальнодержавної політики на короткострокову перспективу. Безумовно, підкреслимо, що на розвиток правових, політичних, економічних, соціальних, культурних, інформаційних та інших процесів, що відбуваються в Україні на шляху її інтеграції та становлення як демократичної, соціальної, правової держави, дестабілізуючий вплив справляють численні негативні прояви в діяльності представників судової влади. Передусім маємо на увазі корупцію серед суддівського корпусу. Це негативне явище має глибокі історичні корені й створювало проблеми для суспільств з давніх-давен. Поширена в усіх державах світу, корупція в Україні проникла абсолютно в усі сфери суспільного життя, спричинивши в більшості з них серйозні проблеми чи навіть критичні стани. Вона має особливі прояви і форми, які виявляються в специфіці створення різноманітних корупційних взаємозв'язків [5, с. 65-74].

Передувати створенню ефективних державних механізмів протидії корупції повинен аналіз типових (можливих) проявів корупції, характерних саме в судовій владі.

Задля однозначного трактування понять, що використовуватимуться нами далі в контексті дослідження зазначеного питання, доцільним убачається загальний аналіз етимології поняття «корупція». У юридичному словнику Генрі Блека поняття «корупція» розглядається як «діяння, яке вчиняється з наміром надати деякі переваги, що несумісні з офіційними обов'язками посадової особи й правами інших осіб; діяння посадової особи, яка неправомірно використовує своє становище чи статус для одержання будь-якої переваги для себе або іншої особи в цілях, які суперечать обов'язкам і правам інших осіб [6, с. 14].

Національний енциклопедичний підхід до тлумачення досліджуваного нами поняття дещо узагальнює його змістовне наповнення, визначаючи корупцію як «одну з форм зловживання владою, пов'язаною з підкупом посадових осіб» [7, с. 308].

Показовим є й визначення корупції, наведені в міжнародних правових актах, адже вибір Україною курсу на інтеграцію в Європу, транснаціональний характер корупції зумовлює необхідність орієнтуватися під час розроблення антикорупційного законодавства на міжнародно-правові документи й практику протидії зазначеному феномену [8, с. 1-6].

Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією визначає останню як «прямі чи опосередковані вимагання, пропонування, дачу або одержання хабара чи будь-якої іншої неправомірної вигоди або можливості її отримання, які порушують належне виконання будь-якого обов'язку особою, що отримує хабара, неправомірну вигоду чи можливість мати таку вигоду, або поведінку такої особи» [9]. Палермська конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності, прийнята у 2000 році, характеризує корупцію крізь призму трьох її основних складових:

1) пропозиція чи надання, вимагання або прийняття якої-небудь неправомірної переваги, у тому числі такої, яка зроблена навмисно;

2) будь-яка неправомірно надана перевага включає в себе як матеріальну вигоду, так і переваги нематеріального характеру;

3) корупційні діяння можуть учинюватись як особисто, так і через посередників.

Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією від 27 січня 1999 року [10] як корупційні кримінальні правопорушення зазначає: а) дачу хабара (умисне вчинення обіцяння, пропонування чи дача будь-якою особою прямо або опосередковано будь-якої неправомірної вигоди зазначеним у Конвенції суб'єктам корупції для них особисто чи для інших осіб, з метою заохочення їх до виконання чи невиконання наданих їм повноважень); б) одержання хабара (умисне вчинення вимагання чи одержання зазначеними в Конвенції суб'єктами корупції прямо чи опосередковано будь-якої неправомірної вигоди для себе особисто чи для інших осіб або прийняття пропозиції чи обіцянки такої вигоди з метою виконання чи невиконання наданих їм повноважень (можливо, й у приватному секторі); в) посередництво; г) відмивання доходів, отриманих від правопорушень, пов'язаних з корупцією; д) правопорушення, пов'язані з бухгалтерським обліком. На відміну від антикорупційного законодавства України, окреслюючи сферу корупції, Конвенція визнає її наявність і у приватному секторі, однак щодо цього положення вона містить застереження (ст. 37) [11].

Що стосується доктринальних підходів до аналізованої категорії серед зарубіжних учених, у цілому їхні погляди близькі до національних підходів. Скажімо, учений з Оксфорду К. Фрідріх під корупцією розглядає поведінку, що відхиляється, поєднується з приватною мотивацією й означає, що приватні (індивідуальні, групові) цілі досягаються за публічний рахунок [12, с. 15]. Ще в середині минулого століття Дж. Най підкреслив, що корупція – це поведінка, що відхиляється від формальних обов'язків публічної ролі під дією приватних матеріальних чи статусних цілей або порушує правила, які забороняють окремі види стосовно приватного впливу [13, с. 417-427].

Узагальнюючи викладене, на нашу думку, корупція в судовій системі може бути визначена, як використання суддями й посадовими особами, які здійснюють адміністративне управління судовими органами, своїх організаційних і владних повноважень у супереччя установленим Конституцією й законодавством норм їх функціонування. Вона має свою специфічність, оскільки у випадку одержання неправомірної вигоди в обмін на застосування своїх владних повноважень суддя виносить рішення або вирок від імені держави й таким чином *фактично прикривається нормою права*.

Ще однією з особливостей корупції в судових органах є її *латентність*, за якої практично виключається ситуація, коли суддя сам особисто натякає на пропозицію йому якоїсь неправомірної вигоди й отримує її від безпосередньо заінтересованої особи.

Інша риса судової корупції полягає в її *корпоративності*, якою можна пояснити майже відсутність кримінальних проваджень за фактами цього явища в судах.

Очевидним фактом є те, що ступінь дотримання законності в судовій сфері визначається не стільки законодавчими заборонами та суворістю юридичної відповідальності, скільки особистісними моральними настановами самих суддів. Відтак, у світлі судової реформи, задля забезпечення успішного функціонування судової влади в державі виникає питання про встановлення адекватного режиму відповідальності суддів за недоброчесну поведінку та дійового механізму її втілення.

Гостро засуджуючи корупцію та інші негативні прояви судової влади, суспільство в усі часи, а в новітні – можливо, як ніколи, потребує відповідальної, справедливої, гуманної, небайдужої до людей, здатної й готової чесно, гідно, сумлінно, законно виконувати свої завдання й функції, тобто доброчесної судової влади. Виходячи з того, що категорія «доброчесність» належить до фундаментальних категорій науки етики, відображає суб'єктивну форму моралі та означає результат виявлення в поведінці особистості певних стійких позитивних моральних якостей, доброчесність судової влади може в найзагальнішому вигляді означати високоморальну характеристику її представників, діяльність яких спрямована на досягнення добра (блага) як для кожної окремої людини, так і суспільства загалом.

Багатоаспектний аналіз питань доброчесності судової влади, проведений на міждисциплінарному просторі загальних та галузевих філософських, політичних, управлінських та юридичних дисциплін, свідчить про широкі можливості сучасної науки в її прагненні відповідати потребам практики, зокрема сприяти відновленню та підвищенню рівня довіри суспільства до влади та забезпеченню в процесі її реалізації дії високих моральних принципів. Разом із цим, незважаючи на вагомий науковий внесок у розробку морально-етичного аспекту здійснення судової влади, корупція та інші прояви недоброчесності її представників продовжують поширюватися в Україні, набуваючи ознак системності. Це зовсім не означає, що зусилля вчених на шляху вирішення цих проблем виявилися марними. Причина, певно, лежить у природі самої влади, яка ніколи, про що свідчить історичний досвід, не буде позбавлена подібних негативних проявів. Засада доброчесності має бути практично впроваджена в процеси набуття та реалізації повноважень судової влади України та їх представників. Високий рівень доброчесності необхідно забезпечити в роботі Конституційного Суду України, як інституту, на який покладено функції тлумачення конституції та інших законодавчих актів. На нашу думку, цього можна досягти шляхом піднесення вимоги доброчесності судової влади до рівня принципу її організації та здійснення. Цей принцип має бути закріплено в Конституції й законах України та реалізований у відповідних їм підзаконних нормативно-правових актах. Певно, що нормативно-правове регулювання зазначеного принципу передбачатиме посилення вимог до моральних та морально-психологічних якостей осіб, уповноважених на виконання судових функцій держави. Це потребуватиме ґрунтовного теоретичного та емпіричного дослідження переліків

професійно важливих здібностей та моральних якостей осіб, які прагнуть займатися правосуддям, а також вироблення сучасних правових механізмів застосування відповідних переліків при обранні чи призначенні таких осіб на посади [14, с. 60].

Отже, для належного забезпечення права людини на правовий захист, надзвичайно важливим фактором є дотримання суддями в процесі реалізації правосуддя не тільки норм права, а й моралі. Проте можна вважати, що суддя є застрахованим від корупційних впливів тільки у випадку, якщо він буде свою діяльність на основі внутрішнього переконання в неприпустимості корупційної поведінки. У цьому контексті викликає занепокоєння можливий дисбаланс між цінностями, що керують поведінкою судді та сучасними умовами професійної діяльності, які з одного боку характеризуються напруженістю, динамічністю, протидією тиску зі сторони високопосадовців, з іншого боку - збереженням факторів корупційного впливу.

Тому перейдемо до визначення й вивчення основних чинників, що детермінують корупційні процеси в судових органах, що дозволить сформулювати пропозиції, спрямовані на попередження делегітимації судової влади. Фахівці виокремлюють соціально-економічні, політичні, соціально-психологічні й правові чинники, детермінуючі такі процеси [15, с. 47-58]. Так само правові чинники можна класифікувати на 2 групи - об'єктивні й суб'єктивні.

Об'єктивні пов'язані з недосконалістю законодавства, що регламентує проходження справи скрізь судову систему. Ідеться про такі правові засади судочинства, як-то: (а) неточність існуючих у законі формулювань, зумовлених недосконалістю законодавчої техніки, що, у свою чергу, створює передумови неоднозначності підходів до їх системного тлумачення й до різного використання оціночних понять; (б) брак єдиних стандартів правової технології забезпечення якості судових рішень; допустимість дискреційних повноважень, непрозорість механізму прийняття певних процесуальних рішень і вчинення процесуальних дій; (в) недоліки в організації діловодства в суді в питаннях розподілу справ між суддями, направлення рішень до Єдиного державного реєстру судових рішень, а також ужиття інших організаційних заходів; (г) недоліки правової регламентації статусу суддів і працівників суду, особливо стосовно зобов'язань суддів щорічно подавати для оприлюднення декларації про майно, доходи, витрати й зобов'язання фінансового характеру.

Суб'єктивні чинники, що детермінують корупційні процеси в судовій владі, пов'язуються з низьким рівнем професійної культури загалом і правової, зокрема, з правосвідомістю носіїв владних повноважень - суддів, а також працівників апарату суду. У цьому аспекті ключовою засадою протидії корупції вбачається оптимальна кадрова політика в суді, а саме: (а) упровадження ефективного оцінювання наявних професійних якостей у кандидата на ту чи іншу посаду в суді з висновком про можливість учинення ним корупційного правопорушення чи схильність до цього; (б) використання ефективного внутрішньосистемного й зовнішнього

контролю за професійністю діючих кадрів; (в) утілення в життя відповідних стандартів професійної поведінки; (г) наявність дієвої системи підвищення кваліфікації (професійної якості) суддів і працівників суду та ін.

З точки зору зручності для аналізу існуючі (можливі) корупційні практики в судовій владі можуть бути поділені на 2 групи. Це корупція при здійсненні судочинства й корупція, що має місце при організаційному забезпеченні роботи суду.

Як уже наголошувалось, авторитет судів не може ґрунтуватися тільки на формальних засадах їх діяльності. Перш за все він досягається суспільною довірою до правової та громадянської, а отже, справедливої позиції суддів, що впливає із судових рішень і дій осіб, які займають адміністративні посади в судах. Будь-які потворні, принизливі, підступні чи аморальні вчинки й рішення ніколи не будуть сприяти підвищенню довіри населення до судової влади. Саме тому до організаційно-правових засад усунення передумов для корупційної практики в процесі здійснення судочинства можуть бути віднесені: ефективний громадський контроль за відправленням правосуддя, публічність діяльності й відкритість судової влади. Іншими словами, забезпечення максимальної доступності судових рішень, широке використання інституту участі народу в здійсненні судочинства, гласність судового процесу є не тільки механізмами взаємодії судової влади й суспільства, інструментами легітимації судової влади (про що вже йшлося раніше по тексту), а й гарантіями попередження корупції в судочинстві.

Як свідчить дисциплінарна практика суддів, до основних корупційних практик у судочинстві належать: неповідомлення всіх учасників судового процесу, які беруть участь у судовому розгляді, про дату й місце судового розгляду, а також незалучення до справи третіми особами суб'єктів, чий права або інтереси вочевидь буде зачіпати судові рішення; безпідставна відмова учасникові процесу в ознайомленні з матеріалами справи чи в здійсненні повного фіксування судового засідання; фальсифікація протоколу судового засідання; умисне невнесення до протоколу судового засідання певних свідчень від осіб, які брали участь у засіданні, якщо ці свідчення мали важливе значення для об'єктивного вирішення спору; знищення матеріалів звукозапису; прийняття ухвали про забезпечення позову, якщо застосування відповідних заходів не є необхідним, обмежує права й свободи особи або якщо при цьому має місце заздальгедь вирішення питань, пов'язаних з розглядом справи по суті; прийняття до розгляду й розгляд справи з порушенням правил підсудності, установлених процесуальним законодавством; порушення правил внутрішнього розподілу справ у суді відповідно до спеціалізації суддів; вирішення в судовому рішенні питань, що вже вирішені в іншому судовому рішенні, що набрало законної сили [16].

Серед питань організації судового процесу, які із самого початку були спрямовані на зменшення корупційних ризиків, є скорочення процесуальних строків. Автори Закону України «Про судоустрій і статус суддів» анонсували останнє як один із способів подолання судової тяганини,

а саме: строки розгляду справ у кожній інстанції не повинні перевищувати місяця-двох, а в деяких категоріях справ – 20, 15 чи навіть 5-ти днів. Однак, як показує практика, при значному суддівському навантаженні, вимога дотримання передбачених строків судового провадження призводить до порушення процесуальних прав сторін і поверхневого розгляду справ. У результаті Україна має на сьогодні швидке, але неякісне правосуддя і, як наслідок, обґрунтовані передумови для корупційної практики – сотні тисяч скарг до Вищої ради юстиції про порушення строків розгляду справ, яка отримала право з їх допомогою маніпулювати суддями. Не допомагає в цій ситуації ані скорочене провадження в адміністративному судочинстві, ані заборона апеляційним судам повертати справи на новий розгляд, ані інші закладені в законі механізми, спрямовані на розвантаження судів.

Як відзначалося вище, одним з механізмів попередження корупції визнається запобігання та врегулювання конфліктів інтересів. У багатьох країнах саме «органами з виявлення конфлікту інтересів» називаються органи протидії корупції. Наприклад, у деяких країнах-членах ЄС виявленням конфлікту інтересів займаються незалежні органи влади – Конституційний Суд у Португалії, Бюро по боротьбі з корупцією в Латвії, адміністративні суди в Чехії, або спеціалізовані органи – Комісія з питань вирішення конфліктів інтересів у Хорватії, Офіс з питань конфлікту інтересів в Іспанії. У європейській законодавчій практиці «конфлікт інтересів» визначається як конфлікт між державними обов'язками та приватними інтересами державної посадової особи, у якому пов'язаний з приватними можливостями інтерес державної посадової особи може негативно впливати на виконання нею своїх посадових обов'язків.

В основі конфлікту інтересів лежить конфлікт між законом й особистою зацікавленістю, між етично правильним й етично неправильним з точки зору суспільної моралі, професійної етики. Конфлікт інтересів є внутрішньо особистісним конфліктом державного службовця, який виникає через наявність у нього корисливого прагнення скористатися владою з порушенням норм професійної етики [17, с. 8-10]. Зазвичай наслідком конфлікту інтересів є отримання носієм влади вигоди особисто для себе чи своєї родини всупереч інтересам держави. Саме цей момент є головним при визначенні поняття корупції, тому часто конфлікт інтересів ототожнюється з нею. Однак конфлікт інтересів і корупція не тотожні. Іноді конфлікт інтересів може існувати за відсутності корупції й навпаки. Проте зауважимо, що в більшості випадків корупція виникає тоді, коли особистий інтерес негативно впливає на результат роботи державного службовця. З огляду на це питання щодо попередження конфліктів інтересів часто розглядається як складова ширшої політики з попередження та боротьби з корупцією.

Здійснений аналіз процесуального законодавства свідчить про неповне нормативне визначення процедури регулювання конфлікту інтересів у суддівській роботі, що керується єдиною чітко сформульованою вимогою, – згідно із законом судді зобов'язані брати самовідвід, коли в розгляді певної справи можна засумніватися в їхній об'єктивності. Разом з тим суддя має визначити, чи має він особисто або члени його родини, родичі, друзі чи

особи (організації), з якими в нього були або є спільні ділові чи інші відносини, будь-яка зацікавленість у справі, що розглядається. Крім того, норму Конституції України, де йдеться про заборону висловлювати суддям власну думку щодо винності осіб до оголошення вироку, також певною мірою можна зарахувати до регулювання конфлікту інтересів.

Зважаючи на особливу ситуацію в Україні, ці загальні положення необхідно більше конкретизувати. Так, для попередження корупції серед суддівського корпусу, на законодавчому рівні доцільно визначити заборону обіймати посаду голови суду тій особі, у якої дружина або чоловік, а також близькі родичі (батьки, брат, сестра, діти) працюють суддею цього ж суду, коли будь-хто з них обіймає посаду голови апеляційного суду – заборону працювати суддею в судах цієї області, а відповідно до інших судів вищої ланки – суддею в Україні.

Окрім порядку процесуального законодавства, найбільш ефективними в регулюванні конфлікту інтересів, пов'язаних з недоброчесністю серед суддівського корпусу, повинні бути етичні стандарти.

Уважаємо, що для запобігання корупційних проявів у процесі судочинства доцільним буде запровадження відповідних організаційно-правових заходів, що полягають передусім у внесенні змін до Законів України «Про судоустрій та статус суддів»: (а) щодо обов'язкового розміщення на загальнодоступних офіційних Інтернет-порталах щорічної інформації про кількість і категорії розглянутих справ окремими судами, кожним суддею цих судів із зазначенням кількості скасованих чи змінених рішень та ухвал, підстав скасування чи зміни останніх, а також наявності порушень дисциплінарних проваджень і прийнятих рішень про притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності; (б) стосовно запровадження уніфікованої конструкції “конфлікт інтересів у сфері правосуддя” як ситуації, за якої пряма чи непряма особиста заінтересованість судді впливає (або може вплинути) на неупереджене й об'єктивне виконання ним судових функцій або при існуванні загрози виникнення протиріччя між особистою заінтересованістю судді й законними інтересами сторін судового процесу – фізичних, юридичних осіб чи держави; (в) одним з випадків конфлікту інтересів у сфері правосуддя передбачити недопущення перебування на посадах судді й голови суду вищої інстанції цієї юрисдикції осіб, які є родичами чи свояками, і неприпустимість розгляду місцевими судами справ за участю особи, яка є головою апеляційного суду цього ж апеляційного округу; (г) щодо запровадження в судах офіційної уніфікованої загальнодоступної системи про рух справи в суді через мережу Інтернет з вірогідною заборонаю розголошення відомостей, що дають можливість ідентифікувати фізичну особу; (д) визначення права особи на законне, обґрунтоване та справедливе судове рішення як основоположний принцип судочинства.

Що стосується організаційно-правових засад попередження корупції при організаційному забезпеченні судової діяльності, слід особливо відзначити введення в судах системи автоматизованого розподілу справ між

суддями, що здійснюється на випадковій основі під час реєстрації в суді кримінальних справ, позовних заяв, заяв, клопотань, скарг, інших документів, які можуть бути предметом судового розгляду. При визначенні персонального складу суду для розгляду конкретної справи за допомогою такої системи враховується черговість, ступінь завантаженості, спеціалізація кожного судді й вимоги процесуального закону щодо складу суду. Проте, як свідчить практика, використання автоматизованого розподілу справ між суддями не стало панацеєю від корупційних ризиків, зокрема, має місце несанкціоноване втручання в роботу автоматизованої системи документообігу, від чого не застрахований будь-який програмний продукт. Для попередження можливості стороннього втручання в роботу такої системи пропонуємо низку механізмів технічного захисту, як-то, використання в переліку суддів не їхніх прізвищ, а певних порядкових номерів, що відобразатимуть їх навантаження на поточний момент; щоденну зміну порядкового номеру суддів у списку, серед яких розподіляються справи тощо.

З утіленням у судову практику автоматизованої системи розподілу справ між суддями хоча й була виключена можливість участі суддів і голови суду в розподілі справ, однак остаточно не усунуто випадки, коли голови судів або їх заступники продовжують використовувати адміністративні механізми тиску на суддів, а саме: маніпулювання ними при вирішенні питань про відпустки, забезпечення їх житлом тощо. При цьому голови судів зазвичай не несуть ніякої відповідальності за прийняття незаконних рішень суддями того суду, який вони очолюють. На наше переконання, превентивним заходом у цій ситуації є запроваджене 8 квітня 2014 року та підтримане новою редакцією Закону України "Про судоустрій та статус суддів" (2015 р.) положення про обрання суддів на адміністративні посади в судах шляхом таємного голосування суддями відповідного суду, що певною мірою зможе убезпечити останніх від неправомірного тиску на них з боку суб'єкта, схильного до корупційних діянь.

Актуалізується питання професійної якості особистих характеристик суддів, що поєднується з високим рівнем правосвідомості, з професійною мужністю й усвідомленням особистої відповідальності за прийняте рішення. На наше переконання, існують чотири основні цінності для професійної діяльності судді. Це доброчесність, чесність, об'єктивність та неупередженість. Суддя є доброчесним, якщо він ставить обов'язки судді понад особисті інтереси; чесність означає правдивість і відкритість, об'єктивність надання інформації та прийняття рішень на підставі ретельного аналізу матеріалів, і неупередженість у наших реаліях це, передусім, у своїй діяльності бути незалежним від будь-яких політичних впливів. Корупція це, власне, той негативний чинник, який нівечить усі визначені цінності. Ризики корупції можуть виникати навіть на етапі відбору та призначення (обрання) суддів, як деякі умови та правила, що за певних обставин можуть ставати корупціогенними. Упродовж відбору та призначення суддів з'являються корупційні ризики, які залежать від

нормативного регулювання цього процесу, а також від соціальної практики його реалізації.

Корупція та інші службові зловживання в органах судової влади України вказують на недостатній рівень доброчесності, адже в такій поведінці проявляються негативні моральні та морально-психологічні якості цих осіб. Зокрема, це їх корислива чи інша особиста зацікавленість у виконанні державних функцій; «готовність до корупційних зловживань»; «поблажливе ставлення до фактів корупції» [18, с. 33], правовий нігілізм; безвідповідальне ставлення до реалізації своїх повноважень; небажання вдосконалювати власний моральний і професійний рівень; схильність до обману, лицемірства; нездатність самостійно приймати рішення; нездатність протистояти впливу, тиску, спокусі тощо. Очевидно, такі характеристики державних осіб є несумісними із зайняттям будь-яких посад у політиці та на державній службі. З огляду на це перелік таких характеристик має бути закріплений на нормативно-правовому рівні щодо кожного кандидата на посаду судді й доповнювати перелік професійно важливих здібностей і моральних якостей осіб, які прагнуть займатися суддівською практикою. Це сприятиме більш справедливій процедурі обрання чи призначення таких осіб на посади судді.

Аналізуючи законодавство України стосовно вимог до кандидатів на посаду судді, можна зробити висновок про існування певних прогалин і колізій, через які можуть виникати ризики корупції. Такий стан справи негативно позначається на якісних характеристиках суддівського корпусу, що, урешті-решт, погіршує ставлення до судової влади та вимагає сумніватися в її доброчесності.

Отже, логічним вважаємо висновок про потребу попередження проникнення в суддівську професію осіб, схильних до вчинення корупційних практик. Одним з необхідних складників у цьому процесі є запровадження етичних стандартів судової діяльності.

Етичні вимоги, що ставляться до суддів у різних країнах, випливають з міжнародних і національних документів. Аналіз міжнародної практики дозволяє назвати такі вимоги, обов'язки й обмеження для суддів: (а) наявність високих моральних якостей; (б) вимога так званої попереджувальної поведінки як при виконанні професійних обов'язків, так і поза службою, щоб не тільки не допустити порушень, а й не визвати підозру в порушенні; (в) обмеження або заборона на отримання винагород і подарунків; (г) обмеження або заборона щодо одночасного заняття й політичною чи будь-якою іншою діяльністю.

Етичні положення, зазначені в корпоративних кодексах, відіграють двояку роль: (а) дають змогу суддям оцінювати свої дії в повсякденному житті й під час відправлення правосуддя, зв'язати їх з вимогами високого престижу своєї професії, і (б) служать єдиною системою критеріїв при оцінюванні різних аспектів поведінки судді з боку уповноважених органів у випадку оскарження його дій як таких, що порушують Присягу.

Отже, можемо стверджувати, що головним у регуляції поведінки суддів є етичні стандарти суддівської професії, завдяки яким: (а) судді мають можливість оцінювати свої дії в повсякденному житті та під час здійснення судової діяльності, додержуючись суспільних вимог у своїй професії; (б) уповноважені органи можуть користуватись єдиною системою критеріїв для оцінки різних аспектів поведінки судді.

У нашій країні до цього часу все ще не визначено конкретні етичні стандарти судочинства та яким чином забезпечити їх реальне втілення в судову практику: (а) у Конституції України немає моральних вимог, що висуваються до суддів; (б) у Законі України "Про судоустрій статус суддів" зазначено фрагментарні положення, що стосуються суддівської етики. Зокрема, для визначення, чи відповідає наявний рівень життя та майно судді і членів його родини отриманим ними доходам, щодо судді здійснюється моніторинг способу життя згідно із законом. За результатами моніторингу здобута інформація вписується в досьє судді.

Найпершою засадою етичного регулювання суддівської поведінки повинен бути Кодекс професійної етики судді, який ухвалений суддями для дотримання в поведінці суддів сучасних етичних стандартів їхньої професії, та не став дійовим засобом регулювання. Загальність і розпливчастість у формулюванні деяких положень, закріплених у Кодексі, значно ускладнюють його застосування. Серед головних проблем у регламентації етичних вимог до етичної поведінки суддів доцільно виокремити: (а) повільність у визначенні етичних правил поведінки суддів. Така недолугість у роботі призвела до формалізму прийнятих норм та стихійного створення інших корпоративних стандартів, що не завжди є позитивним. Так, зокрема, існує практика "узгодження" з суддями апеляційних судів тих рішень, що приймаються суддями місцевих судів; (б) нечітке та загальне визначення положень, записаних у Кодексі професійної поведінки судді, що значним чином є причиною безгрунтовних запозичень з досвіду інших держав, насамперед країн англосаксонської системи права. Наприклад, у ст. 12 Кодексу професійної етики судді зазначено: "суддя має докласти всіх зусиль, щоб на думку розсудливої, законослухняної та поінформованої людини його поведінка була бездоганною"; (в) відсутність формулювання в Кодексі та Законі понять, які мають велике значення для фактичного впровадження етичних стандартів, а також потрібних роз'яснень таких понять. Наприклад, поняття "проступку, що порочить звання судді" може змусити сумніватися в його об'єктивності, незалежності та неупередженості; (г) незадовільний рівень застосування норм Кодексу професійної етики судді в роботі суддів та в практиці органів суддівського самоврядування.

Подолати ці негативні моменти можливо, наприклад, за рахунок конкретизації його приписів і включення до структури відповідних коментарів щодо кожного з положень. Брак у тексті Кодексу роз'яснень до статей пояснюється прийнятою в Україні юридичною технікою складання законодавчих актів, згідно з якою коментар не є частиною нормативного акта. Уважаємо, такий коментар Кодексу професійної етики судді конче потрібен і може бути розроблений на підставі узагальнення практики його застосування.

Зауважимо, що досі бракує законодавчого закріплення етичних вимог до кандидатів у судді й механізму їх установа. На нашу думку, запровадження механізму оцінювання відповідності особистих якостей кандидата на посаду судді загальним етичним засадам суддівської професії сприятиме попередженню проникнення до корпусу суддів осіб, схильних до корупційних проявів.

Для підвищення ефективності контролю за моральним обличчям судді доцільно вдосконалити правову регламентацію роботи служби дисциплінарних інспекторів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Зважаючи на особливості її діяльності, до її складу треба обирати юристів з бездоганною репутацією, необхідними знаннями й досвідом практичної діяльності на посаді судді, адвоката або прокурора не менше 10-ти років. Умови їх роботи мають сприяти ефективності виконання ними своїх обов'язків щодо своєчасного виявлення корупційних дій у судовій системі й оперативного вжиття заходів для усунення від посади суддів, які їх учиняють.

Також слід звернути увагу на удосконалення правової регламентації загальних кваліфікаційних вимог до кандидатів на посади суддів. Як зазначає О.В. Гончаренко, першою письмовою згадкою про існування вимог до кандидата на посаду судді є текст указу фараона Хоремхеба середини XIV ст. до н.е. За словами вченого, указ містив перелік критеріїв відбору на посаду судді: «небагатомовні, добропорядні, розсудливі, мають слухати царя й дотримуватися законів». Мета діяльності суддівського корпусу за цим указом була сформульована як «утихомирювання конфліктуючих і непокірних» [19, с. 17-18]. Зазначимо, що наявність відповідних державних формацій, наділені функціями судової адміністрації простежуються ще в часи Київської Русі. Подібними функціями наділялися кошовий отаман, писар, військовий осавул, довбищ, паланковий полковник у козацькі часи.

Особливої уваги подібним питанням надавалося й за часів Гетьманату. Так, згідно із Законом про утворення Державного Сенату від 8 липня 1918 року, до кандидатів у судді до цієї вищої судової інстанції висувалися надзвичайно високі вимоги: мати вищу юридичну освіту, перебувати не менше як 15 років на посадах судового слідчого, товариша прокурора окружного суду або адвоката чи мати відповідний науковий ступінь з юридичних наук. Міністр юстиції вносив подання щодо кандидата до Ради Міністрів, яка попередньо його розглядала. Після схвалення кандидатури Радою Міністрів гетьман Павло Скоропадський призначав своїм наказом цю особу суддею [20].

Очевидно, що специфіка судової діяльності потребує спеціальної підготовки кандидата. Суддя, який має низький рівень професійної кваліфікації, передусім буде об'єктом для прямих корупційних дій і маніпулювань з боку сторін (серед зовнішніх проявів можуть бути такі поширені в країні ситуації, як підготовка проектів судових рішень адвокатами замість суддів, призупинення судового засідання з метою ознайомлення судді з текстом нормативного акта тощо).

Необхідність певного стажу роботи в галузі права є неодмінною вимогою перед кандидатом на посаду судді. Проте невизначеність у законі критеріїв віднесення деяких видів діяльності до «роботи в галузі права» призводить до незлагоджених дій під час визнання кваліфікаційними комісіями суддів певних видів діяльності як юридичної практики (зокрема здійснення обов'язків депутата органів місцевого самоврядування, викладацька діяльність). Нерідко здобуття потрібного стажу в юридичній практиці має формальний характер (наприклад, до необхідного стажу роботи в галузі права додається період перебування в частково оплачуваній або додатковій відпустці по догляду за дитиною, інших відпустках згідно із чинним трудовим законодавством). Унаслідок чого такий «стаж роботи в галузі права» не відповідає вимогам щодо професійного досвіду майбутнього судді.

У цьому аспекті корисним буде досвід Польщі. Кандидат на посаду судді, який уже має базову юридичну освіту, проходить професійне навчання в Національній школі судочинства. Таке навчання охоплює два етапи:

1) загальна підготовка. Триває 12 місяців відповідно до обраної кандидатом програми. Після кожного з етапів навчання, кандидат на посаду судді повинен пройти обов'язкову практику в загальних судах, прокуратурі або інших установах, пов'язаних з діяльністю суду;

2) професійна підготовка. Триває 48 місяців.

Після закінчення навчання кандидат на посаду судді отримує право подати заявку на заміщення вакантної посади в районному суді [21, с. 1-7].

В аналізованому контексті існує й інша проблема. Зокрема, відповідно до пп. 3 п. 2. ст. 65 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» на посаду судді отримати рекомендацій не можуть ті громадяни, які мають не зняту чи непогашену судимість. У цій ситуації формулювання «які мають не зняту чи непогашену судимість» суперечить вимогам до судді, адже факт учинення будь-якого злочину є несумісним з етичними нормами. У цьому законодавчому положенні більш доцільним і правильним було б таке визначення: «які були засуджені за вчинення злочину, за винятком реабілітованих».

У сучасній вітчизняній та зарубіжній науковій і публіцистичній літературі часто надаються докази в необхідності законодавчої формалізації психічних та фізичних вимог до кандидата на посаду судді (у тому числі створення психограми кандидата [22, с. 110-120]). Проте зазначимо, реалізація таких пропозицій вимагає відповідального ставлення до формулювання оптимальної (формальної) моделі професіограми судді, заснованої на аналізі вимог професії до особистих, професійно-важливих якостей судді, що виключить можливі корупційні ризики під час відбору суддів.

У законодавстві України немає вимог щодо стажування кандидата на посаду судді в місцевому суді помічником судді, що не дає можливості з'ясувати його професійність і моральні якості.

Кваліфікаційна астація претендентів на посаду судді відбувається у формі відбіркового іспиту (ст. 69 Закону «Про судоустрій і статус суддів»). Проте відсутні проведення співбесіди або тестів з кандидатами на посаду судді на тему професійної етики суддів, виявлення та розв'язання конфлікту

інтересів та інших питань, що мають велике значення для попередження корупційної поведінки. Також не визначено законодавством форму й коло питань співбесіди з кандидатом на посаду судді, способи її фіксації та аналізу.

8 червня 2015 року у Вищій кваліфікаційній комісії суддів України відбувся круглий стіл, на якому було презентовано звіт за результатами дослідження кваліфікаційних вимог для кандидатів на посаду судді. Дослідження проводилося Комісією спільно з Міжнародною громадською організацією «Універсальна екзаменаційна мережа» за підтримки проекту USAID «Справедливе правосуддя». Аналіз практики здійснювався у два етапи методом опитування: близько 1200 суддів пройшли анкетування. Під час аналізу з'ясувалися кваліфікаційні вимоги до кандидатів на посаду судді та найбільш актуальні й бажані для діючих суддів теми для підвищення кваліфікації.

Перший етап, який проводився у 2013 році, було присвячено дослідженню кваліфікаційних вимог до суддів цивільної й кримінальної спеціалізації, а другий, який відбувався у 2015 році – кваліфікаційним вимогам до суддів адміністративної й господарської спеціалізації. Під час обох етапів також з'ясувалося ставлення суддів до переліку особистих і моральних якостей кандидата на посаду судді та методів їх визначення, оцінки та визначенню важливості й критичності особистих морально-психологічних якостей кандидатів. Також було проведено дослідження з оцінки особистих і морально-психологічних якостей, які можуть виявлятися шляхом письмового тестування [23]. Проте, на нашу думку, це питання залишається дискусійним, адже переліку особистих і моральних якостей законодавець не визначив.

Прогаляни в нормативній регуляції вимог до кандидатів на посаду судді та процедур відбору та призначення суддів згодом стають інституційним підґрунтям для ситуацій формулювання “складних форм корупційної поведінки”: (а) „суддя-утриманець” – суддя, який щомісяця одержує певну грошову суму або якісь блага від будь-кого для допомоги при виникненні проблем, що потребують судового “утручання”; (б) „суддя-садженець” – суддя, який залежить від осіб (народних депутатів, бізнесменів), що, користуючись недосконалістю процедур призначення суддів на посаду, сприяють проходженню на посаду таких суддів, які в подальшому мають вплив на прийняття “потрібних” судових рішень [24, с. 21]. Кар’єра таких суддів може стрімко зростати, а захист інтересів осіб, які забезпечили їхню службу кар’єру – дуже активним.

Отже, є підстави твердити, що на добросовісність суддів треба звертати увагу вже під час їхнього відбору та призначення (обрання). Для цього необхідно подвоювати вимоги до кандидатів на посаду судді, а також удосконалювати порядок відбору й призначення суддів, здійснювати контроль за профвідповідністю суддів постійно протягом усього часу перебування на посаді.

Серед найвпливовіших корупціогенних чинників можна назвати також економічні. На законодавчому рівні регламентовано засади й порядок

фінансування судів, де законодавець передбачив участь органів судової влади в бюджетному процесі, які забезпечують фінансування судів з Державного бюджету. Суть цих засад зводиться до того, що фінансування судів повинно здійснюватись у повному обсязі, згідно з відповідними статтями видатків бюджетної класифікації, а уряд не має права зменшувати такі видатки залежно від надходження коштів у дохідну частину Держбюджету. Однак у Законі не міститься механізму дотримання цих положень. Тому вважаємо за доцільне (а) передбачити можливість безакцептного списання обсягів фінансування у випадках ненадходження таких коштів у встановлений строк і (б) закріпити вимогу, відповідно до якої зменшення розміру видатків бюджетних коштів на наступний фінансовий рік менше ніж на 5% від затвердженого розміру в поточному році може мати місце тільки за згодою з'їзду суддів України (Ради суддів України).

Певний корупційний ризик закладено й у норму, що регламентує процедуру визначення сум видатків з Державного бюджету України на поточний фінансовий рік. Зараз цими питаннями займаються органи виконавчої влади за участю органів судових. Так, голова Державної судової адміністрації України у встановлений законодавством строк повинен подати до Кабінету Міністрів України заявку стосовно фінансування судів загальної юрисдикції й органів суддівського самоврядування. При складанні такої заявки важливу роль відіграв би підрахунок середньої вартості розгляду кримінальної чи цивільної справи, з урахуванням цього потрібно визначати вартість правосуддя в цілому, що дозволить за допомогою такого орієнтиру обґрунтувати потреби судів у коштах при їх матеріальному забезпеченні. Указану заявку попередньо належить узгодити з Головою Верховного Суду України й схвалити з'їздом суддів України (Радою суддів України). Крім того, бажано було б доповнити цей Закон положенням щодо участі голови ДСА у процесі обговорення проекту Держбюджету й у Верховній Раді України, особливо, якщо при його складанні не були повністю враховано бюджетні запити судової влади.

Щодо попередження та створення реалістичної стратегії подолання корупції безпосередньо в суддівському корпусі першочерговим убачається:

– з ціллю регламентації повноважень державних органів стосовно кадрового забезпечення судової влади доцільно прийняти Закон України «Про статус кандидата на посаду професійного судді України», у якому слід визначити принципи кадрової роботи; процедуру підбору суддів і вимоги до кандидатів на цю посаду: соціальний, освітній, професійний статус, особистісні й професійно важливі якості й здібності, процедуру їх установлення й оцінки; компетенцію органів, що здійснюють підбір кандидатів на посаді суддів; права й обов'язки осіб, які претендують на заняття посади професійного судді України тощо [22, с. 110-160];

– з метою забезпечення однакової процедури на обрання на суддівську посаду потрібно внести доповнення в Конституцію України та Закон України «Про Вищу раду юстиції» про надання цьому органу виключних повноважень щодо внесення подань з призначення та обрання суддів на посади до компетентних органів;

– для забезпечення неупередженості суддів потрібно заборонити обіймати посаду голови суду тій особі, у якій дружина (чи чоловік) та близькі родичі (батьки, сестра, брат, діти) працюють суддею в цьому ж суді, коли будь-хто з них є головою апеляційного суду – то суддею в судах цієї області, і відповідно до інших судів вищої ланки – то суддею в Україні;

– на законодавчому рівні доцільно встановити граничний вік кандидата на посаду судді; визначити коло недуг (психічних і фізичних), які перешкоджають обіймати цю посаду; затвердити положення про недопущення до здійснення правосуддя осіб, які мають судимість, за винятком реабілітованих; запровадити психодіагностичне обстеження кандидатів на посади суддів для оцінки їх особистих характеристик на предмет відповідності професійно важливим якостям для суддівської роботи;

– систематизувати підстави юридичної відповідальності суддів за вчинення корупційного правопорушення, доведений факт якого має бути безумовною підставою для звільнення судді з посади.

Вищезазначене актуалізує питання розроблення й запровадження у практику функціонування судової влади антикорупційних стандартів як «єдиних для відокремленої сфери правового регулювання гарантій, обмежень чи заборон, що забезпечують попередження або зменшення впливу корупції на функціонування цієї сфери» [25, с. 235-260]. Іншими словами, йдеться про потребу розроблення системних заходів заборон, обмежень і дозволів, спрямованих на попередження корупційних проявів у сфері організації й функціонування судової влади.

Ключовими питаннями (відправними точками) при опрацюванні таких антикорупційних стандартів для сфери судової влади, з нашого погляду, повинні стати: (а) статус судді (кваліфікація та спосіб добору й призначення на посаду, строк перебування на ній, можливості для кар'єрного зросту); (б) рівень фінансового забезпечення функціонування судів (гарантії їх належного й своєчасного фінансування; індексація й паритетність при розподілі фінансових ресурсів між гілками влади; недопущення одностороннього впливу виконавчої влади при формуванні бюджетного запиту на потреби судової влади; підвищення якості умов роботи для працівників апарату суду); (в) правова регламентація (удосконалення механізмів притягнення судді до юридичної відповідальності за вчинення корупційного діяння; мінімізація суддівського угляду, дискреційних повноважень; стандарти якості процесуальних рішень суду); (г) соціальний контроль (удосконалення роботи Єдиного державного реєстру судових рішень, повноважень представників народу при здійсненні судочинства; відкритість судових слухань для суспільства й преси тощо); (д) організація роботи суду (рівномірність та оптимальність навантаження на суддів; удосконалення системи роботи зі справами, документообігом у суді; спрощення процедури звернення до суду; універсалізація юрисдикції суду тощо). Зменшення проявів корупції в судовій системі підвищить суспільну довіру до неї.

Продовження в наступному випуску.

Використані джерела:

1. Корупційні ризики в кримінальному процесі та судовій системі / [М. В. Буроменський та ін.] ; Ін-т приклад. гуманіст. дослідж., МАККонсалтинг. – Київ : Москаленко О. М. ФОП, 2009. – С. 5-8.
2. Коаліційна угода, 2014. – С.12 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.afo.com.ua/doc/Coalition_Agreement_2014.pdf – Заголовок з екрану.
3. Про Стратегію сталого розвитку "Україна - 2020" : Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> – Заголовок з екрану.
4. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки : Указ Президента України від 20.05.2015 № 276/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/19452.html> – Заголовок з екрану.
5. Томкіна О. Принцип доброчесності державної влади: постановка проблеми / О. Томкіна // Вісник Національної академії правових наук України – № 1. – 2014. – С. 65-74.
6. Black H. Black Law Dictionary / Black H. – New York, 1998. – P. 14.
7. Юридичний словник-довідник / [за ред. Ю. С. Шемшученка]. – К. : Феміна, 1996. – С. 308.
8. Побережний В.В. Місце та значення міжнародних антикорупційних договорів у системі запобігання корупції в органах державної влади / В.В. Побережний // Теорія та практика державного управління. – Вип. 2 (33) . – 2011. – С. 1-6.
9. Про ратифікацію Цивільної конвенції про боротьбу з корупцією : Закон України від 16.03. 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2476-15_ – Заголовок з екрану.
10. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією від 27 січня 1999 року / ратиф. Законом України від 18 жовт. 2006 року № 252-V // Офіц. вісн. України. – 2006. – № 44. – Ст. 2939.
11. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : Прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_789_ – Заголовок з екрану.
12. Political corruption: A hand book / Ed by Heldenheimer A. J. Oxford. Transaction. – 1985. – P. 15.
13. Nye J. Corruption and political development: a cost/benefit analysis / J. Nye // American Political Science. – 1967. – №12(61). – P.417-427.
14. Федорович В.І. Теоретичне обґрунтування механізму відповідальності судді за недоброчесну поведінку: дис. канд. юрид. наук: 12.00.10. – 2014, Львів, Приватний вищий навчальний заклад «Львівський університет бізнесу та права» – С.60.
15. Коррупция: природа, проявления, противодействие : моногр. / отв. ред. Т. Я. Хабриева. – М. : Юриспруденция, 2012. – С.47-58.
16. Марцинкевич А.М. Збірник рішень про притягнення суддів до відповідальності / [А.М. Марцинкевич, Н.Г. Шукліна, О.В. Шамрай, О.П. Іщенко, М.М. Самофал] ; за ред. проф. В.Т. Маляренка. – К., 2012. – 230 с.
17. Токар-Остапенко О. В. Урегулювання конфлікту інтересів на державній службі: можливості застосування європейського досвіду в Україні / О.В. Токар-Остапенко. – К. : НІСД, 2013. – С. 8-10.

18. Мельник М. І. Корупція - корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії) : монографія / М. І. Мельник. - К. : Юрид. думка, 2004. - С. 33.

19. Гончаренко О. В. Адміністративно-правові засади діяльності Вищої ради юстиції: дис. ... канд.юрид.наук. 12.00.07/ Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого. - Х., 2009 - С. 17-18.

20. Передумови та конституційний процес створення ВРЮ [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.vru.gov.ua/history_creation_ Заголовок з екрану.

21. Борковські Г. Польський досвід підготовки кандидатів на посаду судді / Г. Борковські // Результати першого національного добору кандидатів на посаду судді: досвід, шляхи удосконалення та запровадження спеціальної підготовки кандидатів : матер. Міжнародного семінару-практикуму (22-24 лютого 2012 року). - Львів, 2012. - С. 1-7.

22. Москвич Л.М. Організаційно-правові проблеми статусу судді в Україні: дис. канд. юрид. наук: 12.00.10 - 2003: Харків, Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого - С. 110-120.

23. Презентовано звіт за результатами дослідження кваліфікаційних вимог до кандидатів на посаду судді / Вища кваліфікаційна комісія суддів України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.vkksu.gov.ua/ua/news/priezientowano-zwit-za-riezultatami-doslidziennia-kwalifikacijnich-wimog-do-kandidatiw-na-posadu-suddi>.

24. Канадсько-український проект сприяння доброчесності: Підсумковий звіт. - К., 2004. - С. 21.

25. Основи законодавства про корупційну політику : модел. закон прийнятий на XXII пленар. засід. Міжпарламент. Асамблеї держав - учасниць СНД : постанова від 15 листоп. 2003 року // Інформаційний бюлетень / Міжпарламент. Ассамблея государств-участников СНГ. - 2004. - № 33. - С. 235-260.

Стаття надійшла до редколегії 07.11.2016

Лобойко Л.Н., Шило О.Г. и др. Судоустройственные и уголовные процессуальные аспекты противодействия коррупции в Украине

На основании анализа положений отечественного и зарубежного законодательства рассматриваются судоустройственные и уголовные процессуальные проблемы противодействия коррупции в Украине. Феномен коррупции раскрыт через призму взаимодействия широкого спектра правовых, социальных и иных факторов. Исследованы организационно-правовые основы предупреждения коррупции в судебной системе; осуществлена оценка коррупциогенности уголовного процессуального законодательства Украины и рассмотрены ее отдельные аспекты. По итогам исследования опыта некоторых развитых стран предлагаются изменения и дополнения в действующее судоустройственное законодательство и УПК Украины. Отмечается важность дальнейших теоретико-правовых исследований в этой области.

Ключевые слова: *коррупция, предотвращение коррупции, судоустройство, коррупционные риски в уголовном производстве.*

Loboyko L., Shilo O. etc. The judicial systems and criminal procedural aspects of opposition to corruption in Ukraine

On the basis of the provisions of national and international legislation considered judiciary and criminal procedural aspects of opposition to corruption in Ukraine. Organizational and legal framework to prevent corruption in the judiciary; the estimation corrupt implications criminal procedural legislation of Ukraine and discussed some aspects. The authors concluded that a significant upgrade of the criminal procedural law was carried out without carrying out anti-corruption expertise.

The authors proved that the estimation algorithm the presence of corruption-factors shall consist of the following stages: 1) formulation of a system of anti-corruption standards in criminal procedural law; 2) identifying its main corruption-generating factors; 3) statement of the list of standards that contains elements of corruptibility, formulated according to the system of corruption-factors; 4) formation of a system of anti-corruption mechanisms – identification of the norms of the criminal procedural legislation, which comply with anti-corruption standards; 5) providing evidence-based recommendations for changing certain regulations of the criminal procedural legislation of Ukraine to resolve their corruption and prevention of corruption offenses.

The form of the materialization of the existing corrupt practices have been classified into two varieties: (a) unlawful actions and inaction of subjects of corruption practices in criminal proceedings, and (b) making violations of the law requirements of procedural decisions.

The content of corrupt practices was subdivided into (a) violations of requirements of law and (b) abuse of officials granted them discretionary authority, that is, using them contrary to their actual meaning, purpose and goal.

The study experience of some developed countries proposed amendments to the current and judiciary legislation and Criminal Procedure Code of Ukraine. Stresses the importance of further theoretical and legal research in this area.

Key words: *corruption, prevent corruption, judicial system, corruption risks in criminal proceedings.*

УДК 343.31

Я. О. Морозова

**СУЧАСНІ ОЗНАКИ ОРГАНІЗОВАНОЇ
ЗЛОЧИННОСТІ ЗАГАЛЬНОКРИМІНАЛЬНОЇ
СПРЯМОВАНOSTІ**

У статті зроблено спробу визначити сучасні ознаки організованої злочинності загальнокримінальної спрямованості. Для досягнення поставленої мети проаналізовано спеціальну літературу, присвячену визначенню різних аспектів організованої злочинності та виокремленню її характерних рис цього антисоціального явища. Як результат зазначеної діяльності автором констатується, що окрім указаних у Кримінальному кодексі України ознак організованої злочинності, зокрема загальнокримінальної спрямованості, сучасними ознаками вказаного виду злочинної діяльності є: наявність спільної ідеї та мотивів (наявність заполітизованих мотивів; наявність ідеологічних мотивів (сепаратистського, терористичного або екстремістського характеру, тощо)); наявність тотального контролю кожного члена організованої групи або злочинної організації; притаманність ознак мілітаризованих організацій.

Ключові слова: *організована злочинність загальнокримінальної спрямованості, ознаки, транснаціональна злочинність.*

Постановка проблеми. Сучасна організована злочинність становить небезпеку не лише національним інтересам окремих держав, а й пряму загрозу міжнародній безпеці, набуваючи транснаціонального характеру. Особливу небезпеку організована злочинність утворює для країн з нестабільною соціально-політичною та економічною обстановкою, що знаходяться в стані економічної й політичної трансформації, до яких належить й Україна [1]. Проблема організованої злочинності загальнокримінальної спрямованості не нова для нашої держави, однак у зв'язку з останніми соціально-політичними, економічними та військовими подіями вона стала одним із чинників, що найбільше ускладнюють оперативну обстановку та негативно впливають на національну безпеку України. Відповідно до статистичних даних щодо стану злочинності в Україні число зареєстрованих злочинів, учинених організованими групами й злочинними організаціями (зокрема: убивства на замовлення, захоплення заручників, тероризм, застосування зброї та вибухових пристроїв, незаконне заволодіння транспортними засобами тощо), за останні чотири роки відчутно збільшилося та все ще має триматися на достатньо високому рівні [2]. Це, з одного боку, негативно впливає на основи національної безпеки та міжнародний імідж держави, а з іншого – підриває довіру населення до правоохоронної системи в цілому та оперативних підрозділів Національної поліції зокрема. Таким чином, створюються передумови для підриву авторитету держави на міжнародній арені та державних органів усередині країни, що може призвести до негативних наслідків для країни та кожного громадянина.

Водночас, аналізуючи сучасний стан правоохоронної системи України, перш за все, науковці та практики відмічають тривале реформування усіх складових указаної системи, зокрема трансформацію органів міліції в органи Національної поліції, створення нових суб'єктів правоохоронної діяльності. Указаний процес можна охарактеризувати як позитивними, так і негативними явищами. Так, зокрема до реалій сьогодення можна віднести ліквідацію у квітні 2015 року підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю МВС України та надання повноважень по протидії вказаному виду злочинної діяльності різним підрозділам Національної поліції (окремі функції надано підрозділам карного розшуку, інші – підрозділам захисту економіки), Національному антикорупційному бюро тощо. В умовах тривалого реформування та відсутності будь-якої стабільності щодо їх статусу, ті працівники, що переатестувалися, уже не мають бажання до завзятої та плідної роботи, а нові ще не здатні виконувати функцію протидії організованій злочинності на ефективному рівні. Водночас аналіз емпіричного матеріалу дозволяє констатувати появу нових, удосконалених методів учинення злочинів організованою злочинністю, прийняття нею вдосконалених способів «конспірації» та перехід на більш широкий рівень злочинної діяльності.

Тобто, аналізуючи наявні наукові дослідження можна резюмувати, що сьогодишню організовану злочинність неможливо характеризувати навіть за тими критеріями, що було визначено декілька років тому, у зв'язку з чим доцільним є визначення сучасних ознак організованої злочинності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на соціальну небезпеку організованої злочинності, зокрема загальнокримінальної спрямованості, її різні аспекти були предметом дослідження багатьох зарубіжних та вітчизняних учених. Серед вітчизняних науковців у сфері ОРД різні аспекти протидії організованій злочинності досліджували такі вчені, як О.М. Бандурка, С.М. Гусаров, В. Д. Гвоздецький, О. Г. Кальман, М. В. Корнієнко, О.М. Литвинов, Є.К. Марчук, В. Т. Нор, Р. Л. Степанюк, В.Б. Харченко, О. Ю. Шостко та інші науковці. Сучасна теорія оперативно-розшукової діяльності налічує чимало цікавих та ґрунтовних праць, присвячених окресленій тематиці, авторами яких є: Л.Ф. Гула, В. І. Василичук, О. Ф. Долженков, А. М. Кислий, О. І. Козаченко, В. В. Лисенко, Д. Й. Никифорчук, В. Д. Пчолкін, В. В. Шендрик, О. М. Юрченко, О. О. Юхно та ін. Проте, незважаючи на значний науковий внесок цих учених у розроблення вказаної тематики, на жаль, доводиться констатувати, що вказані вчені визначали ознаки організованої злочинності здебільшого до появи таких негативних соціально-політичних перетворень у нашій країні як антитерористична операція на Сході України (у результаті якої велика кількість вогнепальної зброї потрапила до незаконного обігу), анексії Криму та появи сепаратистських течій (які, наголосимо, породили такі прояви організованої злочинності, як терористичні, сепаратистські та екстремістські). Отже, урахувавши вказане, можна резюмувати щодо потреби визначення сучасних ознак організованої злочинності, зокрема загальнокримінальної спрямованості.

Формування цілей. Метою статті є визначення сучасних ознак організованої злочинності загальнокримінальної спрямованості.

Виклад основного матеріалу. Перші спроби визначення характерних ознак організованої злочинності було зроблено в США в 1950 - 1960-х рр., коли з'явилися докази існування таємного злочинного співтовариства, або картелі під назвою «Мафія» («Коза ностра») [3]. Зокрема, як ознаки тодішньої організованої злочинності було виокремлено:

- уміння самозбереження;
- наявність тоталітарного режиму в рамках злочинної групи чи злочинної організації;
- тривалі злочинні змови;
- розрахунок на отримання прибутків унаслідок злочинної діяльності;
- застосування залякування або підкупу;
- прагнення убезпечити себе з боку закону [4, с. 123].

Однак наведені ознаки фахівці з юридичних наук, урахувавши зміну різновидностей організованої злочинності в США та появу в інших державах аналогічних суб'єктів злочинної діяльності, визначили такими, що носять описовий характер лише конкретної злочинної організації та мають бути розроблені єдині, міжнародні ознаки організованої злочинності. Указане також аргументувалося тим, що організована злочинність приймає транснаціональний характер [4, с. 125].

Урахувавши зазначене, у 1975 році до цієї проблеми змушена була вперше звернутися Організація Об'єднаних Націй на своєму П'ятому конгресі

в Женеві, де було констатовано, що організована злочинність набула до цього часу транснаціональний характер, а також те, що злочинність у формі міжнародного бізнесу є більш серйозною загрозою, ніж традиційні форми злочинної поведінки [5; 6]. Тобто, уже на рівні міжнародного законодавства було визначено, що організована злочинність має властиві лише їй ознаки, зокрема транснаціональний характер. Однак лише в доповіді Генерального секретаря ООН «Вплив організованої злочинної діяльності на суспільство в цілому» на другій сесії Комісії із запобігання злочинності та кримінального правосуддя Економічної й соціальної ради ООН 13-23 квітня 1993 року була дана узагальнена характеристика організованої злочинної діяльності. Зокрема, визначено ознаки, за допомогою яких можливо пояснити характер організованої злочинності:

а) організована злочинність - це діяльність об'єднань злочинних або угруповань, що об'єдналися на економічній основі. Ці угруповання дуже нагадують банди періоду феодалізму, які існували в середньовічній Європі. Економічні вигоди витягуються ними шляхом надання незаконних послуг і товарів або шляхом надання законних послуг і товарів у незаконній формі;

б) організована злочинність передбачає конспіративну злочинну діяльність, у ході якої з допомогою ієрархічно побудованих структур координуються планування й здійснення незаконних діянь або досягнення законних цілей за допомогою незаконних засобів;

в) організовані злочинні угруповання мають тенденцію встановлювати часткову або повну монополію на надання незаконних товарів і послуг споживачам, оскільки таким чином гарантується отримання більш високих доходів;

г) організована злочинність не обмежується лише здійсненням завідомо незаконної діяльності або наданням незаконних послуг. Вона включає також такі витончені види діяльності, як "відмивання" грошей через законні економічні структури й маніпуляції, здійснювані за допомогою електронних засобів. Незаконні злочинні угруповання проникають у високодохідні законні види діяльності;

д) особи, які беруть участь в організованій злочинній діяльності й починають займатися законною комерційною діяльністю зазвичай привносять у неї методи насильства й залякування, що застосовуються в незаконних видах діяльності [6].

Тобто, організована злочинність представлена у вигляді специфічної форми соціальних зв'язків у суспільстві, де спостерігається поєднання елементів ієрархічної структури на високих рівнях з більш аморфною й гнучкою мережевою системою взаємин на більш низьких рівнях. Однак лише в 2000 Конгресом ООН було прийнято Конвенцію проти транснаціональної організованої злочинності, відповідно до якої як ознаки організованої злочинності було визначено, що «організована злочинна група» означає структурно сформовану групу у складі трьох або більше осіб, що існує протягом певного часу й діє узгоджено для здійснення одного або декількох серйозних злочинів або злочинів, для того щоб отримати, прямо

або побічно, фінансову або іншу матеріальну вигоду. Також визначалося, що: «серйозний злочин» - злочин, який карається позбавленням волі на максимальний строк не менше чотирьох років або більш суворою мірою покарання; а «структурно оформлена група» - група, яка не була утворена для негайного вчинення злочину й у якій не обов'язково формально визначені ролі її членів, обговорений безперервний характер членства або створена розвинута структура. Отже, ураховуючи вказане, можна дійти висновку, що зазначене є з точки зору міжнародного законодавства ознаками організованої злочинності [7].

Водночас відзначимо, що національне законодавство також надає визначення ознак організованої злочинності. Зокрема, у Кримінальному кодексі визначено, що:

- злочин визнається вчиненим організованою групою, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися в стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи;

- злочин визнається вчиненим злочинною організацією, якщо він скоєний стійким ієрархічним об'єднанням декількох осіб (п'ять і більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності для безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп [8].

Тобто, вітчизняний законодавець не дає прямих ознак організованої злочинності, однак відносить до них: ієрархічність, група осіб (5 та більше), наявність попередньої змови, єдність мети злочинної діяльності, суспільна небезпечність злочинів, тривалий період існування.

Зазначимо, що вітчизняні дослідники, окрім вивчення різних аспектів організованої злочинності, намагалися визначити й характерні риси цього антисоціального явища.

Так, наприклад, І.В. Потайчук, досліджуючи питання організації та тактики виявлення організованих злочинних груп загальнокримінальної спрямованості, виокремлює такі її ознаки, як:

- 1) ієрархічна побудова організованих угруповань;
- 2) певна стійкість і тривалість існування;
- 3) спеціалізація у спрямованості злочинного формування;
- 4) сувора внутрішньогрупова дисципліна;
- 5) існування злочинних норм і правил поведінки;
- 6) наявність лідера (декількох лідерів) з владними повноваженнями;
- 7) розподіл функціональних обов'язків серед членів групи;
- 8) корислива спрямованість (кримінальний бізнес) злочинної діяльності;
- 9) наявність системи захисту від викриття;
- 10) створення єдиної каси (т. зв. «общак»);

- 11) існування власної системи «заохочення» і «покарання»;
- 12) підтримка тих, кого притягують до кримінальної відповідальності;
- 13) існування системи втягування до злочинної групи;
- 14) використання корумпованості в органах влади й управління, а також у правоохоронних органах;
- 15) наявність стосунків з корумпованими особами органів влади й управління та працівниками правоохоронних органів;
- 16) підтримання стосунків та вирішення проблем між організованими злочинними угрупованнями в різних регіонах країни та за її межами;
- 17) наявність системи проникнення у владні структури та створення механізму лобювання власних інтересів [9, с. 8-9].

Водночас досить цікавою є думка В.О. Гордієнка, який, розглядаючи питання протидії підрозділами карного розшуку радикально налаштованим особам, визначає, що вчинення злочинів радикально налаштованими особами на сьогодні в Україні набирає ознак організованої злочинності, що характеризуються стійкими зв'язками, згуртованістю, вираженою направленістю злочинних посягань, системністю вчинення злочинів та тривалим періодом існування [10, с. 74].

У той самий час слід указати, що результати аналізу емпіричного матеріалу свідчать про те, що сьогодні організована злочинність все частіше, окрім корисливого мотиву, має й заполітизований або ідеологічний мотив такої діяльності (у 78,9 % випадків); будує злочинну групу або організацію за принципом мілітаризму та тотального контролю.

Висновки. Ураховуючи зазначене, а також результати вивчення емпіричного матеріалу та спеціальної літератури можна констатувати, що окрім указаних у Кримінальному Кодексі України ознак організованої злочинності, зокрема загальнокримінальної спрямованості, можна визначити ще й такі, як:

- 1) наявність спільної ідеї та мотивів :
 - наявність заполітизованих мотивів;
 - наявність ідеологічних мотивів (сепаратистського, терористичного або екстремістського характеру тощо);
- 2) наявність тотального контролю за кожним членом організованої групи або злочинної організації;
- 3) притаманність ознак мілітаризованих організацій.

Використані джерела:

1. Погорелький Микола Анатолійович. Організована злочинність в Україні: тенденції розвитку та заходи протидії : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https:// boz_2007_16_9\(1\).pdf](https://boz_2007_16_9(1).pdf)
2. Статистичні дані Генеральної прокуратури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>
3. Вікіпедія вільна енциклопедія «Коза ностра» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%B7%D0%B0_%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0

4. Номоконов В.А. Транснациональная организованная преступность: дефиниции и реальность: монография / В.А. Номоконов. – Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 2001. – 375 с.

5. Зелинская Н.А. Организация Объединенных Наций в борьбе с транснациональной организованной преступностью: конгрессы ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями : [Электронный ресурс]. – Режим доступа: inter.criminology.onua.edu.ua/?p=1635

6. Александр Коробеев, Юрий Голик. Преступность – планетарная проблема. К итогам XI Конгресса ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию: учебник : [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://books.google.com.ua/books?id=3lUtCwAAQBAJ&pg>

7. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 року : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_789

8. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

9. Потайчук І. В. Організація та тактика виявлення організованих злочинних груп загальнокримінальної спрямованості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 21.07.04 «Оперативно-розшукова діяльність» / І.В. Потайчук. – Одеса, 2008. – 19 с.

10. Гордієнко В.О. Протидія підрозділами карного розшуку злочинам проти власності, що вчиняються радикально налаштованими особами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Гордієнко Вячеслав Олександрович. – Х., 2016. – 236 с.

Стаття надійшла до редакції 09.12.2016

Морозова Я.О. Современные признаки организованной преступности общеуголовной направленности

В статье сделана попытка определить современные признаки организованной преступности общей криминальной направленности. Для достижения поставленной цели автором анализируется специальная литература, посвящена определению различных аспектов организованной преступности и выделению и характерных черт этого антисоциального явления. В результате указанной деятельности автором констатируется, что кроме указанных в Уголовном кодексе Украины признаков организованной преступности, в частности общей криминальной направленности, современными признаками указанного вида преступной деятельности являются: наличие общей идеи и мотивов (наличие политизированных мотивов, наличие идеологических мотивов (сепаратистские, террористического или экстремистского характера и т.д.)) наличие тотального контроля каждого члена организованной группы или преступно организаций; присущие признаки милитаризированных организаций.

Ключевые слова: *организованная преступность общеуголовной направленности, признаки, транснациональная преступность.*

Morozova Yana. Modern signs of organized crime ordinary direction

It is established that modern organized crime threatens not only the national interests of individual countries, but also a direct threat to international security,

acquiring a transnational character. Especially dangerous organized crime forms in countries with unstable social, political and economic conditions that are in a state of economic and political transformation which include and Ukraine.

The problem of organized crime ordinary direction is not new for our country, but due to recent socio-political, economic and military developments it has become one of the factors that most complicate the operational situation and negatively affect the national security of Ukraine. According to statistics on the state of crime in Ukraine the number of reported crimes committed by organized groups and criminal organizations (in particular, the murder in order, hostage taking, terrorism, use of weapons and explosives, illegal acquisition of vehicles, etc.), The last four years significantly increased and is still kept at high level.

It was established that the domestic legislator makes direct signs of organized crime, but refers to them, hierarchy, group of persons (5 or more), the existence of prior agreement, unity of purpose of criminal activity, social danger of crimes during ongoing existence.

At the same time, it should be noted that domestic researchers, in addition to studying the various aspects of organized crime, and attempted to define the characteristics of antisocial phenomenon.

The article attempts to identify signs of modern organized crime in general criminal orientation. To achieve this goal the author analyzed the specialist literature, personal experience in the unit to combat organized crime and empirical material on various aspects of the definition of organized crime and separation and the characteristics of antisocial phenomenon. As a result of this activity the author states that in addition to these in the Criminal Code of Ukraine signs of organized crime, including general criminal orientation, modern features specified criminal activity are: the availability of common ideas and motifs (the presence of politicized motives, the presence of ideological motives (separatyskoho, terrorist or eksremiskoho character, etc.)); availability of total control of every member of an organized group or criminal organization; inherency signs militarized organizations.

However, the analysis of theoretical and empirical evidence that modern organized crime can not be characterized by the criteria identified for several years (eg 2012), and as a result, it is appropriate was the task to define modern features organized crime.

Key words: *organized crime ordinary direction, signs, transnational crime.*

УДК 343.985

О. М. Пилипенко

**ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ
МОЖЛИВОСТЕЙ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ НА
ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ
НЕЗАКОННОЇ ПОРУБКИ ЛІСУ**

Статтю присвячено висвітленню сучасних можливостей судових експертиз, проведення яких є доцільним на початковому етапі розслідування незаконної порубки лісу. На підставі аналізу матеріалів слідчої, судової та експертної практики запропоновано типовий перелік експертиз, призначення яких є

оптимальним для розширення та формування доказової бази в кримінальному провадженні. Наведено типові питання, що ставляться перед експертом та об'єкти експертизи.

Ключові слова: *судова експертиза, ліс, незаконна порубка, сліди злочину, об'єкти експертизи, предмет експертизи.*

Постановка проблеми. Лісове господарство України є важливою складовою економіки та принципово вагомим з екологічної точки зору національним ресурсом. Проведений аналіз статистичних даних і численних публікацій у засобах масової інформації свідчить, що на сьогодні українські ліси активно потерпають від злочинних посягань. Одним із найбільш розповсюджених кримінальних правопорушень, які складають питому вагу цих екологічних злочинів, є незаконна порубка лісу (ст. 246 КК України).

Дослідження матеріалів слідчої та судової практики розслідування злочинів цієї категорії вказує на наявність значних прогалин і неефективність діяльності правоохоронних органів у боротьбі із ними. Однією з них є неналежний рівень використання спеціальних знань у формі судової експертизи. Відіграючи ключову роль у формуванні доказової бази, судові експертизи значно підвищують ефективність протидії цим непростим (із точки зору виявлення, розкриття та розслідування) кримінальним правопорушенням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розслідування злочинів, пов'язаних з незаконною порубкою лісу, у вітчизняній криміналістичній літературі на монографічному рівні ще не розглядалися. Окремі аспекти протидії цим посяганням правоохоронними органами висвітлено в небагатьох наукових статтях і тезах доповідей. До того ж, переліки й можливості судових експертиз, які мають призначатися на початковому етапі розслідування незаконної порубки лісу, не досліджувалися.

Значна теоретична та методична база щодо прикладного використання судових експертиз залежно від різновиду кримінального правопорушення, що розслідується, закладена в працях А.І. Вінберга, В.Г. Гончаренка, Г.Л. Грановського, В.А. Журавля, Є.П. Іщенка, А.В. Іщенка, Н.І. Клименко, В.К. Лисиченка, Н.П. Майліс, О.Р. Росинської, М.В. Салтевського, М.Я. Сегая, В.К. Стрінжі, В.Ю. Шепітька та багатьох інших. Окремі загальні питання підготовки матеріалів та призначення судових експертиз і експертних досліджень висвітлено у відповідній Інструкції, затвердженій наказом Міністерства юстиції України [4].

Розробка на цій основі адаптованих до сучасних потреб практики рекомендацій щодо оптимального типового переліку експертиз, які доцільно призначати на початковому етапі розслідування незаконної порубки лісу, дозволить вирішити значний комплекс проблем, що унеможливають повноцінне дослідження вилучених речових доказів і перешкоджають усебічному, повному та швидкому розслідуванню й запобіганню цієї категорії злочинів.

Формування цілей. Метою статті є висвітлення сучасних можливостей судових експертиз, проведення яких є доцільним на початковому етапі розслідування незаконної порубки лісу.

Виклад основного матеріалу. Експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, потрібні спеціальні знання (ст.ст. 242–245 КПК України).

Під час незаконної порубки лісу взаємодія злочинця з навколишнім середовищем відбувається протягом тривалого часу, що створює сприятливі умови для залишення ним значної кількості слідів своєї діяльності. За виявленими слідами має бути призначено різноманітні судові експертизи, висновки яких, об'єднані в єдиний комплекс, дадуть змогу уточнити наявні слідчі версії, уявити більш чітку картину події, що сталася, встановити осіб, які вчинили цей злочин тощо. З огляду на вказане, правильне розуміння слідчим завдань і сучасних можливостей судових експертиз при їх призначенні дозволить йому належно визначити предмет експертизи, сформулювати питання експертові та підготувати відповідні об'єкти, які мають бути направлені в розпорядження експерта.

Залучення експерта вимагає з боку сторони кримінального провадження, що його ініціює, відповідної підготовки, а результати експертного дослідження багато в чому визначаються якістю проведення інших слідчих (розшукових) дій з виявлення й вилучення речових доказів та отримання зразків для порівняльного дослідження.

Аналіз правозастосовної практики у сфері незаконної порубки лісу та спеціальної літератури дозволяє запропонувати такий типовий перелік судових експертиз, призначення яких допоможе полегшити вирішення завдань розслідування:

1. Дактилоскопічна експертиза надає можливість ідентифікувати осіб, чия причетність до злочину перевіряється, за слідами рук, які можуть бути вилученими зі знарядь злочину (бензопил, ручних пил, сокир тощо), а також інших предметів, виявлених на місці незаконної порубки лісу.

У розпорядження експерта, при її призначенні, можуть бути надані як дактилоскопічні плівки, з відкопйованими на них слідами папілярних візерунків, так і самі предмети, вилучені під час огляду місця події.

Типовими питаннями, що ставляться перед експертом при призначенні дактилоскопічної експертизи є: чи є на представленій бензопилі, ручній пилиці, сокирі тощо сліди папілярних візерунків; якщо так, то чи придатні вони для ідентифікації особи; чи не залишені ці сліди особами (перераховуються їх ПІБ), чій дактилокарти представлено в розпорядження експерта.

2. Трасологічна експертиза (слідів взуття, транспортних засобів, встановлення цілого за частинами).

2.1. Трасологічна експертиза слідів взуття надає можливість отримати інформацію діагностичного, ситуаційного та ідентифікаційного характеру. Зокрема, установити кількість співучасників злочину, їхній приблизний

середньостатистичний зріст, інколи рід дій кожного з учасників учинення злочину, модель та індивідуальні особливості взуття, у яке були взуті особи, що вчинили злочин. У випадку вилучення чітких слідів (наприклад, способом їх фіксації у гіпсових зліпках) можливе встановлення конкретного взуття, якими вони були залишені.

При призначенні цієї експертизи в розпорядження експерта мають бути представлені: дані протоколу огляду місця події з описом місця виявлення доріжок слідів взуття, розмірних характеристик її елементів, загальних та окремих ознак взуття в слідах правої та лівої ніг; масштабні фотознімки слідів взуття; гіпсові зліпки із зафіксованими в них слідами взуття тощо, а також взуття, вилучене в осіб, чия причетність до вчинення злочину перевіряється.

Типовими питаннями, що ставляться перед експертом при призначенні трасологічної експертизи слідів взуття є: взуттям якого виду залишені досліджувані сліди та які його характеристики й особливі ознаки (розмір, ступінь і характер зношування тощо); який механізм утворення слідів взуття; які особливості ходи людини відбилися у «доріжці слідів»; який орієнтовно зріст людини, котра залишила сліди; чи залишені сліди взуття, виявлені в різних місцях, одним і тим самим взуттям; чи залишені сліди взуттям, вилученим у певної особи.

2.2. Трасологічна експертиза слідів транспортних засобів. Основними завданнями трасологічної експертизи слідів транспортних засобів є: ідентифікація (отождження) конкретної одиниці транспортного засобу за залишеними ним слідами; установлення властивостей і стану автотранспортного засобу (його частин); установлення механізму утворення слідів, механізму взаємодії транспортного засобу з іншими об'єктами тощо.

Під час огляду місця події за фактами незаконної порубки лісу найчастіше можуть бути виявлені об'ємні або поверхневі сліди шин транспортних засобів. Виходячи з цього, типовими питаннями, що ставляться перед експертом при призначенні трасологічної експертизи слідів транспортних засобів є: яким видом (типом, моделлю) транспортного засобу залишені сліди; чи залишені сліди конкретним транспортним засобом; яким колесом транспортного засобу залишені сліди (правим, лівим, переднім, заднім); якою моделлю шини залишені сліди та на яких транспортних засобах можуть бути встановлені шини такої моделі.

Так, скажімо, у висновку судово-трасологічної експертизи № 23 від 09.04.2015 зазначається, що слід фрагмента бігової доріжки протектора шини, зафіксований у гіпсовому зліпку, вилученому 27.02.2015 під час огляду місця події, придатний для встановлення групової належності та залишений шиною тієї ж групової належності (за формою, розмірами та взаємним розташуванням елементів рельєфного малюнку протектора), що й шина, встановлена на правому задньому колесі тракторного причепа, який належить обвинуваченого В., вилученого 26.03.2015 у ході обшуку на території пилорами в смт Замглай [8].

2.3. Експертиза цілого за частинами надає можливість установити за фрагментами зрізів з пнів і фрагментами зрізів нижніх частин стовбурів

дерев той факт, що до розділення вони склали одне ціле. До того ж, перед експертом потрібно поставити питання: чи становили раніше фрагмент пня та фрагмент нижньої частини стовбура дерева одне ціле.

Так, згідно з висновком судово-трасологічної експертизи № 161 від 04.06.2010 фрагменти зрізів з верхніх частин двох пнів дерева клена, вилучені під час огляду місця події, та фрагменти зрізів з нижніх частин двох стовбурів дерев клена, вилучені 27.04.2010 року на земельній ділянці позазахисних насаджень поблизу вулиці Центральної в селі Зелені Кошари, до розділення склали одне ціле - стовбур дерева [5].

У разі, якщо на місці незаконної порубки лісу виявлено частини, які відокремилися від транспортного засобу, перед експертом можуть бути поставлені такі питання: на який вид транспортного засобу міг бути встановлений розсіювач, фрагмент вказівника повороту тощо, уламки якого надані для дослідження; чи є вилучений з місця події предмет, його фрагмент, фрагменти лакофарбового покриття тощо частиною наданого для дослідження транспортного засобу.

2.4. Експертиза слідів знаряддя та інструментів. Основним завданням, яке може бути вирішене за допомогою цієї експертизи, є встановлення виду, характерних особливостей або конкретного знаряддя, інструмента за слідами його дії, що було використано під час незаконної порубки лісу.

Так, приміром, за слідами розрубу на стовбурах(гілках) дерев можна встановити форму, розмірні характеристики та індивідуальні особливості леза сокири, а інколи - ідентифікувати конкретну сокиру. За слідами надпилу можна встановити ширину розводки ручної пили тощо.

Як об'єкти дослідження в розпорядження експерта можуть бути надані масштабні фотознімки, дані протоколів огляду місця події, фрагменти стовбурів і гілок дерев зі слідами знарядь та інструментів, а також самі знаряддя та інструменти, вилучені в осіб, чия причетність до вчинення злочину перевіряється.

На вирішення зазначеної експертизи можуть бути поставлені такі питання: яким способом розділено стовбур (гілку) дерева (способом розрізування, розрубання, розпилювання тощо); одним чи декількома знаряддями було вчинено розділення стовбура (гілки) дерева; знаряддям якого виду вчинено розділення стовбура (гілки) дерева; які індивідуальні особливості має робоча частина знаряддя, використаного при розділенні стовбура (гілки) дерева; чи не залишено сліди надруб (розруб) стовбура (гілок) дерева, вилучені з різних місць подій, одним і тим самим знаряддям; чи цим знаряддям (інструментом) було вчинено надруб (розруб) або зрубано дерево, спільно гілку тощо.

Проведення трасологічних експертиз є найбільш розповсюдженим під час розслідування злочинів цієї категорії. Як показує вивчення практики розслідування незаконної порубки лісу, їх частка серед інших видів експертиз складає близько 93%, а більшість об'єктів криміналістичного дослідження представлена спилами з пнів, слідами взуття, слідами транспортних засобів тощо.

3. Судово-грунтознавча експертиза надає можливість виявити нашарування ґрунту на об'єктах-носіях; установити природу нашарувань; провести порівняльне дослідження нашарувань із порівняльними та контрольними зразками ґрунту з місця незаконної порубки лісу; локалізувати ділянку місцевості [2, с. 395]. Таку експертизу доцільно призначати в комплексі з судово-трасологічною експертизою для встановлення однорідності ґрунту на місці незаконної рубки дерев з тим, що був виявлений на одязі та взутті конкретних осіб, колесах і гусеницях транспортних засобів [3]. Для цього під час огляду місця події слід вилучати «про запас» зразки ґрунту, а надалі вживати заходів для вилучення слідів ґрунту із поверхні зазначених предметів, механізмів та інструментів.

При призначенні судово-грунтознавчої експертизи перед експертом слід поставити такі питання: чи є нашарування ґрунту на предметі-носії (зазначається, на якому саме); чи мають порівнювані об'єкти (нашарування на предметі-носії та ґрунт з місця події) спільну родову (групову) належність; чи походять нашарування (зазначається, які саме) з певної ділянки місцевості.

4. Судово-економічна експертиза надає можливість вирішити питання щодо документального й нормативного обґрунтування розрахунків розміру шкоди, заподіяної внаслідок незаконної вирубки або пошкодження дерев у лісі та в межах населених пунктів, складених державними інспекторами з охорони навколишнього природного середовища [1, с. 614]. Так, висновком судово-економічної експертизи № 812 від 16.08.2016 підтверджено розрахунок розміру шкоди заподіяної лісу в сумі 61 881,11 грн, складений експертом Державної екологічної інспекції в Полтавській області від 08.06.2016 на підставі акта перевірки дотримання вимог природоохоронного законодавства №102/01-01-14 від 26.05.2016 на території Шилівської сільської ради Зіньківського району Полтавської області [7].

При проведенні експертиз цього виду насамперед потрібно звернути увагу на наявність у матеріалах кримінального провадження розрахунку розміру шкоди, складеного державним інспектором з охорони навколишнього природного середовища. А для повного та всебічного дослідження й визначення обґрунтованості внесення до розрахунку таких показників, як вид знищеного або пошкодженого дерева, його діаметра кори біля шийки кореня тощо доцільно призначати комплексні судово-економічні та біологічні експертизи [1, с. 616-617].

Типовим питанням, яке слід поставити перед експертом при призначенні судово-економічної експертизи є: чи підтверджується розмір шкоди, заподіяний лісу, зазначений у акті (вказується номер та дата складання акта), складеному інспектором державної екологічної інспекції.

5. Судово-біологічна експертиза надає можливість встановити причинно-наслідкові зв'язки між об'єктом і подією злочину; механізм впливу одного об'єкта на інший, їх взаємодії; просторове розміщення об'єкта; цільове призначення об'єкта; локалізація на предметі-носії. Крім того, судово-біологічна експертиза дає змогу вирішити низку ситуаційних завдань: з'ясувати механізм контактної взаємодії біологічних об'єктів за слідами, що є на них; встановлення елементів механізму події; реконструкція

динаміки та загальної картини події за біологічними складовими. Так, висновком судово-біологічної експертизи № 4254-15 від 07.09.2015 встановлено життєздатність дерев, що росли на території захисної лісосмуги, на момент їх вирубки [6]. Іноді може призначатися комплексна біологічна експертиза та експертиза встановлення цілого за частинами.

Об'єктами судово-біологічної експертизи при її призначенні в провадженнях за фактами незаконної порубки лісу можуть бути зрізи стовбурів, тирса, стружка, гілля, листя, фрагменти кори дерев, вилучені з місця події та в осіб, які перевіряються на причетність до цього виду злочинів.

Типовими питання, які слід поставити перед експертом при призначенні судово-біологічної експертизи є: чи не мають об'єкти, надані на дослідження, спільної родової (групової) належності; чи становили фрагмент пня та фрагмент нижньої частини стовбура дерева одне ціле.

6. Ботанічна експертиза. За її допомогою можливо визначити: стан об'єкта (дерев, чагарників); механізм відокремлення частини ботанічного об'єкта від цілого; наявність і причини пошкодження ботанічного об'єкта; час вчинення конкретних дій за специфічними змінами ботанічних об'єктів – речових доказів відповідно до біологічних закономірностей [2, с. 410].

Об'єктами ботанічної експертизи виступають рослини та їх частини (деревина, кора, волокна, насіння), а також тирса й стружка.

Питаннями, які вирішуються ботанічною експертизою, при її призначенні у провадженнях за фактами незаконної порубки лісу є: якими є природні райони зростання певного дерева; чи зростало конкретне дерево на певній ділянці місцевості; у якому році (у якому сезоні) зрубано дерево; чи є на представлених об'єктах-носіях частки рослинного походження; чи мають рослинні частки, вилучені з об'єкта-носія, а також з місця події загальну родову (групову) належність; чи є рослинні частки, вилучені з об'єкта-носія, частиною конкретної рослини; чи належать одному виду рослинні частки, виявлені на різних об'єктах.

7. Земельно-технічна експертиза. За її допомогою можна вирішити питання, що впливають на кваліфікацію злочину, пов'язаного із незаконною порубкою лісу, а саме: визначення *категорії земель, на яких було здійснено незаконну порубку лісів*; визначення землекористувача земельної ділянки, на якій здійснено незаконну порубку лісу; визначення відповідності фактичного землекористування, а також порушень меж земельних ділянок відповідно до правостановлювальних документів на ці земельні ділянки та вимог нормативно-правових актів тощо.

У розпорядження експертів при призначенні цієї експертизи мають бути надані відповідні правостановлювальні й технічні документи (результати виконання топографо-геодезичних робіт, які проводяться відповідними фахівцями з використанням відповідного обладнання тощо).

При призначенні земельно-технічної експертизи в кримінальних провадженнях за фактами незаконної порубки лісу перед експертом можуть бути поставлені такі питання: який фактичний порядок користування ділянкою лісу, на якій здійснюється вирубка; яка конфігурація, проміри та

площа ділянки лісу, що перебуває під вирубною; чи є порушення меж ділянок вирубки лісу відповідно до правовстановлювальних документів та документації на ці земельні ділянки.

8. Екологічна експертиза дозволяє встановити обставини й факти негативного антропогенного впливу на конкретні (локальні) об'єкти навколишнього середовища, а саме: визначення впливу незаконної порубки лісу на навколишнє природне середовище в часі й просторі; встановлення обставин, пов'язаних з порушеннями природоохоронного законодавства, а також їх зв'язку з діями (бездіяльністю) спеціально уповноважених осіб у галузі охорони навколишнього середовища й природокористування; характеристика сучасного стану території району незаконної порубки лісу; визначення переліку екологічно небезпечних впливів незаконної порубки лісу на навколишнє середовище; прогнози змін стану навколишнього середовища внаслідок незаконної порубки лісу; визначення еколого-економічних наслідків незаконної порубки лісу на навколишнє середовище тощо.

При призначенні екологічної експертизи в кримінальних провадженнях за фактами незаконної порубки лісу перед експертами можуть бути поставлені такі питання: який вплив мають результати незаконної порубки лісу на навколишнє середовище в часі й просторі; який екологічний стан має територія району незаконної порубки лісу; чи мають результати незаконної порубки лісу (на конкретній ділянці) екологічно небезпечний вплив на навколишнє середовище; якщо так, то який саме; як може вплинути незаконна порубка лісу (на конкретній ділянці) на зміну стану навколишнього середовища в майбутньому; які еколого-економічні наслідки мають (можуть мати у майбутньому) результати незаконної порубки лісу (на конкретній ділянці) на навколишнє середовище.

Висновки. Наведений перелік судових експертиз є, певною мірою, приблизним, оскільки їх можливості не вичерпують всього різноманіття варіантів використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні. В інтересах швидкого, повного та всебічного розкриття й розслідування злочинів, пов'язаних із незаконною порубкою лісу, зазначені експертизи доцільно призначати в комплексі. Виходячи із механізму вчинення такого різновиду злочинів та типової слідової картини на місці події, вважаємо, що проведення цього комплексу експертиз є обов'язковим. Проте за наявності додаткових слідів злочину цей перелік експертиз може бути розширено.

Використані джерела:

1. Глущенко С. І. Особливості проведення судово-економічних експертиз щодо розрахунку розміру шкоди, заподіяної внаслідок незаконної вирубки або пошкодження дерев / Глущенко С. І., Ступак О. М. // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – 2011. – Вип. 11. – С. 611-617.

2. Експертизи в судочинстві України : наук.-практ. посіб. / за ред. В. Г. Гончаренка, І. В. Гори. – К. : Юрінком Інтер, 2015. – 504 с.

3. Жерновой М.В. Види судових експертиз при расследовании незаконных рубок лесных насаждений [Електронний ресурс] / Жерновой М.В., Васильева М.А.,

Хомик Э.В. - URL: <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/legal-and-political-science/criminal-law-and-criminology/2419-zhernovoi-mv-vasileva-ma-homik-ev>

4. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 [Електронний ресурс]. - URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

5. Справа № 1-278/10. Вирок Первомайського міськрайонного суду Миколаївської області [Електронний ресурс]. - URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/48526876>

6. Справа № 183/6326/15. Вирок Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 21.07.2016 [Електронний ресурс]. - URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/59243637>

7. Справа № 530/1275/16-к. Ухвала Зіньківського районного суду Полтавської області від 27.09.2016 [Електронний ресурс]. - URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/61565317>

8. Справа № 743/155/16-к. Ухвала апеляційного суду Чернігівської області від 11 листопада 2016 року [Електронний ресурс]. - URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/62732189>

Стаття надійшла до редколегії 09.12.2016

Пилипенко Е. Н. Использование современных возможностей судебных экспертиз при расследовании незаконной вырубке леса

В статье изложены современные возможности судебных экспертиз, проведение которых целесообразно на начальном этапе расследования незаконной порубки леса. На основании анализа материалов следственной, судебной и экспертной практики предложен типовой перечень экспертиз, назначение которых является оптимальным для расширения и формирования доказательной базы в уголовном производстве. Указаны типовые вопросы, которые ставятся перед экспертом и объекты экспертизы.

Ключевые слова: *судебная экспертиза, лес, незаконная порубка, следы преступления, объекты экспертизы, предмет экспертизы.*

Pylypenko E.N. Using modern features forensic examinations in the investigation of illegal logging

The article is devoted to coverage of current capabilities of forensic examination, which it is advisable to conduct the initial stage of the investigation of illegal forest felling. It is indicated that the correct understanding of investigating problems and opportunities of modern forensic examinations, when their appointment will allow him to properly determine an object expertise to formulate questions to the expert and prepare appropriate facilities that should be sent for examination.

Based on the analysis of the materials investigation, judicial and expert practice offered a standard list of examinations, the purpose of which is optimal for expansion and the formation of evidence of guilt of suspects: fingerprinting, trasological (traces of shoes, traces of vehicles, establishment of a piecemeal, traces of tools and instruments) soil investigation, economic, forensic biological, botanical, land and technology, environment. For each of the types of expertise to formulate questions that are put to

the expert, and these types of objects that should be addressed in the study. The presented theoretical material is illustrated with examples from the judicial practice.

It is indicated that in the interests of rapid, full and complete disclosure and investigation of crimes related to illegal logging, data expertise appropriate to prescribe in the complex. Based on the mechanism of committing this type of crime and the typical trace picture at the scene carrying out this complex expertise is required. However, if additional traces of the crime, the expert list can be expanded

Key words: *forensics, forest, illegal felling, traces of the crime, the objects of examination, the subject examination.*

УДК 343.12+343.143

М. М. Покоłodна

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ УЧАСНИКІВ ОПЕРАТИВНОЇ РОЗРОБКИ

Досліджено зарубіжний досвід забезпечення безпеки учасників оперативної розробки для впровадження окремих аспектів у вітчизняне законодавство при формуванні національної моделі цього напрямку оперативно-розшукової діяльності. Підкреслено перспективність подальшого розвитку інституту оперативно-розшукового забезпечення безпеки учасників оперативної розробки, який убаачається в розробці теоретико-методологічних засад його прикладного використання.

Ключові слова: *оперативно-розшукове забезпечення, заходи безпеки, учасники оперативної розробки, кримінальне судочинство.*

Постановка проблеми. Як показує досвід оперативно-службової діяльності оперативних підрозділів Національної поліції, для виконання завдань протидії злочинності оперативними працівниками під час оперативної розробки залучаються особи, які негласно або конфіденційно співробітничать з органами Національної поліції та зазвичай наражаються на небезпеку, пов'язану із загрозою їх життю й здоров'ю.

Водночас проблема забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у процесі здійснення оперативно-розшукової діяльності під час оперативної розробки в останні роки набула особливого змісту та значення у зв'язку із загостренням криміногенної ситуації в державі, що у свою чергу призводить до зростання рівня латентності злочинів.

Нормативно-правове регулювання та організаційне забезпечення здійснення заходів безпеки щодо цих осіб потребує суттєвого удосконалення, і у зв'язку з чим, дослідження зарубіжного досвіду забезпечення безпеки учасників оперативної розробки стане в нагоді під час розв'язання складного комплексу проблем підвищення активності громадян у протидії злочинним проявам, їх взаємодії з оперативними підрозділами органів Національної поліції, їх правового та соціального захисту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання забезпечення безпеки осіб, які є учасниками кримінального судочинства та оперативно-розшукової діяльності, досліджували Л. В. Брусніцин, В. А. Булатов, О. О. Гриньків, В. С. Зеленецький, А. О. Ляш, Н. И. Кулагін, В. В. Кожевников, Н. В. Куркін, А. Ю. Єпіхін, В. В. Томін та інші вчені. Питання правового регулювання захисту

осіб – учасників оперативно-розшукової діяльності розглядалися в працях таких відомих вітчизняних учених, як К. В. Антонова, О. М. Бандурки, Б. І. Бараненка, В. П. Богатирьова, О. Ф. Возного, О. А. Гапона, В. В. Голубця, О. М. Джужі, О. Ф. Долженкова, В. М. Євдокимова, В. П. Захарова, І. П. Козаченка, Я. Ю. Кондратьєва, М. В. Корнієнка, В. І. Лебеденка, Д. Й. Никифорчука, О. І. Козаченко, В. В. Матвійчука, К. І. Ольшевського, І. І. Приполова, Е. В. Рижкова, Я. І. Слободяна, Ю. Р. Черкасова, І. Р. Шинкаренка та інших.

Ця проблематика відображена в статтях і тезах наукових повідомлень, зокрема в публікаціях О. М. Гогуса, П. В. Діхтєвського, Г. В. Коновалової, М. І. Костіна та деяких інших авторів. Теоретико-правові та організаційно-тактичні основи забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства стали предметом монографічного дисертаційного дослідження Р.В. Тарасенка.

Формування цілей. Мета статті полягає в дослідженні зарубіжного досвіду забезпечення безпеки учасників оперативної розробки для впровадження окремих аспектів у вітчизняне законодавство при формуванні національної моделі цього напрямку оперативно-розшукової діяльності.

Виклад основного матеріалу. Проблема протиправного впливу на свідків, потерпілих, суддів, прокурорів, слідчих, осіб, які конфіденційно співробітничать з правоохоронними органами й упроваджені в організовані злочинні групи, злочинні організації, членів їхніх сімей та близьких родичів є актуальною не тільки для країн на території усього пострадянського простору, але й для держав дальнього зарубіжжя. У СНД проводиться відповідна робота щодо розроблення та прийняття законодавства, спрямованого на забезпечення недоторканості та особистої безпеки осіб, які здійснюють кримінальне судочинство або сприяють йому.

Так, у грудні 1998 року на XII пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць СНД було прийнято Модельний закон про державний захист суддів, посадових осіб правоохоронних та контролюючих органів [1]. У червні 2000 року розроблено та ухвалено угоду між державами-учасницями СНД щодо захисту учасників кримінального процесу, свідків та інших осіб, які беруть у ньому участь. Цю угоду було підписано 28 листопада 2006 року президентами Азербайджану, Киргизії, Вірменії, Білорусі, Казахстану, Таджикистану, України та Росії для забезпечення ефективної протидії злочинності на території СНД і належної реалізації завдань кримінального судочинства [2]. В основу цих документів покладено принципи та стандарти державного захисту учасників кримінального процесу, закріплені в міжнародно-правових актах ООН і у відповідному законодавстві держав-учасниць СНД [3, с. 53].

Проаналізуємо процес становлення інституту забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства в Російській Федерації, Білорусі, Казахстані, Латвії в порівнянні з країнами Європи та США.

З прийняттям нового КПК РФ у російському законодавстві передбачено заходи процесуального характеру, спрямовані на забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, але це не вирішило всіх наявних

проблем. Процедуру реалізації заходів забезпечення безпеки в новому КПК РФ урегульовано але, як слушно вважає О. Єпіхін, ця процедура є недостатньо чіткою, а відповідної практики наразі бракує [4, с. 46].

Закріплення в новому КПК РФ положень, відповідно до яких держава зобов'язується захищати учасників кримінального судочинства, є, з одного боку, визнанням пріоритетного спрямування діяльності державних органів на вирішення завдань кримінального судочинства, а з іншого – реалізацією перших кроків у створенні механізму забезпечення безпеки його учасників [5, с. 49]. Поділяємо думку Л.В. Брусицина про те, що у визначенні КПК РФ заходів забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства було допущено суттєві прорахунки, що свідчить не тільки про складність їх нормативного врегулювання через новизну для вітчизняного законодавця, а й про те, що проблем посткримінального впливу до цього часу залишається на периферії його уваги під час розроблення законів щодо протидії злочинності [6, с. 32].

Застосування лише процесуальних заходів забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, як показує практика, недостатньо для реального захисту таких осіб.

Необхідно також уживати інші (непроцесуальні) заходи щодо постійної охорони протягом тривалого часу, зміни місця проживання, зовнішності, паспортних даних тощо. Реалізація таких заходів потребує відповідного правового й фінансово забезпечення, а тому одночасно з розвитком процесуального законодавства в РФ удосконалювалося правове регулювання забезпечення безпеки потерпілих та свідків із застосуванням непроцесуальних заходів. Недостатність процесуальних заходів, а також необхідність соціального захисту з боку держави зумовили розроблення та прийняття закону, яким передбачено застосування комплексу заходів щодо забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства та визначено механізм їх реалізації [7].

На виконання вищевказаного Федерального закону в Російській Федерації реалізується Державна Програма щодо забезпечення безпеки потерпілих, свідків та інших учасників кримінального судочинства. У липні 2013 року було прийнято третю програму на 2014-2018 рік. Обсяг фінансового забезпечення реалізації Програми на 2014-2018 роки за рахунок коштів федерального бюджету складає 1405,55 млн руб, у тому числі: у 2014 році – 281,11 млн руб; у 2015 році – 281,11 млн руб; у 2016 році – 281,11 млн руб; у 2017 році – 281,11 млн руб; у 2018 році – 281,11 млн руб.

Реалізація програми захисту свідків у РФ покладено на кілька міністерств і відомств: МВС РФ, ФСБ РФ, Федеральну службу РФ з контролю за обігом наркотиків, ФСВП, Федеральну службу з праці та зайнятості.

Передбачається, що з 2014-2018 рік дією програми захисту учасників кримінального судочинства буде охоплено понад 20 тисяч осіб. Вивчення бюджету програми дозволяє зробити висновок про те, що найбільш часто застосовуються заходи з особистої безпеки осіб, які підлягають захисту й забезпечення їх спеціальними засобами захисту та сповіщення про небезпеку. При цьому необхідно зазначити, що такі заходи безпеки як зміна

місця проживання, зміна документів, зміна зовнішності, зміна місця роботи й навчання, хоча й уключено в програму, але не передбачають асигнувань на зазначені роки, таким чином, можна припустити, що застосовуватися вони навряд чи будуть.

У Республіці Башкортостан РФ закон «Про державний захист потерпілих, свідків та інших осіб, які сприяють кримінальному судочинству» прийнято 14 жовтня 1994 року [8]. Окрім загальновідомих заходів забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства (особиста охорона, охорона майна, зміна місця роботи, навчання особи та ін.), у цьому законі передбачено:

- здійснення закритого судового розгляду;
- використання відеозапису показань на стадії досудового розслідування для їх відтворення в суді;
- проведення допиту свідка, потерпілого, експерта за відсутності підсудного або за межами зали судового засідання з використанням технічних засобів зв'язку (у виняткових випадках – з місця перебування допитуваної особи за межами приміщення суду);
- звільнення від явки до суду особи, безпеку якої забезпечують, та оголошення її показань, наданих нею під час досудового слідства, або відтворення відеозапису цих показань.

У нових КПК Казахстану й Білорусі, прийнятих відповідно в 1997 і 1999 роках [9; 10], інституту забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства присвячено окрему главу. Найбільш вдалими, на нашу думку, є норми, передбачені в КПК Республіки Білорусь. Вони включають перелік відповідних заходів (статті 66–72). У статті 66 передбачено поділ заходів забезпечення безпеки на 2 види: процесуальні (нерозголошення відомостей про особу, звільнення її від явки до суду, закриті судові засідання) та непроцесуальні (використання технічних засобів контролю; прослуховування розмов з використанням технічних засобів; особиста охорона, охорона житла та майна особи; зміна її паспортних даних і заміна документів; заборона надання відомостей про особу).

Слід звернути увагу на норму, передбачену статтею 68 КПК РБ, щодо можливості у разі необхідності проведення допиту особи, яка підлягає захисту, з використанням відеотехнічних засобів за відсутності особи в залі судового засідання (п. 3 ст. 68 КПК РБ). У такий спосіб за допомогою технічних засобів забезпечується анонімність цієї особи.

Законом Білорусі від 13.12.1999 № 340-З «Про державний захист суддів, посадових осіб правоохоронних і контролюючих органів» встановлено систему заходів державного захисту життя, здоров'я і майна суддів, посадових осіб правоохоронних і контролюючих органів, здійснення якими службової діяльності, може бути пов'язане з небезпекою щодо них та їхніх близьких родичів, що сприяє створенню належних умов для здійснення правосуддя та протидії злочинності [11].

Законом про внесення змін до КПК Латвії від 13.08.1991 заходи забезпечення безпеки було виокремлено в главу 9А (ст.ст. 106 2 –106 10).

Унесення змін не обмежувалося лише ходами спеціального процесуального захисту, а передбачало заохочення осіб, притягнених до кримінальної відповідальності, за умови надання ними «суттєвої допомоги в розкритті тяжкого злочину, учиненого організованою групою, більш тяжкого або більш небезпечного, ніж учиненого цією особою». За наявності таких обставин Генеральний прокурор своєю постановою може закрити провадження у справі щодо зазначеної особи, якщо вона вчинила злочин, за який не передбачено покарання у вигляді смертної кари або позбавлення волі на строк понад 10 років (ст. 208 1).

Зауважимо те, що науковці не одноставні в оцінюванні внесення таких змін. Зокрема, М. П. Шешуков вважає, що це є явним відступом від закріпленого в КПК принципу презумпції невинуватості, що породжує внутрішні протиріччя в кримінально-процесуальному законі [12, с. 87].

В Естонії також прийнято спеціальні законодавчі акти щодо забезпечення безпеки осіб, потерпілих від злочинів, та свідків.

Зазначимо, що в міському суді м. Таллінна відкрито спеціальний зал судових засідань, у якому встановлено систему для зміни тембру голосу під час допиту свідків та аудіо- й відеотехніку для фіксації й перегляду судового засідання. У нормативних актах передбачено, що в деяких випадках свідки та потерпілі можуть давати показання в найбільш безпечних для них місцях, навіть удома, спостерігаючи при цьому за перебігом судового засідання [13, с. 104].

Відповідно до законодавства Литви передбачено можливість зміни анкетних даних особи у протоколах слідчих дій, проведення впізнання поза візуальним спостереженням особи, що підлягаю улізанням. Основним завданням Служби захисту свідків та жертв злочинів (спеціалізований підрозділ поліції) при МВС Литви є комплексне забезпечення захисту свідків, жертв злочинів, а також усіх учасників кримінального судочинства, зокрема оперативної розробки від потенційного злочинного тиску, здійснення відповідної оперативної діяльності як на території держави, так і за її межами (на підставі міжнародних договорів) [14].

Цікавим є досвід зарубіжних країн за межами СНД у сфері забезпечення безпеки учасників оперативної розробки, зокрема осіб, які утворюють в злочинні угруповання. Так, у США з 1971 року здійснюється фінансована державою спеціальна Федеральна програма захисту свідків. Крім того, питанням захисту свідків присвячено главу 224 Зводу законів США. Ця глава детально регламентує порядок, підстави та види заходів забезпечення безпеки.

Здійснюється програма спеціальної Службою маршалів США, у якій є своя штаб-квартира, десяток регіональних представництв і офіс у поліції кожного міста, де працює інспектор з питань захисту свідків. Крім того, аналогічний департамент мається на ФБР.

Згідно з параграфом 3521 Зводу Законів США питання про необхідність застосування заходів безпеки до свідка вирішує Генеральний прокурор, виходячи із суспільної небезпеки скоєного злочину й потенційної небезпеки для свідка та його близьких. Цей параграф передбачає можливість застосування таких заходів захисту:

- забезпечення свідка та його близьких новими документами;

- забезпечення свідка транспортом для перевезення майна свідка до нового місця проживання;
- надання житла;
- забезпечення свідка коштами, необхідними для поточних витрат;
- надання допомоги в отриманні нової роботи;
- надання інших послуг, необхідних на новому місці проживання;
- забезпечення приховування інформації про заходи щодо захисту свідка, а також міри відповідальності за розкриття такої інформації.

Відповідно до ч. 3 цього параграфу відповідальність за розголошення цієї інформації передбачає штраф 5000 доларів або тюремне ув'язнення терміном на 5 років, або одночасно обидва види покарання [15, с. 32-37].

При вирішенні питання про застосування заходів безпеки приймаються до уваги такі обставини: інформація про попередні судимості свідка, психологічна оцінка особистості свідка, а також значимість даних показань свідків для розслідування кримінальної справи й можливість отримання цієї інформації з інших джерел.

Перед застосуванням заходів захисту між свідком і Міністерством юстиції укладається угода, у якій визначається таке:

- особа погоджується надати інформацію по кримінальній справі й виступити свідком у суді;
- особа дає зобов'язання про невчинення ним злочину;
- особа дає зобов'язання про нерозголошення відомостей про наданий йому захист;
- особа дає зобов'язання про співпрацю з посадовими особами;
- визначаються заходи захисту застосовуються щодо цього свідка.

Параграф 3523 Зводу Законів США встановлює єдину можливість, коли допускається розкриття інформації про особу, учасникові програми захисту свідків. У разі розгляду цивільного позову стосовно цієї особи в тому випадку, якщо відповідач не вжив заходів для вирішення питання про розгляд цієї цивільної справи в його відсутність [16, с. 52-53].

Крім Зводу Законів США порядок застосування заходів безпеки регламентується Законом про захист жертв і свідків злочинів, а також Законом про посилення безпеки свідків.

Зазначимо, що законодавство США в галузі забезпечення безпеки учасників оперативної розробки містить чіткі вказівки щодо того, у яких випадках може бути реалізовано програму захисту свідків, а саме у справах організованих злочинних груп, злочинах пов'язаних з обігом наркотиків, або інших суспільно небезпечних федеральних злочинах, віднесених до таких положень Глави 18 зводу Законів США. Крім того, ця програма може застосовуватися в адміністративному та цивільному судочинстві в тому випадку, якщо дача свідчень свідком може спричинити застосування до нього насильства.

Законодавство США регламентує особливості включення в програму захисту свідків інформаторів і свідків-ув'язнених. Мається на увазі, що безпека інформатора забезпечується силами слідчого органу, що його

використовує. Однак у разі потреби він може бути включений до Програми захисту свідків на загальних умовах, при відповідно необхідних критеріях.

Закон передбачає необхідність обов'язкового психологічного тестування свідка та членів його сім'ї як умови для включення в програму, а також обов'язковим є дослідження на апараті «Поліграф» для свідків, які відбувають ув'язнення, для виявлення істинності його свідчень та його подальших намірів і дій. У разі, якщо в ході дослідження буде встановлено, що особа становить небезпеку для навколишніх, або дає неправдиві свідчення, або не розкриває повну інформацію, йому може бути відмовлено у включенні до Програми захисту свідків [16].

Після того, як особа включається до Програми захисту свідків, дані про нього і його близьких є конфіденційними, усі документи подаються в запечатаному вигляді з позначкою «таємно», у тому числі документи щодо опіки, працевлаштування, місця проживання тощо. Зі свого боку державні службовці несуть кримінальну відповідальність за розголошення цих відомостей.

Можна відзначити, що в США питання забезпечення безпеки свідків отримав більш широкую розробку й основним засобом захисту є переміщення особи в безпечне місце. Однак можна вказати на певні недоліки щодо дії цієї програми. Так, з моменту свого створення в програму було введено близько 7000 свідків і 16000 членів їх сімей. Орієнтовна вартість забезпечення безпеки одного свідка із сім'єю становить приблизно 150 000 доларів. При цьому більшість свідків мають багате кримінальне минуле, володіють цінною для розслідування інформацією, оскільки займали не останнє місце в ієрархії організованої злочинної групи й скоювали злочини поряд з іншими її членами.

Також мінусом програми є той факт, що за допомогою отримання нових документів і переміщення, свідки ховалися від боргів, органів опіки й соціальних служб. Крім того, особа, яка переміщується в рамках програми, утрачає конституційне право на свободу пересування й приватне життя, адже зобов'язана передавати інформацію про це в службу Федеральних маршалів. Однак при цьому ніхто з третіх осіб не застрахований від можливих протиправних дій з боку особи, яка захищається. Мали місце випадки, коли такі особи вчиняли злочини [15, с. 38].

Отже, потрібно зазначити, що реалізація програми із забезпечення безпеки свідків та інших учасників кримінального судочинства в США має значну кількість дискусійних питань, незважаючи на тривалий період її дії й доведену часом ефективність.

У ФРН у 1998 році було розроблено й прийнято Закон «Про регулювання питань забезпечення захисту свідків, яким загрожує небезпека». Закон визначає, що заходи безпеки можуть бути застосовані до осіб, які впроваджені в злочинне середовище, а також інших свідків, які дають або можуть дати суттєві свідчення для розкриття особливо небезпечних злочинів, а також до їх родичів і близьких, якщо їх життя, здоров'ю або добробуту загрожує небезпека. Відповідно до цього закону реалізується Програма із захисту свідків, яка передбачає режим секретності

щодо даних про особу, яка підлягає захисту, а також можливість її переміщення на нове місце проживання.

Аналогічна Програма, фінансована за рахунок державного бюджету, існує в Австрії. Найпоширенішим способом захисту, як і в США і ФРН, є переміщення свідка на безпечну територію, при цьому після переміщення свідкові кілька місяців надається фінансова підтримка, покликана забезпечити свідкові звичний рівень життя до тих пір, поки він не адаптується в новій обстановці й буде здатний заробляти на життя.

У Франції координацію та керівництво наявними програмами захисту свідків здійснює Бюро у справах жертв злочинів при Міністерстві юстиції. Окрім цього, у цій державі засновано Міжміністерський комітет, Національний інститут допомоги жертвам та посередництва, що надають допомогу, координують діяльність близько 150 товариств та відділів, які підтримують як державні органи, так і органи самоврядування. Щорічно Національний інститут надає допомогу близько 75 тис. осіб [17, с. 176].

У Великобританії надання допомоги особам, які постраждали від злочинів, є складовою кримінальної політики держави, у зв'язку з чим ухвалено «Хартію прав жертв». У низці норм законодавства цієї держави відтворено положення Декларації, зокрема передбачено право потерпілого чи свідка заявляти клопотання про нерозголошення в судовому засіданні його анкетних даних [18, с. 177].

Програма захисту у Великобританії розповсюджується не тільки на потерпілих і на осіб, які вчинили злочин, але й осіб, які негласно співробітничать з правоохоронними органами, упроваджені в оперативну розробку, і яких необхідно уберегти від помсти.

В Австрії, Австралії, Канаді, Латвії, Нідерландах, Норвегії, Великобританії, Північній Ірландії до програм захисту учасників кримінального судочинства можуть бути залучені інформатори. Інший підхід до вирішення цього питання реалізують у ФРН, США, Словаччині, де до відповідної програми включають лише осіб, які мають кримінально-процесуальний статус [19, с. 22].

Слід зазначити, що в окремих зарубіжних країнах учасникам кримінального судочинства, зокрема особам, упроваджені у злочинне середовище, які перебувають під захистом, надають також інші види допомоги.

Висновки. Підсумовуючи, відзначимо, що рівень забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства в цілому, а оперативної розробки зокрема, як і довіра органам Національної поліції в Україні залишаються на досить низькому рівні, що тягне за собою відмову осіб співробітничати з правоохоронними органами й надавати необхідну інформацію. Досвід зарубіжних держав показує, що застосування заходів забезпечення безпеки дають позитивні результати, що зміцнює довіру учасників оперативної розробки до правосуддя й заохочує їх давати показання під час кримінального судочинства.

Відтак, необхідність подальшого вдосконалення оперативно-розшукового та кримінально-процесуального законодавства України у сфері

забезпечення безпеки учасників оперативної розробки є досить актуальним та своєчасним, а запорукою досягнення успішного результату вбачається вивчення й упровадження зарубіжного досвіду вирішення зазначеної проблеми в національне законодавство.

Використані джерела:

1. Модельний закон про державний захист суддів, посадових осіб правоохоронних і контролюючих органів [Електронний ресурс]: постанова Асамблеї держав-учасниць СНД № 12-9 від 8 грудня 1998 року – Режим доступу: http://www.uazakon.com/documents/date_9v/pg_ilndwu.htm.

2. Росія ратифікувала угоду про захист учасників кримінальних процесів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://human-rights.unian.net/ukr/detail/189201>.

3. Москаленко А. В. Заходи державного захисту осіб, які здійснюють кримінальне судочинство в країнах СНД / А. В. Москаленко // Російський слідчий. – 2006. – № 10. – С. 53 – 54.

4. Епіхін А. Правове регулювання заходів безпеки учасників процесу / А. Епіхін // Законність. – 2003. – № 5. – С. 45 – 48.

5. Кондратьев Е. Е. Новый УПК : защита свидетелей, потерпевших и других участников уголовного процесса / Е. Е. Кондратьев // Государство и право. – 2003. – № 8. – С. 48 – 53.

6. Брусніцин Л. В. Проблеми формування російського законодавства про захист осіб, які сприяють кримінальному правосуддю / Л. В. Брусніцин // Держава і право. – 2004. – № 2. – С. 32-40.

7. Про державний захист потерпілих, свідків та інших учасників кримінального судочинства: Федеральний закон від 20 серпня 2004 року № 119-ФЗ // Збір законодавства Російської Федерації. – 2004. – № 34. – Ч. 1. – Ст. 3534.

8. Про державний захист потерпілих, свідків та інших осіб, які сприяють кримінальному судочинству: Закон Республіки Башкортостан від 14 жовтня 1994 року // Відомості з'їзду Верховної Ради й Уряду Республіки Башкортостан. – 1995. – № 2. – Ст. 45.

9. Кримінально-процесуальний кодекс Республіки Казахстан [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.base.spinform.ru/show_doc.fwx?Regnom=1272.

10. Кримінально-процесуальний кодекс Республіки Білорусь: 16 липня 1999 року № 295-3, з ізм. і доп. : Текст Кодексу на 4 лютого 2008 року. – Мінськ, 2008. – 492 с.

11. Про державний захист суддів, посадових осіб правоохоронних і контролюючих органів [Електронний ресурс]: Закон Республіки Білорусь від 13 грудня 1999 року № 340-3. – Режим доступу: <http://www.levonevski.net/pravo/razdel2/num1/2d115.html>.

12. Шешуков М. П. Латвийское законодательство о защите лиц, содействующих правосудию по уголовным делам / М. П. Шешуков // Государство и право. – 1999. – № 2. – С. 84 – 88.

13. Сильнов М. А. Захист свідків як проблема суспільної безпеки / М. А. Сильнов // Право і безпека. – 2002. – № 4. – С. 103 – 108.

14. Правоохоронні органи держав – учасниць і партнерів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://polis.osce.org/countries/>.

15. Гриньків О.О. Заходи забезпечення безпеки у кримінальному судочинстві: [монографія] / О. О. Гриньків, А. О. Ляш – Тернопіль: Астон, 2012. – 260 с.

16. Щерба С. Захист свідка в США / С. Щерба, О. Зайцев // Російська юстиція. – 1994. – № 8. – С. 52 – 53.

17. Slate, Risdon N. The federal Witness Protection Program: its evolution and continuing growing pains// Criminal Justice Ethics. – 1997 – 22 Jun.

18. Фітцджеральд Д. Програма забезпечення безпеки свідків / Д. Фітцджеральд // Правоохоронна діяльність в США. – М., 1998. – С. 174-177.

19. Good practices for the protectof witnesses in criminal proceedings involving organized crime United Nations Office on Drugs and Crime Vienna UNITED NATIONS New York, 2008.

Стаття надійшла до редколегії 16.11.2016

Покоłodная М. М. Зарубежный опыт обеспечения безопасности участников оперативной разработки

Исследован зарубежный опыт обеспечения безопасности участников оперативной разработки с целью внедрения отдельных аспектов в отечественное законодательство при формировании национальной модели этого направления оперативно-розыскной деятельности. Подчеркнуто перспективность дальнейшего развития института оперативно-розыскного обеспечения безопасности участников оперативной разработки, которой видится в разработке теоретико-методологических основ его прикладного использования.

Ключевые слова: *оперативно-розыскное обеспечение, меры безопасности, участники оперативной разработки, уголовное судопроизводство.*

Pokolodnaya M. M. Foreign experience of participants operational security developments

Studied foreign experience in the safety of participants operational development for the implementation of certain aspects of national legislation in the formation of a national model of direct operational activities.

Emphasized that the issue of safety of persons involved in the implementation of operational activities during the rapid development in recent years has acquired a special meaning and significance in the escalation of the crime situation in the country, which in turn leads to an increase in latency crimes.

Emphasized that legal regulation and organizational support for the implementation of security measures for these people requires significant improvement, and therefore, the study of foreign experience security operative members develop will be useful when solving complicated problems increased activity of citizens countering criminal manifestations and their interaction with the operational units of the National police, their legal and social protection.

Summing up, it should be noted that the level of safety of participants in the criminal justice system as a whole and operational development particularly as trust authorities of the National Police in Ukraine remain at a low level, which entails the refusal of people to cooperate with law enforcement authorities and to provide the necessary information. The experience of foreign countries shows that the use of security measures give positive results, strengthening the trust of rapid development to justice and encourages them to give evidence in criminal proceedings.

Thus, the need for further improvement of operational and investigative and criminal procedural legislation of Ukraine in ensuring the safety of participants operational development is important and timely, as the key to achieving a successful

outcome and to study the introduction of foreign experience in solving this problem in national legislation.

Highlighted prospects of further development of the institution operational and detective security of participants of operational development, which is seen in the development of theoretical and methodological bases its application use.

Key words: *operational-investigative support, security, rapid development of participants, criminal proceedings.*

УДК 343.9

М. О. Свірін

ЗАПОБІГАННЯ ПІДРОЗДІЛАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ЗЛОЧИНАМ, ПОВ'ЯЗАНИМ З НЕЗАКОННИМ ОБІГОМ ЗБРОЇ

У статті розглянуто поняття «запобігання злочинам», правове регулювання та особливості здійснення цієї діяльності підрозділами Національної поліції України, стан, проблемні питання та шляхи вдосконалення запобігання Національною поліцією злочинам, пов'язаним з незаконним поводженням з вогнепальною зброєю.

Ключові слова: *запобігання злочинам, незаконний обіг зброї, вогнепальна зброя, бойові припаси, профілактика.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах злочинність є однією з головних проблем, що стоять перед Україною, створює реальну загрозу національній безпеці країни, завдає суттєвої шкоди підвалинам державності, перешкоджає здійсненню соціально-економічних реформ, породжує в суспільстві атмосферу нестабільності та страху громадян за свою безпеку.

Одним із факторів, що суттєво ускладнюють сучасну кримінологічну ситуацію в Україні є незаконний обіг зброї, боєприпасів і вибухових речовин. Результати проведених в Україні кримінологічних досліджень свідчать, що наша держава є територією для транснаціональної злочинної діяльності у сфері незаконного обігу зброї та боєприпасів [1].

Суспільна небезпека незаконного обігу зброї полягає у створенні «сприятливих умов» для скоєння більш тяжких злочинів. Основну масу зареєстрованих в Україні злочинів, учинених із застосуванням вогнепальної зброї становлять убивства, нанесення тяжких тілесних ушкоджень, розбійні напади, вимагання, навмисне знищення майна, тероризм, захоплення заручників, бандитизм, хуліганство.

Статистичні дані свідчать, що останні роки характеризуються надзвичайно високим рівнем злочинів, пов'язаних з незаконним обігом зброї. Так, протягом 2013 року в Україні було зареєстровано 6 929 злочинів, передбачених ст. 263 Кримінального кодексу (КК) України (Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами); у 2014 - 7 228, у 2015 - 7 409, а за 9 місяців 2016 - 5 370. У той же час, стан розкриття таких злочинів з кожним роком погіршується. Так, якщо у 2012 році нерозкритими залишилися 3,5% з них, то в 2013 - 10,5%, у 2014 - 25,18%; у 2015 - 30,65% [2].

Зазначимо, що окрім ст. 263 КК, причетність до незаконного обігу зброї в Україні кваліфікується ще й за статтями: 262 КК (протягом 2013-2015 рр. зареєстровано відповідно: 41, 445 та 207 таких злочинів); 263-1 КК (зареєстровано відповідно: 170, 196 та 150 злочинів) та статтею 410 КК (зареєстровано відповідно: 95, 288, 191 такий злочин).

Таким чином, незаконний обіг зброї є провідним фактором, який негативно впливає на стан безпеки в державі й, вочевидь, спостерігається невпинне зростання кількості зареєстрованих злочинів цієї категорії. При цьому доцільно звернути увагу на те, що з 2014 року з об'єктивних причин не реєструються правопорушення, що вчинюються на територіях АР Крим та частині Донецької й Луганської областей. Зазначене свідчить про наявність в Україні тривалої тенденції до зростання числа злочинів, пов'язаних з незаконним обігом зброї. Також слід урахувувати високий рівень латентності, яким вони характеризуються.

Запобігання злочинам, пов'язаним з незаконним обігом зброї є одним з найбільш важливих завдань, що стоять перед Національною поліцією України. Вочевидь, що в сучасних умовах виникає необхідність ужиття екстрених, більш дієвих заходів щодо протидії незаконному обігу зброї. Розроблення цих заходів можливе лише на основі глибокого кримінологічного дослідження усіх закономірностей незаконного обігу зброї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для розв'язання проблем щодо запобігання незаконному обігу зброї важливе значення мають наукові розробки вітчизняних і зарубіжних учених. Кримінологічний напрям з окресленої проблематики відображений у працях Б.І. Бараненка, П.Д. Біленчука, В.В. Василевича, В.О. Глушкова, В.В. Голіни, О.М. Джужи, А.Е. Жалінського, А.Ф. Зелінського, В.М. Кудрявцева, Н.Ф. Кузнєцової, Л.М. Кулик, І.П. Лановенка, В.Г. Лихолоба, О.М. Литвака та інших фахівців.

Разом з тим, наукове дослідження проблем запобігання злочинам, пов'язаним з незаконним обігом вогнепальної зброї, убачається на сьогодні вельми актуальним. Воно обумовлено ще й тим, що ці злочини завдають непоправної шкоди здоров'ю громадян, призводять до загибелі людей тощо.

Формування цілей. Мета цієї статті – дослідження та пошук шляхів удосконалення заходів щодо запобігання злочинам, пов'язаним з незаконним обігом зброї, а також визначення завдань у цій діяльності підрозділів Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. Стратегією національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015 Про рішення Ради національної безпеки й оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України», діяльність незаконних збройних формувань, зростання злочинності, незаконне використання вогнепальної зброї віднесено до актуальних загроз національній безпеці України [3].

Протидія незаконному обігу зброї займає особливе місце в діяльності правоохоронних органів щодо запобігання злочинам, оскільки вона характеризується подвійною превенцією: окрім припинення незаконних дій

зі зброєю, попереджаються також і тяжкі наслідки, які можуть настати в ході противоправного застосування зброї [1]. Найбільшу кількість завдань у цьому напрямі покладено на Національну поліцію.

Правовою основою діяльності підрозділів Національної поліції, пов'язаної з протидією та запобіганням злочинам, у т.ч. і незаконному обігу зброї є Конституція України, закони України «Про Національну поліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», Кримінальний та Кримінальний процесуальний кодекси України тощо.

Так, Законом України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року до основних повноважень поліції (ст. 23) віднесено здійснення превентивної та профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання вчиненню правопорушень; виявлення причин та умов, що сприяють учиненню кримінальних правопорушень, ужиття в межах компетенції заходів для їх усунення.

Відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, зобов'язані:

- уживати необхідних оперативно-розшукових заходів щодо попередження, своєчасного виявлення й припинення злочинів та викриття причин і умов, які сприяють учиненню злочинів, здійснювати профілактику правопорушень;

- здійснювати взаємодію між собою та іншими правоохоронними органами для швидкого й повного попередження, виявлення та припинення злочинів.

КК України запобігання злочинам відніс до завдань кодексу, що відповідно закріплює запобіжну функцію кримінального права (ст. 1 КК).

Аналіз законодавства України щодо питань запобігання злочинності свідчить, що законодавець поряд з терміном «запобігання» використовує ще й такі, як попередження, профілактика, превенція, припинення, значення яких у законодавстві не розкривається. Вони переважно взаємозамінні між собою, проте в окремих випадках цими термінами позначаються різні поняття (види, рівні, форми запобіжної діяльності).

Важливість питання щодо потреби практичного розмежування понять «профілактика», «попередження», «запобігання» та «припинення» неодноразово підкресливали науковці. Так, одні автори до попереджувальної діяльності відносять: профілактику, запобігання й припинення злочинів [4, с. 119; 5, с. 111]; інші розглядають профілактичну діяльність як один з напрямів або форм запобігання злочинів [6, с. 15]; деякі звужують поняття «попередження», уключаючи в нього два елементи цієї діяльності: запобігання й припинення злочинів [7, с. 100].

Зі свого боку А.П. Закалюк зазначив: «У буквальному розумінні запобігання злочинності означає діяльність, що перешкоджає вчиненню злочинів. Це коротке визначення відображає основну мету запобіжної діяльності – перешкодити вчиненню злочинів, скоротити їхню кількість і тим самим зменшити розміри злочинності» [8, с. 318]. Залежно від міри сформованості причин та умов злочинної поведінки й пов'язаного з цим моменту їх реалізації, запобігання злочину автор поділив на а) профілактику, яка здійснюється до формування злочинного умислу;

б) запобігання, що відбувається після сформування злочинного умислу до початку вчинення злочину; в) припинення злочину, до якого належать запобіжні заходи, здійснювані після початку кримінально-караних дій [9, с. 513-514]. Таким чином, автор запропонував тлумачити передбачене ст. 1 КК України завдання, як запобігання злочину, який готується (тобто після реально сформованого умислу), а також шляхом припинення злочину, який уже розпочався. Для втілення зазначеної норми в дію КК заклав відповідні правові важелі, а саме - уведення інститутів готування до злочину (ст. 14) та замах на злочин (ст. 15), тобто стадії, на яких можна попередити злочини.

На нашу думку, заслуговує на увагу й позиція А.Г. Лекаря, який у змісті поняття «запобігання злочинів» (недопущення події злочину та його шкідливих наслідків) виділив: профілактику злочинів - діяльність державних органів і громадських організацій з виявлення та усунення причин, які породжують злочин, та умов, що сприяють їх учиненню; попередження злочинів - установлення осіб, що виявляють намір учинити злочин, і прийняття до них заходів (переважно виховних) з метою не допустити реалізації цих намірів у злочинних діях; припинення злочинів - виявлення осіб, які підготовлюють учинення злочину, і прийняття до них заходів (головним чином оперативно-розшукових) з метою недопущення переростання підготовчих дій у замах та в закінчений злочин [10, с. 3].

Однак зазначимо, що чинний КПК України не містить норми, яка передбачала б виявлення причин та умов, що сприяли вчинення злочинів, як обов'язок (завдання) органів досудового слідства, що, у свою чергу, суперечить положенню ч. 1 ст. 1 КК України в контексті реалізації одного із завдань КК України - запобігання злочинам.

На двох рівнях розглянув поняття «запобігання злочинам оперативними підрозділами» Я.Ю. Кондратьєв. У широкому розумінні до запобігання автор відніс комплексну підсистему заходів запобіжного впливу в межах державної системи запобігання злочинності, яка здійснює загальну превенцію (завдяки впливу на свідомість значного кола осіб), а також індивідуальну превенцію (щодо конкретних суб'єктів). У вузькому розумінні, в аспекті оперативно-розшукової діяльності, запобігання злочинів розглядається автором як «...спеціальна, чітко урегульована законом та підзаконними актами діяльність оперативних підрозділів щодо протидії кримінальним явищам і процесам та подолання кримінальної активності з боку конкретних осіб (груп, середовищ)» [11, с. 16-17].

Таким чином, у науковій літературі розглядаються поняття запобігання злочинності (у широкому розумінні) та запобігання злочинам (у більш вузькому, прикладному значенні). Для більш чіткого застосування термінів у цій роботі запобігання злочинам буде розглядатися нами у вузькому (прикладному) значенні.

На основі аналізу застосування терміна «запобігання» законодавцем та науковцями «запобігання злочинам Національною поліцією» слід визначити як сукупність заходів та профілактичних дій, що здійснюються з метою: виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочинів; установлення

осіб, які виявляють намір учинити злочин; виявлення осіб, які підготовлюють учинення злочину, і прийняття до них заходів щодо недопущення учинення злочинів.

Практична діяльність правоохоронних органів свідчить, що в організації запобігання незаконному обігу вогнепальної зброї в умовах її транснаціоналізації важливого значення набуває *міжнародна практика та їх ефективна взаємодія*.

Міжнародними правовими організаціями, які вивчають проблеми протидії злочинності неодноразово підкреслювалась важливість постійного моніторингу питань, пов'язаних з організацією запобігання злочинам, пов'язаним з незаконним обігом зброї, підтримання на належному професійному рівні національних систем кримінального правосуддя.

Зокрема, Тринадцятий Конгрес Організації Об'єднаних Націй (ООН) по запобіганню злочинності й кримінальному правосуддю (Доха, 12-19 квітня 2015 року) закликав держави до розробки та прийняття ефективних заходів щодо запобігання й протидії незаконному виготовленню та обігу вогнепальної зброї, боєприпасів та вибухових речовин. До таких заходів Конгрес, зокрема, відніс: проведення інформаційно-просвітницьких кампаній для створення перешкод незаконному застосуванню та виготовленню вогнепальної зброї й вибухових речовин; використання передових технологій, у т.ч. нанесення маркування та обліку для полегшення відслідковування вогнепальної зброї та підвищення ефективності кримінальних розслідувань щодо незаконного обігу зброї [12].

Заходи, запропоновані Конгресом ООН, здебільшого стосуються запобігання злочинам на загальнодержавному рівні. Завдання Національної поліції в цьому напрямі вбачається можливим визначити шляхом з'ясування та узагальнення причин та умов, що сприяють учиненню цих злочинів.

Відмінною рисою незаконного обігу зброї на сьогодні є те, що окрім збільшення обсягів, змінюються і його якісні характеристики: він набуває організованого й транснаціонального, а в періоди загострень соціально-економічних протиріч – і політичного характеру. Підтвердженням цього є останні події на Сході України, де третій рік продовжується Антитерористична операція (розпочата 14.04.2014; надалі – АТО). Усе частіше в засобах масової інформації (ЗМІ), заявах політиків, коментарях правоохоронців збільшення кількості правопорушень із застосуванням вогнепальної зброї та вибухівки в Україні пов'язують з недосконалим контролем за переміщенням вогнепальної зброї із зони АТО [13]. Регулярні повідомлення про вибухи гранат, збройні напади й численні схрони в мирних містах дедалі частіше вказують на величезну прогалину з боку держави в цьому питанні.

Як справедливо зазначає Н.Є. Міняйло: «Поширення незаконного обігу вогнепальної зброї як один з найбільш «перспективних» напрямів діяльності організованих злочинних угруповань поряд з торгівлею наркотиками, людьми, контрабандою та проституцією сприяє процвітанню так званого «чорного» ринку зброї. Незаконна торгівля зброєю стає усе більш прибутковим злочинним промислом» [1].

Проведений кримінологічний аналіз злочинів, пов'язаних з незаконним обігом зброї надає підстави стверджувати, що до основних причин та умов зростання на сьогодні їх кількості слід віднести політичну нестабільність та економічну кризу в державі, які супроводжуються широкомасштабною корупцією та руйнуванням системи підготовки, підбору та розстановки кадрів. Наслідком цих чинників є зниження кваліфікації керівників та фахівців у різних соціальних сферах, падіння військової та державної дисципліни, ослаблення державного контролю, розкрадання зі складів та незаконний вивіз зброї з місць проведення бойових дій, широке залучення зброї в кримінальний обіг тощо. Найвизначніший збройний конфлікт у країні, зростання злочинності, почуття незахищеності переважної частини населення й невіра в здатність і бажання державних органів захистити її, стимулює як легальне, так і нелегальне придбання зброї, у т.ч. і з метою самозахисту.

У діяльності щодо запобігання злочинам, пов'язаним з незаконним обігом вогнепальної зброї поліцією доцільно виділити напрями щодо: виявлення обставин, які можуть обумовлювати скоєння злочинів, пов'язаних з незаконним обігом вогнепальної зброї. При цьому, у ситуації, яка склалася в Україні, особливої актуальності та гостроти набувають питання запобігання розкраданню й спрямування в незаконний обіг вогнепальної зброї; запобігання реально можливим (у т.ч. таких, що готуються) злочинам цієї категорії й переходу на злочинний шлях певних осіб; припинення таких злочинів та попередження рецидиву.

До комплексу заходів із запобігання злочинам, пов'язаним з незаконним обігом зброї, відповідно до визначених вище напрямів, слід віднести діяльність спрямовану на:

- усунення причин та умов, що сприяють скоєнню злочинів;
- виявлення осіб з криміногенною поведінкою;
- ужиття заходів, направлених на недопущення подальшого розвитку злочинної діяльності конкретних осіб;
- припинення злочинів - заходи щодо негайної нейтралізації злочинної діяльності осіб, які безпосередньо розпочали протиправну діяльність, а також заходи з недопущення настання злочинних наслідків;
- перешкоджання подальшій злочинній діяльності осіб, які скоїли злочини, шляхом повного та своєчасного їх розкриття та ізоляції винних.

Джерелами отримання відомостей про злочини, пов'язані з незаконним обігом вогнепальної зброї (замислені або ті, що готуються), можуть бути дані, отримані: із заяв громадян і посадових осіб, представників громадськості, негласних співробітників, ЗМІ (уключаючи Інтернет-ресурси), інші відомості, отримані за результатами аналізу оперативної обстановки і статистичних даних. При отриманні такої інформації працівник поліції має з'ясувати, які саме причини й умови сприяли вчиненню протиправних дій.

Значну увагу слід приділяти індивідуальній профілактичній роботі з особами, які підлягають контролю з боку правоохоронних органів. Традиційно до такої категорії відносять осіб, від яких, виходячи з їх минулої антигромадської поведінки, можна очікувати скоєння злочинів, а саме осіб:

- раніше судимих за скоєння насильницьких злочинів, у т.ч. з використанням вогнепальної зброї;

- які знаходилися в місцях позбавлення волі та не стали на шлях виправлення після відбуття строку покарання;

- з агресивною поведінкою, які зловживають спиртними напоями та наркотиками;

- які не мають певного місця проживання, роду занять та деяких інших.

Індивідуальної профілактичної роботи, яка цілком залежить від своєчасного й очного встановлення особи, потребують військовослужбовці та демобілізовані особи, які брали участь у бойових діях у зоні АТО, мають бойовий досвід і навички поводження з вогнепальною зброєю, вибуховими речовинами тощо. Ураховуючи матеріальні та психологічні труднощі, які відчувають такі особи після повернення із зони бойових дій, існує ймовірність їх залучення до злочинної діяльності як у сфері злочинного обігу вогнепальної зброї, так і використання для скоєння тяжких злочинів.

У силових відомствах для запобігання незаконному вивезенню вогнепальної зброї та боєприпасів з території АТО все частіше практикують посилені патрулі, які комплектуються військовослужбовцями та правоохоронцями. Крім того, Національною поліцією проводяться широко рекламвані акції по «добровільній здачі» зброї. Проте ці заходи є малоефективними. Незважаючи на те, що з незаконного обігу вилучається певна кількість вогнепальної зброї, кількість учинених злочинів з її використанням значно перевищує кількість тих, яким потенційно запобігли.

Для виявлення каналів незаконного вивозу зброї із зони АТО вбачається доцільним максимально задіяти оперативні можливості всіх силових структур. Особливу увагу необхідно приділити:

- території, прилеглої до зони проведення АТО, блокпостам, місцям, де проводять свій вільний час військовослужбовці, а також особам, з якими вони спілкуються після бойових чергувань тощо;

- районним військкоматам, куди прибувають демобілізовані або військовослужбовці для реєстрації під час відпусток;

- оточенню демобілізованих або військовослужбовців, які знаходяться у відпустці чи відрядженні тощо.

Вивчення стану судово-слідчої практики щодо незаконного обігу зброї надає можливість констатувати, що підрозділи поліції далеко не повною мірою забезпечують виконання завдань щодо запобігання злочинам та використовують з цією метою надані законодавцем інструменти. Ці прорахунки та недолки в роботі правоохоронних органів слід віднести до умов, які сприяють скоєнню цих злочинів.

Зокрема, аналіз вироків судів за ч. 1 ст. 263 КК свідчить, що в ході судового розгляду цих кримінальних проваджень у переважній більшості випадків не встановленими залишаються джерела надходження в незаконний обіг вогнепальної зброї та вибухових речовин, що стали предметом злочину, а також особи, які причетні до такого обігу. Установлення цих осіб та джерел беззаперечно надало б можливість для

виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочинів, виявлення та припинення інших злочинів, що вчиняються із застосуванням зброї тощо.

Крім того, до умов, які сприяють скоєнню цих злочинів слід віднести:

- упущення в оперативно-розшуковій роботі, слабкий контроль за особами, які мали бути в полі зору поліції (раніше судимі, колишні учасники бойових дій та інш.);

недоліки в роботі слідчо-оперативних груп зі своєчасного розкриття таких злочинів, що дає можливість злочинцям тривалий час залишатися безкарними;

недостатня робота зі створення обстановки, яка переконувала б морально нестійких осіб у тому, що участь у незаконному обігу зброї це злочин, за який вони можуть бути притягнуті до відповідальності;

неналежна взаємодія з іншими державними органами, закладами та установами (зокрема військкоматами), ЗМІ, органами місцевого самоврядування та громадськістю;

упущення в організації роботи зі своєчасного і якісного реагування на отриману інформацію або скоєний злочин.

Указаний перелік не є вичерпним. Знання цих недоліків дає можливість перегляду організаційних питань щодо запобігання злочинам, а також дозволяє ставити більш конкретні завдання силам, які є в розпорядженні працівників поліції і, передусім – карного розшуку, удосконалити контроль за їх виконанням.

Одночасно, ці та інші недоліки в діяльності підрозділів поліції щодо недостатньо повного виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочинів, беззаперечно повинні стати об'єктом наукових досліджень, метою яких має бути підготовка пропозицій практичного характеру та створення відповідної методології запобіжної діяльності поліції.

Висновки. Одним із факторів, що суттєво ускладнює сучасну криміногенну ситуацію в Україні є стрімке поширення незаконного обігу вогнепальної зброї, боєприпасів і вибухових речовин. Джерелом, що підживлює незаконний обіг зброї та боєприпасів, сприяє незаконному потраплянню її вглиб країни, беззаперечно, є тривалий збройний конфлікт на Сході держави. Результати проведених в Україні кримінологічних досліджень свідчать, що наша держава є територією для транснаціональної злочинної діяльності у сфері незаконного обігу зброї. Крім того, вихід озброєння з-під контролю держави негативно впливає на воєнну безпеку країни.

Поширення незаконного обігу зброї поряд з торгівлею наркотиками, людьми, контрабандою та проституцією є одним з напрямів діяльності організованих злочинних угруповань. Незаконна торгівля вогнепальною зброєю стає усе більш прибутковим злочинним промислом».

У сучасних умовах виникає необхідність прийняття термінових заходів протидії незаконному обігу зброї, у першу чергу, пов'язаних з посиленням контролю за його легальним обігом, запобіганням розкраданню і спрямуванню в незаконний обіг вогнепальної зброї. Розробка цих заходів можлива лише на основі глибокого кримінологічного дослідження усіх

закономірностей незаконного обігу зброї, тому що без фундаментальних наукових досліджень генезису цього явища діяльність правоохоронних органів по боротьбі з ним малоефективна.

Використані джерела:

1. Міняйло Н.Є. Транснаціональна злочинна діяльність у сфері незаконного обігу вогнепальної зброї: кримінально-правове та кримінологічне дослідження : автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Ніна Євгенівна Міняйло . – Київ : Б.в., 2012. – 20 с. – Режим доступу: <http://inter.criminology.onua.edu.ua/?p=8510>

2. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення. Генеральна прокуратура України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=110381&libid=100820

3. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки й оборони України від 6 травня 2015 року "Про Стратегію національної безпеки України"» від 26.05.2015 за № 287 // Урядовий кур'єр. – 2015. – № 95.

4. Попередження та викриття злочинів у сфері економіки підрозділами Державної служби боротьби з економічною злочинністю МВС України : Навч. посіб., Л. П. Скалозуб, М. Г. Вербенський, В. І. Васильчук та ін. / За ред. проф. О. М. Джужі – К. : РВВ МВС України, 2011. – 520 с.

5. Ольховська С. М. Профілактика злочинів у сфері економічної злочинності / С. М. Ольховська // Попередження злочинів суб'єктами оперативно-розшукової діяльності : матеріали наук.-практ. конф. / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : ХНУВС, 2010. – С. 111 – 112.

6. Пчолкін В. Д. Поняття та роль оперативно-розшукової профілактики в запобіганні злочинам / В. Д. Пчолкін // Попередження злочинів суб'єктами оперативно-розшукової діяльності : матеріали наук.-практ. конф. / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : ХНУВС, 2010. – С. 15 – 17.

7. Марков В. В. Попередження злочинів: зміст поняття / В. В. Марков // Попередження злочинів суб'єктами оперативно-розшукової діяльності : матеріали наук.-практ. конф. / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : ХНУВС, 2010. – С. 99– 100.

8. Закалок А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. – К. Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. С. 424.

9. Юридична енциклопедія: У 6-ти т. – Т.2 – К.: Укр. енциклоп., 1999. – 742 с.

10. Лекарь А. Г. Профілактика преступлений / А. Г. Лекарь. – М. : «Юрид. лит», 1972. – 104 с.

11. Кондратьєв Я. Ю. Теоретичні, правові та оперативно-тактичні засади запобігання злочинам оперативними підрозділами кримінальної міліції: монографія / Я. Ю. Кондратьєв. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2004. – 444 с.

12. Тринадцятий Конгрес Організації Об'єднаних Націй по запобіганню злочинності й кримінальному правосуддю (Доха, 12-19 квітня 2015 року). [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.unodc.org/documents/congress//Declaration/V1504153_Russian.pdf

13. Гришко Л. МВС: в Україні зростає незаконний обіг зброї [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://dw.com/p/1F5tT>

Стаття надійшла до редколегії 02.12.2016

Свирин Н.А. Предотвращение подразделениями Национальной полиции преступлениям, связанным с незаконным оборотом оружия

В статье рассмотрены понятие «предотвращение преступлений», правовое регулирование и особенности осуществления такой деятельности подразделениями Национальной полиции Украины, состояние, проблемные вопросы и пути совершенствования предотвращения преступлений, связанных с незаконным поведением с огнестрельным оружием, Национальной полицией.

Ключевые слова: *предотвращение преступлений, незаконный оборот оружия, огнестрельное оружие, боеприпасы, профилактика.*

Svirin M.A. The Prevention by Units of the National Police of Crimes Related to Illicit Arms Trafficking

The paper considers the concept of "crime prevention", studies the issues regarding the different approaches to the understanding of the safety activities, defines the relationship between the concepts of "prevention", "preventing", "preclusion", "warning", and "suppression" of crime. The author analyzes legal regulation and peculiarities of this activity by the units of the National Police of Ukraine, tasks and powers of the police in the prevention of the offences, differentiative signs of the prevention are suggested.

It is emphasized that one of the factors which significantly complicate the criminal situation in Ukraine is the rapid proliferation of illicit trafficking in firearms, ammunition and explosives. The source that fuels the illicit trafficking of arms and ammunition, encourages the penetration of it into the country is a protracted armed conflict in the East of the state. Furthermore, the withdrawal of weapons beyond the control of a nation undoubtedly affect the military security of the country.

The result of criminological research show that Ukraine is a territory for transnational criminal activity in the sphere of illegal turnover of weapons and ammunition. The proliferation of illicit arms trafficking along with drug trafficking, people smuggling and prostitution is one of the activities of organized criminal groups. Illegal trafficking in firearms is becoming more lucrative criminal activity".

In the paper it is noted the need for urgent action to counter the illicit circulation of weapons, primarily related to the prevention of theft and illicit trafficking of firearms. The development of these measures is possible only on the basis of deep criminological research, of all of the patterns of illicit trafficking in weapons, because without the fundamental scientific research of the genesis of this phenomenon, law enforcement activity to combat it is ineffective.

Key words: *crime prevention, trafficking of weapons, firearms, ammunition, prevention.*

УДК 343.14+343.135

Г. В. Соловей

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧОГО СУДДІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті окреслено основні проблеми діяльності слідчого судді на досудовому розслідуванні та визначено деякі шляхи удосконалення інституту слідчого судді в Україні. Указано, що наразі наявна позитивна практика щодо визначення слідчим суддею конкретного строку проведення процесуальних дій та здійснення досудового розслідування у кримінальному провадженні. Зроблено висновок, що у вітчизняному кримінальному процесуальному праві

повинна існувати окрема ланка слідчих суддів, повноваження яких повинні обмежуватися здійсненням судового контролю на стадії досудового розслідування кримінального провадження.

Ключові слова: *слідчий суддя, підозрюваний, прокурор, досудове розслідування, кримінальне провадження.*

Постановка проблеми. Пріоритетними завданнями судово-правової реформи в Україні є реальне забезпечення й дотримання прав і свобод людини та громадянина, зміцнення демократичних основ нашої країни й утвердження принципів правової держави. При цьому одним з основних напрямів реформування є удосконалення кримінального процесуального законодавства відповідно до Конституції України, вимог міжнародних правових актів і зобов'язань Української держави перед європейським та світовим співтовариством.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інститут слідчого судді було введено у вітчизняне кримінальне процесуальне право на підставі Кримінального процесуального кодексу України 2012 року (далі – КПК України). Сутність інституту слідчого судді досліджувало багато вітчизняних науковців, зокрема А. С. Барабаш, Ю. М. Грошевий, О. О. Машовець, Ю. В. Скрипіна, А. Р. Туманець.

Утім, незважаючи на проведену ґрунтовну науково-правову роботу вченими, залишається чимало невирішених практичних проблем під час діяльності слідчого судді у вітчизняному кримінальному провадженні.

Формування цілей. Метою статті є окреслення основних проблем діяльності слідчого судді на досудовому розслідуванні та визначення деяких шляхів удосконалення інституту слідчого судді в Україні.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до п. 18 ст. 3 КПК України слідчий суддя – суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, та голова чи за його визначенням інший суддя Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційного суду області, міст Києва та Севастополя; слідчий суддя (слідчі судді) у суді першої інстанції обирається зборами суддів зі складу суддів цього суду [1].

Повноваження слідчого судді охоплюються забезпеченням додержання конституційних прав і свобод людини та громадянина в досудовому розслідуванні. Інститут слідчого судді – це шлях до вирішення проблеми мінімізації обвинувального ухилу під час досудового розслідування у вітчизняному кримінальному процесі. Основною метою здійснення такого контролю на цій стадії кримінального процесу є захист прав і законних інтересів учасників кримінального судочинства, розширення дії змагальності сторін у досудовому провадженні. Для її досягнення перед судовим контролем постає низка завдань:

1) запобігти неправомірним діям і рішенням, що порушують конституційні права та свободи громадян;

2) відновити права, безпідставно порушені органами досудового розслідування;

3) сприяти ухваленню правосудного вироку під час вирішення справи по суті [2, с. 896].

Інститут слідчого судді відомий як романо-германській, так і англо-саксонській системам права. Для правової сім'ї загального права характерно те, що слідчий суддя не втручається в досудове розслідування кримінального провадження, а здійснює свої функції лише на стадії її «віддання до суду» (наприклад США, Великобританія). Водночас у континентальній системі права такий суддя наділений досить широкими повноваженнями щодо вирішення різних процесуальних питань у досудовому провадженні (наприклад, Франція, Бельгія, Німеччина) [3, с. 11].

Зазначимо, що у кримінальному процесуальному законодавстві європейських країн та деяких держав СНД по-різному визначається суб'єкт уповноважений здійснювати контрольні функції на досудовому провадженні.

Так, посада слідчого судді передбачена в КПК Латвії та Італії. У кримінальному процесі Франції функціонують як слідчі судді, так і судді по свободах та ув'язненню. Суддя у кримінальному переслідуванні передбачений згідно з КПК Республіки Молдова. У КПК Литовської Республіки закріплено статус судді досудового провадження. У ФРН судові повноваження під час проведення дізнання покладаються на суддю-дізнавача. Також не припиняються жваві дискусії щодо необхідності запровадження посади слідчого судді у кримінальному процесуальному законодавстві Російської Федерації та Казахстані [2, с. 897].

Науковці протягом тривалого часу наголошують, що у вітчизняному кримінальному процесуальному праві повинна існувати окрема ланка слідчих суддів, повноваження яких повинні обмежуватися здійсненням судового контролю на стадії досудового розслідування кримінального провадження [4, с. 18; 2, с. 899]. Тобто ідею щодо запровадження окремої ланки слідчих суддів так і не було втілено у КПК України та в Закон України «Про судоустрій та статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII [5].

Отже, доцільно внести зміни до КПК України й до Закону України «Про судоустрій та статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII і зазначити, що слідчий суддя входить до структури судів першої й апеляційної інстанції, який обирається на посаду тільки слідчого судді, тобто має право здійснювати лише ті функції, які закріплено за цією посадою.

Тому під час унесення подальших змін до КПК України та Закону України «Про судоустрій та статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII щодо функціонування інституту слідчих суддів необхідно враховувати положення Рекомендації № R (86) 12 Комітету міністрів Ради Європи від 16 вересня 1986 р., зокрема:

1) принцип єдності (має діяти єдина територіальна система слідчих суддів, а всі їх акти повинні мати однакову обов'язкову юридичну силу й виконуватися відповідними органами й посадовцями);

2) принцип організаційної автономності, відповідно до якого система слідчих суддів утворює окрему ланку у складі судів загальної юрисдикції та

є інстанційною – слідчі судді першої інстанції – колегія слідчих суддів апеляційної інстанції – колегія з кримінальних справ при ВССУ;

3) принцип незалежності організації й діяльності, тобто слідчі судді повинні здійснювати свої процесуальні повноваження незалежно від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, політичних партій та інших громадських об'єднань тільки на підставі закону й внутрішнього переконання [4, с. 14].

Законодавство України надає можливість потерпілим та їх представникам звертатися до суду з клопотанням про встановлення строку для проведення процесуальних дій, необхідних та достатніх для закінчення досудового розслідування.

Відповідно до ч. 1, ч. 2 ст. 28 КПК України під час кримінального провадження кожна процесуальна дія або процесуальне рішення повинні бути виконані або прийняті в розумні строки, проведення досудового розслідування в розумні строки забезпечує прокурор, слідчий суддя (у частині строків розгляду питань, віднесених до його компетенції), а судового провадження – суд [1].

Згідно із ч. 1 ст. 114 КПК України, для забезпечення виконання сторонами кримінального провадження вимог розумного строку слідчий суддя, суд має право встановлювати процесуальні строки в межах граничного строку, передбаченого цим Кодексом, з урахуванням обставин, установлених під час відповідного кримінального провадження [1].

На жаль, практика з розгляду таких клопотань неоднозначна, деякі слідчі судді відмовляють у задоволенні клопотань з указівкою на те, що згідно зі ст. 219 КПК України досудове розслідування повинно бути закінчене протягом двох місяців з дня повідомлення особи про підозру, а деякі слідчі судді повертають клопотання з указівкою на те, що встановлення слідчому строку для закінчення досудового розслідування суперечить вимогам ст. 303, 304 КПК України [1].

Наразі наявна позитивна практика щодо визначення слідчим суддею конкретного строку проведення процесуальних дій та здійснення досудового розслідування у кримінальному провадженні. Так, слідчим суддею Бориспільського міськрайонного суду Київської області в ухвалі від 25.06.2015 у справі № 359/5387/15-к (провадження № 1-кс/359/925/2015) [6] було встановлено конкретний строк досудового розслідування у кримінальному провадженні.

Указана ухвала була обґрунтована тим, що відповідно до ст. 114 КПК України, для забезпечення виконання сторонами кримінального провадження вимог розумного строку слідчий суддя має право встановлювати процесуальні строки в межах граничного строку, передбаченого цим кодексом, з урахуванням обставин, установлених під час відповідного кримінального провадження. Строки проведення досудового розслідування встановлені ст. 219 КПК України та залежать від часу пред'явленні особі підозри у вчиненні кримінального правопорушення.

Тому слідчий суддя, узявши до уваги тривалий строк проведення досудового розслідування, уважав за можливе встановити розумний строк

для проведення процесуальних дій, необхідних та достатніх для закінчення досудового розслідування в рамках кримінального провадження в межах трьох місяців з дня постановлення ухвали.

Ураховуючи викладене, доцільно напрацьовувати позитивну практику з розгляду таких клопотань або звертатися до Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення статей КПК України, які передбачають можливість слідчому судді встановлювати конкретний строк для проведення процесуальних дій, необхідних та достатніх для закінчення досудового розслідування.

Згідно із ч. 1 ст. 214 КПК України слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний унести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) та розпочати розслідування. Досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до ЄРДР, Положення про порядок введення якого затверджено 6 квітня 2016 року № 139 [7]. Тобто в ідеальному випадку досудове розслідування розпочинається (повинне розпочатися) у момент установлення факту наявності приводів та підстав до цього.

Прямі вказівки на підстави для початку досудового розслідування чинне законодавство не містить, однак відповідно до ч. 6 ст. 214 КПК України слідчий повинен у письмовій формі повідомити керівника органу прокуратури про підставу для початку досудового розслідування, тобто про обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення.

Відповідно до ч. 4 ст. 214 КПК України чітко забороняється відмова у прийнятті та реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення, тобто інформація про правопорушення має без будь-яких застережень уноситися до ЄРДР [1].

Згідно з п. 1.2 розділу II Положення про порядок ведення ЄРДР у редакції від 06 квітня 2016 року № 139, відомості про кримінальне правопорушення, викладені в заяві, повідомленні чи виявлені з іншого джерела, повинні відповідати вимогам п. 4 ч. 5 ст. 214 КПК України, зокрема мати короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення [7].

Для уникнення затягування початку досудового розслідування внаслідок тих чи інших причин законодавець у ст. 214 КПК України передбачає обов'язок слідчого своєчасно внести відомості про кримінальне правопорушення до ЄРДР та розпочати проведення досудового розслідування, провести всі можливі та необхідні слідчі дії до моменту, доки прокурор не визначить іншу підслідність (ч. 2 ст. 218 КПК України) [1].

Відповідно до Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події від 06.11.2015 уповноважений працівник чергової частини органу

поліції, отримавши заяву (повідомлення) про вчинене кримінальне правопорушення та іншу подію, відразу реєструє її (його) у журналі Єдиного обліку та направляє на місце події слідчо-оперативну групу чи групу реагування, а інформацію, яка Стаття надійшла до чергової частини органу поліції, про вчинене кримінальне правопорушення та іншу подію на території обслуговування іншого органу поліції уповноважений працівник чергової частини відразу реєструє в журналі Єдиного обліку та невідкладно інформує про це той орган, на території оперативного обслуговування якого мала місце така подія. Матеріали про вчинення правопорушення, що містить ознаки кримінального, заборонено передавати до іншого органу поліції без реєстрації в журналі Єдиного обліку та внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань [7].

Зазначимо, що слідчі судді в порушення ст. 214 КПК України та ст. 303 КПК України під час розгляду скарг на бездіяльність слідчого чи прокурора щодо невнесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань, розглядають сам зміст заяви про кримінальне правопорушення. Так, в ухвалі Червонозаводського районного суду від 11.11.2016 у справі № 646/11677/16-к було вказано, що скарга на бездіяльність слідчого щодо невнесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань не підлягає задоволенню, тому що, на думку слідчого судді, у заяві містяться відомості про цивільно-правові відносини, пов'язані з невиконанням умов договору поставки. Крім того, слідчий суддя зазначив, що дані, які свідчать про вчинення кримінального правопорушення згідно із ч. 3 ст. 190 КК України, у заяві відсутні [8].

Вищевказаний підхід розгляду скарг на бездіяльність слідчого по вказаному предмету розгляду суперечить вимогам КПК України. Зміст розгляду справ про оскарження бездіяльності прокурора або слідчого, яка полягає в невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення (відповідно до ч. 1 п. 1 ст. 303 КПК України) полягає у встановленні, чи дотримувався прокурор, чи слідчий процедури, визначеної ч. 1 ст. 214 КПК щодо 24-годинного терміну внесення відомостей до ЄРДР. Тому слідчий суддя при розгляді скарг про оскарження бездіяльності прокурора або слідчого, що полягає в невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, не повинен встановлювати обставини, зокрема чи містить заява, повідомлення про кримінальне правопорушення склад злочину або досліджувати докази про наявність у діяннях особи складу кримінального правопорушення.

Висновки. Слідчий суддя є повністю незалежним та самостійним процесуальним суб'єктом кримінального процесу. Інститут слідчого судді сприяє реформуванню взаємовідносин між органами досудового розслідування та судом, допомагає збереженню балансу між інтересами обвинуваченого та потерпілого, тобто між сторонами обвинувачення та захисту. Слідчий суддя забезпечує додержання конституційних прав і свобод людини та громадянина у стадії досудового розслідування (п. 17 ч. 1 ст. 4, ч. 5 ст. 10, ч. 4 ст. 197, ст. 204 КПК України). Однак на практиці є чимало

проблемних питань, що виникають під час застосування, тлумачення положень кримінального процесуального законодавства.

Подальшого наукового дослідження потребує детальний аналіз усіх обставин, що враховуються слідчим суддею при обранні запобіжного заходу відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства, а також необхідно розглянути питання щодо можливості розширення переліку обставин, що враховуються під час обрання запобіжного заходу.

Використані джерела:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2013. – № 9 – 10. – Ст. 88.

2. Туманянц А. Р. Слідчий суддя як суб'єкт реалізації судових функцій у досудовому провадженні [Електронний ресурс] / А. Р. Туманянц // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 896-901. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11tarudp.pdf>.

3. Быкова Е. В. Судебный контроль за предварительным расследование преступлений во Франции : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Е. В. Быкова ; Институт законодательства и сравнительного правоведения при правительстве РФ. – Москва. – 1996. – 21 с.

4. Скрипін Ю. В. Слідчий суддя в системі кримінально-процесуальної діяльності (порівняльно-правове дослідження) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза» / Ю. В. Скрипін ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2008. – 21 с.

5. Закон України «Про судоустрій та статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР). – № 31. – 2016. – Ст. 545.

6. Ухвала Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 25.06.2015, справа № 359/5387/15-к (провадження № 1-кц/359/925/2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/45617310>.

7. Про затвердження Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань : Наказ Генеральної прокуратури України від 06.04.2016 № 139 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0680-16/print1466064076119216>.

8. Ухвала Червонозаводського районного суду міста Харкова від 11.11.2016, справа № 646/11677/16-к, провадження № 1-кц/646/5115/2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/62639191>.

Стаття надійшла до редакції 05.12.2016

Соловей Г. В. Некоторые вопросы деятельности следственного судьи в уголовном производстве

В статье обозначены основные проблемы деятельности следственного судьи на предварительном расследовании и определены некоторые пути совершенствования института следственного судьи в Украине. Указано, что на данный момент имеется положительная практика по определению следственным судьей конкретного срока проведения процессуальных действий и осуществления досудебного расследования в уголовном производстве. Сделан

вывод, что в отечественном уголовном процессуальном праве должно существовать отдельное звено следственных судей, полномочия которых должны ограничиваться осуществлением судебного контроля на стадии досудебного расследования уголовного производства.

Ключевые слова: *следственный судья, подозреваемый, прокурор, досудебное расследование, уголовное производство*

Solovey G.V. The some question of investigating judge in the criminal proceedings

In this article outlined the basic problems of the investigating judge in pre-trial investigation and identified some ways to improve the institution investigating judges in Ukraine. The author indicated that nowadays are a good practice for determine the investigating judge a particular period of proceedings and the implementation of pre-trial investigation in criminal proceedings. It is concluded that the investigative judges in the criminal procedural law should be a separate from other judges, powers of investigative judges should be limited only the judicial control under preliminary investigation of the criminal proceedings.

The methodological basis of this article is a set of general and specific research methods. Structural-logical and comparative legal methods used for the general characteristics of the details of the institution investigating judge in foreign countries. Formal legal and dialectical methods used to determine the role of the investigating judge in the enforcement of rights, freedoms and interests of persons in pre-trial investigation.

It is concluded that in some criminal proceedings the investigating judge at the discretion interpret Article 214, 303 CPC of Ukraine. It was emphasized that the investigating judge when considering complaints about the inaction of the prosecutor or investigator, which is failure to make information about a criminal offense to Single register of pre-trial investigations shall not establish circumstances of a criminal offense.

It was concluded that while making further amendments to the CPC of Ukraine and the Law of Ukraine "On the Judicial System and Status of Judges" from 02.06.2016 № 1402-VIII about the functioning of the institute of investigative judges must necessarily be subject to Recommendation № R (86) 12 of the Committee of Ministers of the Council of Europe 16 September 1986 in the scientific article.

The author pointed that the legislation Ukraine provides an opportunity for victims and their representatives to go to court with a request to establish the period for proceedings necessary and sufficient for the completion of pre-trial investigation.

Key words: *investigative judge, suspect, prosecutor, pre-trial investigation, criminal proceedings*

УДК 343.98

М. В. Стацак

АЛГОРИТМІЗАЦІЯ ПРОВЕДЕННЯ ОПЕРАТИВНОГО ПОШУКУ ПЕРВИННОЇ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПІДРОЗДІЛАМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Відповідно до реалій практики й законодавства, а також на підставі аналізу думок науковців і практичних працівників щодо найбільш доцільних елементів організації проведення оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової

інформації підрозділами кримінальної поліції, розроблено алгоритм означеного процесу, зокрема: 1) аналіз оперативної обстановки на території, лінії чи об'єкти оперативного обслуговування; 2) визначення інформаційних потреб оперативного підрозділу; 3) збір, аналіз та вивчення інформації про об'єкти, які становлять оперативний інтерес; 4) визначення та оцінка реальних оперативних можливостей підрозділу кримінальної поліції; 5) науково обґрунтоване планування оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації; 6) здійснення оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації; 7) перевірка отриманої під час оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації; 8) аналіз та оцінка ефективності оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації на певній території, лінії чи об'єкті оперативного обслуговування, що супроводжується прийняттям відповідних рішень та вжиттям необхідних заходів.

Ключові слова: *алгоритмізація, протидія, організація, оперативний пошук, кримінальна поліція.*

Постановка проблеми. Ефективність і якість роботи з протидії злочинам підрозділами кримінальної поліції залежить від багатьох чинників, серед яких одним з найважливіших є рівень організації діяльності, що зокрема, передбачає як удосконалення існуючих алгоритмів, так і пошуку нових. У зв'язку з цим сьогодні потрібні принципово нові підходи до вирішення питань протидії злочинності, оскільки навіть простий набір цілком правильних прийомів та методів, але в неправильній послідовності може призвести до негативного результату. Потрібно говорити вже не тільки про методи й засоби оперативно-розшукової діяльності, але й про вдосконалення її організації [1, с. 23].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сфері оперативно-розшукової діяльності вагомий внесок у дослідження зазначеного питання зробили такі вчені, як К.В. Антонов, О.М. Бандурка, В.І. Василичук, В.П. Захаров, В.О. Глушков, О.Ф. Долженков, А.М. Кислий, О.І. Козаченко, В.А. Некрасов, Д.Й. Никифорчук, Ю.Ю. Орлов, М.А. Погорецький, В.Д. Пчолкін, В.В. Шендрік, О.О. Юхно та ін.

Проте більшість напрацювань учених і практиків, пов'язаних з порядком проведення оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації підрозділами кримінальної поліції, потребують перегляду та переосмислення з огляду на сучасні потреби практики та стан оперативної обстановки.

Формування цілей. Мета статті – запропонувати алгоритм проведення оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації підрозділами кримінальної поліції.

Виклад основного матеріалу. Аналіз спеціальної фахової літератури свідчить про те, що питання складових елементів організації оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації стало предметом дослідження вчених ще в радянський період, у зв'язку з цим виникає необхідність спочатку здійснити огляд думок науковців того часу. Так, Е.А. Бирюков, Ю.С. Блинов, В.Г. Бобров, Б.Е. Богданов, В.А. Варно,

Б.В. Бойцов, Б.С. Болотський, Г.Л. Борисов, М.В. Крестинський, П.П. Мозговой, Я.В. Нелюбін, А.П. Пашенко, Г.К. Сінілов, Н.Г. Ситковець, В.І. Степанов, В.А. Струнін та А.А. Фальченко зробили висновок про те, що основними складовими організації ОРД є: 1) вивчення, аналіз й оцінка оперативної обстановки; 2) планування роботи; 3) підбір, розстановка й навчання оперативного складу; 4) використання допомоги громадськості; 5) використання оперативно-розшукових форм і методів у боротьбі зі злочинністю; 6) облік й оцінка результатів діяльності; 7) узагальнення та розповсюдження позитивного досвіду і результатів наукових досліджень [2-4].

З точки зору В.М. Аتماжитова та М.А. Громова, процес організації ОРД включає такі елементи: 1) розроблення оперативно-тактичного рішення; 2) планування заходу; 3) підготовка до його проведення; 4) реалізація плану; 5) аналіз й оцінка ефективності зробленого [5, с. 18].

У навчальному посібнику «Попередження й розкриття кишенькових крадіжок» А.І. Гуров запропонував своє бачення щодо елементів організації виявлення кишенькових крадіжок, а саме: 1) організації агентурних заходів з урахуванням наявної інформації й існуючої оперативної обстановки; 2) визначення способів перевірки осіб, які перебувають під адміністративним наглядом або на інших видах обліку; 3) розстановка наявних сил і засобів, постановка конкретних завдань особовому складу міськрайвідділів і членам спеціалізованих добровольчих народних дружин; 4) визначення порядку взаємодії з оперативно-пошуковими групами, які працюють на залізничному транспорті, а також з працівниками інших служб і підрозділів органів внутрішніх справ [6, с. 45].

Продовжуючи розгляд генезису алгоритму оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації, далі потрібно приділити увагу аналізу думок вітчизняних учених. До першої групи можна віднести судження В.П. Захарова, О.В. Захарової та І.І. Сидорука стосовно того, що процес виявлення первинної оперативно-розшукової інформації проходить такі організаційні стадії: 1) визначення перспективних напрямів пошуку; 2) отримання, аналіз та оцінка первинної оперативно-розшукової інформації [7-9].

В.І. Василичук, В.В. Коряк та Г.В. Сальков підтримують думку зазначених учених та доповнюють її ще такими елементами як: 1) перевірка й закріплення початкової інформації; 2) аналіз та оцінювання матеріалів, що відображають результати перевірки початкової інформації, а також прийняття рішення про їх реалізацію за такою схемою: порушення кримінальної справи; відмова в порушенні кримінальної справи; передача матеріалів за територіальністю; притягнення особи до адміністративної, дисциплінарної, матеріальної відповідальності; заведення ОРС, якщо матеріали свідчать про готування або вчинення особою дій, що підпадають під статті КК України, які слідчим шляхом розкрити неможливо або вкрай складно; зняття матеріалів з контролю в разі не підтвердження початкової інформації [10, с. 10-11].

Міркування Т.С. Демедюка та І.М. Ніщети утворюють другу групу, яка виділяє трьохелементну організацію оперативного пошуку первинної

оперативно-розшукової інформації щодо досліджуваних ними злочинів, зокрема: вивчення та оцінку оперативної обстановки в суді (ухвалених суддями рішень; ієрархії влади; співпраці з адвокатами, іншими юристами; зв'язків зі злочинними угрупованнями; наявності корумпованих стосунків; клімату в колективі тощо); організацію роботи негласних працівників у судах, контроль і керування їх діяльністю; взаємодію оперативних підрозділів між собою та іншими службами ОВС з метою обміну інформацією тощо [11-12].

До третьої групи слід віднести умовиводи В.О. Гордієнка, В.П. Поїзда та О.О. Руденка про те, що організація оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації містить чотири елементи. Скажімо, В.О. Гордієнко вважає, що до елементів організації протидії підрозділами кримінального розшуку злочинам проти власності, що вчиняються радикально налаштованими особами, відносяться: а) інформаційно-аналітичне забезпечення процесу протидії підрозділами кримінального розшуку злочинам проти власності, що вчиняються радикально налаштованими особами; б) планування роботи; в) налагодження взаємодії; г) облік, аналіз та оцінка результату організації діяльності з протидії злочинам проти власності, що вчиняються радикально налаштованими особами, а також визначення прорахунків у вказаній діяльності та шляхів їх усунення [13, с. 116-117].

В.П. Поїзд дійшов висновку, що оперативний пошук уключає декілька самостійних етапів, що перебувають у певних взаємозв'язках, але характеризуються відповідним рівнем завершеності, а саме:

- постановка завдання та формування моделі (інформаційної) об'єкта пошуку, що містить загальні відомості про риси та властивості об'єктів пошуку (ознаки розпізнання) та їх прояви в зовнішньому середовищі (пошукові ознаки);

- здійснення конкретного комплексу пошуково-розвідувальних заходів для виявлення конкретного об'єкта, що становить оперативний інтерес;

- перевірка та оцінювання отриманої первинної інформації про об'єкт, що становить оперативний інтерес;

- прийняття відповідного рішення за результатами перевірки [14, с. 12].

О.О. Руденко, досліджуючи оперативний пошук злочинів, що пов'язані з незаконною господарською діяльністю визначив, що задачі окресленої діяльності реалізуються в рамках певних елементів організації, а саме: аналіз та оцінка первинної інформації; розстановка сил та засобів; планування; контроль за виконанням поставлених задач [15, с. 10].

Четверта група вчених виділяється доволі різними думками щодо змісту п'ятикомпонентного алгоритму оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації. Одна частина вчених (Б.В. Шур, Л.Ф. Гула, В.П. Захаров, О.В. Кондратюк, О.Є. Користін, А.М. Кравченко та ін.) дотримуються думки, що організація оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації містить такі елементи:

- аналіз та оцінка первинної оперативної інформації;

– планування дій оперативних підрозділів, залежно від оперативної інформації, яка Стаття надійшла в конкретний проміжок часу;

– розстановка оперативно-розшукових сил (агентурного апарату) для виявлення осіб, які можуть бути причетні до злочинів або виношують намір їх учинення;

– взаємодія оперативних підрозділів ОВС України між собою, міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, установами, громадськими організаціями;

– контроль за діяльністю оперативних підрозділів [16-18].

П'ята група вітчизняних учених (Х.М. Михайлова, В.П. Шеломенцев та М.В. Яцков) запропонувала шестиелементний алгоритм оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації. Х.М. Михайлова та М.В. Яцков вважають, що до елементів організації діяльності з виявлення шахрайств певного виду належать: 1) інформаційно-аналітична робота: вивчення, аналіз, оцінка оперативної обстановки; 2) планування діяльності оперативних підрозділів з виявлення злочинів; 3) розміщення сил та засобів оперативних підрозділів ДСБЕЗ; 4) взаємодія з оперативними підрозділами, іншими службами, правоохоронними, контролюючими органами; 5) облік та оцінка результатів діяльності оперативних підрозділів; 6) контроль з боку керівництва за здійсненням ОРД [19, с. 10; 20, с. 10].

Грунтуючись на загальнотеоретичних положеннях організації ОРД, В.П. Шеломенцев визначає організацію пошуку й фіксації фактичних даних про злочини у сфері високих технологій як найбільш доцільну систему використання наявних у підрозділах по боротьбі з економічною злочинністю сил, засобів і методів ОРД, яка складається з: а) вивчення, аналізу й оцінки оперативної обстановки у сфері високих технологій; б) планування оперативно-розшукової діяльності як у фізичному, так і електронному середовищі; в) розстановки сил і засобів оперативних підрозділів по боротьбі з економічною злочинністю; г) організації взаємодії та міжнародного співробітництва при здійсненні пошуку й фіксації фактичних даних про ці злочини; д) контролю за оперативно-розшуковою діяльністю [21, с. 11].

У наведених п'ятою групою вчених алгоритмах, на нашу думку, є певні неточності, які полягають у тому, що, по-перше, Х.М. Михайлова та М.В. Яцков в елементі «взаємодія з оперативними підрозділами, іншими службами, правоохоронними, контролюючими органами» наводять неповний перелік суб'єктів, з якими підрозділи кримінальної поліції взаємодіють, а це, окрім наведених, – недержавні організації та підприємства, громадяни, ЗМІ, міжнародні правоохоронні органи та ін. По-друге, спільною вадою розроблених Х.М. Михайловою, В.П. Шеломенцевим та М.В. Яцковим організаційних елементів оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації є те, що вони не вказали одного з найважливіших динамічних елементів зазначеної форми ОРД, зокрема: здійснення діяльності (комплексу заходів), направленої на отримання первинної оперативно-розшукової інформації.

Шосту групу утворюють умовиводи Ю. В. Дрозда та І.А. Федчака, які зазначають, що організація пошукової діяльності оперативних підрозділів

має дев'ять елементів. Ю. В. Дрозд виділяє такі основні елементи вказаної діяльності підрозділів карного розшуку під час протидії квартирним крадіжкам: 1) визначення функцій-завдань підрозділів карного розшуку; 2) формування структурних підрозділів карного розшуку, розроблення раціональної моделі розстановки сил і засобів; 3) підбирання й навчання особового складу; 4) інформаційно-аналітична робота: збирання, накопичення та аналіз інформації, необхідної для виконання функцій-завдань, що стоять перед підрозділами карного розшуку; 5) прийняття управлінських рішень щодо організації діяльності підрозділів карного розшуку під час виконання завдань, які стоять перед ними; 6) організація заходів щодо виконання прийнятих рішень, робота з виконавцями, організація внутрішньої й зовнішньої взаємодії з оперативними підрозділами ОВС та іншими правоохоронними органами; 7) контроль, перевірка виконання й облік роботи; 8) корегування й регулювання діяльності; 9) упровадження в практику сучасних досягнень науки й новітніх оперативно-технічних засобів [22, с. 95].

Так само І.А. Федчак, розглядаючи організацію діяльності оперативного обслуговування підрозділами по боротьбі з економічною злочинністю, окреслив складові пошукової діяльності цих підрозділів та запропонував розмістити їх в такому порядку: прийняття рішення керівництвом органу внутрішніх справ про закріплення працівників по боротьбі з економічною злочинністю за певними об'єктами (галузями); організація оперативного обслуговування об'єктів та галузей економіки, які знаходяться на території юрисдикції оперативного підрозділу; забезпечення своєчасного надходження інформації про стан законності на об'єктах обслуговування, отримання відомостей про дії осіб, що становлять оперативний інтерес, стан оперативної обстановки; профілактична робота; агентурно-оперативні заходи щодо розкриття злочинів, протидія яким віднесена до компетенції працівників підрозділів по боротьбі з економічною злочинністю та матеріально-технічне забезпечення вказаних працівників; визначення ролі працівників підрозділів по боротьбі з економічною злочинністю з організації та координації дій працівників інших служб органів внутрішніх справ щодо запобігання злочинам; ефективне використання підрозділами по боротьбі з економічною злочинністю наявних можливостей інших державних органів та громадських організацій, для попередження, припинення та забезпечення розкриття злочинів економічного характеру; використання допомоги місцевого населення на конфіденційних, довірчих засадах; забезпечення спадкоємності в оперативному обслуговуванні в разі зміни складу оперативних працівників тощо [23, с. 126].

Аналіз організаційних складових, запропонованих Ю. В. Дроздом та І.А. Федчаком, дозволяє дійти висновку, що вони надто деталізовані і, у той же час, у них не наводяться окремі важливі елементи, серед яких: зовнішня і внутрішня взаємодія з іншими відомчими підрозділами, правоохоронними органами України й міжнародними правоохоронними органами, державними установами та організаціями, ЗМІ, недержавними

організаціями й підприємствами, громадськими організаціями та громадянами; аналіз та оцінка ефективності діяльності щодо оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації.

Висновки. Отже, на підставі аналізу думок науковців і практичних працівників щодо найбільш доцільних елементів організації проведення оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації підрозділами кримінальної поліції та вивченого емпіричного матеріалу, відповідно до вимог часу розроблено алгоритм означеного процесу, зокрема: 1) аналіз оперативної обстановки на території, лінії чи об'єкті оперативного обслуговування; 2) визначення інформаційних потреб оперативного підрозділу; 3) збір, аналіз та вивчення інформації про об'єкти, які становлять оперативний інтерес; 4) визначення та оцінка реальних оперативних можливостей підрозділу кримінальної поліції; 5) науково обгрунтоване планування оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації; 6) здійснення оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації; 7) перевірка отриманої під час оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації; 8) аналіз та оцінка ефективності оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації на певній території, лінії чи об'єкті оперативного обслуговування, що супроводжується прийняттям відповідних рішень та життям необхідних заходів.

Використані джерела:

1. Долженков О. Ф. Теоретичні проблеми становлення політики протидії створенню інфраструктури злочинного світу засобами оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 21.07.04 «Оперативно-розшукова діяльність» / О. Ф. Долженков. – К., 2002. – 31 с.
2. Предупреждение и раскрытие преступлений аппаратами БХСС : учебник / Г.К. Синилов, Г. Л. Борисов, Б. С. Болотский и др. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1987. –184 с.
3. Предупреждение и раскрытие преступлений аппаратами БХСС: учебное пособие / [Бирюков Е.А., Блинов Ю.С., Бобров В.Г. и др.]. – Горький: ГВШ МВД СССР, 1987. – 248 с.
4. Богданов Б.Е. Основы организации оперативного обслуживания аппаратами БХСС объектов и отраслей народного хозяйства : учебное пособие / Б.Е. Богданов. – М.: Академия МВД СССР, 1979. – 173 с.
5. Аتماжитов В.М. Реализация первичных сведений (материалы к лекции для слушателей и курсантов учебных заведений МВД СССР): лекция / В.М. Аتماжитов, М.А. Громов. – М.: МВД СССР, 1984. – 32 с.
6. Гуров А. И. Предупреждение и раскрытие карманных краж : учебное пособие / А. И. Гуров. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1985. – 96 с.
7. Захаров В.П. Особливості пошукової діяльності апаратів ДСБЕЗ з виявлення осіб і фактів, що становлять оперативний інтерес / В.П. Захаров // Додаток № 1 до вісника Львівського ІВС при НАВСУ . – 2003. – № 3. – С. 67-72.

8. Захарова О.В. Виявлення фактів економічних злочинів та інформаційне забезпечення процесу документування / О.В. Захарова І.І. Сидорук // Південноукр. правничий часопис. – 2006. – № 3 (т.) – С. 116-123.

9. Сидорук І. І. Організаційно-правові й тактичні основи документування економічних злочинів, учинених організованими злочинними формуваннями: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 21.07.04 «Оперативно-розшукова діяльність» / І.І. Сидорук. – Львів, 2007. – 16 с.

10. Василичук В.І. Організація пошукової діяльності підрозділів ДСБЕЗ МВС України з протидії економічній злочинності / В.І. Василичук, В.В. Коряк, Г.В. Сальков // Бюлетень з обміну досвідом роботи. – 2010. – № 183. – С. 5-11.

11. Демедюк Т. С. Організація й тактика документування хабарництва, учиненого суддями : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Т. С. Демедюк. – К., 2011. – 16 с.

12. Ніщета І. М. Правові та організаційно-тактичні основи діяльності оперативних підрозділів ДСБЕЗ з протидії злочинам, пов'язаним з порушенням бюджетного законодавства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 21.07.04 «Оперативно-розшукова діяльність» / І. М. Ніщета. – Львів, 2008. – 20 с.

13. Гордієнко В.О. Протидія підрозділами карного розшуку злочинам проти власності, що вчиняються радикально налаштованими особами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Гордієнко Вячеслав Олександрович. – Х., 2016. – 236 с.

14. Поїзд В. П. Оперативний пошук ознак податкових злочинів, що вчинюються з використанням високих інформаційних технологій (за матеріалами діяльності податкової міліції) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / В. П. Поїзд. – Х., 2014. – 20 с.

15. Руденко О.О. Правові та організаційно-тактичні основи протидії підрозділами ДСБЕЗ МВС України незаконній господарській діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 21.07.04 «Оперативно-розшукова діяльність» / О.О. Руденко. – Київ, 2009. – 18 с.

16. Користін О.Е. Виявлення оперативними підрозділами ОВС України легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом / О.Е. Користін // Науковий вісник КНУВС. – 2008. – № 3. – Ч. 2. – С. 44-49.

17. Оперативно-розшукове документування: навч. посібник / Б.В. Шур, Л. Ф. Гула, В. П. Захаров, О. В. Кондратюк, А. М. Кравченко. – Львів : ЛьВДУВС, 2010. – 180 с.

18. Оперативно-розшукова діяльність (особлива частина): навч. посібник / за заг. ред. Б.В. Шура. – Львів: ЛьВДУВС, 2010. – 436 с.

19. Михайлова Х.М. Основи виявлення та розслідування шахрайства, учиненого групою осіб у сфері інвестування будівництва: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Х.М. Михайлова. – Одеса, 2009. – 20 с.

20. Яцков М.В. Виявлення та розслідування шахрайств з використанням «фінансових пірамід» : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / М.В. Яцков. – Одеса, 2011. – 20 с.

21. Шеломенцев В.П. Пошук і фіксація підрозділами ДСБЕЗ МВС України фактичних даних про злочини у сфері високих технологій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 21.07.04 «Оперативно-розшукова діяльність» / В.П. Шеломенцев. – К., 2008. – 18 с.

22. Дрозд Ю. В. Організація діяльності з розкриття квартирних крадіжок підрозділами карного розшуку / Ю. В. Дрозд // Південноукраїнський правничий часопис. – 2007. – № 2. – С. 195 – 197.

23. Федчак І. А. Організація оперативного обслуговування об'єктів та галузей економіки підрозділами ДСБЕЗ МВС України : монографія / І.А. Федчак. – Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2011. – 240 с.

Стаття надійшла до редколегії 09.12.2016

Стащак Н.В. Алгоритмизация проведения оперативного поиска первичной оперативно-розыскной информации подразделениями криминальной полиции

В соответствии с реалиями практики и законодательства, а также на основании анализа мнений ученых и практических работников по наиболее целесообразным элементам организации проведения оперативного поиска первичной оперативно-розыскной информации подразделениями криминальной полиции, разработан алгоритм указанного процесса, в частности: 1) анализ оперативной обстановки на территории, линии или объекте оперативного обслуживания; 2) определение информационных потребностей оперативного подразделения; 3) сбор, анализ и изучение информации об объектах, которые составляют оперативный интерес; 4) определение и оценка реальных оперативных возможностей подразделения криминальной полиции; 5) научно обоснованное планирование оперативного поиска первичной оперативно-розыскной информации; 6) осуществление оперативного поиска первичной оперативно-розыскной информации; 7) проверка полученной во время оперативного поиска первичной оперативно-розыскной информации; 8) анализ и оценка эффективности оперативного поиска первичной оперативно-розыскной информации на определенной территории, линии или объекте оперативного обслуживания, сопровождается принятием соответствующих решений и принятием необходимых мер.

Ключевые слова: *алгоритмизация, противодействие, организация, оперативный поиск, криминальная полиция.*

Stashchak N.V. Algorithmic search of primary operative information by the criminal police

According to the article set goals, practice and realities legislation attempts to provide the author's vision of operational search primary's algorithm of operational information units of the criminal police.

Argued that most scholars and practitioners of developments related to the surgical procedure of primary finding of operational information units of the criminal police need to review and rethink given the current needs of the practice and the state of situation.

Analysis of special professional literature indicates that the issue of the constituent elements of primary operational search of operational information has been the subject of research scientists back in the Soviet period, therefore it is necessary first to review the opinions of scholars of the time.

It is proved that the efficiency and quality of anti-crime units of the criminal police depends on many factors, among which the most important one is the level of activity that envisages improving existing algorithms and search for new ones. In this connection today require innovative approaches to address issues of combating crime, as well as simple set is quite correct techniques and methods, but in the wrong order can lead to negative results. You need to talk not only about the methods and tools of operational activities, but also to improve its organization, including operational information search.

It was established that most scholars and practitioners of developments related to the surgical procedure of primary finding of operational information units of the criminal police need to review and rethink given the current needs of the practice and the state of situation.

On the basis of the views of scholars and practitioners on the most appropriate elements of the organization of operational search primary of operational information units of the Criminal Police and studied empirical data, as required time algorithm appointed process, including: 1) analysis of situation in the territory, line or facility operational services; 2) determine the information needs of the operational unit; 3) collection, analysis and study of information about facilities that are operational interest; 4) determination and evaluation of real operational capabilities of police criminal division; 5) scientifically grounded planning initial operational search of operational information; 6) implementation of primary operational search of operational information; 7) verification received during the primary operational search of operational information; 8) analysis and evaluation of operational primary search of operational information in a particular area, the subject line or operational service, accompanied by the adoption of appropriate decisions and take necessary measures.

Key words: *algorithmic, counteraction, organization, search, criminal police.*

УДК 343.85 343.71

А. В. Хаммуді

ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ ПОТЕРПІЛОГО, СВІДКА ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В СУДОВОМУ ЗАСІДАННІ

У статті на аналізі наукової літератури та практичного досвіду розглянуто особливості допиту потерпілого, свідка під час досудового розслідування в судовому засіданні. Визначено, хто саме зі сторін кримінального провадження може звернутися з клопотанням про проведення вказаного допиту, особливості проведення та процесуального оформлення цієї слідчої (розшукової) дії. Наведена інформація буде корисною для працівників слідчих підрозділів у плані забезпечення своєчасного одержання та збереження доказів у кримінальному провадженні.

Ключові слова: *допит, свідок, потерпілий, клопотання, докази, судове засідання, досудове розслідування, сторона кримінального провадження.*

Постановка проблеми. Кримінальний процесуальний кодекс України (далі - КПК) від 13.04.2012 запроваджує новий інститут - допиту свідка чи потерпілого слідчим суддею під час досудового провадження, якщо існують або раптово виникли обставини, що можуть унеможливити допит указаних осіб під час судового провадження. Існування цього інституту є винятком із загального правила про безпосередність дослідження доказів, відповідно до якого суд повинен дослідити докази безпосередньо; не можуть бути визнані

доказами відомості, що містяться в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження суду, крім випадків, передбачених КПК (ст. 23 КПК) [1, с. 565-566].

Як свідчить практичний досвід, ця процесуальна дія здійснюється не часто, а лише якщо існують або раптово виникли обставини, що можуть унеможливити допит указаних осіб під час судового провадження. Проте положення ст. 225 КПК України, якою передбачена вказана слідча (розшукова) дія, містить вичерпні відомості щодо особливостей проведення допиту свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні. Звідси у працівників слідчих підрозділів виникають труднощі в її проведенні, а не проведення вказаної слідчої (розшукової) дії призводить до втрати необхідних доказів у кримінальному провадженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У кримінальному процесі загальні поняття такої слідчої (розшукової) дії, як допит, допит свідка та потерпілого розглядали Є.М. Блажівський, В.Г. Гончаренко, Ю.М. Грошевий, Ю.М. Дьомін, В.Т. Маляренко, В.Т. Нор, Л.М. Лобойко, Т.О. Лоскутов, А.В. Портнов, В.Я. Тацій, М.Є. Шумило [2-9] та ін. Проте аналіз наукової літератури та практичний досвід свідчать про те, що питання та проблеми допиту свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні не піддавалися науковим дискусіям та дослідженням.

Формування цілей. Мета статті: провести детальний розгляд положень ст. 225 КПК України та дослідити особливості допиту свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні для підвищення професійного рівня працівників слідчих підрозділів та забезпечення своєчасного одержання та збереження доказів у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 225 КПК, у виняткових випадках, пов'язаних з необхідністю отримання показань свідка чи потерпілого під час досудового розслідування, якщо через існування небезпеки для життя та здоров'я свідка чи потерпілого, їх тяжкої хвороби, наявності інших обставин, що можуть унеможливити їх допит у суді або вплинути на повноту чи достовірність показань, сторона кримінального провадження має право звернутися до слідчого судді з клопотанням провести допит такого свідка чи потерпілого в судовому засіданні, у тому числі одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб. У цьому випадку допит свідка чи потерпілого здійснюється в судовому засіданні в місці розташування суду або перебування хворого свідка, потерпілого в присутності сторін кримінального провадження з дотриманням правил проведення допиту під час судового розгляду. Для допиту тяжкохворого свідка, потерпілого під час досудового розслідування може бути проведено виїзне судове засідання [10, с. 117].

Однак положення ст. 225 КПК України викладені в такому вигляді, не розкривають зміст деяких термінів, що призводить до виникнення багатьох питань, зокрема: що законодавець розуміє під поняттям «виняткові випадки», що відноситься до «інших обставин», який порядок звернення до слідчого судді з клопотанням та чи є встановлений зразок такого клопотання, кого з учасників кримінального провадження законодавець відносить до

«сторони кримінального провадження», а звідси хто може звернутися з клопотанням про проведення вказаного допиту, хто такий «тяжкохворий свідок» чим визначається тяжкість хвороби, який порядок проведення виїзного судового засідання тощо.

Таким чином, далі необхідно розкрити вказані питання та надати обґрунтовані відповіді.

Спершу, з'ясуємо, що розуміє законодавець під поняттям «виняткові випадки» та «інші обставини». У чинному Кримінальному процесуальному кодексі немає конкретного визначення вказаних термінів, а лише надано вичерпний перелік, а саме до виняткових випадків відноситься: існування небезпеки для життя й здоров'я свідка чи потерпілого, їх тяжкої хвороби, наявності інших обставин. Тому, на нашу думку, доцільно надати більш повне розуміння виняткових випадків та інших обставин, які є підставами для проведення допиту свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні, а саме:

1. Існування небезпеки для життя чи здоров'я свідка чи потерпілого.
2. Існування тяжкої хвороби у свідка чи потерпілого.

Ступінь тяжкості хвороби свідка чи потерпілого не визначено нормами кримінального процесуального права, а також Закон не містить переліку таких захворювань, він лише вказує, що воно повинно бути тяжким. Уважається, що тяжким визнається стан здоров'я, який перешкоджає можливості самостійно свідкові чи потерпілому з'явитися за викликом до приміщення суду чи перевезення його може спричинити ускладнення стану здоров'я. Тобто особа страждає важким захворюванням психічним або соматичним, що має тимчасово ускладнений характер або набрало хронічної форми, а також коли спрогнозувати подальший стан пацієнта неможливо.

Наявність важкого захворювання повинно бути засвідчена лікарем, або колегією лікарів, який (які) працює в медичній установі (термінова операція, серцевий напад, гіпертонічний криз тощо), який (які) визначає ступінь тяжкості та підтверджує це відповідною довідкою або висновком. Цей документ є підставою для звернення з клопотанням до суду про проведення виїзного засідання чи термінового (наприклад, якщо особа очікує проведення операції, перебіг якої може бути непередбачуваним).

Так, у клопотанні про проведення допиту тяжкохворого свідка, потерпіло під час досудового розслідування в судовому засіданні слід зазначити:

- короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким воно подається;
- правову кваліфікацію кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;
- виклад обставин, якими обґрунтовуються доводи клопотання (визначення стану здоров'я лікарем);
- особу, яку необхідно допитати та її процесуальний статус.

До клопотання обов'язково додаються копії матеріалів, якими обґрунтовуються доводи клопотання (довідка лікаря про тяжку хворобу).

Відповідно до ч. 2 ст. 225 КПК для допиту тяжко хворого свідка, потерпілого під час досудового розслідування може бути проведено виїзне судове засідання [10, с. 117].

У цьому випадку допит свідка чи потерпілого здійснюється в місці перебування хворого свідка, потерпілого в присутності сторін кримінального провадження з дотриманням правил проведення допиту під час судового розгляду.

Для проведення допиту хворого свідка, потерпілого за його місцем перебування в медичному закладі, необхідно звернутись із запитом про надання можливості проведення такої кримінально-процесуальної дії до головного лікаря відповідної установи для підготовки спеціально відведеної палати (кімнати). Участь та присутність лікаря, який здійснює нагляд за пацієнтом та його лікування під час допиту не потрібна.

3. Існування інших обставин, зокрема:

1) найближчий переїзд особи на постійне проживання до віддалених країн, а саме під час допиту свідка чи потерпілого, або з інших джерел до слідчого, прокурора Стаття надійшла інформація про переїзд особи до іншої країни про що свідчать наявність квитків, візи, виклику інше;

2) тимчасовий приїзд особи до України, наприклад, особа приїхала до України з метою туризму та під час перебування в неї викрали гаманець, однак через декілька днів закінчується відпустка, уже придбано квитки й особа не може здати ці квитки чи не розраховує часом для перебування на території України до моменту направлення кримінального провадження до суду та оголошення судового засідання. У зв'язку з цим, слідчому, прокуророві необхідно прийняти рішення про направлення клопотання до суду для допиту цієї особи в суді, щоб не втратити докази, бо можуть виникнути обставини, що особа більше не повернеться до України;

3) тяжке поранення, травма, наприклад, особі завдано тяжке поранення або травму й вона очікує на проведення операції, результати якої можуть бути летальними та призведе до смерті свідка чи потерпілого, або втрати свідомості на деякий час. У зв'язку з цим для своєчасного отримання доказів слід провести допит під час досудового розслідування у виїзному судовому засіданні за дозволом лікарів;

4) загроза життю з боку співучасників тяжкого злочину, членів організованого злочинного угруповання, а саме відповідно до Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23.12.1993, забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві є однією зі складових частин створення реального механізму забезпечення безпеки осіб, які сприяють правосуддю. Так, коли злочинні посягання відбуваються по мотивах помсти, вони вже не можуть зробити впливу на рішення по кримінальному провадженні, але суспільна небезпека цієї обставини не знижується, тому що тримає в страху як свідків по цій справі, так і тих, хто в майбутньому може стати ними. Характерною ознакою небезпеки є загроза, що виходить від когось (чогось) конкретній особі, членам її сім'ї, близьким родичам у зв'язку з можливістю позбавлення їх життя, заподіяння шкоди здоров'ю, знищення житла, майна

або інших цінностей, що їм належать зі сторони співучасників тяжкого злочину, членів організованого злочинного угруповання;

5) довгострокове відрядження. У разі отримання інформації про довгострокове відрядження свідка чи потерпілого, що підтверджується у випадку службової діяльності - листом про відрядження чи поясненнями колег, у випадку виїзду особи по сімейних справах - поясненнями близьких осіб тощо з метою запобігти ускладненню чи затягуванню процесу необхідно звернутися з клопотанням до суду про допит свідка чи потерпілого в судовому засіданні.

Таким чином, підставами є виникнення ситуації, коли існує реальна загроза втрати доказів, інформації, яку можна отримати лише з показань свідків (очевидців кримінальної події) та потерпілих.

Отже, викладене надає нам змогу дійти висновку, що розглянутий нами зміст таких термінів, як «виняткові випадки», «інші обставини», «тяжкість хвороби», а також порядок здійснення виїзного судового засідання необхідно відобразити в нормах Кримінального процесуального законодавства, а також унести доповнення до коментарів КПК України.

Принагідно зауважимо, що після встановлення наявних перелічених обставин, працівникам слідчих підрозділів необхідно знати порядок проведення такої слідчої (розшукової) дії, як допит потерпілого, свідка під час досудового розслідування в судовому засіданні.

Отже, алгоритм проведення допиту свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні такий:

1) звернення до слідчого судді з клопотанням про проведення допиту свідка чи потерпілого в судовому засіданні;

2) у випадку звернення слідчим до слідчого судді з клопотанням воно повинно бути погоджено з прокурором (п. 5 ч. 2 ст. 40 КПК);

3) реєстрація клопотання в автоматизованій системі документообігу суду;

4) проведення допиту в судовому засіданні за місцем розташування суду в разі задоволення слідчим суддею заявленого клопотання про допит свідка чи потерпілого;

5) проведення допиту в рамках виїзного засідання за місцем перебування хворої особи в разі наявності тяжкої хвороби в особи та неможливості пересування для проведення допиту створюють належні умови в приміщенні лікарняного стаціонару за місцем перебування хворого свідка чи потерпілого;

6) безпосереднє проведення допиту.

Проведення допиту свідка або потерпілого, яких допитують за правилами ст. 225 КПК України в судовому засіданні під час досудового розслідування відбувається на загальноприйнятій схемою судового розгляду.

Зазначимо, що оформлюється допит свідка, потерпілого чи одночасний допит двох чи більше вже опитаних осіб під час досудового розслідування в судовому засіданні не протоколом допиту, а журналом судового засідання, копія якого разом з магнітним носієм фіксації процедури допиту, надсилаються до органу досудового розслідування для приєднання до

матеріалів кримінального провадження. А в разі направлення клопотання зі сторони захисту - то відповідним учасникам.

Звернімо увагу на питання, пов'язані з визначенням, кого законодавець відносить до «сторони кримінального провадження», яка може звернутися з клопотанням до слідчого судді про проведення допиту свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні.

Відповідно до ч. 1 ст. 225 сторона кримінального провадження (п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК) має право звернутися до слідчого судді з клопотанням провести допит свідка чи потерпілого в судовому засіданні, у тому числі одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб. У цьому випадку допит свідка чи потерпілого здійснюється в судовому засіданні в місці розташування суду або перебування хворого свідка, потерпілого в присутності сторони кримінального провадження з дотриманням правил проведення допиту під час судового розгляду [11, с. 491].

Викладене свідчить про те, що законодавець уживає поняття «сторона кримінального провадження», що не надає чіткого розуміння яка саме зі сторін кримінального провадження мається на увазі. Зазначимо, що як свідчить практичний досвід, звернутися до слідчого судді з клопотанням провести допит свідка чи потерпілого в судовому засіданні можуть учасники як зі сторони обвинувачення, так і зі сторони захисту.

Так, зі сторони обвинувачення можуть бути: слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, потерпілий, законний представник.

А зі сторони захисту: підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, захисники та законні представники вказаних осіб.

Таким чином, на нашу думку, буде доцільно замінити слово «сторона» на «сторони» та навести їх перелік. Отже, пропонуємо доповнити перше речення ч. 1 ст. 225 КПК таким змістом: після слів «...достовірність показань» додати «сторони кримінального провадження як зі сторони обвинувачення (слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, потерпілий, законний представник), так і зі сторони захисту (підозрюваний, обвинувачений, засуджений, виправданий)...».

Принагідно наголосимо, що, на жаль, до цього часу нормами кримінального процесуального законодавства не закріплений зразок клопотання про допит свідка чи потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні.

Але з урахуванням того, що положеннями ст. 225 КПК не передбачено встановленого зразка клопотання, керуючись інформацією про інші форми клопотання, вважаємо, що клопотання про допит свідка чи потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні повинно бути такого змісту:

- 1) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;
- 2) правову кваліфікацію кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;

3) процесуальний статус особи, якої заявлено клопотання, її прізвище, ім'я, по батькові та місце проживання;

4) процесуальна дія, учасником якої повинна бути особа, про допит якої заявлено клопотання;

5) положення КПК України, яким встановлено обов'язок особи з'явитися за викликом, та обставини невиконання особою цього обов'язку;

6) короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким воно подається;

7) виклад обставин, якими обґрунтовуються доводи клопотання;

8) прізвище, ім'я, по батькові та посада слідчого, прокурора;

9) дата та місце складення клопотання.

До клопотання додаються копії матеріалів, якими слідчий, прокурор обґрунтовує свої доводи (висновок лікаря, показання про погрози, квитки для виїзду за кордон тощо).

Також, донині залишається не врегульованим на законодавчому рівні порядок подання клопотання зі сторони захисту. Чи обов'язковим є погодження з прокурором цього клопотання та яким чином його оформлювати. У зв'язку з відсутністю встановленого зразка оформлення клопотання про допит свідка чи потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні, на нашу думку, учасники сторони захисту також мають одержати погодження прокурора. Оскільки допит свідка чи потерпілого здійснюється в судовому засіданні в присутності сторін кримінального провадження з дотриманням правил проведення допиту під час судового розгляду, що свідчить про обов'язкову участь представника сторони обвинувачення – прокурора, тому для його участі в судовому засіданні, потрібно повідомити його про це звернення та отримати погодження.

Однак ці твердження підлягають законодавчому відображенню в дефініції ст. 225 КПК України. Таким чином, пропонуємо внести доповнення в кінці першого речення ч. 1 ст. 225 КПК, а саме: після слів «...вже допитаних осіб» додати: «...погоджене з прокурором».

Висновки. З урахуванням наданих нами корективів, пропонуємо викласти перше речення ч. 1 ст. 225 КПК України в такій редакції: «У виняткових випадках, пов'язаних з необхідністю отримання показань свідка чи потерпілого під час досудового розслідування, якщо через існування небезпеки для життя й здоров'я свідка чи потерпілого, їх тяжкої хвороби, наявності інших обставин, що можуть унеможливити їх допит у суді або вплинути на повноту чи достовірність показань, сторони кримінального провадження як зі сторони обвинувачення (слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, потерпілий, законний представник), так і зі сторони захисту (підозрюваний, обвинувачений, засуджений, виправданий), представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, має право звернутися до слідчого з клопотанням провести допит такого свідка чи потерпілого в судовому засіданні, у тому числі одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб погоджене з прокурором».

Підсумовуючи наведене, можемо констатувати, що положення чинної ст. 225 КПК України потребує змін та корективів. Наведені нами дослідження особливостей проведення допиту потерпілого, свідка під час

досудового розслідування в судовому засіданні, будуть сприяти підвищенню професійного рівня працівників слідчих підрозділів Національної поліції України та забезпечать своєчасне одержання та збереження ними доказів у кримінальному судочинстві.

Використані джерела:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / Є.М. Блажівський, Ю.М. Грошевий, Ю.М. Дьомін та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х.: Право, 2012. – 664 с.

2. Корчева Т.В. Проблеми діяльності захисника в досудовому провадженні та в суді першої інстанції: монографія / Т.В. Корчева. – Х.: Видавець ФОП Вапнярчук Н.М., 2007. – 200 с.

3. Кримінальний процес: навч.-метод. посібник / С.В. Албул, С.Л. Дерев'янкін, О.Б. Пойзнер, О.В. Поліщук – Одеса: ОДУВС, 2014. – 266 с.

4. Кримінальний процес: підручник / за ред. Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної. – Х: Право, 2010. – 608 с.

5. Лоскутов Т.О. Кримінальне переслідування здійснюване слідчим: монографія / Т.О. Лоскутов. – Д.: Ліра ЛТД, 2011. – 164 с.

6. Лобойко Л.М. Кримінальний процес: підручник. – К.: Істина, 2014. – 432 с.

7. Молдован А.В. Кримінальний процес: Україна, ФРН, Франція, Англія, США: навч. посібник. 2-е вид. – К.: ЦУЛ, 2010. – 352 с.

8. Кримінальний процесуальний кодекс України: структурно-логічні схеми й таблиці, типові бланки та зразки процесуальних документів: науково-практ. посібник / Андреев Р.Г., Блажівський Є.М., Гошовський М.І. та ін. – К.: Алерта, 2012. – 736 с.

9. Маляренко В.Т. Перебудова кримінального процесу в Україні в контексті європейських стандартів: монографія / В.Т. Маляренко. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 512 с.

10. Кримінальний процесуальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. на 24 лютого 2016 року: Офіц. текст. – К.: Алерта, 2016. – 290 с.

11. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / М.Є. Блудиліна, В.І. Бояров, Т.В. Варфоломєєва та ін.; за заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. – К.: Юстиніан, 2012. – 1224 с.

Стаття надійшла до редколегії 22.11.2016

Хаммуди А.В. особенности допроса потерпевшего, свидетеля во время досудебного расследования в судебном заседании

В статье на анализе научной литературы и практического опыта рассмотрены особенности допроса потерпевшего, свидетеля во время досудебного расследования в судебном заседании. Определен кто именно из сторон уголовного производства имеет право обращаться с заявленным ходатайством о проведении указанного допроса, особенности проведения и процессуального оформления данного следственного (розыскного) действия. Приведенная информация будет полезной для работников следственных подразделений в плане обеспечения своевременного получения и сохранения доказательств в уголовном производстве.

Ключевые слова: *допрос, свидетель, потерпевший, ходатайство, доказательства, судебное заседание, досудебное расследование, стороны уголовного производства.*

Hamoudi A. The examination of the victim, witness during prejudicial investigation in the court hearing

The examination of the victim, witness during prejudicial investigation in the court hearing is an exclusionary investigating action. It used very rarely in practice. Because of this a most part of investigators doesn't know how to use it in practice. The provisions of the article No. 225 of the criminal procedure code of Ukraine are short and incomprehensible. Usually investigators carry out examination of the victim, witness during prejudicial investigation in the court hearing according to their own convictions. Due to this there are a lot of situations when the most important evidences were lost.

Are some situations when is threat to life and health of the victim or witness. Due to this is necessary to examine of the victim or witness during prejudicial investigation in the court hearing.

The provisions of the current century. 225 of the criminal procedure code of Ukraine needs changes and adjustments. These features of our research questioning the victim, a witness during the preliminary investigation in court, will help improve the professional level of staff investigative units of the National Police of Ukraine and provide timely and preserve their evidence in criminal proceedings.

By this time, is not regulated by legislation procedure for application of the defense. Do I have to have the consent of the prosecutor of the application and how to execute it. In the absence of established sample design petition questioning a witness or victim during a pre-trial investigation in court, in our view, members of the defense must also obtain the approval of the prosecutor.

In the article made analysis of the scientific references and practical experience examined features of the examination of the victim, witness during prejudicial investigation in the court hearing. Determined participants of the criminal proceedings who can declare the petition to the court to examine the victim and witness in such way, features of getting and documented this investigation action. Given information would necessary for officers of the investigator departments to effective in a timely manner receipt and preservation evidences within the criminal proceedings.

Key words: examination, witness, victim, petition, evidences, court hearing, prejudicial investigation, participants of the criminal proceedings.

УДК 351.74: 061.1ЕФ(477)

**А. О. Шелехов,
М. В. Корнієнко**

**НАПРЯМИ ВИКОРИСТАННЯ ДОСВІДУ
ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ
ЕСТОНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ В УКРАЇНІ**

У науковій статті досліджено напрями та шляхи використання в Україні європейського досвіду організації діяльності й навчання поліцейських в Естонській Республіці. Висвітлено, на нашу думку, передові та перспективні напрями організації поліцейської діяльності в Естонії, які можна використовувати під час реформування Національної поліції України.

Розглянуто діяльність Департаменту поліції та прикордонної охорони Естонської Республіки та Академії безпекових наук, що у своїй діяльності орієнтуються на задоволення потреб громадян, які виступають клієнтами, замовниками послуг, що надає поліція. Служіння народу поставлено в центр діяльності правоохоронних органів Естонії.

Ключові слова: реформування, європейський досвід, діяльність поліції, підрозділи поліції, навчальний процес, партнерство.

Постановка проблеми. В Україні відбувається реформування правоохоронної системи та впровадження нових підходів у діяльність Міністерства внутрішніх справ України згідно зі стандартами, принципами та нормами розвинутих європейських країн. Однією з найбільш прогресивних країн пострадянського простору яка, на нашу думку, досягла значного успіху в реформуванні правоохоронної системи є Естонська Республіка. В Естонії функціонування поліції супроводжується високим рівнем соціальної довіри з боку населення і це є одним з найголовніших критеріїв оцінки її діяльності. Також під час співпраці поліції й населення вживається термін «партнерство». Партнерство як один з видів взаємодії, який ґрунтується на очікуванні, що партнер по взаємодії буде поводитися згідно з очікуваннями співробітництва.

Партнерство в сучасному розумінні - це вид взаємовідносин між різними суб'єктами, який полягає у виробленні єдиної позиції з тих чи інших питань, організації спільних дій. Специфікою партнерства є збереження кожним з партнерів відносної самостійності в основних аспектах діяльності [1, с. 427].

Етимологічний словник української мови визначає, що термін «партнер» в українську мову запозичений з французької, так само французьке «partenaire» походить від англійського «partner», яке вживається в кількох значеннях, зокрема, «співпадкоємець», «поділ», «частина» тощо [2, с. 300].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання взаємодії правоохоронних органів з населенням досліджували О. В. Джафарова, Д. С. Каблов, В. К. Колпаков, О. П. Поволоцький, В. О. Соколов, Ю. О. Свеженцева, О. В. Покогодна, В. Т. Томін, І. Ч. Шушкевич, засади діяльності поліції зарубіжних країн досліджували П. М. Астапенко, Я. М. Бельсон, І. А. Горшенева, А. В. Губанов, С. А. Дербичева, Р. Троянович, та інші автори.

Формування цілей. Відносно практики поліцейської діяльності зарубіжних країн, як звичайно, на означення процесів співпраці поліції з населенням, уживається термін поліція громади чи общинна поліція, тотожним до якого є термін «партнерство з населенням» [4, с. 5-6]. Результати діяльності поліції в Естонській Республіці є доволі високими й тому для України вивчення та впровадження такого досвіду роботи поліції є дуже актуальним.

Виклад основного матеріалу. Систему Національної безпеки Естонської Республіки становлять: Президент країни, Парламент та комітет з національної оборони, на наступному рівні перебуває Прем'єр-міністр, ступенем нижче - Департамент інформації й координаційне бюро з безпеки та національної оборони, на наступному рівні системи знаходяться Міністерства. Так, у Міністерство фінансів входить податковий та митний департамент, до Міністерства юстиції належить прокуратура, до Міністерства внутрішніх справ Департамент поліції й прикордонної охорони та поліція безпеки, до Міністерства оборони відноситься Генеральний штаб сил оборони, Центр кіберзахисту та Центр оборонних досліджень, до Міністерства закордонних справ належить Комітет стратегічних товарів.

Відповідним чином до Міністерства внутрішніх справ входять: Департамент поліції прикордонної служби, рятувальний департамент, поліція безпеки, Академія безпекових наук, центр розвитку інформаційних технологій, рятувний центр.

Наголосимо, що Міністерство внутрішніх справ Естонської Республіки розробляє стратегічні напрями, методи й повноваження кожного вищевказаного органу, а також є координатором у кожній сфері. Скажімо, Департамент поліції та прикордонної охорони (ДППО) було створено у 2010 році завдяки об'єднанню трьох департаментів (Департаменту поліції, Департаменту прикордонної охорони, Департаменту громадянства й міграції). На основі поліцейських префектур та прикордонних округів було сформовано чотири регіональні префектури Пыхьяская префектура (північна), Идаская префектура (південна), Лыунаская префектура (східна), Ляэнеская префектура (західна). На сьогодні в Департаменті поліції та прикордонній охороні працює 5443 з них 4077 поліцейських, 868 державних службовців та 498 осіб додаткового персоналу.

Департамент поліції та прикордонної охорони виконує такі основні завдання, як: забезпечення охорони зовнішніх кордонів Європи, провадження відносно адміністративних і кримінальних правопорушень та їх профілактика, здійснення охорони правопорядку в середині держави та визначення громадянства й видача документів.

Важливим критерієм довіри роботи поліції є її відкритість для громадян. Формування довіри до поліції це є щоденна, кропітка робота всіх підрозділів ДППО, адже знання про її досягнення та проблеми, а відтак, подальше ставлення та оцінка виконаної роботи складаються як з безпосереднього досвіду спілкування з її працівниками, так і з інформації, яку громадяни отримують з різних джерел, у тому числі із засобів масової інформації.

Діяльність засобів масової інформації в частині контролю за діяльністю Національної поліції України визначається положеннями Конституції України [3], Законами України «Про Національну поліцію» [9], «Про інформацію» [8], «Про доступ до публічної інформації» [6], «Про інформаційні агентства» [7], «Про телебачення й радіомовлення» [11], «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування засобами масової інформації» [10], «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» [5] та ін.

Окремої уваги потребує вдале запровадження підрозділів оперативної інформації чи так званого центру єдиного виклику екстреної допомоги «112».

У зазначених центрах задіяні працівники поліції, рятувальної служби й медичної служби (оператори швидкої допомоги). Вони будь-якої миті можуть не тільки відповідати на телефонні дзвінки та керувати роботою структурних підрозділів одного відомства чи підрозділу, а й залучати шляхом конференції інші служби. Так, наприклад, отримавши повідомлення про вчинення стрільби в громадському місці оператор поліції та прикордонної охорони приєднає до розмови оператора швидкої

допомоги, які паралельно отримують інформацію про подію та скеровують роботу швидких.

Зазначені підрозділи оперативної інформації розташовані в 4 префектурах і здатні в разі потреби брати на себе функції одне одного. Вони цілодобово приймають й обслуговують термінові виклики та також відповідають за управління ресурсами оперативної допомоги й обміну інформації.

Двоступеневе керування підрозділів оперативної інформації здійснюється таким чином: на першому ступені (організатор допомоги) приймає дзвінок термінової допомоги, обробляє й реєструє в базі даних, якщо є виклик на місце події, передається на другу ступінь. На другому ступені організовується відправлення ресурсу для вирішення питання, прийнятого першим ступенем. Також для зручності й чіткості в роботі при прийнятті повідомлення йде чітке розподілення по пріоритетах на три частини: А (alfa) подія чи стан потерпілого не критичний, також немає загрози життю чи майну; В (bravo) подія чи стан постраждалого важкий чи інформація про стан постраждалого відсутня, є загроза заволодіння майном чи знищення майна або затриманий правопорушник; С (charlie) подія потребує термінового втручання поліції, стан потерпілого критичний і він потребує швидкої допомоги з боку медичних працівників чи рятувальників.

Також у зазначеному центрі вільними операторами здійснюється відеомоніторинг міста шляхом використання відеокамер та у випадку виявлення пригоди, злочину чи правопорушення спрямовується екіпаж відповідної служби (поліція, швидка медична допомога або рятувальна служба).

Таким чином, завдяки використанню зазначеного єдиного центру допомоги значним чином підвищено оперативність і ефективність та якість надання допомоги громадянам при виникненні екстреної ситуації.

В Естонії приділяється багато уваги питанням боротьби з корупцією. Питаннями попередження, виявлення і боротьбою з корупцією займаються три окремі служби: «Бюро по боротьбі з корупційними злочинами», «Поліція безпеки» та «Внутрішній контроль департаменту поліції і прикордонної охорони». Бюро складається з чотирьох регіональних підрозділів і займається злочинними діяннями посадовців, хабарами в приватному секторі й злочинами, пов'язаними з перешкоджанням вільному здійсненню вичорного права. Поліція безпеки займається корупційними злочинами високопосадовців, а внутрішній контроль департаменту поліції й прикордонної охорони - корупційними діяннями поліцейських.

У Республіці Естонія під злочинами, пов'язаними з корупцією, розуміють - привласнення, зловживання довірою, отримання, посередництво, дача хабара, використання впливу в корупційних цілях, підrobка документів посадовою особою, використання підrobлених документів, порушення вимог здійснення державних замовлень, порушення обмеження на вчинення дій, отримання та давання хабара в приватному секторі. Законодавець в Естонії визначає хабар як згоду посадової особи прийняти обіцяні йому або третій особі майно або інші пільги або прийняття ним майна чи інших пільг як винагороду за використання ним свого службового становища. Також в Естонії визначено ознаки корупційної

небезпеки - це отримання пільг або додаткового доходу посадовця, цим схиляючи чиновника до нечесних дій, ставлячи під сумнів хорошу репутацію установи. Найбільш частими корупційними порушеннями є привласнення майна (фіктивні рахунки, шахрайство у вигляді забирання додому майна, палива, маркованого палива, майна на рахунок осіб, які перебувають під опікою, підробка звітів бухгалтерії; порушення обмеження на здійснення дій (рішення щодо себе або афілійованої особи); адміністрування установи (пайовою участю в установі виносяться рішення щодо себе або афілійованої особи, паливо, відрядження, фіктивні рахунки, забирання додому майна, хабар за замовлення на виконання робіт, приписка робочих годин, пов'язаних з виконанням проекту), а також у більшості випадків підробка документів. Усе вищевикладене займає не дуже великий відсоток у виявлених правопорушеннях в Естонській Республіці.

Зазначимо, що дуже багато уваги приділяється превенції корупційних проявів у державних службовців у вигляді соціальних відеороликів та соціальної реклами, роз'яснювальних лекцій і тренінгів тощо.

Цікавим є також питання підготовки та перепідготовки поліцейських. Указаною діяльністю в Естонській Республіці займається Академія безпекових наук, яка розташована в місті Таллінн, у якій навчається 890 кадетів і працює близько 250 осіб, та яка є вищим навчальним закладом у відомчому підпорядкуванні Міністерства внутрішніх справ Естонії й готує на базі професійної, вищої й магістерської освіти фахівців для установ, що відповідають за внутрішню безпеку країни (у тому числі поліція, прикордонна охорона, юстиція, рятувальна, податкова й митна служба). Поряд з основним комплексом навчальних установ, що знаходяться в Таллінні, академія має у своєму розпорядженні кілька навчальних центрів у різних частинах Естонії: у Харьковському повіті (Коледж поліції й прикордонної охорони в Мурасте), у Пярнуському повіті (Поліцейська школа в Пайкузе) і в Ляене-Віруському повіті (Рятувальний коледж у Вяйке-Маарів).

На жаль, обсяг статті не дозволить описати сам порядок організації навчального процесу, зупинимося лише на позитивних речах, які можна використати в роботі навчальних закладів системи МВС України.

Серед новел організації навчального процесу в Академії безпекових наук Естонської Республіки цікавим для детального розгляду й подальшого введення в навчальний процес для вишів зі специфічними умовами викладання системи Міністерства внутрішніх справ України є: по-перше, закріплення за курсантами з початку навчання вогнепальної зброї, що буде супроводжувати його під час проходження всієї служби в поліції (таким чином, до речі, здійснюється перехід на нові зразки зброї); по-друге, під час навчання курсанти, які в майбутньому стануть патрульними поліцейськими (термін навчання яких складає 1,5 років (освітній рівень молодший спеціаліст), з викладачем за графіком заступають на патрулювання міста й займаються передусім профілактичною роботою, до якої, наприклад, віднесено виявлення за допомогою технічних приладів фактів порушення швидкісного режиму та складання в подальшому (грубі порушення)

протоколів за порушення правил дорожнього руху, саме так з початку навчання в курсантів виховується самостійність щодо прийняття рішення й уміння спілкування з громадянами; по-третє, курсанти під час навчання отримують спеціальні сертифікати, які дають їм право керувати службовим автотранспортом, використовувати табельну вогнепальну зброєю й спецзасоби, під час кадрових переміщень додатково ніяких екзаменів і заліків не складається чим економиться час працівників поліції та прибирається одна з корупційних складових процесу переведення по службі; по-четверте курсантів не залучають на чергування й на господарські роботи, для того щоб не відволікати від навчання.

Зазначимо, що не останнє місце в процесі навчання курсантів поліції й прикордонної охорони, а також рятувальної служби займають окремі або спільні тренінгові заняття (наприклад, дії офіцерів поліції й рятувальної служби при падінні літака) з використанням симуляторів, які проєктують одночасно усім учасникам тренінгу ситуацію, створену викладачем на екран. Так, у навчальному процесі широко застосовується програмне забезпечення ХVR (можливості класу дозволяють брати одночасну участь у навчанні 8 курсантам), яке дозволяє моделювати різні ситуації та позаштатні події, а також навчає курсантів приймати швидко, правильне рішення з урахуванням особливостей взаємодії в умовах реального часу, що в подальшому буде позитивно впливати на виконання ними своїх службових обов'язків.

Висновки. Підсумовуючи діяльність Департаменту поліції та прикордонної охорони Естонської Республіки, а також Академії безпекових наук можна дійти загального висновку, що в їхній діяльності на сучасному етапі діє підхід, в основі якого лежить орієнтація правоохоронних структур на задоволення потреб громадян, які виступають клієнтами, замовниками послуг, які надає поліція. Служіння та задоволення потреб людини поставлено в центр діяльності правоохоронних органів Естонії.

Використані джерела:

1. Большая энциклопедия [текст] : в 62 томах. / гл. ред. С. А. Кондратов. – М. : ТЕРРА, 2006 – Т.35 : Охрана - Пейзаж. – М., 2006. – 591 с.
2. Етимологічний словник української мови : у 7 томах [редкол.: О. С. Мельничук та ін.] – К.: Наукова думка, 1983. Т.4: Н-П.-К., 2003 -656 с.
3. Конституція України від 28 липня 1996 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>.
4. Наилучшая практика построения партнерства между полицией и обществом. Составлено Старшим полицейским советником при Генеральном секретаре ОБСЕ. [Електронний ресурс] – Вена : Отдел стратегических вопросов полицейской деятельности ОБСЕ, 2008. – Режим доступу: <http://polis.osce.org/library>.
5. Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів : закон України від 23.09.1997 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/>.
6. Про доступ до публічної інформації : закон України від 13.01.2011 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/>.

7. Про інформаційні агентства : закон України від 28.02.1995 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/>.

8. Про інформацію : закон України від 02.10.1992 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/>.

9. Закон України Про Національну поліцію / від 02.07.2015 Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 580. – Ст. 378.

10. Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації : закон України від 23.09.1997 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

11. Про телебачення й радіомовлення :Закон України від 21.12.1993 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/>.

Стаття надійшла до редколегії 24.11.2016

Шелехов А.А., Корниенко М.В. Направления использования опыта организации деятельности полиции Эстонской Республики в Украине

В научной статье исследованы направления и пути использования в Украине европейского опыта в организации деятельности и обучения полицейских в Эстонской Республике. Освещены, по нашему мнению, передовые и перспективные направления организации полицейской деятельности в Эстонии, которые можно использовать при реформировании Национальной полиции Украины.

Рассмотрена деятельность Департамента полиции и пограничной охраны Эстонской Республики и Академии безопасности, которые в своей деятельности ориентируются на удовлетворение потребностей граждан, которые выступают в качестве клиентов, заказчиков услуг предоставляемых полицией. Служение народу поставлено в центр деятельности правоохранительных органов Эстонии.

Ключевые слова: *реформирование, европейский опыт, деятельность полиции, подразделения полиции, учебный процесс, партнерство.*

Shelekhov A. O., Korniienko M.V. Areas of use experience of police Estonia to Ukraine

In this scientific article the directions and ways of use of the European experience police officers in organization of activity and training police in the Republic of Estonia are investigated. In our opinion, the advanced and perspective directions of the organizations of police activity in Estonia which can be used in reforming Ukrainian National police are introduced.

We consider the activities of the Department of Police and the Border Guard of the Republic of Estonia and Security Academy, which in its activities are oriented to meet the needs of citizens who act as clients, customers of the services provided by the police. Service to the people is put at the centre of activity of the law enforcement agencies of Estonia.

Special attention requires the successful implementation of the divisions operational information, or the so-called emergency call centre "112".

In these centers, with the involvement of the police, rescue service and medical service (ambulance operators). They can at any time not only to answer phone calls and manage the work of structural subdivisions of the Department or division, but also to

attract to the conference other services. For example, getting the message about committing a shooting in a public place of a statement from the police and border guard joins the conversation of the operator of the ambulance, which in parallel receives information about the incident and direct the work of ambulances.

Summing up the activities of the police and border guard of the Republic of Estonia and the Academy of security Sciences can be concluded in that their activities at the present stage, the approach which is based on the orientation of law enforcement agencies to meet the needs of people who are customers, consumers of services provided by the police. Service and satisfaction of human needs placed in the centre of activity of law enforcement bodies of Estonia.

Key words: *documents and accounting registers, reporting financial institution punishment, partnership.*

РОЗДІЛ VI. НАУКОВЕ ЖИТТЯ

П. М. Рабінович

**РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ДОКТОРАНТА
КАФЕДРИ ФІЛОСОФІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО
ЮРИДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ
ЯРОСЛАВА МУДРОГО СТОВБИ ОЛЕКСІЯ
ВЯЧЕСЛАВОВИЧА «ПРАВО І ЧАС»**

Сучасна правова реальність характеризується високим ступенем динамічності. Не буде перебільшенням стверджувати, що останні двадцять років Україна постійно перебуває у стані правової реформи. Тому логічним є питання про те, чи має правове регулювання суспільних відносин якісь позапозитивний фундамент, інваріант, який був би незалежним від політичної влади та уособлював би у собі певні об'єктивні закономірності процесу регулювання правовідносин? Саме це питання і стоїть в центрі уваги автора, який пропонує в якості такого об'єктивного базису власну концепцію праворозуміння – темпоральну онтологію права, а тому можна зробити висновок, що обрана ним тема дослідження є актуальною.

Монографія Стовби О.В. охоплює коло питань, що стосуються темпорально-онтологічного аналізу закономірностей існування права, коли право у його часовому вимірі постає як об'єктивне піддрунтя не тільки державно-юридичного регулювання суспільних відносин, але й правової реальності у цілому. При цьому автор намагається детально структурувати темпорально-онтологічну структуру права на підставі переосмислення класичної диференціації суцього і належного в праві, обґрунтувати необхідність подолання дихотомії природного і позитивного права, а також відстоює власну цінність «людиномірності» права.

Також у монографії робиться спроба переструктуризації історії філософії права з виділенням дометафізичного, метафізичного та постметафізичного етапів розвитку філософсько-правової думки, аналізується філософсько-правове значення і перспективи онтологічного, деонтологічного і постонтологічного розрізнення, виявляються перспективи імплементації сучасних філософських концепцій (насамперед, феноменології, екзистенціалізму, фундаментальної онтології) у правовий дискурс.

Відтак перевагою монографії є насамперед ґрунтовний методологічний підхід, заснований на ретельному вивченні відповідних філософських і філософсько-правових першоджерел мовою оригіналу. В роботі сформульовано ряд положень, які є важливими з наукової точки зору і характеризуються науковою новизною.

Зокрема автор формулює власне розуміння права, стверджуючи, що на відміну від метафізичного буття-належності, яке завжди вже «є» і може лише порушуватися, право, як темпорально-онтологічна подія, не існує «гарантовано». Воно здатне як збутися у вигляді здійснення права, так і,

навпаки, не збутися, і тоді право не буде «порушено»: воно взагалі не здійсниться. Тому темпоральна онтологія права і розуміє право як дискретну множину сингулярних правових подій, а не як апіорну його наявність як природного або позитивного Належного, що континуально пронизує всю суцю дійсність. Це, на наш погляд, дає філософсько-методологічні підстави для побудови найбільш реалістичної картини правової дійсності.

Також О.В. Стівба аргументовано стверджує про появу на пострадянському просторі нового типу праворозуміння, який не можна остаточно звести до жодного з вже відомих. Це – за авторським визначенням – «динамічне» праворозуміння (до представників якого слід віднести С.І. Максимова, А.В. Полякова, І.Л. Честнова, В.О. Четверніна а також і автора рецензованої монографії) характеризується спробою мислити право не як сталу «правову субстанцію» (норму, ідею тощо), а як динамічний, мінливий, рухливий феномен. Також для цього типу праворозуміння характерним є осмислення права поза межами дихотомії позитивізму/юснатуралізму, відстоювання «людиномірності» права тобто його існування у контексті людського існування – комунікації, діалогу тощо.

Особливо цінною, на наш погляд, є гіпотеза О.В. Стівби про те, що правовий текст є засобом регулювання швидкості правових процесів (в авторській термінології – правового буття), що дозволяє прояснити певні закономірності правового регулювання і дає підстави для визначення окремих теоретико-методологічних критеріїв правового чи неправового характеру нормативно-правових актів.

Тому можна констатувати, що, монографія О.В. Стівби є фундаментальним дослідженням, в якому розв'язується низка важливих практичних і теоретичних проблем.

Водночас в книзі існує і низка дискусійних положень.

По-перше, автор дещо догматично постулює наявність правопорядку як горизонту правового сенсу. Адже якщо право, за авторським твердженням, являє собою динамічний і рухливий феномен, який не існує «завжди» але є залежним від певних умов, то відповідно і правопорядок вже не може слугувати сталим джерелом правових сенсів. Звідси О.В. Стівба повинен чітко відповісти на фундаментальне питання: ким і чому наділений змістом онтологічний горизонт права? Адже завдяки відповіді на це питання вся авторська концепція темпоральної онтології права отримала би більш ґрунтовні засади.

По-друге, О.В. Стівба стверджує, що право за своєю сутністю є динамічним феноменом і відстоюючи принципову філософсько-правову новизну цього твердження, має більш детально пояснити, в чому полягає принципова відмінність «динамічного розуміння права» від концепції «природного права з мінливим змістом» Р. Штамлера або «живого права» О. Єрліха? Адже вказані правознавці теж додержувалися поглядів на право як таке, що змінюється, трансформується. Таким чином, ґрунтовний порівняльний аналіз цих концепцій та авторського – темпорально-онтологічного – підходу безумовно сприяв би створенню у читача більш чіткого уявлення про специфіку запропонованої О.В. Стівбою концепції права.

По-третє, чи означає авторський наголос на тому, що право існує лишень як подія те, що «до» чи «після» події права немає? Проте і розуміння «події» може бути доволі неоднозначним (на рівні філософії). Адже є такі події, для яких присутність людини не обов'язкова (сонячні спалахи, землетруси). Якщо ж це події обов'язково за участю людини, то ми повертаємося до традиційного соціуму (поза яким людини і не існує у нормальній соціальній науці). Отже потребує відповіді і питання про специфіку власне «філософсько-правової події», внаслідок якої ми – за твердженням автора – тільки і отримуємо доступ до права.

Проте ці дискусійні моменти не змінюють загального позитивного враження від монографії, яка виконана на належному філософсько-правовому та теоретико-методологічному рівні, в ній по-новому вирішується наукове завдання темпорально-онтологічного осмислення права, а тому публікація зазначеної монографії є помітною подією у вітчизняному правовому житті.

Надійшла до редколегії 19.12.2016

Б. Г. Розовский

ПРАВО КАК ЧАСЫ ЭВОЛЮЦИИ ОБЩЕСТВА

Если бы объявили конкурс на символ современного общества, то победителем, в моем понимании, должен стать набор часов, у которых отсутствуют стандартные стрелки. Их надо размещать во всех сферах организации человеческой деятельности и в каждой устанавливать индивидуальные стрелки, объективно отображающие уровень соответствия времени, в котором живет наиболее прогрессивно организованная часть современного общества. Разброс показаний окажется огромным, и качественная оценка действительности позволит разработать действенную программу его минимизации.

Нет сомнений, в число первоочередных попадет задача установки таких часов в системе права. Ведь *показания часов права – это время, в которое мы принудительно, под угрозой наказания погружаем общество, каждого человека*. Если дать непредвзятую оценку нынешнему праву (как и опубликованным проектам новых законов), часы явно отстают. Более того, они по большей части простаивают: часовые стрелки движутся только тогда, когда принимается новый закон или вносятся изменения в действующий. В праве это находит якобы логическое обоснование: законодательство должно быть стабильным. Однако будущее зарождается, присутствует, завоевывает свои позиции сегодня, периодически нарушая столь тщательно охраняемую действующим правом стабильность. Огосударствленное право (под ним подразумевается законодательство), как правило, с опозданием реагирует на появляющиеся новации, изменяя, дополняя действующие законы, принимая

новые¹. Но в целом эти дополнения подгоняются под существующую трактовку правопорядка, встраиваются в него, не меня кардинально сложившуюся систему. Не будет упреком констатация, что таков исторически сформировавшийся профессиональный менталитет юристов, ориентированных на правопорядок как синоним стабильности общества.

Действительно, исторически человек мог нормально функционировать в обществе, осуществлять предсказуемую социально-экономическую и иную значимую *привычную* деятельность только в рамках протяженного во времени стабильно действующего законодательства. Так было веками и тысячелетиями. На сохранение исторической традиции ориентирована вся нынешняя теория права. Но задам дерзкий вопрос: действительно ли оправдано полнокровное ее существование в наше время?

Однозначно ответить, наверное, трудно. В США, например, Конгресс принимает в год 1-2 закона. В Украине в 2016 году Верховная Рада приняла 160 законов, в 2015 году – 350². Показательно, Госдумой РФ готовится к принятию закон о внесении в УПК поправки, регламентирующей единый день вступления в силу всех изменений и дополнений в данный Кодекс. Их динамика доходит иногда до 2-3 изменений в месяц. Странники законопроекта отмечают, что порой нормы УПК меняются скорее, чем успевают закончиться расследование по конкретному делу. Но сопоставление мало информативно, если не учитывать, что в США действует конституция, принятая в 1787 г., и за более чем двухсотлетний период там был создан громадный массив законов, а в постсоветских государствах законодательную базу приходится создавать практически с нуля.

Всё это так. Однако почему никто не задает вполне логичный в данной ситуации вопрос: оправдана ли такая гонка законодательства? *Необходимо ли оно в таком объеме, если общество относительно нормально функционировало и продолжает существовать при наличии уже имеющегося, ограниченного по объему законодательства, регулирующего основополагающий порядок и главенствующие правила поведения? Нуждается ли современный человек в обширном, детализированном путеводителе?*

Позволю себе попытаться ответить на заданный вопрос, опираясь на специфику недавно сформировавшейся отрасли экологического права.

Формирование семи отраслей права на протяжении истории происходило по единой схеме. Каждый номинант занимал отведенную ему нишу, практически не отнимая правовое пространство в уже существующих отраслях. Новые отношения приобретали право на самостоятельное регулирование при условии, если они имели четкие границы и не подпадали под юрисдикцию существующего законодательства. В свою

¹ Вспомним арест крупнейших украинских трансплантологов, производивших операции без законодательного признания их законности. Тысячи жизней ежегодно не могли быть спасены из-за отсутствия в Украине на протяжении десятилетия законодательной базы, аналогичной имеющейся в странах Запада.

² По оценкам аналитиков в 2016 году из 1,5 тысячи законопроектов законами стали только 10%. 75% - это законы, которые вносили изменения в другие законодательные акты. Только 25% - законы, регулирующие новую сферу.

очередь, появление неофита не приводило к каким-либо явно видимым трансформациям в других отраслях. Экологическое право фактически произвело революцию в сложившейся традиции построения общей системы права. Сегодня трудно назвать отрасль, которая в той или иной мере не работает на реализацию целей и задач охраны природы и рационального использования ее ресурсов, не претерпела соответствующих коррективов в своей нормативной базе. Недаром некоторые теоретики призывают именовать экологическое право Экологической конституцией Земли.

Наберусь смелости заявить большее: появление экологического права высветило долго скрывааемый плакатный характер конституционного постулата о человеке как главном субъекте права, наделенном в цивилизованном государстве обширным перечнем прав и свобод. Статья 13 Конституции Украины гласит: «Земля, ее недра, атмосферный воздух, водные и другие природные ресурсы, находящиеся в пределах территории Украины, природные ресурсы ее континентального шельфа, исключительной (морской) экономической зоны являются объектами права собственности Украинского народа». Я, ты, он, она – все мы являемся представителями Украинского народа и, казалось, в силу этого обладаем правом собственности природных ресурсов. Но, действительно, только казалось.

По букве высшего закона «От имени Украинского народа права собственника осуществляют органы государственной власти и органы местного самоуправления в пределах, определенных настоящей Конституцией». *Гражданин Украины фактически является не собственником природных ресурсов, а всего лишь природопользователем - он «имеет право пользоваться природными объектами права собственности народа в соответствии с законом», то есть в порядке, предписанном ему свыше.* Остается человек пользователем и тогда, когда юридически наделяется статусом, например, собственника земельного участка. Он вправе использовать его лишь по предписанному назначению, государство обладает правом изъять выделенный земельный участок, если сочтет необходимым использовать его в других целях. Такова была практика изъятия находящихся у граждан в «собственности» земельных участков в связи со строительством моста в Киеве; она повторилась в Керчи при прокладке автотрассы к строящемуся мосту через черноморский пролив.

В заключительной части ст.13 Конституции Украины утверждается: «Государство обеспечивает защиту прав всех субъектов права собственности и хозяйствования, социальную направленность экономики. Все субъекты права собственности равны перед законом». *Человек как пользователь природными ресурсами здесь отсутствует. Он упоминается лишь в плане защиты от произвола собственника: « Собственность не должна использоваться во вред человеку и обществу».* О каких равных перед законом субъектах собственности идет речь, судить трудно, ибо из приведенного текста явствует, что единственным собственником является представляющее интересы Украинского народа государство, делегировавшее свои полномочия органам государственной власти и органам местного самоуправления.

Экологическое право не является чем-то уникальным, оно лишь высветило реально существующий статус человека в общей системе права. «Взгляните на современного человека, - пишут независимые наблюдатели. От самого маленького, до большого. Он опутан паутиной законов и условностей в такой степени, что ничего данного ему от природы не осталось. И назовите мне, какая в истории масштабная жизненно важная политическая или социальная задача была решена с помощью этики? Нет такой! Все решалось принуждением». Парадокс, даже то, что в правовых нормах представляется как разрешение, фактически является замаскированной формой принуждения: человек наделяется правом «свободно» действовать в четко определенных формах и регламентированном порядке.

На первый взгляд, такая политика является следствием неверия в возможности рядового человека самостоятельно решать масштабные жизненные задачи. Отсюда известно: «Фюрер думает за нас». Отсюда постыдная цензура литературы, произведений искусства и прочего: не в состоянии разумный человек оценить, что полезное или вредное ему навязывается. Однако на деле за этими вывертами стоят корыстные интересы определенных каст, использующие для их защиты механизм государства. Провозглашается: всё это делается во имя обеспечения прав и свобод человека, его интересов. Получает же в реальной жизни человек не идеальные права и свободы, а некий эрзац. Философы, политологи, журналисты не раз отмечают, что представление, например, о свободе слова как о чем-то реально воплощенном в неких наиболее продвинутых странах - иллюзия. Везде и всегда идет борьба за власть, везде есть финансовые интересы владельцев СМИ, имеют место амбиции конкретных журналистов, наконец, никто не отменял и вопросы национальной безопасности. А потому свобода слова оказывается не просто ограниченной, но серьезно искаженной – не соответствующей идеальным представлениям о ней. То же с другими правами и свободами – они сидят в «клетке» закона.

Не могу понять, почему вопрос о псевдосвободе рядового гражданина хоть обозначается, а фактическое бесправие представителей исполнительной власти, важнейших субъектов уголовного процесса, тихо замалчивается. Ни один самый совершенный закон, ни одна детальнейшая инструкция не позволяют управленцу-чиновнику решать в точном соответствии с ними ту массу практических задач, которые ежедневно на него обрушиваются. Действуют с нарушением предписаний, а пока эффективность работы оценивается по степени соблюдения буквы закона; за обилием отступлений от нее очень трудно определить, где главенствует коррупционная корысть, а где элементарная эффективность.

Сегодня физика отвергла существующие представления о времени и пространстве. Мир перевернулся. История сломалась. Все стало парадоксальным. На призывы: «Сезам, откройся!» природа все шире открывает свои двери. На глазах меняется общество. А в праве мы по-прежнему сидим в крепостных башнях, построенных в далеком прошлом.

Пора в праве переходит от арифметики, если не к высшей математике, то хотя бы к алгебре, которой проверяется гармония.

Всем памятны слова президента США Франклина Делано Рузвельта: «Первая свобода – это свобода самовыражения и свобода слова. Вторая свобода – это свобода вероисповедания. Третья свобода – это свобода от нищеты, бедности, безработицы. Четвертая свобода – это свобода от страха». Я бы поменял эти свободы местами, поставив на первое место свободу от страха. Эту свободу человеку может обеспечить его правовая безопасность, которую следовало бы толковать не только как «ограничение человеческих взаимодействий посредством создания стабильной (но не обязательно эффективной) нормативной системы, позволяющей свести к минимуму неуверенность человеческих действий и снизить их стоимость»[1, 65; 2, 109].

Очень часто государство видит в людях проблемы, тогда как подлинный путь к прогрессу – видеть в людях ценный актив. При сохранении запроса на улучшение качества государства, полноценная реализация современного междисциплинарного подхода в теории права возможна, если право в преобладающей части будет инициативным; его реальным, а не декларативным, творцом станет каждый человек со множеством разносторонних интересов и устремлений¹.

Понятно, до слов Пушкина: «Весь мир забыл, не правил он ничем, и без него все шло своим порядком», – далеко. Для начала – это *предоставление человеку права выбора способа достижения поставленных целей с учетом имеющихся возможностей, способностей и ресурсов, выбора условий согласования своих действий с другими. Иными словами, форма регулирования отношений изначально предлагает максимум вариативности способов достижения цели. Монорегулирование, которое преобладает в современном праве, в разумных пределах оправдано только там, где закрепляются фундаментальные на сегодня основы общества.*

Возвращаясь к образным часам, определяющим, как указано в начале, уровень соответствия времени, в котором живет наиболее прогрессивно организованная часть современного общества, то их минутные стрелки и показывают подвижность инициативы граждан, а также должностных лиц в восполнении существующего государственного права и его корректировки. Дабы не заниматься модным ныне изобретением новых терминов, полагаю допустимым распространить на такую форму регулирования понятие обычного права, понимая под ним не только давние, исторически сложившиеся обычаи, но и нынешнюю повседневную практику регулирования людьми необходимых взаимоотношений.

Я уже писал[3], что право – порождение человека, интеллектуальное его продолжение. Человек – создатель права. Не нужно смотреть на право, как на замороженного цыпленка, которого можно положить в морозилку, достать через некоторое время и ожидать, что оно окажется свежим. Право,

¹ Нынешние отношения в системе "бизнес - наемный работник" американский экономист и писатель Н.Талей называет современной формой рабства. "Если человек годами лишает себя свободы на 9 часов в сутки и пунктуально приходит в офис, отказывая себе в праве составлять собственное расписание, это достаточная демонстрация покорности. Вы имеете дело с послушным, приученным к лотку домашним животным", - отмечает автор.

как и сам человек, находится в постоянном развитии. Один древний мудрец утверждал: «Мне нужны люди, спорящие со мной. Это позволяет мне расти – я все время меняюсь. Если бы я подумал, что сейчас нахожусь там, где был раньше, я бы не захотел жить в этом мире». Не надо считать спор с правом прерогативой только ученых-юристов. Реальная жизнь – смотровая площадка, постоянный дискуссионный клуб права. Нужно это приветствовать, отслеживать поводы и аргументы спора, своевременно искать пути нахождения компромисса интересов и вносить соответствующее в законодательство. *Это тот случай, когда время – деньги. Мы просто не научились считать, во что обходится несвоевременное реформирование каждой правовой нормы.*

Нестандартный вопрос: если законодатель не столь уж редко запаздывает с реформированием действующего законодательства, может ли гражданин не соблюдать, нарушать закон, не адекватный требованиям жизни? На первый взгляд сама постановка такого вопроса кощунственна. Но все же существует давняя притча: «Когда-то жил человек, у которого была старинная деревянная статуя Будды, прекрасная до невозможности, истинный шедевр, фамильная реликвия. Как-то зимой, в лютые холода, он сильно замерз. Медная жаровня с углями не в силах была обогреть помещение. Человек трясся от холода. Угли постепенно догорели, а больше дерева у несчастного не было. И тут ему явился Будда и спросил: «Почему ты не сожжёшь мою статую?» - «Разве могу я сжечь статую Будды? Ни за что и никогда!» - ответил он. - «Я не в куске дерева, а в тебе, - рассмеялся Будда, - и я так же, как и ты, страдаю от холода! Скорее жги статую!» Так должен ли страдать гражданин от правого «холода» или вправе сжечь Будду закона?»

Сегодня ответ однозначен: *Dura lex sed lex* – плох закон - но закон. Однако в современном обществе цена неадекватного закона колоссально выросла, причем рост продолжается. Можно надеяться на серьезную трансформацию мониторинга эффективности действующего законодательства, однако трудно себе представить, что внесение изменений станет во всех случаях своевременным, не будет отставать от требований практики. *Хроническое несоответствие действующего законодательства реальным потребностям общества явление повседневное. Оно носит системный характер, однако усилия правоведов, в лучшем случае, сосредоточены на выявлении единичных пробелов в рамках узкой темы исследований. Я не собираюсь становиться на путь отрицания права как такового, не призываю к бездумной либерализации правоприменительной деятельности. Полагаю, настало время осмысления реально сложившегося механизма регулирования поведения человека в обществе, признания того, что он включает две составляющие – обычное право как первооснову, наиболее распространенную форму регулирования, и право оговоренное - закон и основанные на нем иные нормативные акты.*

Не отрицая роль стратегического законодательства силами профессиональных юристов, считаю необходимым сосредоточить усилия на глубоком анализе сложившегося массива норм обычного права - права созданного рядовыми людьми (а также, признаем, не заикленными чиновниками), твердо

стоящими на грешной земле и находящими взаимоприемлемые решения в противоречивом переплетении рядовых и сложнейших жизненных ситуаций.

Я не располагаю отечественной статистикой, но по данным Объединенного народного фронта, до 40 процентов актов президента РФ остаются не исполненными. «Законодатели напрасно тешат себя мыслью, что именно их условиями создается устойчивый правовой порядок. Но, как показывают социологические опросы федеральных служащих в РФ, знание и использование ими норм законов колеблется в пределах 10-20 %». Многочисленные исследования свидетельствуют: подавляющая часть населения не только не знает формулу, но и вообще не имеет представления о существовании большинства конкретных правовых норм. В частности, как выяснилось, преступники и законопослушные граждане имеют равные знания и представления о законах [4, с. 4]. Согласно материалам очередного исследования «Українське суспільство. Моніторинг соціальних змін», проведенного Институтом социологии НАНУ, 57,8% опрошенных убеждены, что в нынешнее время нет единых, признанных всеми правил общественного поведения [5]. Тем не менее, по общему правилу поведение граждан соответствует требованиям значительной части норм, если последние соответствуют обычной практике.

По оценке специалистов, государственное регулирование экономики через законы и иные правовые акты, выполняющие роль «проводников» управляющих решений, охватывает порядка одной трети реальной экономики. Две трети экономической деятельности осуществляется в режиме саморегулирования [6, с. 22-27]. Речь идет не только о теневой экономике. (Фактически теневая экономика – это также нормальная, зачастую более эффективная экономическая деятельность, специфика которой – уход от налогообложения). Оценка охватывает все виды повседневной экономической деятельности. Но тогда у меня возникает вопрос: что такое саморегулирование в экономической и иной сфере общества – хаос или упорядоченная деятельность? А если деятельность упорядоченная, нормированная, в этом сомнений нет, то каким правом она на две трети регулируется? Ответ может быть только однозначный – это обычное право. Добавлю, практика реализации диспозитивных норм также приводит к формированию определенных обычаев.

Еще одна ситуация, требующая регулирования. В огосударствленном праве, как принцип, одна норма предполагает один вариант поведения. Данное правило формулируется как условие определенности правовых предписаний. В обычном праве, с учетом места, времени, личностных характеристик исполнителей, одна и та же задача может иметь несколько решений для достижения одной и той же цели. Сведение их к одному, как это происходит в огосударствленном праве, в динамике (не исключено и в первоначальном варианте) приводит к излишним затратам, снижается эффективность. Не вдаваясь в философию, полагаю допустимым сформулировать основополагающий постулат: огосударствленное право формулирует общие нормативные правила поведения, обычное право претворяет эти правила в жизнь.

Не будет преувеличением утверждение: огосударствлённое право – это корабль на стапелях судостроительной верфи. Там он смотрится величаво, но плыть ему в море волн обычного права, величина которых во многом зависит от погоды–политики и «плотности» нормативного регулирования. Непонятно, почему в теории права односторонне исследуются эти и другие факторы.

Нельзя требовать невозможного. Современное право не в состоянии своевременно регулировать перманентно возникающие отношения, к тому же трансформирующиеся в разных условиях места и времени. Более того, многие существующие нормы действующего права могут быть правильно истолкованы через историю лежащих в их основе правовых обычаев. Когда обычное право чихает, нормативное простужается. Исключение обычаев из права превращает его в химеру.

В реальной действительности редко какое правило не требует выявляемых в процессе его применения разного рода исключений. На практике неизбежно появляются личности, которые находят выход путем «выезда на встречную полосу». Закон, сохраняющий омертвляющиеся стереотипы, не способный по-новому и более широко посмотреть на изменяющийся мир, сам становится в части практики его применения товаром на правовом рынке, правда, «чёрном»: регламентируемые запреты в большинстве без особых проблем обходятся на коррупционной основе. В итоге жизнь берёт своё, параллельно с законодательным полем постоянно функционирует, развивается реально действующее обычное право, где самые действенные законы – неписанные. Перефразируя слова Салтыкова – Щедрина о литературе, можно образно сказать, что обычное право родилось и существует по недосмотру начальства. Еще наши далекие предки собирались и устанавливали общие правила решения насущных задач. Созывать по каждому поводу «законодательное собрание» хлопотно, поэтому многие проблемы решались путем взаимного согласования насущных вопросов отдельными членами племени.

Я разделяю предположение, что и будущее право будет конструироваться на основе договора всех со всеми заинтересованными людьми. Бессмысленно договариваться с государством, пока члены общества не договорились между собой.

Все позитивное и отрицательное в жизни общества имеет один источник – человека. И если мы преследуем какую-то цель, вводя закон, необходимо приложить максимум усилий, чтобы предписываемое поведение стало обычаем. Обычай насыщен реальной жизнью, конкретными механизмами, согласованностью действий его исполнителя, чего трудно добиться в конструкции норм огосударствлённого права. Здесь уместен в качестве параллели афоризм Ж. Санд: «Жизнь чаще похожа на роман, чем наши романы на жизнь». Игнорирование обычаев в наше время – это крупная ошибка. Напротив, изучение исторических примеров формирования обычаев и научная разработка внедрения этих механизмов в действующую практику – один из действенных способов повышения эффективности законодательства.

Огосударствлённое право в общей системе правового сознания есть не более, чем контурно выраженный скелет форм регулирования. «Мышцами»

и прочими составляющими правового тела являются многочисленные неформальные правила поведения, вырабатываемые человеком в процессе повседневной производственной и других форм деятельности каждодневного общения. Именно здесь находят свое отражение те самые «подробности», при игнорировании которых захлебывается и огосударствлённое право, и сама реальная жизнь.

Ведь по своей сути право – это форма закрепления выбора оптимальной деятельности человека во всех ее сферах. Говоря языком науки, выбор – это разрешение неопределенности в деятельности человека в условиях множественности вариантов. Происходить это может как случайно, в силу неоднозначности процесса решения, так и целенаправленно, в русле поиска лучшего решения. Всё это осуществляется в рамках формирования обычая. Задача считается решенной, если выбран окончательный вариант, когда деятельность признается продуктивной. Тогда нормы обычного права закрепляются государством, становятся общеобязательными. Выбор для огосударствления предопределяется как распространенностью вида деятельности, так и важностью ее даже в локальном масштабе.

Есть мудрое сравнение: звезды льют свой свет беспрестанно, но при солнечном свете мы не видим света звезд. То же происходит с оценкой современного обычного права. На фоне права огосударственного его как бы нет, во всяком случае, оно не привлекает внимание исследователей, ибо, образно говоря, в типографски отпечатанных правилах его нормы дописаны ручкой. Ограничивается данная констатация только регулированием подвижной сферы экономики? – Отнюдь. Стоит вспомнить, что в Уголовном процессуальном кодексе регламентируется такое процессуальное действие, как следственный эксперимент. Оно было изобретено безмянными следователями, многие годы применялось на всем советском пространстве до закрепления в законе. Результаты применения фиксировались в протоколах, учитывались при вынесении приговора. Можно ли считать подобную практику внеправовой? Стала ли она правовой только после регламентации данных действий в УПК?

Считается аксиомой, что наиболее эффективное решение – это повышенная жесткая регламентация действий для достижения заданной цели и усиление ответственности за допущенное отклонение. А что если пойти противоположным путем? Ведь в медицине для укрепления здоровья рекомендуется целый комплекс мер, но каждый человек выбирает то, что считает для себя более приемлемым: кто диету, кто физические нагрузки и т.п. Почему огосударствленное право диктует, что и как надо делать? Почему не формулировать цель, а далее предоставлять гражданам право выбора, поиска наиболее приемлемых способов ее достижения?

Незыблемое ограничение – не нарушать права и интересы других, в том числе и государства. В остальном дерзай! Сложно? Полагаю, не сложнее, чем плодить множество запретов всего и вся, заведомо зная о невысоком уровне их соблюдения. Здесь неоценимую помощь окажет опыт обычного права,

когда поставленная цель в каждом конкретном случае достигалась с помощью средств, адекватным условиям места и времени.

В некотором смысле право, как и культура, - это закодированные представления человечества об организации своей жизни. *Право – не то, что дано кем-то извне, не просто форма организации, а форма САМОорганизации жизни и деятельности людей. Известная трактовка права как воли господствующего класса, возведенной в закон, – это не что иное, как уничтожение права граждан на самостоятельное обустройство своей жизни, его клановая приватизация, которая по Платону есть кража¹. (О разнице между первым и вторым можно судить по отношению к ним граждан, по эффективности права. Чтобы вернуть его народу, надо, как минимум, принимать законы только после обсуждения их на референдуме).*

Закон никогда и нигде не вытеснял обычай как таковой, хотя бы в силу того, что ни теоретически, ни практически невозможно зарегулировать все жизненные ситуации. Он оконтуривает обычай, если регламентируемый им порядок не обеспечивает должную безопасность.

Значительная часть государственных предписаний, как показала практика, не может быть воплощена в жизнь, если они не дополняются, не конкретизируются, с учетом условий и места, выработанными обычаями реализации. Скрупулезное соблюдение официально озаконенного права превращает его в вариант короля Мидаса. *Все, к чему он прикоснулся, стало золотым, но, как мы знаем, Мидас умер от голода.* Достаточно вспомнить получившие известность так называемые «итальянские забастовки», когда, например, диспетчеры аэропорта стали пунктуально выполнять предписанные правила - в итоге полеты пришлось приостановить. Утвержденные правила на практике во многом дополнялись наработанными неформализованными приемами, которые превращались в обычай, и только в дополнении к инструкции позволяли на должном уровне руководить полетами.

Постоянно пополняемое и совершенствуемое обычное право, вырастающее на почве права огосударственного, почти повсеместно выполняет роль коробки передач в его машине. Не пора ли в полный голос признать, что общество существует и благополучно развивается за счет того, что в значительной части функционирует за пределами огосударственного правового поля? А коль так, не настало ли время заняться перенастройкой гипотетических часов действующего права, исследовать соотношение силы его полей, в частности, возможности в рамках обычного права ставить вопрос об изменении и даже отмене норм права огосударственного?

¹ Не удивительно, что во многом «приватизированному» праву в реальной жизни противостоит право народное и псевдонародное, которые в иной интерпретации регламентируют существующие отношения. Ярчайший отрицательный пример последнего - тотальная коррупция как способ обхода официального законодательства нынешней Украины, не подкрепленного действенными механизмами его реализации. Понятно, не все принятое по инициативе власти законы плохие, и они работают. Есть и такие, которые далеки от совершенства, но им нет альтернативы и потому их вынужденно выполняют.

В свою очередь, не требуется ли пересмотреть сложившуюся практику законотворчества: не изобретать велосипед на новом месте, а сделать ставку на анализ эффективности практики применения обычая и при положительном результате класть его в основу проекта масштабного закона?

Ныне мы стоим на пороге массового производства искусственной сознательной жизни. Согласно церковным верованиям, человек создан по подобию Божьему. Надо признать, в технологии было что-то не так – образец получили не совсем отвечающий декларируемому эталону, не удалось построить общество, основанное на высоких моральных ценностях. Сегодня ситуация усложнилась: если начнем делать копию с копии – а к тому идем – есть вполне реальная угроза получить на выходе Сатану.

Существует много способов, методов и методик оценки Homo Sapiens. Но, наверное, наиболее надежной, наиболее объективной следует признать оценку по критерию созданного им права. Ведь право – это формализованные обязательные для исполнения условия жизни и деятельности человека. Утверждение: «Каково право – таков и человек», – отнюдь не гипербола, а реальная действительность. Жаль, что в такой интерпретации человек не смотрит на себя в зеркало права – наверняка бы ужаснулся, отважившись на такой шаг.

Понятно, мы попытаемся заложить в проектируемый искусственный разум все самое совершенное. Не говорю, насколько это осуществимо. Но разум есть разум, будь он естественный или искусственный. Наивно полагать, что робот до конца истории останется роботом-слесарем, домработницей или футболистом. Самовоспроизводство и саморазвитие будущих гуманоидов – процесс ожидаемый и остановить его человеку вряд ли будет по силам. (Мы не можем приостановить создание и распространение атомного оружия, а это семечки на фоне будущих проблем роботизации общества). Процесс самоорганизации всего живого с учетом состояния окружающей среды является законом. Но для искусственного гуманоида в категорию окружающей среды попадает прежде всего все человечество!

Это будет завтра, но не стоит ли об этом задуматься сегодня? И не пора ли глазами будущего гуманоида посмотреть на нынешнее наше право, критически оценить, что мы упустили в далеком позавчера, переходя от естественно формировавшегося обычного права к искусственно насаждаемому ныне огосударствленному праву, получив такое «масмо»?

Есть над чем думать.

Использованная литература:

1. Dooglass C. North. Institutionen, institutioneller Wandel und Wirtschaftsleistung. 1990. S. 65.
2. Книпер Р. Кодификация и правовая безопасность в гражданском праве / Р. Книпер // Государство и право. – 2012. – № 1. – С. 108-111.
3. Розовский Б.Г. Король жив. Но нуждается в лечении / Б.Г. Розовский. – К., 2016.

4. Тихомиров Ю. А. Юридическое проектирование: критерии и ошибки / Ю. А. Тихомиров // Журнал российского права. – 2008. – № 3. – С. 3-9.
5. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Випуск 2 (16) ... М.О.Шульга. – Київ : Інститут соціології НАН України, 2015. – 780 с.
6. Правовые основы государственной поддержки бизнеса: монография / отв. ред. Г.Л. Знаменский; НАН Украины, Ин-т экономико-правовых исследований. – Донецк: Юго-Восток, 2011. – 170 с.

Стаття надійшла до редколегії 07.12.2016

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- Беднарська В. М.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри професійних та спеціальних дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Бочковий О. В.** кандидат юридичних наук, старший дослідник, провідний фахівець науково-дослідної лабораторії правових та організаційно-тактичних проблем ОРД Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Булейко А.О.** аспірант кафедри кримінального права Інституту права ім. В. Сташиса Класичного приватного університету
- Візняк О. В.** студентка 5 курсу Львівського державного університету внутрішніх справ
- Глинська Н. В.** доктор юридичних наук, провідний науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального процесу, криміналістики та судоустрою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України
- Горбачев В. П.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз Донецького юридичного інституту МВС України
- Горбенко П. В.** аспірант кафедри оперативно-розшукової діяльності Харківського національного університету внутрішніх справ
- Готвянська М. А.** аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз Донецького юридичного інституту МВС України
- Данилевська Ю. О.** кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблемних питань правоохоронної діяльності Донецького юридичного інституту МВС України
- Данилевський А. О.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз Донецького юридичного інституту МВС України
- Дараган В.В.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності та спеціальної техніки факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
- Дерев'ягін О. О.** кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності та розкриття злочинів факультету № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ

- Дудоров О. О.** доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права та правосуддя Запорізького національного університету, заслужений діяч науки і техніки України
- Жувака С. О.** детектив Національного антикорупційного бюро України
- Карчевський М. В.** доктор юридичних наук, професор, проректор Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Корнієнко М. В.** кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративної діяльності ОВС та економічної безпеки Одеського державного університету внутрішніх справ
- Крупнова Л. В.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і правосуддя Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'ячука
- Крюков О. О.** начальник управління Головного слідчого управління Національної поліції України
- Кудінов А. С.** кандидат юридичних наук, заступник завідувача відділу організації наукової роботи Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Лобойко Л. М.** доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу дослідження проблем кримінального процесу, криміналістики та судоустрою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України
- Людвик І. В.** аспірант кафедри конституційного та міжнародного права Національної академії внутрішніх справ
- Марочкін О. І.** кандидат юридичних наук, науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального процесу, криміналістики та судоустрою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України
- Мелех Л. В.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри господарсько-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ
- Морозова Я. О.** кандидат юридичних наук, докторант кафедри ОРД Харківського національного університету внутрішніх справ
- Москвич Л. М.** доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального процесу, криміналістики та судоустрою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України
- Нестерович В.Ф.** доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Пилипенко Є. О.** здобувач кафедри загальноюридичних дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка

- Пилипенко О. М.** здобувач кафедри загальноюридичних дисциплін Луцького державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Плужнік О. І.** кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права та кримінології Одеського державного університету внутрішніх справ
- Полодна М.М.** аспірант кафедри оперативно-розшукової діяльності факультету № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ
- Рабінович П. М.** доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії та філософії права Львівського національного університету імені Івана Франка, академік НАПрН України
- Розовський Б. Г.** доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правознавства юридичного факультету Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, заслужений юрист України
- Свірін М. О.** кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, головний науковий співробітник ДНДІ МВС України
- Сердюк І. А.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави та права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
- Соловей Г. В.** кандидат юридичних наук, помічник адвоката
- Стацак М.В.** кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності Харківського національного університету внутрішніх справ
- Хаммуді А. В.** кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінального процесу Одеського державного університету внутрішніх справ
- Чвалюк А. М.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права і правосуддя Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука
- Чернеженко О. М.** кандидат юридичних наук, науковий співробітник відділу організації науково-дослідної роботи Національної академії внутрішніх справ
- Чухлебов І. О.** здобувач кафедри адміністративного та господарського права Запорізького національного університету
- Шелехов А. О.** кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративної діяльності ОВС та економічної безпеки Одеського державного університету внутрішніх справ
- Шило О. Г.** доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, керівник наукових робіт, головний науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального процесу, криміналістики та судоустрою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України

ЗМІСТ

ДО УВАГИ АВТОРІВ 3

Розділ I. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Жувака С. О. Прокуратура під час Української революції
1917-1921 років: історико-правовий аналіз 5

Горбачев В. П. Пределы полномочий прокуратуры
на возбуждение уголовного преследования в
Российской Империи после судебной реформы 1864 года 15

Людвик І. В. Засоби масової інформації як інститут
громадянського суспільства: конституційно-правові аспекти..... 25

Нестерович В. Ф. Конституційно-правова класифікація
консультативно-дорадчих органів 31

Сердюк І. А. Поняття та особливості акта застосування норм права..... 43

Чернеженко О.М. Процес децентралізації у Франції 51

Розділ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

Булейко А.О. Сприяння розкриттю злочину як
складова дійового каяття за КК України 61

Данилевський А. О., Данилевська Ю. О. Бланкетні ознаки
в нормах про порушення порядку в'їзду на тимчасово
окуповану територію України та виїзду з неї:
питання тлумачення та правозастосування 69

Дудоров О. О. Умисне вбивство, поєднане зі звалтуванням:
питання кваліфікації та вдосконалення кримінального закону 77

Пилипенко Є. В. Потерпілий як обов'язкова ознака
перешкоджання законній діяльності 92

Карчевський М. В., Кудінов А. С. Ефективність
кримінально-правового регулювання в Україні..... 101

Плужник О. І., Корнієнко М. В. Окремі аспекти
кримінальної відповідальності за злочини проти
неповнолітніх у законодавстві України 114

**Розділ III. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО
ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ**

Крупнова Л. В. Стан та проблеми адміністративно-правового регулювання виконавчого провадження в Україні.....	125
Чвалюк А. М. Технічно-правові способи попередження та виявлення правопорушень, пов'язаних з транзитним переміщенням товарів	132

**Розділ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО,
ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА**

Мелех Л. В., Візняк О. В. Окремі правові аспекти зміни способу та порядку виконання рішень господарського суду в Україні.....	139
Чухлебов І. О. Інформаційно-правові відносини у сфері кадрової політики органів публічної адміністрації	146

**Розділ V. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ
ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ
ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Беднарська В. М. Останні тенденції розвитку взаємодії суб'єктів у кримінальному провадженні	156
Бочковий О. В., Розовський Б. Г. Використання механізмів ринку в протидії злочинності.....	164
Горбенко П. В. Напрями використання відомостей, отриманих під час конфіденційного співробітництва.....	170
Готвянська М. А. Обстановка вчинення злочину, пов'язаного з утягненням неповнолітніх у злочинну діяльність (окремих аспект).....	177
Дараган В. В. Криміналістична характеристика злочинів у сфері державних закупівель	184
Деревагін О. О. Правове регулювання діяльності органів національної поліції у сфері протидії злочинним посяганням на майно громадян.....	191
Крюков О. О. Поняття, особливості обліку та розслідування злочинів на ґрунті ненависті	198
Лобойко Л. М., Шило О. Г., Москвич Л. М., Глинська Н. В., Марочкін О. І. Судоустрійні та кримінальні процесуальні аспекти протидії корупції в Україні	205
Морозова Я. О. Сучасні ознаки організованої злочинності загальнокримінальної спрямованості.....	225

Пилипенко О. М. Використання сучасних можливостей судових експертиз на початковому етапі розслідування незаконної порубки лісу	232
Поколюдна М. М. Зарубіжний досвід забезпечення безпеки учасників оперативної розробки	241
Свірін М. О. Запобігання підрозділами Національної поліції злочинам, пов'язаним з незаконним обігом зброї	251
Соловей Г. В. Деякі питання діяльності слідчого судді у кримінальному провадженні	260
Стацк М. В. Алгоритмізація проведення оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації підрозділами кримінальної поліції	267
Хаммуді А. В. Особливості допиту потерпілого, свідка під час досудового розслідування в судовому засіданні	276
Шелехов А. О., Корнієнко М. В. Напрями використання досвіду організації діяльності поліції Естонської Республіки в Україні	284

Розділ VI. НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Рабінович П. М. Рецензія на монографію докторанта кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Стовби Олексія Вячеславовича «Право і час»	292
Розовский Б. Г. Право как часы эволюции общества	294

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	306
------------------------------------	-----

Наукове видання

ВІСНИК
Луганського
державного університету
внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка

Науково-теоретичний журнал

Випуск № 4 (76)

Друкується мовами оригіналу

За редакцією авторів

Відповідальний за випуск *В.В. Коваленко*

Підписано до друку 20.12.2016.
Формат 60x84 ¹/₁₆ Ум. друк. арк. 18,72.
Тираж 500 прим. **Зам. № 2709-01.**

Редакційно-видавниче відділення
відділу організації наукової роботи Луганського державного
університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка

ВИГОТОВАЮВАЧ
Поліграфічне підприємство СПД Румянцева Г.В.
вул. Бузника 5/1, м. Миколаїв, 54038
Свідоцтво МК № 11 від 26.01.2007